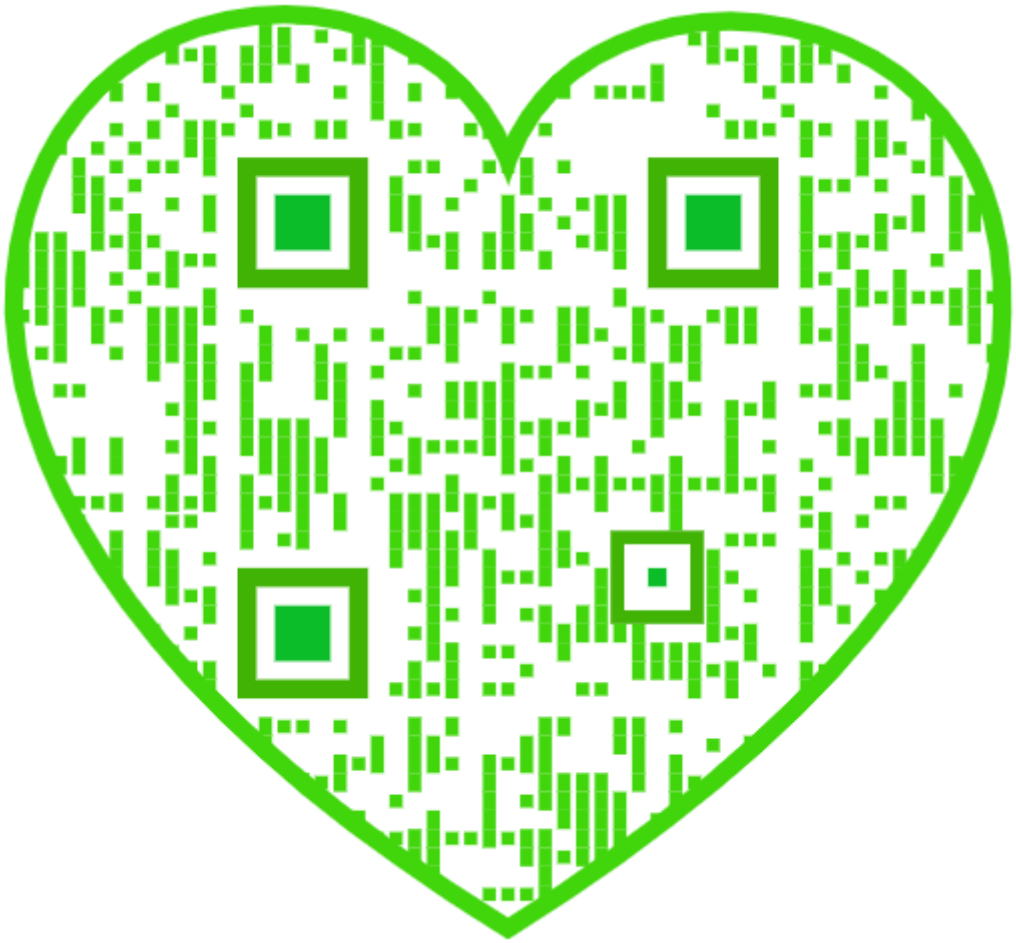

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

TWEE EN DERTIGSTE DEEL.

1857.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.

I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Paumes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

De vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen, gegrond in de heilige Schrift. (Redevoering van Prof. J. H. Scholten.) 1

Een woord over ongodsdienstige natuurkunde. 65

Hoe Prof. Hofstede de Groot zijn citeren van den H. Thomas tracht te verschoonen. 74

Statistiek der misdaden van Katholieken en Protestanten in Pruissen. 85

D. Koorders, De pugna theologiam inter atque anthropologiam in ecclesiae christianae doctrina. 129

I. Het betoog van Dr. Koorders. 130

II. Het besluit aan 't eind van dat betoog door Dr. Koorders getrokken. 193

III. Dr. Koorders' getrouwheid aan het Protestantsch beginsel. 321

Bladz.

Merkwaardige ontdekking te Rome. (*Met een facsimile.*) . . 147
Bijbelmanie. 159
Eene stem uit den vreemde over de Nederlandsche Hervormde Kerk. 210
I. Historische inleiding. 211
II. Nederlandsche Herv. godgeleerdheid. . . 225
1. De supranaturalistische rigting. 226
2. De humanistische theologie. 228
3. Scholtens' deterministiesch stelsel. 233
4. Opzoomer's empiriesch-kritische rigting. . . . 236
5. De nieuwe oudregtzinnigen. 239
Achterlijke stand der theologische wetenschap aan de Nederlandsche hoogescholen. 241
III. Kerkinrigting en Kerkbestuur. 257
IV. Christelijk leven. 275
Hoe er tegenwoordig van zekere zijde al gerecenseerd wordt? 286
Een dag der jongste algemeene vergadering van de Evangelische Alliantie. 339
Brieven van F. aan zijn studievriend L. over zekere karakteristieke Protestantsche volksliteratuur. III^e^ Brief. . . . 352
„Wat er van Diepenbeek werd." . . . . . —
Een woord over „Voor zestig jaar. Een Duitsch verhaal" enz. 370

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

J. van Vondels Lucifer, met aanteekeningen door J. M. Schrant. 42
Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers en dichters, van Hooft en Vondel, tot op onze dagen. 46

VERSCHEIDENHEDEN.

Uit te geven oorkonden van het Concilie van Trente. . . . 52
Uitspraak van het klassikaal bestuur van 's Gravenhage over de aanklagt tegen Ds. Zaalberg. . . . . –
Christelijk Hulpbetoon. 53
Een Protestant over Protestantsche genootschappen. . . . 59

Bladz.

Een voorbeeld van Protestantsche heiligverklaring. 60
Bijdragen uit Nederland voor de Hongaarsche gymnasiën. . 61
Eenige vragen. 100
De Nederlandsche Protestantsche unie. 108
Het geheim genootschap „Welstand" in 1855 en 1856. . . 111
Schets der rekening over 1855. 112
Schets der rekening over 1856. 117
Slavernij van het Zweedsch Protestantisme. 119
Ontvangst en uitgave der Duitsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging. 125
Getuigenissen van een Protestant betrekkelijk de Katholieke zending te Siam. 177
Het Protestantisme in Sardinië. 182
Derde algemeene vergadering der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging. 187
Berigt over de Evangelische maatschappij. 190
Verboden boeken. 245, 374
Nog een woord over misdrijven bij Katholieken en Protestanten. 246
Het Protestantsche zendingwerk in twee koloniën. 249
Sir Charles Napier over de behandeling der Katholieken in Indië. 251
De bekende brief van Mgr. Cullen geregtvaardigd 313
Thuringer Curiosa. 315
Bekrachtiging der aflaten, weleer aan de derde orde van den H. Franciscus verleend. 372
Een onstichtelijke strijd 375

Sprokkelingen.

Kerkelijke berigten uit Constantinopel. 62
Eene treffende gedachtenisviering. 63
Asyl Steenbeek. 64
Vermeerdering der Katholieke stichtingen in de Vereenigde Staten sedert 1808. 127
Verzuim van bijbellezing. 128
Goedkoope bijbels. . . . . —

Bladz.

Een argument in cijfers. 191
Overzigt der studerenden aan de Duitsche universiteiten. —
Inkomsten van al de Protestantsche godsdienstige genootschappen in Engeland. . . . . —
Het Amerikaansch Traktaatgenootschap. . . . . —
Bevolking van Londen. 192
Het Engelsch zeemanshuis. . . . . —
Protestantsche klagt uit Hessen. 254
Ministeriële wering van Liefdezusters. 255
Veldpriesters voor Engelsch Indië. . . . . —
Waarschuwing aan de Katholieke Vereeniging van handwerksgezellen. . . . . —
Statistiek der godsdiensten in Rusland. 256

Correspondentie. 64
Berigten en correspondentie. 384

DE VRIJE BEOEFENING

DER

GODGELEERDHEID ONZER DAGEN,

GEGROND IN DE HEILIGE SCHRIFT.

(REDEVOERING VAN PROF. J. H. SCHOLTEN.)

Toen de Leidsche Hoogleeraar Scholten den 9 Februarij dezes jaars de waardigheid van *Rector magnificus* nederlegde, sprak hij in het Latijn eene redevoering uit, die spoedig daarna *door hem zelven* vertaald werd en onder den boven dit opstel geplaatsten titel het licht zag. In de voorrede wordt verhaald, hoe de vertaling niet in het oorspronkelijke doel des Hoogleeraars lag, maar haar ontstaan te danken had aan de gewone en in voorberigten bijna onmisbare oorzaak: aan het verlangen van sommige ambtgenooten en van andere hoorders, op wier oordeel de heer Scholten prijs stelt.

Belangrijk mag deze redevoering heeten; niet juist om haren inhoud op zich zelven beschouwd, of omdat zij de meeningen, die Prof. Scholten persoonlijk op godsdienstig gebied is toegedaan, in het licht stelt; maar wél belangrijk, omdat zij in een kort bestek en met weinig bewin-

pelde duidelijkheid de grondtrekken doet kennen der leer, welke aan de Leidsche Theologanten onderwezen wordt, en in welke velen der Predikanten, die zich aan de Leidsche Akademie tot hunne bediening hebben voorbereid, nu de gemeente voorgaan; velen, die nu nog aan die Akademie studeren, in de toekomst die gemeente zullen opleiden. Dr. J. H. Scholten bekleedt te Leiden de gewigtige betrekking van Hoogleeraar in de godgeleerde faculteit; en, ofschoon hij verzekert, dat hij zijn bijzonder gevoelen aan niemand opdringt, dat hij spreekt tot verstandigen, die oordeelen mogen wat hij zegt: niettemin heeft het woord van den Hoogleeraar op de kweekelingen eenen invloed, waarvan in de meesten hunner de sporen blijven voortbestaan. Volgens sommigen, o. a. Mr. Isaak da Costa, zou de invloed van Prof. Scholten nog veel verder reiken. De heer da Costa zegt, dat „de Theologische Faculteit te Leiden geheel de Nederlandsche Kerk op dit oogenblik beheerscht en overheerscht"; en dat „het hoofd, de machthebber, de ziel van die Faculteit is de bij uitnemendheid tot gezagvoering gevormde Hoogleeraar Scholten" [1]). Moge nu de heer da Costa bij dezen uitbundigen lof ook een weinig overdrijven: toch blijft de redevoering van Prof. Scholten belangrijk, omdat zij op weinige bladzijden de vraag beantwoordt: welke godgeleerdheid wordt er te Leiden aan de bedienaars der Protestantsche gemeente in ons vaderland voorgehouden?

---

1) Da Costa, *Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt*, bl. 8, 12. Tegen deze brochure schreef Prof. Scholten eene *Teregtwijzing van Mr. Isaac da Costa.* Dit laatste geschrift van den Leidschen Hoogleeraar zullen wij in dit artikel een en andermaal aanhalen.

In de inleiding zijner redevoering, wijst de heer S. als zijne voorname tegenstanders hen aan, die meenen, dat in de theologie zelfs de geringste verandering ondenkbaar is; volgens den Hoogleeraar, is het veranderen der godgeleerdheid niet alleen niet in strijd met haar karakter van Christelijke godgeleerdheid, maar, gelijk hij bl. 28 verzekert, „*om Christelijk te zijn*, MOET *de godgeleerdheid veranderd worden*". Deze noodzakelijke verandering nu, deze verandering, zonder welke eene godgeleerdheid niet zou kunnen Christelijk zijn, ziet bepaaldelijk op de leerstukken. Dáár juist, waar het meerendeel der Christenen het minst van verandering wil hooren; dáár, waar bovenal bestendigheid het zegel der waarheid moet drukken op het Christelijk geloof: dáár vordert de heer S. verandering, dáár is verandering hem het bewijs voor het Christelijk karakter der godgeleerdheid.

Zulke verandering, door de godgeleerde wetenschap reeds ondergaan, bespreekt hij in zijne redevoering. 't Is eene verandering, ten eerste *in de kritiek*; ten tweede *in de dogmatiek*; ten derde *in de toepassing op het praktische en maatschappelijke leven* (bl. 4).

De beschouwing van vooral de twee eerste hier aangegevene veranderingen kan althans eenig denkbeeld geven van het veranderend Christendom des Leidschen Hoogleeraars.

De verandering in de kritiek.

Deze eerste afdeeling betreft de H. Schrift; „de vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen" heeft belangrijke verandering gemaakt ten opzigte der waarde, des gezags van den Bijbel.

Geven wij kortelijk den inhoud van het eerste deel der redevoering.

De echtheid des Bijbels rustte vroeger op het gezag der overlevering; „het Protestantisme, in de 16de eeuw geboren" [*sic*!], verwierp dat gezag, maar behield toch den Bijbel in zijn geheel, ofschoon sommige Bijbelboeken door de vaders der Hervorming voor onecht gehouden werden, omdat bijv., gelijk de heer S. omtrent Luther's verwerping van den brief van Jacobus opmerkt, de inhoud dier Bijbelboeken niet met de meeningen der Hervormers strookte. Nú echter is er verandering gekomen. „Men is den oorsprong van alle boeken des O. en N. Ts. gaan onderzoeken, even als dien van andere gedenkstukken der oudheid" (bl. 7), natuurlijk zonder te letten op het gezag der overlevering; en men verwerpt of behoudt naar bevinden.

Nog grooter verandering echter maakte „de vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen" aangaande de H. Schrift, bijzonderlijk aangaande het Nieuwe Testament. Vroeger namelijk meende men, dat de uitspraken van Christus en van de Apostelen, zooals die in den Bijbel geboekt staan, *gezag* hadden. Dit is anders geworden. De nieuwe godgeleerdheid heeft ontdekt, dat, om het in één woord te zeggen, „evenmin als Jezus bij zijn onderwijs, de Apostelen, bij hetgeen zij schreven, de nakomelingschap op het oog hadden" (bl. 9).

Ziedaar de dubbele verandering door de kritiek in de godgeleerdheid gemaakt. *De geheele of gedeeltelijke verwerping van sommige Bijbelboeken* en *de verwerping van het gezag der Bijbelsche uitspraken.*

Wat de eerste dezer twee veranderingen aangaat, het is bekend, hoe de nieuwe, verlichte Protestanten zich met betrekking tot de vraag over de echtheid der Bijbelboeken de verregaandste vrijheid veroorloven. Bijna niet

één der gewijde schriften is van de aanvallen der ongeloovige kritiek verschoond gebleven; bijna niet één boek des Bijbels is er, waarvan de geheele of gedeeltelijke echtheid niet door dezen of genen uit de nieuwere school werd betwijfeld, betwist, geloochend. Prof. Scholten komt er ridderlijk voor uit:

„Het leerstuk aangaande den Canon, reeds door Semler twijfelachtig gemaakt, heeft zijn gezag steeds meer en meer verloren. Men is den oorsprong van alle boeken des O. en N. Ts. gaan onderzoeken, even als dien van andere gedenkstukken der oudheid. Het echte wordt onderscheiden van het eerst later bijgevoegde, de tekst des Bijbels, met behulp van handschriften en vertalingen, verbeterd, plaatsen en lezingen, die vroeger de grootste bewijskracht tot staving van een leerstuk geacht werden te bezitten, worden verwijderd; zelfs de oorsprong van geheele boeken of gedeelten van boeken, bijv. van Daniël, van het tweede gedeelte der godspraken, die aan Jesaja worden toegekend, van het Grieksche Evangelie van Mattheus, van de laatste verzen van Marcus, van den tweeden brief van Petrus, wordt thans onder de godgeleerden vrij en *zonder gevaar voor de godsdienst* [??] over en weer besproken" (bl. 7, 8).

Bij den eersten opslag moge het vreemd schijnen, dat het Protestantisme, dat den Bijbel tot eenige kenbron der Openbaring verklaarde, dat van niets wilde weten dan van den Bijbel en den Bijbel alléén, dat niets heeft behalve den Bijbel, tot zulke resultaten omtrent dien Bijbel gekomen is; echter zijn de uitkomsten zoo weinig verrassend, dat ze veel meer het noodzakelijke gevolg zijn van de oude Protestantsche leer over den Bijbel. Zoodra immers het leergezag der Kerk verworpen en de Apostolische

overlevering niet meer als kenbron der Christelijke waarheid, naast het geschreven woord, erkend werd, moest de Bijbel, van allen steun beroofd, aan de willekeur van wie hem lazen worden prijsgegeven. Want, als wij tot geene zekerheid in godsdienstzaken kunnen komen, dan door den Bijbel alleen, dan is de allereerste vraag: „*Waar en wat is de Bijbel?*" „*welke schriften behooren tot den Bijbel?*" reeds een nimmer op te lossen raadsel. De heer S. begrijpt dit ook, en teregt wijst hij op de grove inconsequentie der Hervormers, die den Bijbel behielden, gelijk zij dien in de Katholieke Kerk gevonden hadden, en, terwijl zij het gezag der kerkelijke overlevering verwierpen, toch de H. Schrift aannamen „op het gezag van diezelfde overlevering, die zij verworpen hadden" (bl. 5). Zulke inconsequentie nu kon een tijd lang blijven bestaan; zij was evenwel te tastbaar om niet eerst door dezen en genen, vervolgens door het groote meerendeel te worden gevoeld: de Bijbel *kon* in het Protestantisme niet blijven, wat hij is volgens de leer der Katholieke Kerk, en ook nog scheen te zijn volgens de oude Protestanten: *Gods woord en gezaghebbende kenbron der goddelijke waarheid.*

Dan niet slechts door het formele beginsel van het Protestantisme, dat het geschreven woord van den onmisbaren steun des levenden woords beroofde, was de treurige toekomst van den Protestantschen Bijbel bepaald; de eerste Hervormers randden reeds *onmiddellijk* den Bijbel aan en vergrepen zich aan de H. Schrift op de onbetamelijkste wijze. Wij noemen hier slechts Luther, die, volgens het oude sprookje, den Bijbel van onder de bank, waar hij in 't stof bedolven lag, wedervond en aan Christus' gemeente terugschonk. Diezelfde Luther

had over den Bijbel verklaringen afgelegd, en in zijne lomp-krachtige taal over verscheidene heilige Boeken gesproken op een toon, die meer dan genoeg te kennen gaf, én wat de vader der Hervorming over den Bijbel dacht, én wat de kinderen dier Hervorming eens van den Bijbel zouden maken. Noch het Oude, noch het Nieuwe Testament was gevrijwaard tegen Luther's spottende aanvallen. Over de vijf eerste boeken des O. Ts. zegt hij: Wij willen Moses noch zien noch hooren. Want Moses is alleen aan 't Joodsche volk gegeven, en gaat ons, Heidenen en Christenen, niet aan. Daarom late men hem der Joden „*Sachsenspiegel*" zijn, en ons Heidenen buiten spel. — Over het boek *Ecclesiastes*: Dit boek moest vollediger zijn; er is te veel van afgebroken; het heeft laarzen noch sporen aan, het loopt slechts op sokken, evenals ik, toen ik nog in het klooster was. — *Judith* schijnt den Hervormer een treurspel, waarin getoond wordt, hoe tirannen aan hun eind komen; *Tobias* een blijspel, waarin van vrouwen gesproken wordt en dat veel lachwekkende en gekke dingen inhoudt. De vier Evangeliën beoordeelt Luther op deze wijze: Daar drie Evangelisten veel van Christus' werken, weinig van zijne woorden vermelden, is het Evangelie van Joannes het eenig teedere, goed geloofwaardige (*zarte, recht beglaubt*) Evangelie, en ver boven de andere drie te stellen; gelijk ook de brieven van Paulus en Petrus ver boven die drie Evangeliën staan. Bij den brief aan de Hebreeuwen, moet het ons, volgens Luther, niet hinderen, als er ook misschien wat hout, stroo en hooi onder vermengd is; en Jacobus' brief noemt hij, tegenover Paulus' brieven, een echt strooijen brief, die toch geen Evangeliesch karakter heeft. In de Openbaring van Joannes eindelijk

vindt Luther menige reden om haar noch voor Apostoliesch noch voor Profetiesch te houden; mijn geest, zegt hij, kan zich in dat boek niet schikken, en dit is mij reden genoeg om het niet te hoogachten.

Met zulke aanbevelingen gaf Luther den teruggevonden Bijbel aan zijne volgelingen over; deze lazen, onderzochten, veranderden, verbeterden, verwierpen; de kritiek deed met den Bijbel, evenals met alle andere gedenkstukken der oudheid, gelijk Prof. Scholten het zegt. En waar is nu de Protestantsche Bijbel? Is het de Bijbel van Luther? Is het de Staten Bijbel der Orthodoxen? Is het de Bijbel der Groninger-school, die zóózeer alle goddelijk karakter verloren heeft, dat Prof. Hofstede de Groot niet terugschrikt voor de veronderstelling, dat *vier en acht Bijbelboeken eens vielen?* Is het de Bijbel, bewerkt volgens de kritiek van den Leidschen Hoogleeraar? Zal het de Bijbel zijn, waarvoor de heer da Costa zoozeer vreest, vertaald „in den zin van het rationalisme der Spijkers en van Hengels" [1])???

Toen „het Protestantisme, in de 16de eeuw geboren", het gezag der overlevering loochende, en daardoor middellijk den Bijbel verwierp, toen had de Katholieke Kerk dien Bijbel gedurende meer dan veertien eeuwen, als een kostbaar, haar toevertrouwd pand, bewaard; toen schreef die Kerk in de vierde zitting der Trentsche Kerkvergadering den canon, de lijst der heilige boeken, die „in hun geheel en met al hunne deelen voor heilig en canoniek moesten gehouden worden." De Kerk blijft den Bijbel bewaren, terwijl in het Protestantisme nu het eene, dan het andere gedeelte daarvan wordt afgerukt; terwijl

---

[1]) Da Costa, t. a. p. bl. 34.

de Hoogleeraars van Protestantsche Akademiën spreken van „*bijgeloovigen eerbied* voor den Bijbel, alsof God zelf onmiddellijk die Heilige Schriften uit den hemel voor ons had doen nederdalen" [1]; van „het *oude bijgeloof*, aangaande de goddelijke instelling van den canon" [2]. De Katholieke Kerk zal den Bijbel blijven bewaren, terwijl de Protestantsche kritiek velen met medelijdend schouderophalen op den Bijbel leert nederzien. En, als eindelijk de Protestanten zullen beseffen, dat bij hen niets anders dan de naam van Bijbel is overgebleven; dat, gelijk da Costa reeds zegt, aan de Schriften van Oud en Nieuw Testament geen wezenlijker gezag meer wordt toegekend, dan hetgeen aan ieder godsdienstig of godgeleerd boek van allerlei kleur en gehalte kan worden toegeschreven [3]: dan zullen misschien die Protestanten ook beginnen te begrijpen, dat zij ten onregte aan de Katholieke Kerk verduistering van den Bijbel hebben verweten; dan zullen zij van die Kerk den Bijbel kunnen terugontvangen, gelijk hij was, eer er Protestanten waren.

De tweede verandering, die, volgens Prof. Scholten, door de kritiek, met betrekking tot de H. Schrift gemaakt is, ziet op het *gezag* van die deelen des Bijbels, welke men tot hiertoe nog niet als onecht heeft verworpen.

Na over het Oude Testament verklaard te hebben, dat de boeken, die daartoe behooren, „met uitzondering van de Wet, niet geschreven zijn om voor den tijdge-

---

[1]) Hofstede de Groot, *De Groninger-godgeleerden* enz. bl. 60. Bij de aangehaalde woorden bedoelt de Hoogleeraar de leer over de goddelijke ingeving der gewijde schriften.

[2]) Scholten, bl. 6.

[3]) Da Costa, t. a. p. bl. 27.

noot, laat staan voor de nakomelingschap, als regel des geloofs te dienen"; dat de Profeten „als tolken der Godheid optraden, *alleen ten dienste hunner tijdgenooten*" [1]), — spreekt de Hoogleeraar, en dit is van meer regtstreeksch belang, over het N. Testament.

„Van Jezus is het bekend, zegt hij, dat hij noch zelf iets geschreven, *noch ook aan zijne discipelen bevolen heeft zijne leer in schrift te brengen*" (bl. 9). — Iemand dergenen, die op de Scholtensche wijze over Christus had leeren denken en spreken, kon hier den Hooggel. heer wel eens afvragen, waar hij de zoo even medegedeelde zekere kennis had opgedaan. 't Is waar, kon zoo iemand zeggen, dat we niet zeker weten, of Christus zulk bevel aan zijne discipelen heeft gegeven; maar daarom weten we immers nog niet, dat Hij het niet gedaan heeft [2]). Het onderscheid tusschen *niet weten of iets gebeurd zij*, en *weten dat iets niet gebeurd is*, is toch waarlijk zóó groot, dat het den scherpen blik van den Professor niet had behooren te ontgaan; althans had de heer S. niet moeten meenen hier te kunnen volstaan, met uit de hoogte te verklaren, „*dat Jezus aan zijne discipelen niet bevolen heeft zijne leer in schrift te brengen*".

Uit zijne bewering trekt nu de Hoogleeraar het gevolg,

---

1) bl. 8, 9. Ditzelfde wordt met andere woorden beweerd door de Groningers, die weigeren, „om bewijsplaatsen uit het Oude Verbond aangehaald, te laten gelden voor de *christelijke* waarheid" (Hofstede de Groot, t. a. p. bl. 61). Wat weten deze geleerden het veel beter dan bijv. de Evangelist Matthaeus, die zoo dikwijls tot staving der Christelijke waarheid de profetiën des Ouden Verbonds aanhaalt en vervuld toont in het Nieuwe.

2) Overbekend zijn de plaatsen, waar Joannes zegt, dat op verre na niet alles, wat Jesus gedaan heeft, is geschreven geworden, Joan. XX, 30; XXI, 25.

dat het Jesus niet te doen is geweest om een schriftelijken regel des geloofs voor het nageslacht. Deze dubbelzinnige uitdrukking beteekent niets anders, dan dat Jesus' onderwijs voor het nageslacht niet als gezaghebbend geldend is; want JEZUS HAD BIJ ZIJN ONDERWIJS DE NAKOMELINGSCHAP NIET OP HET OOG (bl. 9).

Wie niet wist, dat deze woorden van Prof. Scholten zijn, zou zich hier de vraag kunnen laten ontsnappen, of het een Christen is, die zoo spreekt? die, zonder den minsten schroom, de nakomelingschap, dat is, de Christenen van den tijd na de Apostelen af tot aan den jongsten dag toe, losrukt van het leergezag van Jesus? die stoutweg durft verklaren, dat Jesus bij zijn onderwijs die nakomelingschap niet eens op het oog had? Terwijl de Christenen van alle eeuwen met diepen eerbied luisteren naar het onderwijs van Jesus, in wien en door wien zij de volle openbaring der goddelijke waarheid ontvingen; terwijl die Christenen gedurig met den Apostel Petrus spreken: Heer, tot wien zullen wij gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens [1]); terwijl ieder woord uit Jesus' mond dien Christenen goddelijk licht en goddelijke waarheid is; terwijl zij het goddeloos noemen te twijfelen, waar Jesus gesproken heeft; - komt men aan die Christenen zeggen: Jezus had bij zijn onderwijs u niet eens op het oog! Hij was de volmaakte leeraar, voor zijne tijdgenooten ja, maar niet voor u!!

Daar Jesus bij zijn onderwijs de nakomelingschap niet op het oog had, is het duidelijk, dat ook zijne leer, gelijk die opgeteekend staat in die gedeelten des N. T., welke ons mededeelen, wat Hij eens onderwees aan die Hem

---

1) Joan. VI, 69.

hoorden, niet als mede tot ons gerigt moet beschouwd worden; dat de uitspraken van Jesus voor ons geen gezag hebben; dat het regt „bijgeloovig" en tegen den geest des Christendoms zou zijn, als iemand meende, dat hij een allersterkst en onwedersprekelijk bewijs had gegeven voor de waarheid zijner godsdienstige overtuiging, door de eigene, duidelijke woorden van Jesus aan te halen. Tegenover den Leidschen Hoogleeraar zou zoo iemand een regt bespottelijk figuur maken; misschien zou de Professor grimlagchend het hoofd schudden en spreken: mijn vriend, gij vergist u deerlijk; Jezus heeft dat wel gezegd, maar dat gaat u en mij niet aan, daar Hij bij zijn onderwijs de nakomelingschap niet op het oog had.

En de Apostelen? dat volgt van zelf; van hen geldt hetzelfde en zij worden tegelijk met hun goddelijken Meester op zijde gezet. „*Evenmin als Jezus bij zijn onderwijs, hadden de Apostelen, bij hetgeen zij schreven, de nakomelingschap op het oog*".

Ziedaar dan de Bijbel volgens den Hoogleeraar Scholten! Ziedaar de heerlijke en heilrijke veranderingen, door de „vrije beoefening der godgeleerheid onzer dagen" gemaakt! Een goed gedeelte des Bijbels heeft de kritiek als onecht weten uit de voeten te ruimen; en hetgeen zij nog goed vond als echt te behouden, dat wordt geheel ontzenuwd en als geantiqueerd beschouwd door de doodeenvoudige stelling: noch Jezus bij zijn onderwijs, noch de Apostelen, bij hetgeen zij schreven, hadden de nakomelingschap op het oog.

Te verwachten is het, dat die nakomelingschap zich dan ook niet behoeft te ontzien om nu en dan die Apostelen lijnregt tegen te spreken; vooral daar die Apostelen bij hun schrijven niet boven het gevaar van dwaling

verheven waren, — (de *onfeilbaarheid* der gewijde schrijvers is door de nieuwe school reeds lang geloochend); — en bepaaldelijk, volgens Prof. S., „de woorden des O. Ts. dikwerf (zegge *dikwerf*) buiten hun oorspronkelijk verband en hunne oorspronkelijke beteekenis aangehaald hebben" [1]). En wat de Hoogleeraar in theorie verdedigt, voert hij uit in praktijk: wij hebben slechts te vergelijken. — Over de heerlijke profetie Is. VII, 14 zegt Matthaeus: „Dit alles (wat plaats had bij Christus' ontvangenis) is geschied, opdat vervuld zou worden wat door den Heer gesproken is door den profeet, die zegt: Zie de maagd zal ontvangen en een zoon baren, en zij zullen zijn naam Emmanuel noemen" (Matth. I, 23). En over diezelfde profetie hooren wij de stuitende taal van den heer Scholten: „Jesaja VII: 14 handelt niet van eene maagd, allerminst van eene maagd, die zwanger worden zou zonder toedoen van eenen man, maar in 't algemeen van de Israëlitische jonkvrouwen," enz. — Wederom zegt Matthaeus, als hij Jesus' plegtigen intogt in Jerusalem verhaalt: „Dit alles nu is geschied, opdat vervuld zou worden wat gesproken is door den profeet, die zegt: Zegt aan Sions dochter: zie, uw Koning komt tot u, zachtmoedig en gezeten op eene ezellinne en een veulen, een jong van een lastdragend dier" (Matth. XXI, 4, 5). En Prof. Scholten: „Zach. IX, 9 behelst geen aanwijzing van het rijden van Jezus op eenen jongen ezel, maar van den toekom-

---

1) *Teregtwijzing* enz. bl. 18, Als de heer S. hier aantoont, hoe ook Kalvijn er zoo over dacht, dan zien wij daaruit op nieuw bewaarheid, wat wij bl. 7 over Luther's verguizing der H. Schrift opmerkten, namelijk, dat in de beginselen van de vaders der Hervorming reeds de grond lag van de toekomstige loochenleer hunner kinderen.

stigen vorst van Israël als vredevorst, — zoodat dit woord in Jezus — zou vervuld zijn, ook al had hij niet gereden op een ezel." — De vervulling der profetie Ps. XXI, 19 (Hebr. XXII) vermelden Matthaeus en Joannes: „De soldaten verdeelden zijne kleederen, het lot werpend, opdat vervuld zou worden wat door den profeet gezegd is: zij hebben zich mijne kleederen verdeeld en over mijn kleed het lot geworpen"; (Matth. XXVII, 35) — „opdat de Schrift vervuld zou worden, die zegt: zij hebben zich mijne kleederen verdeeld en over mijn kleed het lot geworpen" (Joan. XIX, 24). Prof. Scholten verzekert kortweg: „Ps. XXII, 17 spreekt David niet over de kleederen van Jezus, maar over zijne eigene kleederen" [1]).

't Is dan wel zeker dat de „nakomelingschap" zich gedraagt, alsof de Apostelen, bij hetgeen zij schreven, haar niet op het oog hebben gehad; en misschien is dit van *zulke* nakomelingschap tot zekere hoogte waar.

Wij hebben gezien welke uitkomsten „de vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen" ten opzigte des Bijbels heeft geleverd.

Onwillekeurig doet zich hier de vraag op, of het meerendeel der Protestanten met deze resultaten, ook slechts eenigermate, bekend is. Weten de minder onderwezenen onder de Protestanten, die den Bijbel als hun dierbaarsten schat beschouwen, die den Bijbel getrouwelijk lezen en daarin hun eenigen troost, hun heil en zaligheid zoeken, — weten zij, wat aan de Akademiën, waar hunne Leeraars zich tot hunne bediening voorbereiden,

---

1) *Teregtwijzing* enz. bl. 16. 17. Op al de hier vermelde plaatsen lezen wij in den Griekschen tekst de sterkere uitdrukking ἵνα πληρωθῇ. Matth. XXVII, 35, evenwel ontbreekt er deze zinsnede in zeer vele HSS.

over dien Bijbel wordt geleerd? Neen, mogen wij gerust antwoorden, dat weten zij niet. Wát weten die eenvoudige Protestanten? *Dat Rome den Bijbel altijd miskent en verduistert*, en *dat de Hervorming den Bijbel aan de gemeente teruggeschonken heeft.* Dat is hun in de katechisatie geleerd; dat hebben zij dikwijls gehoord van hunne kansels en gelezen in de koeranten en pamfletten. Maar dat Professoren en Predikanten menig dierbaar Bijbelboek, door de goê gemeente zoo ijvervol gelezen en herlezen, als onecht verwerpen; dat Professoren en Predikanten aan de uitspraken des Bijbels, om het even of het woorden van Christus zelven of van zijne Apostelen zijn, — aan de teksten, welke de gemeente met hoofdstuk en vers weet aan te halen, *alle* gezag ontzeggen; dat zij niet schromen om op *eigen* gezag juist het omgekeerde te zeggen van hetgeen in den Bijbel geschreven staat; — dat alles weten velen uit de goede gemeente niet. Als zij het eenmaal duidelijk zullen inzien, dan zullen zij tevens met afgrijzen ontwaren, in wat ijdelen afgrond zij door 't Protestantisme zijn neêrgestort.

Op de tweede plaats moeten wij de verandering nagaan, die de „godgeleerde wetenschap" ondergaan heeft in de *dogmatiek.* Daarover handelt het tweede deel van Scholten's redevoering.

Hij bepaalt zich hier „tot de *beginselen* en den *grondslag* der leerstellige godgeleerdheid" (bl. 11). Die „grondslag van het godsdienstig geloof is *de redelijke erkenning der waarheid* en *de instemming van het geweten*", met ontkenning „*van alle uiterlijk gezag* alsgrond des geloofs" (bl. 12).

Om ordelijk voort te gaan, meenen wij vooraf de vraag te moeten stellen: wat is *geloofswaarheid* in Katho-

lieken zin? Wij vragen bepaaldelijk wat geloofswaarheid, niet wat *gelooven* is, omdat wij ons hier tot het object des geloofs willen bepalen, zonder regtstreeks te spreken van de *kracht in ons*, waarmede wij dat object als hoogst zeker aannemen. Deze kracht, waarin hoofdzakelijk de *deugd* des geloofs bestaat, behoort ongetwijfeld tot hooger orde, en is een meer dan eindig licht aan de eindige rede geschonken. Dat licht en die kracht is even noodzakelijk tot het erkennen en omhelzen der geloofswaarheid, als het natuurlijke licht der rede onmisbaar is tot het begrijpen van de redewaarheid.

Geloofswaarheid dan in Katholieken zin, is de door God geopenbaarde waarheid, welke wij voor waar houden, *omdat* Hij haar geopenbaard heeft; doen wij dit, dan *gelooven* wij.

Niets nu is meer redelijk dan zulk gelooven. Onze rede immers zegt ons, dat het dwaasheid wezen zou te twijfelen aan de waarheid van hetgeen God ons als waar bekend maakt, zoodra wij immers zeker zijn van het feit der openbaring zelve Zóó redelijk is zulk gelooven, dat Augustinus in volle waarheid kon zeggen: ik zou niet gelooven, als ik niet begreep dat ik gelooven moest, *non crederem, nisi intelligerem esse credendum.* De vraag, of dat geopenbaarde binnen het bereik der rede ligt, dan wel of het niet ten volle door ons kan begrepen worden, is eene vraag, die op de tweede plaats komt, en het eigenlijke gelooven niet raakt. Alleen zal in het eerste geval het object des geloofs ook object des wetens zijn, en door onze rede ingezien en geheel begrepen kunnen worden. Gaat echter het object des geloofs de bevattingskracht onzer rede te boven, dan blijft zulke waarheid voor ons een geheim. Vraagt nu onze rede zich zelve

af, of er zulke bovenredelijke waarheden *kunnen* bestaan, dan antwoordt zij terstond bevestigend. Zij is immers een eindig vermogen; beperkt derhalve in hare werking, kan zij niet *alle* waarheid omvatten.

Wordt haar dus eene waarheid, die tot hooger orde, tot de orde der oneindigheid behoort, medegedeeld, dan *moet* zulke waarheid wel in eenig duister gehuld en onder den sluijer des geheims verborgen blijven. Vragen we verder, of er *werkelijk* waarheden zijn, die tot hooger orde dan die der eindigheid behooren, dan antwoordt altijd onze rede, dat dit alleen zou kunnen betwijfeld worden door hem, die het bestaan eener boveneindige orde, dat is, het bestaan van den oneindigen God, loochent, of beweert, dat die oneindige God zich niet anders dan in de natuur aan ons heeft geopenbaard. Een van beiden dus, zoo spreekt onze rede, óf alles wat bovennatuurlijk is, moet verworpen, — óf er moet erkend worden, dat er waarheden zijn, die het eindig begrip te boven gaan.

Maar als zulke waarheden eens met de rede in strijd waren?..... Hier schrikt de rede terug, als voor hare vernietiging! Iets, wat met haar in strijd is, toch als waar erkennen, neen, dat kan zij niet, dat ware zich zelve vermoorden [1])! *Tegen* de rede kan het bovenredelijke nooit zijn. Wat meer is: in de bovenredelijke waarheid ziet onze rede, bestraald door het licht des geloofs, zulke

---

1) Luther begreep het goed. Die Hervormer kon, zonder te voelen, dat zijne taal louter wartaal was, spreken van *waarheid*, *in strijd* met de menschelijke rede: „als Christus zegt, dat twee en vijf zoo veel is als acht, dan moet ik het gelooven". Maar daarom moest dan ook, volgens hem, *het beest* (onze rede) *vermoord worden*. En hierin had hij gelijk; want niets minder dan zelfmoord wordt van de rede geëischt, waar zij niet alles, wat met haar in strijd is, als valsch mag verwerpen.

vruchtbare klaarheid, zulke grootsche rapporten, zulke oneindige eenheid in oneindig leven, dat zij daarin het onbedriegbaar karakter der goddelijkheid aanschouwt; dat zij die waarheid als de uitstraling erkent van *de* oneindige Waarheid zelve, welker eindig beeld de rede is; dat zij boven zich zelve opgevoerd, weenend en juichend blijft staren in eene grenzelooze zee van licht.

Het hier gezegde moesten wij kortelijk laten voorafgaan, omdat Prof. Scholten, waar hij in het tweede deel zijner redevoering over den grondslag des geloofs handelt, het altijd zóó voorstelt, alsof *gelooven* in *onzen* zin, een voor waar houden was van dingen, die *strijden* konden met de rede. 't Is waarlijk zonderling en bijna medelijden wekkend, te zien, hoe de begrippen des Hoogleeraars door elkander warren, zoodra hij slechts in de verte geloofsgeheimen of wat daarnaar gelijkt, meent te ontwaren. Altijd schijnt hij te denken, dat er dan spraak is van ongerijmdheden, die met de rede *in strijd* zijn. Dientengevolge, het zij hier in 't voorbijgaan opgemerkt, houdt hij ten laatste allen, die zulke geheimen, — volgens hem ongerijmdheden, — gelooven, voor *groote zotten*, die óf niet eens inzien, dat zij absurditeiten als waarheid aannemen, óf, wat nog veel erger en voor het gezond verstand zelfs onmogelijk is, het ongerijmde van hetgeen zij gelooven, erkennen en het toch blijven gelooven. In hooggeleerden waan schrijft hij aan zulke geloovigen het „vermogen" (!!) toe, om het, naar hunne overtuiging door God geopenbaarde aan te nemen, „*zelfs wanneer het met de menschelijke rede of het geweten strijden mogt*" (bl. 18). Zelfs ontziet de Hoogleeraar zich niet, deze laatste woorden op te nemen in eene soort van bepaling, die hij van het *geloof* in den zin zijner tegenpartij,

geeft: „Geloof, zegt hij, werd gehouden voor het vermogen om, wat God door de uitspraken van de kerk, of ook, gelijk men beweerde, van de Schrift geopenbaard had, aan te nemen, *zelfs wanneer het met de menschelijke rede of het geweten strijden mogt*" [1]).

Waarlijk, de Hooggeleerde heer is al te mild met ons *vermogens* toe te kennen. Hij geloove ons: wij danken God, dat wij zulk *vermogen* niet bezitten, en wij vertrouwen, ondanks zijne voor zot verklaring, toch genoeg gezond verstand te bezitten, om niets aan te nemen, *wat met de menschelijke rede of het geweten strijden mogt.* Maar wat moeten we van hem zelven denken, die in het strijdperk treedt, terwijl hij aanvangt met aan zijne wederpartij een absurditeit op te dringen, welke zij, ten minste even duidelijk als hij, voor absurd erkent, en even sterk verfoeit? Waarom is het hem toch te doen? Om eenen *eerlijken* strijd? Dat valt moeijelijk te veronderstellen; want wij kunnen waarlijk niet denken, dat hij eenvoudig genoeg is, om in goede trouw te meenen, dat zij, tegen wie hij spreekt, het gelooven houden voor het vermogen om aan te nemen, wat met rede of geweten strijden mogt. — Maar

---

[1]) Door de woorden: *„wat God door de uitspraken van de kerk, of ook, gelijk men beweerde, van de Schrift, geopenbaard had"*, wil de Professor Katholieken en Orthodoxe Protestanten op ééne lijn naast elkander plaatsen. Wie nu niet volstrekt vreemdeling is in de zaak, weet dat nergens de Katholieken scherper tegen de Orthodoxen overstaan, dan juist op het punt, waarvan hier spraak is, waar het namelijk de erkenning van de waarde en het vermogen der eindige natuur, eindige orde, *eindige rede*, geldt. — En evenwel stelt men hen beiden naast elkander, alsof zij een en hetzelfde leerden! Voor Prof. Scholten schijnt zulke gelijkstelling eene idée fixe geworden te zijn. Meermalen is hij, in dit eigen tijdschrift, op dat punt teregtgewezen; maar hij blijft onverbeterlijk dezelfde.

de eerlijkheid en goede trouw daargelaten: dit toch begrijpt hij ongetwijfeld, dat zijn strijd tegen eene partij, aan welke hij vooraf eene meening toeschrijft, welke met *hare* meening lijnregt in tegenspraak is, niet veel verschilt van een gevecht tegen een ijdele schim der verbeelding. Ook dít nog moet de Hoogleeraar begrijpen, dat, als hij onze meening, niet gelijk zij in waarheid is, maar gelijk hij ze ons belieft toe te dichten, heeft wederlegd, hij bij slot van rekening niets anders wederlegd heeft, dan — zijne eigene averegtsche denkbeelden.

Nog erger maakt het de Hoogleeraar. Niet slechts houdt hij hen die *gelooven*, voor zotten; hij meent daarenboven, dat hun hoofd zoo bijster in de war is, dat zij ook *hem* (hoe is 't mogelijk!) uitnoodigen om mede zot te worden; „zij noodigen, zegt hij, ons daarbij uit, die leerstukken (welke zij zelf gelooven), ook wanneer zij onbegrijpelijk zijn mogten, *en zelfs aan de rede ongerijmd voorkomen*, eenvoudig te gelooven" (bl. 19). — Laat hem echter gerust zijn op dit punt. Of hij ooit *gelooven* zal, weten wij niet; maar dit is geheel zeker, dat hij, om te *gelooven*, geen enkel *ongerijmd of met de gezonde rede strijdig* leerstuk zal behoeven te omhelzen.

De heer S. stelt dus het gelooven in onzen zin voor als in strijd met de rede.

En wat is de grond dezer zoo valsche voorstelling? Dezelfde, als die door den Hoogleeraar als grond van *zijn* godsdienstig geloof is aangegeven. „De grondslag van het godsdienstig geloof, zegt hij, is *de redelijke erkenning der waarheid* en *de instemming van het geweten*, met ontkenning „*van alle uiterlijk gezag* als grond des geloofs" (bl. 12).

Immers het is duidelijk, dat men, zoodra *alle* gezag

verworpen en aan de rede alleen de hoogste beslissing in geloofszaken wordt opgedragen, geene waarheid kan erkennen, dan die, welke de rede „zelfstandig inziet en verstaat". *Boven*natuurlijke, *boven*redelijke waarheid kan door de rede wel met zekerheid aangenomen, en als in den volsten zin waar, erkend, maar niet *zelfstandig ingezien en verstaan* worden. Wordt nu toch *zelfstandig inzien en verstaan* geëischt, dan kan wat boven het bereik der rede ligt, voor ons geen waarheid zijn; dan is het geen waarheid; dan moet het valsch zijn; *valsch* is *tegen* de rede; bij gevolg is *boven* de rede en *tegen* de rede dan een en hetzelfde.

Vordert nu Prof. Scholten werkelijk zulk *zelfstandig inzien en verstaan* der godsdienstige waarheid? Zeer zeker. „De openbaring, zegt hij, is die daad van God, waardoor Hij den mensch de waarheid, die hem in natuur en geschiedenis, inzonderheid in den persoon en het werk van Christus, [en hier vooral is aan niets bovennatuurlijks te denken (bl. 26)], uitwendig getoond wordt, *zelfstandig leert inzien en verstaan*" (bl. 16). Nog sterker spreekt hij in zijne latere brochure, waar hij het gelooven op gezag doet plaats ruimen voor „eene *vrije*, *individuële*, *zelfstandige erkenning* der waarheid" [1]).

Mag dan de rede *vrij*, *individuëel*, *zelfstandig* te werk gaan, waar 't het al of niet aannemen der openbaring geldt, dan is haar de keuze gelaten tusschen twee uitspraken. Of zij verwerpt regtstreeks Openbaring en Evangelie, omdat zij den inhoud daarvan niet *vrij*, *individuëel*, *zelfstandig inziet en verstaat*; óf zij verdraait en verwringt dien inhoud dusdanig, dat hij *vrij*, *indivi-*

[1]) *Teregtwijzing* enz., bl. 4.

duëel, *zelfstandig* kan ingezien en verstaan worden, en zegt dan Openbaring en Evangelie aan te nemen. Beide uitspraken komen, schoon langs verschillenden weg, gelijkelijk neêr op de volstrekte loochening van Openbaring en Evangelie; alleen zou men kunnen zeggen, dat de eerste, de regtstreeksche verwerping wel meer schaamteloos, maar toch ook meer opregt is.

Die eerste uitspraak nu is die van den beruchten wijsgeer van Geneve. „Het Evangelie, zegt die vader der Deïsten, is vol van ongeloofelijke dingen, van dingen, die met de rede in strijd zijn, en die onmogelijk door een verstandig mensch kunnen begrepen of aangenomen worden" [1]). En van waar deze godslastering? De grondregel van Jean Jacques was: de rede moet beslissen over het geloof, en dus niets gelooven wat zij niet ten volle begrijpt: onderwerping der rede is beleediging tegen God [2]).

De tweede uitspraak is die van Prof. Scholten [3]). Voor hem bevatten Openbaring en Evangelie geen geheim, omdat hij alles wat geheim is loochent. „Spreken Jezus en de Apostelen van *verborgenheden*, dan bedoelen zij met dit woord de leer van het koningrijk der hemelen, m. a. w., de godsdienst, wier verheven karakter den onkundigen en zedelijk weinig ontwikkelden mensch onbekend blijft, en uit dien hoofde voor hem eene *verborgenheid* is, gelijk eene voortreffelijke muziek eene verborgenheid is voor hem, die geen muzikaal gehoor

---

1) J. J. Rousseau, *Émile*, T. III, p. 187. La Haye, 1762.

2) l. c. p. 180. Me dire de soumettre ma raison, c'est outrager son auteur.

3) Wij letten hier alleen op het gelijke resultaat ten opzigte der Openbaring; er bestaat anders zeer groot verschil tusschen het Deïsme van Rousseau en het Pantheïsme van Scholten.

heeft, of het theorema van Pythagoras voor iemand, die niet heeft leeren rekenen" (bl. 17). Prof. S. nu, is geen dier „onkundigen en zedelijk weinig ontwikkelden"; derhalve zijn er voor hem geene verborgenheden in de waarheden *zijner* godsdienst. Maar dan de Drieëenheid? de Menschwording des Woords?.... Die zoo vraagt, vergist zich: deze en dergelijke leerstukken worden eerst weggeschrapt. Eerst loochent Prof. S. al die verhevene waarheden der Openbaring; eerst loochent hij al datgene, wat hij niet *vrij*, *individuëel*, *zelfstandig inziet en verstaat*; — en dan zegt hij de Openbaring aan te nemen. Prof. S. loochent de H. Drieëenheid en bijgevolg de Godheid van Christus en de persoonlijkheid des H. Geestes; hij loochent het leergezag des Verlossers en zijner Apostelen; de onfeilbaarheid van de schrijvers der Bijbelboeken; hij loochent alle gezag VAN WIE OOK [1]); hij loochent de verpligting van te *gelooven*; hij loochent, om 't in één woord te zeggen, *alles wat de menschelijke rede niet vrij*, *individuëel*, *zelfstandig inziet en verstaat.* Dat alles loochent hij; dat alles behoort, volgens hem, niet tot de Openbaring; dat alles komt er voor den Christen van zijnen stempel niet op aan; want „de taak van den Christen bestaat wel in wat anders dan in abstracte bespiegelingen over Drieëenheid, eeuwige generatie en dergelijke zaken" [2]). (Wat verachting ligt in deze woorden!) — En na deze loocheningen, maar ook anders niet, wil de Hoogleeraar de Openbaring wel aannemen!! Eene openbaring, waarvan hij (en welke rationalist niet gaarne met hem?) getuigt, dat zij „niets bevat wat

---

[1]) *Teregtwijzing* enz., bl. 4.
[2]) Aldaar, bl. 25.

met de orde der natuur zou strijden (voor S. hetzelfde als: wat de orde der natuur zou te boven gaan), of aan het vrije gebruik der rede ook voor het minst te kort doen" (bl. 16). — Het *vrije gebruik* der rede! Neen, ook in den zin der Christenen, die de Hoogleeraar verguist, bevat het begrip van Openbaring niets, wat te kort doet aan het vrije gebruik der rede; als ten minste dat *vrije* gebruik een *redelijk* gebruik zal blijven, en niet de dwaasheid moet beteekenen van den waanwijze, die, zijner eindigheid vergeten, alles meent te mogen, ja te moeten verwerpen, wat boven het bereik zijner eindige beperktheid ligt. „La dernière démarche de la raison, zegt Pascal, c'est de connaître qu'il y a une infinité de choses, qui la surpassent. *Elle est bien faible, si elle ne va jusque-là*" [1]).

Een noodzakelijk gevolg van het loochenen der bovenredelijke waarheid, of liever diezelfde loochening van eene andere zijde beschouwd, is, bij den heer S., de loochening van het bestaan der geheele bovennatuurlijke *orde*. Immers zou zulke orde, indien ze bestond, met de orde der natuur *in strijd zijn*; want wat met de rede strijdt, moet noodzakelijk strijden met de natuur [2]).

Kan nu de bovennatuurlijke orde met de natuurlijke *in strijd* zijn? Onmogelijk; evenmin als de bovenredelijke waarheid kan strijden tegen de rede.

Bovennatuurlijke orde is God; natuurlijke orde is het eindige beeld zijner oneindigheid. Dus gelijkt de eindige natuur op de oneindige, als de afbeelding op de type;

---

1) Pascal, *Pensées*, Soumission et usage de la raison.

2) Wij nemen hier natuur in den zin van eindige natuur, zoodat boven*natuurlijk* hier hetzelfde is als boven*eindig*. In een anderen zin spreken wij van Gods *natuur*.

maar bij die gelijkenis der analogie blijft een *volstrekt* onderscheid, een onderscheid der naturen, bestaan. Onze natuur is nabootsing en navolging van de natuur van God, naar wiens beeld en gelijkenis wij gemaakt zijn; maar dáárom juist verschilt de menschelijke natuur *oneindig* van de goddelijke; dit verschil bedoelen we en drukken we uit, als we van *absoluut bovennatuurlijk* spreken.

Bestaat er voor Prof. S. zulk absoluut bovennatuurlijk?

Neen, dat *kan* voor hem niet bestaan; hij *moet* het loochenen op denzelfden grond, waarop hij de absoluut bovenredelijke waarheden [1]) verwerpt.

Volgens den Hoogleeraar staat Gods natuur niet als *niet-eindig* tegen de menschelijke natuur, als *eindig*, over. Men vergeve ons, als we hier de hardere termen der school bezigen: de duidelijkheid der zaak vordert het. Aan *eindig* kunnen wij niets meer regtstreeks en meer absoluut overstellen dan *niet-eindig*. Zeggen wij derhalve dat Gods natuur niet-eindig is, dan sluiten wij uit die natuur alles wat eindig heet, volstrekt uit, en erkennen wij een absoluut onderscheid tusschen de goddelijke en de menschelijke natuur. Die zulk onderscheid niet erkent, is pantheïst, omdat hij oneindig en eindig verwart en vereenzelvigt. Prof. S. nu erkent zulk onderscheid niet;

---

[1]) *Absoluut* bovenredelijke waarheid is die, welker eenheid te hoog, *te reëel* is, om door de menschelijke *abstract denkende* rede geheel begrepen te worden. Men spreekt ook van *relatief* bovenredelijke waarheid; dan bedoelt men eene waarheid, die het begrip van slechts dezen en genen te boven gaat. Zoo zou het theoreem van Pythagoras, waarvan de heer S. melding maakt, relatief bovenredelijk kunnen genoemd worden. Zulk bovenredelijk erkennen met Scholten alle rationalisten; niet het absoluut bovenredelijk.

hij kan het niet erkennen, omdat hij, volgens zijne pantheïstische begrippen, *boven* de natuur en *tegen* de natuur voor een en hetzelfde houdend, en dus *verschil* voor *tegenspraak* nemend, de goddelijke natuur niet als *absoluut* verschillend van de menschelijke kan denken, zonder haar met die menschelijke natuur *in strijd* te wanen.

Echter leiden wij deze pantheïstische verwarring niet enkel als een gevolg af uit de beginselen van den Hoogleeraar: wij hebben zijne eigene woorden. In den vroegeren tijd, zoo lezen wij bl. 21, werden „God en de natuur, het goddelijke en menschelijke, voor substantiën gehouden, die met elkander geene de minste natuurlijke verwantschap hebben". Volgens den heer S. echter bestaat er wel degelijk *natuurlijke verwantschap* tusschen die beide substantiën.

Wat beteekent in den mond van Scholten deze onbestemde en op zich zelve hoogst verdachte uitdrukking: „*natuurlijke verwantschap*"? Zij beteekent, dat de goddelijke en de menschelijke natuur eigenlijk slechts ééne natuur zijn; de heer S. *vereenzelvigt* die twee naturen.

Vraagt men bewijs?

„*Het menschelijke*, verklaart hij, *kan* REEDS ALS ZOODANIG, *goddelijk zijn*"; en omgekeerd: „*het goddelijke kan zich openbaren in den vorm eener* ZUIVER *menschelijke ontwikkeling.*" En geen wonder; wat toch is voor hem het goddelijke? „Al wat in den mensch voortreffelijk en goed is, 't zij in den kunstenaar, 't zij in den krijgsheld, 't zij in den dichter of in den profeet als verkondiger der toekomst, [is er erger verwarring van natuurlijk en bovennatuurlijk te denken dan die uit deze gelijkstellingen blijkt? het goede in den *dichter* OF in den *verkondiger der toekomst*!] alles, in één woord,

waardoor het menschelijk genie zich boven het gedierte verheft" [1]). Dat is nu, ja waarlijk, wel het goddelijke „in den vorm eener zuiver menschelijke ontwikkeling"! Dat is wel duidelijk Pantheïsme! — Evenwel spreekt de heer S., zoo mogelijk, nog klaarder; want als hij over Christus handelt, verwerpt hij de leer, volgens welke het goddelijke en het menschelijke *onvermengd* ofschoon ongescheiden in den goddelijken Persoon van Christus vereenigd zijn, en stelt hij daarvoor in de plaats: „*het menschelijke en goddelijke in Christus* IN HOOGER EENHEID *zamengevat*; waarom men dan ook, volgens Scholten, zich moet vergenoegen, met 's Heeren goddelijke heerlijkheid te aanschouwen in het beeld zijner volkomene menscheid, in welke volkomene menschheid „de volheid der Godheid op aarde ligchamelijk gewoond heeft en VOORTGAAT *zich in den hemel te openbaren*" [2]).

Wij meenen genoeg te hebben aangevoerd om het bovengezegde te herhalen: waar de heer S. van „*natuurlijke verwantschap* der goddelijke en menschelijke substantiën spreekt, daar vereenzelvigt hij de goddelijke en de menschelijke natuur in dien zin, dat zij niet elkander *uitsluiten*, maar met elkander in eene hoogere eenheid, in eene algemeenheid, waar het onderscheid tusschen *niet-eindig* en *eindig* verdwijnt, zijn opgenomen.

Maar dan is ook de andere beschuldiging, die wij tegen

---

1) De Professor beweert bl. 24, dat deze woorden, waarin hij *zijn* idee over het goddelijke uitspreekt, overeenkomstig het O. T. zijn, en citeert ten bewijze Exod. XXXI: 3—6; Num. XXVII: 18; Jes. LXI: 1. Wie deze plaatsen opslaat zal bevinden, op wat verrassende wijze de H. Schrift al kan worden bijgebragt.

2) Voor deze en de onmiddellijk voorgaande aanhalingen: *Teregtwijzing* enz., bl. 24 en 25.

den heer S. inbragten, bewezen, namelijk dat hij het bestaan van het eigenlijk bovennatuurlijke, het oneindige, loochent. Want tot het *wezen* van dat oneindige behoort het, dat het volstrekt onderscheiden is van alle eindigheid, dat alle eindigheid absoluut daarvan wordt uitgesloten [1]).

Eenige resultaten dan, door „de vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen" op dogmatiesch gebied geleverd, hebben wij reeds nagegaan: stoute wegcijfering van alles wat bovennatuurlijk is; zelfgenoegzaam Rationalisme; pantheïstische verwarring van den oneindigen God met de eindigheid der geschapene natuur.

Één resultaat moeten wij nog nader beschouwen: het geldt den Christus.

Nergens komt de verwarring van oneindig en eindig, de vereenzelviging van *boven* de rede en *tegen* de rede meer uit, dan in de leer over Christus, die immers de Middelaar is tusschen den oneindigen God en de eindige menschen.

Oneindig en eindig in één Goddelijk Persoon vereenigd (niet vereenzelvigd), God en mensch, het ongeschapen Woord, dat God is en de menschelijke natuur heeft aangenomen, — dat is de Christus voor hem die gelooft. Maar om zulken Christus te kunnen erkennen, moet onze rede zich harer eindige beperktheid bewust en diep overtuigd wezen, dat de Christus ver, oneindig ver verheven staat boven hetgeen zij door eigen licht „zelfstandig, vrij, individuëel inziet en verstaat".

---

1) Op gelijke wijze wordt het oneindige geloochend door de Groninger-school, die immers beweert, „dat er van eene goddelijke en eene menschelijke natuur, als van *twee* naturen, geen spraak kan zijn". Vgl. *de Katholiek*, D. XXXI, bl. 186.

Wie zich vermeet den Christus te dagen voor de regtbank van het menschelijk verstand, hij heeft Hem reeds verloochend. Want wat is de uitspraak van dit verstand, waar het als vrijmagtig *regter* mag te werk gaan? Wij zullen het vernemen van Prof. Scholten.

Eerst stelt hij de „christologie" der Katholieke Kerk voor als een gevolg van den strijd, dien men in die Kerk aannam tusschen het goddelijke en het menschelijke. Indien iemand anders zulke voorstelling had gegeven, we zouden durven vragen, of het hem te doen ware geweest, te toonen, tot hoever het mogelijk is beneden de eischen van het gezond verstand af te dalen. De Christologie der Katholieke Kerk een gevolg van den strijd tusschen het goddelijke en het menschelijke!! Volgens die Christologie wordt in Christus de hoogst mogelijke, hoogst denkbare eenheid tusschen het goddelijke en het menschelijke, de eenheid van een eenig Persoon, erkend; en die *eenheid* zou EEN GEVOLG wezen van den *strijd* tusschen het goddelijke en menschelijke! *De hoogste eenheid* EEN GEVOLG *van den strijd*!!

In Prof. Scholten is echter zulke voorstelling wel niet te verschoonen, maar toch eenigermate te verklaren. Het Pantheïsme kent geen *midden*, maar streeft altijd naar *uitersten*: overeenstemming wordt daar veralgemeende eenheid; verschil wordt tegenspraak. Eigenaardig dus en zelfs consequent denkt de Hoogleeraar, dat de Katholieke Kerk, die in Christus *twee* naturen erkent, zóó onderscheiden, dat zij onmogelijk in de eenheid éénér enkele zoogenaamd godmenschelijke natuur, gelijk S. het wil, kunnen worden zamengevat [1]), — die twee

---

[1]) *Ééne natuur in Christus*, was reeds de leer der Monophysieten. Op de vierde algemeene kerkvergadering in 451 werd die leer ver-

naturen met elkander in strijd gelooft. De Katholieke Kerk leert, dat de goddelijke en de menschelijke natuur in Christus *onderscheiden* zijn, maar niet gescheiden. Dit begrijpt de pantheïst niet. Als zij niet gescheiden zijn, waant hij, dan zijn zij niet meer twee, maar *een*; als zij *onderscheiden* zijn, dan zijn zij met elkander *in strijd*. Men denkt hier aan Rom. I, 22.

Evenwel blijft de bewering van Prof. S., volgens welke de „christologie" der Katholieke Kerk een gevolg wezen zou van den strijd, dien men, naar zijn zeggen, tusschen het goddelijke en het menschelijke aannam, eene bewering, die het openbaarste feit en de geschiedenis van eeuwen tegenspreekt. Want niets druischt meer regtstreeks aan tegen de Katholieke leer over Christus, en tegen het geheele wezen der Kerk, wier levend middenpunt de menschgeworden God is, dan dat zijne twee naturen met elkander zouden in strijd zijn. Die Kerk leert immers, dat die twee naturen in één eenig Persoon bestaan (subsisteren); maar als zij met elkander streden, kon de Persoons-eenheid hoegenaamd niet mogelijk zijn [1]).

Prof. Scholten nu levert hier wederom een bewijs, hoe

---

oordeeld en door de Kerk de geloofsbelijdenis afgelegd: unum eumdemque Christum in duabus naturis *inconfuse*, *incommutabiliter*, indivise, inseparabiliter agnoscendum esse, *nusquam sublata differentia* propter unionem.

1) Deze leer sprak de Kerk vormelijk uit te Ephese in 't jaar 431. Si quis non confitetur Dei Patris Verbum carni secundum *hypostasin* unitum, unumque esse Christum, eumdem nimirum Deum simul et hominem, anathema sit. En hoezeer alle strijd, waarvan de heer S. spreekt, hier is uitgesloten, blijkt o. a. nog uit de leer van het *Symb. Athan.*, waar de harmonie der beide naturen in Christus vergeleken wordt met de harmonie van ziel en ligchaam in den mensch: sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus.

ver hij het in de studie der Katholieke theologie gebragt heeft; ten minste verklaart hij op den toon der geleerdheid, dat volgens „de oude kerk" het goddelijke in Christus met het wezen zijner menschelijke natuur *in strijd* was, en wel zóó zeer in strijd, dat de beide naturen niet eens *in ernst* erkend werden; want, „wien het met de erkenning van ééne der beide naturen ernst was, moest èr onwillekeurig toe komen, om óf met de Ebioniten het goddelijke in Christus te loochenen, óf met de Doceten zijne menschelijke natuur, zoo niet met woorden, althans met de daad op te heffen en voor een schijnbeeld te verklaren" (bl. 23). — 't Is u geen ernst, zal derhalve de Hoogleeraar ons zeggen, als wij hem plegtig verzekeren, in Christus de ware goddelijke *en* de ware menschelijke natuur te erkennen, en onze diepste overtuiging uit te spreken, als wij belijden, dat Christus waarachtig God en waarachtig mensch is. — 't Is u geen ernst! om de leer uwer Kerk *in ernst* te belijden, moet gij óf Ebioniet óf Dokeet worden! Wel eene gemakkelijke wijze van refutatie! 't Is geen ernst!! Zou Prof. S. bij zulke beoordeeling van anderen, wat te veel aan een zeker subjectivisme hebben toegegeven? Laat ons voortgaan nog de vraag te stellen, wat Prof. Scholten dan van den Christus maakt?

„Ik ben er ver af te loochenen, zegt hij, dat het goddelijke en menschelijke in Christus één zijn. *Wat ik ontken is dit, dat het begrip van die vereeniging het menschelijk verstand zou te boven gaan*" (bl. 10). Christus dus is vernederd tot den kring van datgene, wat het menschelijk verstand niet te boven gaat. En het doet hoegenaamd niets af, al spreekt de heer S. van iets *goddelijks* in Christus, al is hij „er ver af te loochenen,

dat het goddelijke en menschelijke in Christus één zijn". Wat toch beteekent *goddelijk* in den mond van Prof. Scholten? Wij hebben het reeds medegedeeld: „aldus in één woord, waardoor het menschelijk genie zich boven het gedierte verheft". En een ander goddelijk kent de Professor niet. In Christus is derhalve dat *goddelijke* niets bijzonders; wij allen zijn goddelijk, daar immers onze menschelijke natuur eene substantie is, die met Gods substantie „*natuurlijke verwantschap*" heeft; wij allen zijn goddelijk; want „*alles waardoor het menschelijk genie zich boven het gedierte verheft*", is goddelijk; wij allen zijn goddelijk, want God en mensch, oneindig en eindig, zijn verward in het wezen- en levenlooze *al*, dat de pantheïsten *god* noemen.

In Christus nu is dit zoogenaamd goddelijke in hoogeren *graad* aanwezig dan in ons; „datgene, wat volgens de Schrift van de menschelijke natuur naar aanleg en bestemming in 't algemeen geldt, is in Jezus op de uitnemendste wijze verwezenlijkt" (bl. 24), derhalve is hij „*het volmaakte beeld der menschheid* en *verscheen in Hem de ware mensch*"; — maar *meer* dan mensch is Christus niet, „ZIJN (goddelijk) ZOONSCHAP LIGT BINNEN DE GRENZEN VAN HET MENSCHELIJKE [1]).

Zoo dan luidt de uitspraak over Christus, gedaagd voor de regtbank der rede. Al wat slechts naar bovennatuurlijk gelijkt, wordt geloochend: en als het heiligschennende vonnis is geveld, dan roept men ten laatste nog zegepralend uit: in Christus is niets, „wat als een ondoor-

---

[1]) *Teregtwijzing* enz., bl. 23. En om die laatste verklaring te staven, beroept de heer S. zich, — men moet het zien om het te kunnen gelooven, — op den hem verpletterenden tekst van Joannes: *Het Woord is vleesch geworden.*

grondelijk geheim de grenzen van het menschelijk begrip te buiten gaat" (bl. 26)!

Is de Goddelijke Verlosser genoeg verlaagd? Neen, nog niet.

Met verachting ziet de Hoogleeraar neêr op die waarheden, waarin de geloovige de grootheid des Heeren belijdt. „Christus kennen, zoo spreekt hij Melanchthon na, is niet, zooals die theologisten (Katholieke godgeleerden) leeren, zich in bespiegeling verdiepen over zijne twee naturen, of over de wijze zijner menschwording" [1]). Het komt er dus niet op aan, of Christus God is, al dan niet; of Hij van eeuwigheid uit den Vader geboren wordt, of in den tijd is ontstaan; of Hij is mensch geworden, ontvangen van den H. Geest, geboren uit eene *maagdelijke* moeder, of.... Hoe? komt het ook hier niet op aan? Zou Christus op natuurlijke wijze uit den man en de vrouw kunnen geboren zijn?.... Wij vragen verschooning, als wij het godsdienstig gevoel onzer lezers diep moeten kwetsen: — neen, ook dáár komt het niet op aan. Wel zegt Prof. Scholten nog niet, dat Jesus Christus in den natuurlijken zin de zoon van Josef is; dit „moet nog beslist worden voor de regtbank der kritiek"; — maar *dogmatisch gewigt* heeft, volgens S., de bovennatuurlijke ontvangenis des Heeren niet; „Jezus werd, zegt hij, voor den Christus gehouden door zijne Apostelen, terwijl zij hem hielden voor een zoon van Josef. Joh. I: 46" [2]). — En eindelijk: Het staat vast,

---

1) *Teregtwijzing* enz. bl. 25.

2) Wat wil dit beroep op Joan. I, 46? Omdat Philippus, die later (Marc. III, 13; Luc. VI, 13) tot Apostel verkozen werd, na de allereerste ontmoeting van Jesus, tot Nathanaël zegt: wij hebben Hem gevonden, van wien Moses in de wet, en de profeten

„dat de Christen in Jezus zou blijven gelooven als zijn licht, zijn leven, zijne kracht, al mogt hem ook bewezen worden, dat Josef zijn aardsche vader geweest is. Ook dan nog zou het waarheid blijven, dat hij de *uit God geboren Zoon* is" [1]).

Bij zulke taal is zwijgen pligt. Wij hebben de vraag gesteld: wat maakt Prof. Scholten van den Christus? en op die vraag is het antwoord gegeven.

Verder tracht de heer S., in het tweede deel der redevoering den grondslag van zijn godsdienstig geloof te regtvaardigen, door een beroep op denzelfden Christus, dien hij zoo diep vernederd heeft; en dat beroep is nieuwe miskenning van den Verlosser.

Waarom dan ontkent de heer S. alle gezag, en wil hij niets dan bloot redelijke inzage der waarheid? Het antwoord is spoedig gegeven: „*Jezus hief in de godsdienst het beginsel van gezag op; Jezus beriep zich in zijn onderwijs nooit op eigen gezag*" (bl. 12, 13).

Luisteren wij slechts een oogenblik, hoe de Verlosser het beginsel van gezag in de godsdienst opheft, hoe Hij zich in zijn onderwijs nooit op eigen gezag beroept.

Gij hebt gehoord dat aan de ouden gezegd is: gij zult niet doodslaan, en die doodslaat zal schuldig zijn voor het geregt; *maar Ik zeg u*, dat ieder die toornig wordt op zijn broeder, schuldig zal zijn voor het geregt. — Gij

---

geschreven hebben, Jesus, den zoon van Josef, van Nazareth, — mag daarom Prof. S. stoutweg uitspreken, dat „Jezus voor den Christus gehouden werd door *zijne Apostelen*, terwijl *zij* hem hielden voor een zoon van Josef"? Is dit verregaande ligtzinnigheid, of is het vermetel misbruik van Gods woord?

1) *Teregtwijzing* enz., bl. 29, 30.

hebt gehoord dat aan de ouden gezegd is: gij zult geen overspel bedrijven; *maar Ik zeg u* enz. — Gij hebt gehoord dat aan de ouden gezegd is: gij zult niet valschelijk zweren; *maar Ik zeg u* in 't geheel niet te zweren. — Gij hebt gehoord dat er gezegd is: gij zult uwe naasten beminnen; *maar Ik zeg u*: bemint uwe vijanden [1]).

Hoe zonneklaar is het, dat Jesus in de godsdienst het beginsel van gezag opheft! dat Hij zich nooit op eigen gezag beroept! Vooral zonneklaar, als men bedenkt, dat vele der in de bergrede, uit de oude Wet aangehaalde en door Christus tot volmaaktheid opgevoerde geboden door God zelven gegeven waren; dat dus Christus *zijn eigen gezag* aan het gezag van God gelijk stelt, daar Hij geen goddelijke wetten kon veranderen, als Hij zelf geen goddelijk gezag had. 't Was dan ook zóó overduidelijk, dat Christus met *gezag* leerde, dat door Matthaeus en Marcus en Lucas eenpariglijk dit *leeren met gezag* als de reden wordt aangegeven der verwondering, waarmede de verzamelde Joden zijn onderwijs hadden aangehoord: „want Hij leerde hen als gezaghebbend en niet zooals hunne Schriftgeleerden en Phariseën [2]).

Jesus zou zich in zijn onderwijs nooit beroepen op eigen gezag? En Hij doet wonderen, om de Joden te overtuigen van den pligt om Hem te gelooven [3]); en Hij geeft bepaaldelijk als reden van der Joden schuldigheid deze aan, dat Hij tot hen, en te vergeefs, gesproken heeft: ware Ik niet gekomen, en hadde Ik niet tot hen gesproken, zij zouden geene zonde hebben; maar nu hebben zij

---

1) Matth. V, 21—44.
2) Matth. VII, 29; Marc. I, 22; Luc. IV, 32.
3) Joan. X, 37.

geene verschooning voor hunne zonde [1]). Wat zin hebben zulke woorden des Heeren, als Hij zich geen leergezag toekent, zóó dat Hem te gelooven pligt is?

Prof. S. is echter niet aan het einde. Nog veel stouter spreekt hij. Niet alleen hief Jesus in de godsdienst het beginsel van gezag op, maar nog beloofde Hij, „toen hij de aarde zou verlaten, aan zijne gemeente *den geest der waarheid*", — niet opdat die Geest, door den Vader in Christus' naam gezonden, aan de Apostelen alles leeren en alles te binnen brengen zou wat Christus hun gezegd had [2]), — maar opdat de gemeente, „in regtstreeksche gemeenschap gebragt met de waarheid zelve, haar eenmaal ZELFS NIET MEER DOOT TUSSCHENKOMST VAN HEM (Christus), DEN VOLMAAKTEN LEERAAR, ZOU BEHOEVEN TE VERNEMEN" [3]).

Is er dan volmaakter kennis der *waarheid* dan de kennis in en door Christus? Is er een andere weg om tot God, die de Waarheid is, te komen, dan door Christus, de persoonlijke waarheid en het vleeschgeworden Woord? door Christus, die zegt: *Ik ben de waarheid*? Is de onfeilbare uitspraak van Christus dan eene leugen:

---

1) Joan. XV, 22.

2) Joan. XIV, 26.

3) Bij deze woorden, waarin de Middelaar op de volstrektste wijze geloochend wordt, citeert de heer S. Joan. XVI, 23. Op die plaats nu spreekt de Zaligmaker van de gelukkige toekomst, als het hart zijner Apostelen vervuld zal worden met de vreugde, welke niemand hun ontnemen zal; *op dien dag zult gij Mij niets vragen*. zegt Christus. En wat zouden zij in het rijk der eeuwige vreugde te vragen hebben? — Maar moet men niet bijna, ondanks zich zelven, aan eene poging tot misleiding denken, als de heer S. deze plaats aanhaalt om de bewering te staven, dat Christus de noodzakelijke Middelaar der waarheid niet is, en eens ophoudt de Middelaar te zijn voor „de gemeente" op aarde?

Niemand komt tot den Vader dan door Mij [1])? Niemand kent den Vader dan de Zoon, en hij, dien de Zoon het zal willen openbaren [2])? Is Christus voor ons niet de éénige, de noodzakelijke Middelaar, door wien de genade en *de waarheid* geworden is [3])? Neen, voor Prof. S. is Christus *de* Middelaar der waarheid niet; en dit is consequent; want als de oneindige orde met de eindige verward en vereenzelvigd wordt, gelijk wij het vroeger zagen, dan is het immers onzin, van een *midden*, van een *middelaar*, van *bemiddeling* tusschen oneindig en eindig, als van iets *noodzakelijks* te spreken. Het Pantheïsme sluit ommiddellijk en regtstreeks den Middelaar uit.

Volgens Prof. S. is dus ook in Christus de laatste, de hoogste, de volle openbaring niet gegeven; voor Prof. S. is dus ook de godsdienst van Christus de volmaakte godsdienst niet. Want de tijd zal komen, de nieuwe godgeleerdheid heeft reeds dien tijd aangevoerd, waarop „de gemeente" Christus niet meer behoeft; waarop zij dien „volmaakten leeraar" kan missen, waarop zij door „redelijke erkenning der waarheid" *in regtstreeksche gemeenschap met de waarheid zelve* treedt en haar *niet meer door tusschenkomst van Christus* verneemt.

Of de Christus meer regtstreeks en meer volstrekt kan geloochend worden dan het hier geschiedt, en of zij, die zich zoo aan de onontbeerlijkheid van des Middelaars tusschenkomst vergrijpen, nog den naam van Christenen [4])

---

1) Joan. XIV, 6.

2) Matth. XI, 27.

3) Joan. I, 17.

4) De heer Scholten voor zich schijnt op dien glorierijken naam zulken hoogen prijs niet te stellen; „de naam *Christen*, zegt hij, is eerst van elders als *sectenaam* aan de belijders van het Evangelie gegeven" (bl. 34).

verdienen: op deze vragen antwoorde de geloovige rede en het godsdienstig gemoed.

Dat na het beweerde over den Verlosser zelven, aan de Apostelen alle gezag door Prof. S wordt ontzegd, is ligtelijk te vermoeden. „Zal ik, zoo vraagt hij, nog spreken van de Apostelen? *Ook zij kennen zich zelven nergens in hun onderwijs gezag toe*" (bl. 13).

Gaat henen in de geheele wereld en predikt het Evangelie aan alle schepselen, — dat was de lastbrief, waarmede Jesus zijne Apostelen uitzond. En *met gezag* moesten zij leeren; aan hunne prediking *moest* geloof worden geslagen: die *geloofd* zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden: *maar die niet geloofd zal hebben, zal veroordeeld worden* [1]).

En die Apostelen zouden zich nergens in hun onderwijs gezag toekennen?

Nadat Paulus aan de Galaten het Evangelie gepredikt had, waren er andere leeraars opgetreden, welke die Christenen in verwarring bragten en het Evangelie wilden verminken. Dit verneemt de Apostel; en wat doet hij, die zich, volgens S., nergens in zijn onderwijs gezag toekent? Laat hij de beslissing over aan de *redelijke erkenning der waarheid* en aan de *instemming van het geweten*? Neen, met verpletterend *gezag* schrijft hij: „Al ware 't, dat wij of een engel uit den hemel u een Evangelie verkondigden behalve het Evangelie, dat wij u verkondigd hebben, die zij gevloekt! Gelijk wij vroeger zeiden, zoo zeg ik ook nu wederom: indien iemand u een Evangelie verkondigt, behalve hetgeen gij ontvangen hebt, die zij gevloekt [2])!"

---

[1]) Marc. XVI, 15, 16.
[2]) Gal. 1, 8, 9.

En niettemin beweert Prof. S., dat de Apostelen zich nergens in hun onderwijs gezag toekennen!!

Bij wijze van besluit uit zijne valsche voorstellingen, zegt de Hoogleeraar: „Oordeelt zelf, M. H.! wie de H. Schrift op hunne zijde hebben, de voorstanders van het beginsel van uiterlijk gezag in de godsdienst, of zij, die in de godgeleerdheid geen ander gezag dan dat der waarheid erkennen" (bl. 14).

Wat moeten we zeggen van deze regelen? Daar is verwarring van begrippen en lastering tegen den Christus.

Verwarring is het, als de heer S. *het beginsel van uiterlijk gezag* in de godsdienst tegen *het gezag der waarheid* over stelt. Of meent hij, dat wij, die (om hier slechts van Christus te spreken) aan den Verlosser *gezag* toeschrijven, die het woord van Christus als *gezaghebbend* aannemen, en dus gelooven, *omdat 't het woord van Christus is*, meent hij, dat wij dan een *ander* gezag erkennen dan dat der waarheid? Neen, Professor! juist omdat het woord des Heeren niet anders dan *waar* wezen kan; juist omdat Christus, gelijk Hij zelf van zich getuigde, *de waarheid* is [1]): dáárom en daarom alléén onderwerpen wij ons aan dat onfeilbaar woord. Wij weten zeer goed, dat *gij* aan het woord van *uwen* Christus zulke waarde niet toeschrijft; maar *uwe* begrippen moest ge niet met de onze verwarren, *uwe* begrippen ons niet opdringen, vooral niet, wanneer gij weet, dat we voor die begrippen geen zachtere benaming kennen dan die van *godslastering*; en derhalve moest ge het niet voorstellen, alsof het uiterlijk gezag, dat *wij* in de godsdienst erkennen, te kort doet aan het gezag der *waarheid*.

---

1) Joan. XIV, 6.

En is het niet lastering tegen den Christus, als de Hoogleeraar het gezag der waarheid tegenoverstelt aan het gezag van Christus? Wat toch verstaat hij door dat gezag der waarheid? „Vrij, individuëel, zelfstandig inzien en verstaan". Aan de *eindige rede* dus, aan het *eigen inzien* wordt de beslissing opgedragen. Is het dan niet lastering tegen den Christus, als men zijn heilig gezag verwerpt, om het eigen erkennen daarvoor in de plaats te stellen??

Wij zijn aan het einde van het tweede deel van Scholten's redevoering. Wij hebben zijne resultaten gezien: volstrekte loochening van al het bovennatuurlijke; ook zijn bewijs getoetst: Christus hief in de godsdienst het beginsel van gezag op.

Over het derde deel willen wij niet uitweiden. De Hoogleeraar spreekt daar over verdraagzaamheid in het godsdienstige en over zijne hoop in de toekomst.

Men moet geene andersdenkenden veroordeelen of van de gemeenschap met Christus uitsluiten, om verschil van opvatting der waarheid. Die op zulke wijze iemand uitsluit is volgens S. een *ketter* (bl. 29); en met zeldzame wijsheid wordt opgemerkt, dat in de 16de eeuw niet Luther maar Paus Leo X een ketter was (ibid.). — En waarom geene dusdanige uitsluiting? Omdat het in de kerk om het even is of de leerstellige begrippen al dan niet gelijkvormig zijn. Wat geeft het, of in die Kerk de een zegt dat Christus God, de ander dat Hij bloot een mensch is [1]).

---

1) Over die gedroomde godsdienst der toekomst, die volgens Prof. Scholten, reeds bestaat, terwijl zijn collega te Groningen, veel voorzigtiger, haar tot de verre nakomelingschap verschuift, zie *de Katholiek*, D. XXXI, bl. 184 vv.

Op die algeheele onverschilligheid in de godsdienst is ook des Hoogleeraars hoop voor de toekomst, bepaaldelijk voor Nederlands toekomst, gevestigd. Als zij, die in dat land nú nog gelooven, slechts overtuigd worden, dat al hunne leerstukken niets anders zijn dan „menschelijke bijvoegselen, die Christus ontreinigen en verduisteren", dan zal Christus „steeds meer ingang vinden in de gemoederen der menschen; dan zal, van den Koning af, elk burger van Nederland, de Israëliet niet uitgezonderd, al belijdt hij den *naam* van Christus niet (want wat geeft die naam van Christus?), toch met zijnen *geest* en zijne beginselen doortrokken, tot het welzijn van het gemeenschappelijke vaderland het zijne toebrengen" (bl. 33).

En als Prof. Scholten tot het nabij voeren dier betere toekomst, iets heeft toegebragt, dan zal hij, „onder dankbaar opzien tot God, met de gedachte heengaan niet vergeefs geleefd te hebben", gelijk wij in de voorrede lezen.

Wij eindigen met hier aan een ander woord uit diezelfde voorrede te herinneren: „*het werk van hem, die hout, stoppelen en stroo heeft aangebragt, wordt vernield.*"

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

J. VAN VONDELS LUCIFER,

MET

AANTEEKENINGEN DOOR J. M. SCHRANT.

De Nestor onzer letterkundigen, de hooggeleerde heer Schrant, schijnt het genot niet te zoeken van het *otium cum dignitate*, hem voor zijn zoo langen en zoo verdienstelijken arbeid toegekend. Tot onze verheuging gaat hij voort de Nederlandsche Literatuur te verrijken met de voortbrengselen van zijne keurige pen. Na de laatstelijk geleverde meesterlijke vertaling van Tacitus' geschrift over de zeden der Germanen, ontvangen we eene nieuwe uitgave van Vondel's *Lucifer* [1]).

Wij wenschen het werk in handen van al onze lezers, en zullen dezen wensch wettigen door een kort verslag.

Behalve des dichters eigen „Berecht aan alle kunstgenooten", gaat eene inleiding van den Hoogleeraar vooraf, waarin hij den gang of het plan van het stuk uiteenzet, de karakters der daarin opgevoerde personen afschetst, en de geniale wijze doet uitkomen, waarop Vondel die heeft

[1]) Dordrecht. Bij H. Lagerwey, 1856. — XXV en 128 bl. gr. 8vo.

weten te schilderen en kontrasteren. Het gedicht zelf gaat verzeld van veelvuldige aanteekeningen om schoonheden of gebreken te doen gevoelen, om navolgingen en toespelingen 'tzij op de Schriftuur, 'tzij op oude verhalen aan te wijzen, en om den zin der woorden of op te helderen, of naar 's dichters meening te bepalen, of naar het algemeen spraakgebruik te bevestigen.

Wat de inleiding betreft, waarin het stuk van vele en van meer zijden dan wij nog gezegd hebben, besproken en beoordeeld wordt, zal wel ieder den Hoogleeraar dank weten voor de ophelderingen die hij daarin aan zijne lezers geeft, alsmede voor de aansprakelooze maar zeer ten doel gaande aanmerkingen, waardoor reeds zoo veel van Vondel's schepping gezegd wordt, dat de voorbereiding ten harer beteren verstande tevens een voorsmaak geeft van hare schoonheid, en ter opwekking strekt die te gaan genieten.

Minder gunstig is het oordeel van sommigen over de aanteekeningen; zij meenen, dat deze of althans een aantal dezer te zeer voor leerlingen geschreven zijn. Wel een uiterst zeldzame kritiek in onze dagen, waarin ieder alles wil zeggen wat hij weet, ja meer dan hij weet, en aan zeer weinigen de vereerende getuigenis mag gegeven worden, dat zij zich ten behoeve van hunne lezers te veel verkleinen. De Hoogleeraar zelf, dergelijke aanmerkingen voorziende, zegt er van in zijn voorberigt, dat hij voor zijne wijze van bewerking *redenen* had, daaromtrent echter aan niemand rekenschap meent verschuldigd te zijn, en dezelfde vrijheid die hij aan anderen niet betwist, voor zich te mogen inroepen. Naar die verzwegen redenen meenen we uit bescheidenheid niet te moeten gissen. Van buiten af gezien heeft deze wijze, gelijk ieder

andere, voor- en nadeelen die zich niet laten scheiden, en kan men dengenen, die een en ander te veel voor leerlingen gezegd achten, antwoorden, dat inderdaad het aantal van lezende leerlingen vrij groot is, en het geheele nageslacht leerling is van het tegenwoordige. De eenvoudigste woordverklaring heeft grooter nut dan menigeen vermoedt. De Fransche akademie houdt zich in de eerste plaats bezig met het zamenstellen van een woordenboek, waarin zoo duidelijk en eenvoudig mogelijk de bekende zin der woorden wordt opgegeven, en zij bewijst daardoor niet alleen aan Frankrijk, maar wij durven zeggen aan Europa eene dienst, welker gewigt te bevroeden slechts aan weinigen gegeven is.

Eene laatste aanmerking zullen we ons veroorloven op de laatste aanteekening van den Hoogleeraar, waarin hij, Vondel tegen de uitvallen van Witsen Geysbeek verdedigend, aantoont, dat de val van Adam wel degelijk in het gedicht moest opgenomen worden en de beschrijving daarvan behoort tot het geheel. Dat is zoo; maar iets kan meer of minder één, meer of minder een geheel zijn. De Hoogleeraar zegt in zijne inleiding, en wij stemmen daarin volkomen met hem overeen, dat het onderwerp zich beter laat behandelen als heldendicht dan als treurspel: de behandeling is dus minder geschikt, maar dat belet niet dat zij geschikt blijft. Hetzelfde kan men omtrent de eenheid van het plan zeggen; het heeft die eenheid die het hebben kon en hebben moest, ofschoon men, afgescheiden van het onderwerp, zich een volmaakter eenheid kan voorstellen. Zoo zou de Ilias meer één, meer een geheel en schooner zijn geweest, indien het eigenlijk onderwerp des gedichts niet zoo naauw in verband stond en verwikkeld ware met een veel belangrijker en grooter:

de belegering en inneming van Troje. Het gedicht is daardoor minder één en minder schoon, maar heeft die schoonheid die het hebben kon, en Homerus verdient daarover geene berisping. Evenzoo, meenen we, is het met Vondel's *Lucifer*. Zoo Homerus moet zwijgen van Troje's ondergang, is Vondel verpligt van Adams val te spreken. Het een zoowel als het ander vermindert de eenheid absoluut genomen, maar is de eigenaardige eenheid van het onderwerp, is dus geenszins een fout, en slechts eene mindere schoonheid.

De uitvoering is net; alleen de keuze en schikking der letters op het titelblad wil ons niet bevallen, en het vignet maakt geene uitzondering van hetgeen men in 't algemeen zeggen kan: dat de plaatjes op de aanplaksels in den vreemde veelal geestiger en beter geteekend zijn dan onze vignetten.

BLOEMLEZING

UIT

NEDERLANDSCHE PROZASCHRIJVERS

EN

DICHTERS,

VAN HOOFT EN VONDEL,

TOT OP ONZE DAGEN [1]).

Moeijelijk misschien, maar zeker in ruimer mate aangenaam is de taak, om een oordeel uit te brengen over bovengenoemde *Bloemlezing*. Indien tijd, ruimte en omstandigheden ons even gunstig waren, als ons verlangen om veel te zeggen groot is, zouden wij onmiddellijk het bewijs van dit ons beweren leveren. Inderdaad, wij zouden gaarne veel, zeer veel over deze *Bloemlezing* in het midden brengen. En niets anders dan wat tot lof en aanprijzing strekken kon? wij gelooven, althans wij hopen niet, dat iemand dit van onzen toeleg, of van onzen smaak wachte.

Aan welken arbeid toch van dien omvang, kan *naar waarheid* zulk eene beoordeeling geschonken worden? En wanneer wordt zij, hoe dan ook, gegeven, zoo niet juist in geval, dat er na schifting van goed kwaad niets te prijzen zou overblijven, dan de poging des ondernemers, wiens werk geheel in duigen vallen moet, zoo de hand der kritiek er slechts naar durft wijzen? Neen, wij hebben op het voor ons liggende werk aanmerkingen te maken, en durven die ook maken, om dan met volle overtuiging te verklaren, dat het geheel goed geslaagd en ons uiterst

---

[1]) Twee deelen, Gr. 8vo. *Proza*, nagenoeg 600 bl. 1856; *Poëzij*, 640 bl. 1857. — 's Hertogenbosch, bij Gebr. Verhoeven.

welkom is. Zóó krijgt de lof, dien wij er aan geven *moeten*, vaster grond, wijdere uitbreiding, naarmate wij de gebreken of onvolkomenheden, die trouwens later ligtelijk te verhelpen zijn, te naauwlettender aanwijzen.

Alzoo wij stemmen vooreerst met de weinige aanmerkingen, bij de verschijning van elk deel door den gunstigen beoordeelaar in het dagblad *de Tijd* ten beste gegeven, voor zooverre wij ze ons nog herinneren, genoegzaam geheel in. Zeker het is een minder gewoon verschijnsel, dat in eene bloemlezing uit reeds lang bekende werken, onuitgegeven stukken worden opgenomen. Ook wij betreuren *in het algemeen* dezer opneming niet; integendeel wij zouden gaarne met voornoemden beoordeelaar er meerdere en van meerderen in gevonden hebben: stukken en namen, die wij soms in meer vertrouwden kring hoorden noemen en prijzen. Doch voor beide klassen van bijdragen ware ligtelijk een zelfde minder aanstoot gevende titel te vinden geweest; of om wat onoverkomelijk bezwaar kon men niet elk onder een eigen opschrift rangschikken? Bevreemdend kwam ook ons de plaats voor, aan het stuk uit de nagelatene *Redevoeringen* van Ockerse toegewezen: *„Verhalen, Schetsen en Beschrijvingen"*.

Wij wenschen echter iets verder te gaan dan de aangeduide beoordeelaar. Ons is de vriendelijk aangeboden ruiker wat zwaar uitgevallen; en wij hebben den neus wel eens bijna gestooten aan de minder fijne, minder frissche, schoon meestal nieuwere bladeren, waarmede hier keur en geur der edelste bloemen op vaderlandschen lettergrond geplukt, min aangenaam doormengd zijn. Het zou meer dan onkiesch wezen, hier stukken of namen te noemen van personen, die edelmoedig van het hunne tot vorming en, zooals zij meenden, tot opluistering van het geheel hebben afgestaan, terwijl anderen ons eenige bijdrage van A. Des Amorie van der Hoeven, Borger, H. Tollens en J. F. Helmers onthielden. Nog onbillijker ware het zelfs 't minste verwijt tot den verzamelaar te rigten, wiens uitgebreide belezenheid en levendige herinnering aan het eens gelezene ons reeds een goed geoefenden smaak deden vermoeden, waarvan de gelukkige keuze zoo veler verdienstelijke stukken ons verder volkomen zekerheid gaf. Hier kan, vooral in betrekking tot de vroeger onuitgegeven of naamloos uitgegeven

stukken, welke wij liever in deze *Bloemlezing* gemist hadden, slechts dit worden gezegd. Er zijn gevallen, waarin men, althans na eenmaal gedaan verzoek, ook minder aangename gaven dankbaar moet aannemen, in afwachting dat een derde met het ridderlijk woord voor den dag kome. Dat had beter kunnen uitvallen!

Wij zouden den schijn hebben, te veel aan eigen oordeel en smaak te hechten, zoo wij verder nog zouden beweren, en het bij een louter beweren *laten blijven*, dat nu of dan op zich zelve minder verdienstelijke stukken van bekende vaderlandsche schrijvers in deze Bloemlezing plaats hebben erlangd. Het aloude: *De gustibus non est disputandum* - laat zich ook hier tot zekere hoogte verdedigen; en hoe dieper de eene vaste grond van het goede ligt, naar zooveel te meer verschillende zijden zal de weg tot het betere genomen worden.

Wij zouden na de beide laatste aanmerkingen den verzamelaar nog de bescheiden vraag kunnen doen, of hij niet meer zorg heeft gehad: voor zooverre mogelijk, geen' enkelen Nederlandschen schrijver onvertegenwoordigd te laten, dan wel om eene Bloemlezing te geven in den strengsten zin des woords, dat is, dunkt ons: eene verzameling van stukken, die niet slechts de beste zijn, welke uit de handen van dezen en genen schrijver tot ons zijn gekomen, maar die op zich zelve den naam van *bloemen* verdienen? Naar den titel te oordeelen, schijnt de verzamelaar meer het eerste dan het laatste op het oog te hebben gehad, en alzoo in de moeijelijke stelling geraakt te zijn, van deels aan de eischen eener Bloemlezing, deels aan die eener Geschiedenis onzer letterkunde te moeten voldoen; waarvan 't gevolg wel wezen moest, dat hij aan geen van beiden volkomen regt kon laten wedervaren.

Dit betreuren wij. Bloemlezingen toch dienen ten eerste voor personen, die, ofschoon tot de meergevormde klassen behoorende, geen aanspraak maken op zelfstandige studie en kennis wat het gebied der letteren treft; doch wel vooral zijn bloemlezingen ten nutte van jongelieden, wier zin en smaak voor letterkundigen arbeid moet worden opgewekt en geleid. Het zegt niets of eerstgenoemden in de beoordeeling van een en ander stuk soms falen; maar 't is hoogst wenschelijk, dat de laatsten leeren, niets als goed, laat staan voortreffelijk aan te zien, wat zulks inderdaad

en op verre na niet is. Voorzeker zou hem gemakkelijk door elken leidsman aan te toonen zijn, wat in het een of ander voorkomend stuk te berispen valt, daardoor kan zelfs bij uitnemendheid tot leiding van hun oordeel en vorming van den smaak worden bijgedragen; doch wij voor ons zijn overtuigd, dat de zucht en zelfs het talent van kriticeren ook in jongelieden niet zóóveel prikkel behoeft, als het verlangen om gaarne in anderen goed te keuren en te bewonderen, wat zij zelven onvermogend zijn te verrigten.

Met het oog op de laatste soort der verondersteldе liefhebberen van bloemlezingen hebben we de aanmerking hooren maken, of het niet wenschelijk ware geweest, dat de verzamelde stukken in méér afdeelingen naar de verschillende soorten, waartoe zij elk behooren, gesplitst en geplaatst waren geworden, althans in zoovele afdeelingen als er in het werk zelf onderscheiden soorten staan aangegeven. De bekwame verzamelaar had ongetwijfeld zijne overwegende reden, waarom eene zoodanige verdeeling niet is geschied. Wij voor ons bekennen gaarne, dat daaruit bij meerder nut voor den leerling, meer eentoonigheid en dus minder genoegen voor den vermaakzoekenden lezer zou gevolgd zijn.

Hiermede is, dunkt ons, alles gezegd wat den naam van aanmerking of bedenking tegen deze Bloemlezing dragen kan. Inderdaad is het weinig; het aangestipte betreft meerendeels slechts onvolkomenheden, niet volstrekte gebreken, en het grootste bezwaar, dat wij maakten met het oog op jeugdige lezers, wier smaak gevormd moet worden, is te verhelpen door eene gematigde kritiek, welke hier wel niet wenschelijk is, maar toch zeker ook eene beteekenende goede zijde heeft.

Hoe uitgebreid het werk ook zij, de prijs behoeft geen liefhebber af te schrikken; want wenschte men ook eene menigte stukken ter zijde gelaten, dan zou het overblijvende van 'tgeen nu verre over de 1200 bladzijden bedraagt, naar andere boekwerken berekend, zoo wat omvang, druk, papier en geheel de uitvoering betreft, met hetzelfde bedrag van *f* 4.50 bij lange niet voldaan wezen. We drukken hier eenigzins op, omdat eene matige prijs maar al te dikwerf een eerst vereischte is, zonder 'twelk geen schrijver of uitgever in staat is, uitgebreid nut te stichten. De uitgevers nu zeggen in hun bescheiden voorrede, dat dit de strekking van hun pogen is; en de

lage prijs waarvoor zij het geheele werk verkrijgbaar stellen, laat geen twijfel daaromtrent over. Doch dat pogen zal ook het gewenschte gevolg hebben: de gevormde lezer zal menig uurtje van uitspanning in den aangelegden bloementuin kunnen doorbrengen, en de jeugdige beoefenaar der letterkunde zal er veel, zeer veel vinden, wat hij zonder vrees van te dwalen kan bewonderen als een voorbeeld, en wanneer hij zelf de hand aan 't werk zal slaan, gerustelijk tot toonbeeld kan nemen. Hij zal er in den regel de beste stukken van onze beste meesters aantreffen, voor zoover althans geen onverklaarbare terughouding van sommiger voortbrengselen dit den verzamelaar onmogelijk heeft gemaakt [1]). En wat hier het meeste, wat alles zegt, is dit: het boek kan *inoffenso pede* doorloopen worden. De argelooze lezer of lezeres behoeven niet te duchten, dat ergens, terwijl zij op keur van bloemen zich vergasten, gift of doorn schaden zal.

Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable — wie neemt het niet aan in theorie, ofschoon te velen die eeuwige wet der dingen, wanneer zij de hun verleende scheppingskracht oefenen, met geweld zoeken te ontgaan! Maar een ander beginsel even diep en waar als het eerste, doch door niet weinigen zelfs in theorie ontkend, het beginsel dat niets *waarachtig* schoon kan zijn, wat niet

---

[1]) 't Is, naar we vernemen, insgelijks aan den onwil van sommige uitgevers te wijten, dat de *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur;* verzameld, naar tijdsorde gerangschikt, en toegelicht door J. A. Alberdingk Thijm - niet kunnen voortgezet worden. Slechts twee bundels zijn er van verschenen (bij C. L. van Langenhuysen, Amsterdam, 1850 en 1852); de eerste loopt over de XII^e^, XIII^e^, XIV^e^, XV^e^ en XVI^e^ Eeuw; de tweede over de 1^e^ en den aanvang der 2^e^ helft van de XVII^e^ Eeuw. — Zeer jammer dat we niet meer ontvangen; want in dat werk zouden we (naar des Recensents bovengemaakte onderscheiding) juist meer eene aanschouwelijke Geschiedenis onzer Noord- en Zuid-Nederlandsche Poëzij, dan wel eene bloote Bloemlezing bezeten hebben. — Ook de heer W. J. Hofdijk (*Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Amst., Gebr. Kraay, 1857), van wien we om meer dan eene reden hadden verwacht, dat hij de Katholieke literatuur minder zou geïgnoreerd hebben, wijt het aan de onheuschheid van sommige uitgevers, dat hij in het leveren van proeven uit de werken onzer latere dichters zoo onregelmatig moest te werk gaan. (*De Redactie.*)

waarachtig zedelijk goed is, ook dát heeft onze verzamelaar getoond te erkennen en te volgen; hierin voorzeker is „aan billijke wenschen voldoening geschonken en vervuld wat door velen dringend werd gewenscht."

't Schijnt ons meer nog dan een gegrond vermoeden, dat deze Bloemlezing ons door Katholieke handen wordt aangeboden. Dit maakt haar ons dubbel welkom, wijl zij ons een nieuw getuigenis geeft, hoe de Katholieken meer en meer voor het publieke leven optreden en van de vele krachten gebruik maken, hun door Gods zegen geschonken.

Wij eindigen, met onzen dank te brengen aan den verdienstelijken verzamelaar, aan de waarlijk onbaatzuchtige uitgevers, kortom aan allen „door wie hun arbeid mogelijk werd", hun inzonderheid, aan wie zij zelven zich bijzonder verpligt erkennen. Mogen allen de voldoening smaken waar het voortreffelijke werk hun regt op geeft.

VERSCHEIDENHEDEN.

UIT TE GEVEN OORKONDEN VAN HET CONCILIE VAN TRENTE.

De *Ami de la Religion* neemt uit een Duitsch blad dit berigt over: „De geleerde bisschop van Waitzen, Mgr. Roscavani, die zich tegen het einde van 1856 voor wetenschappelijke opsporingen naar Rome begeven had, ontving van den prefekt der Archieven van 't Vatikaan, van pater Theiner, mededeeling van alle nog nooit uitgegeven akten en oorkonden der Trentsche kerkvergadering. Hij noodigde pater Theiner dringend uit, die stukken openbaar te maken. Deze deed er verslag van aan den Paus, die het denkbeeld van den prefekt der Archieven goedkeurde en eene commissie last gaf, de zaak te onderzoeken. Het verslag der commissie was in alle opzigten gunstig en de uitgave is besloten. Men zal ten dien einde de drukkerij van 't Vatikaan herstellen. Die uitgave zal in twee gedeelten geschieden: het eerste, uit drie deelen in folio bestaande, zal het volledig *Diarium* der Trentsche kerkvergadering naar de oorspronkelijke proces-verbalen, het tweede, ook in drie deelen in folio, de briefwisselingen der Apostolische nuntiussen, der soevereinen, bisschoppen, en eene menigte van andere belangrijke stukken en oorkonden bevatten."

UITSPRAAK VAN HET KLASSIKAAL BESTUUR VAN 'S GRAVENHAGE OVER DE AANKLAGT TEGEN Ds. ZAALBERG.

In *de Tijd* van 2 Junij is uit de *Arnhemsche Courant* het volgende berigt omtrent de ingediende aanklagt tegen Ds. Zaalberg [1]) overgenomen:

[1]) Zie de aflevering van Mei jl., bl. 294.

„Het klassikaal kerkbestuur van 's Gravenhage heeft eergister in overweging genomen de aanklagt der heeren Kraaijenbelt, Verhoeff en Ducloux tegen den heer Zaalberg, predikant aldaar. Het klassikaal bestuur heeft de klagers in hun eisch ontvankelijk verklaard, ofschoon de termen van het reglement op de kerkelijke tucht in deze eenigzins twijfelachtig waren; maar het bestuur heeft geoordeeld dat de klagt dezelfde was — en door geene nieuwe gronden ondersteund werd — als die welke reeds, naar aanleiding van de geschriften van Ds. Zaalberg, tijdens zijn beroep naar die gemeente was ingeleverd. Het bezwaar, toen ingebragt, was geacht niet te zijn van dien aard, dat het beroep geen gevolg kon hebben, en het klassikaal bestuur heeft dus gemeend, dat het hier gold een *lis judicata*, weshalve het meende aan deze klagt geen gevolg te moeten geven." — De plompe loochenaar der H. Drieëenheid en der Godheid van Christus kan dus gerust voortgaan, met zijne goddelooze leeringen in geschrifte, en bij monde van den kansel te verbreiden. Al weder een staaltje tot hoeverre het Protestantisme zich ontwikkeld heeft!

„CHRISTELIJK HULPBETOON".

Uit het Verslag der 12e Algemeene Vergadering dier Protestantsche Vereeniging, den 6 Junij 1855 te 's Gravenhage gehouden, en bepaaldelijk ook uit de berigten door het Departement Rotterdam, van October deszelfden jaars gedagteekend, deelen we, nu, na herhaald uitstellen, eenige bijzonderheden aangaande dat geheim genootschap mede, waaruit blijken zal, dat het over 't geheel weêr merkelijk achteruitgegaan is en veel teleurstelling ondervonden heeft; een verschijnsel, dat wij later ook over *Welstand* te vermelden hebben.

Het Bestuur van het Dep. Rotterdam biedt zijn gewoon *Kort Verslag* zijnen leden aan met den treurigen aanhef: „dat het niet in alle opzigten van even verblijdenden inhoud is, en zelfs regt-

matig smartgevoel wekken zal, niet alleen wegens menige ondervondene teleurstelling en verijdelde poging tot bereiking van het ons voorgestelde doel, maar ook omdat het een aanzienlijk ledenverlies, wel niet van ons Departement, maar van de Vereeniging zelve berigt."

Van de 36 Departementen waren er 27 teruggegaan en verminderd met een gezamentlijk bedrag van 911 leden, zoodat er toen nog 13,592 contribuanten overbleven. Zoo groot een verlies was bedroevend; doch verblijdend daarentegen, dat eenige leden te 's Hage hunne contributiën verhoogd, en 61 personen aldaar de som van *f* 106.50 als vrijwillige gift in een besloten bus gestort hadden, en wijlen Mej. van Calker, te Deventer, aan *Hulpbetoon* een legaat van *f* 1,000 had toegedacht.

De ontvangsten des Hoofdbestuurs hadden bedragen *f* 28,557.47
De uitgaven . . . . . - 15,947.33

Zoodat het batige slot bleef . . . . . *f* 12,610.14

waarover echter voor het grootste gedeelte reeds was beschikt. — Rotterdam contribueerde, naar zijn eigen *Kort Verslag*, voor *f* 1,959.06. — Van dat Departement vernemen we verder, dat *Hulpbetoon* (ten minste aldaar) geen *regtstreeksche Evangelisatie der Roomsch-Katholijken* bedoelt zooals de *Evangelische Maatschappij*; maar "eigenlijk is hun Genootschap bepaaldelijk een *anti-Jezuïtisch* genootschap, bestemd om de pogingen dier Jezuïten te verijdelen, die overeenkomstig hun laakbaar beginsel: "*dat het doel de middelen heiligt*," geene pogingen ontzien, om ten koste van het Protestantisme het zielengetal der Roomsch-Katholijke kerk te vermeerderen".

Niet zonder bedoeling en zekere behendigheid zet de Rotterdamsche verslaggever deze bewering voorop: hij wil er namelijk den geringen omvang en uitslag der werkzaamheden van *Hulpbetoon* door goed maken; en op den lossen grond van 't gezegde troost hij zich zelven en zijne medeleden met de stoute verzekering: "wij mogen het, bij even naauwlettend toezigt en bij gelijken ijver van onzen kant, een verblijdend verschijnsel noemen, wanneer wij den omvang onzer werkzaamheden zien *afnemen*, en het moet ons dus volstrekt geene *teleurstelling* baren, veeleer tot

dankbaarheid stemmen, wanneer de verslagen van onze werkzaamheden ons slechts *weinig* weten te berigten." Dat is eerst *faire bonne mine à mauvais jeu!* Want wat er van hun arbeid berigt wordt, is inderdaad bitter onbeduidend; als bijv.: de heer J. van Brummelen en Mej. J. Tichelman "gingen ook dit jaar voort met godsdienstig onderwijs te geven aan hen, die begeerden van de Roomsche kerk tot de Protestantsche over te gaan." Van den eerste "ontvingen afwisselend van *vijf* tot *zeven* personen onderrigt in de waarheid"; maar — volgt er dadelijk op — "helaas! niet altijd met even gewenscht gevolg"; *enkelen* nogtans "zijn tot de gemeente toegebragt". "Het getal der leerlingen van Mej. Tichelman wisselde af van *acht* tot *dertien*, en ook van dezen zijn *sommigen* leden der Protestantsche gemeente geworden."

Verder is hier en daar eene gift gedaan om het wankelend geloof van dezen of genen Protestant te schragen; is één kind te Montfoort bezorgd; één kind te Mettray *niet* kunnen besteed worden; zijn eenige kinderen van Roomsche scholen afgehouden; is eene vrij aanzienlijke som besteed voor ouderlooze kinderen, die anders in handen der Roomschen zouden gevallen zijn; hebben zij zich met sommige personen aan wie men geld had uitgeschoten, *bedrogen* gezien, en opzigtens éene, aan wie een belangrijk voorschot gedaan was, vreezen zij meer en meer, dat de uitkomst *ongunstig* wezen zal; maar daartegenover mogen zij met blijdschap van anderen zeggen, dat hunne hulp niet vruchteloos geweest is. Doch, merkt het Rotterdamsch Bestuur aan — en 't is eene tweede aardig gevonden vergoelijking van zijn mager *Kort Verslag* — "de meest belangrijke werkzaamheden door ons verrigt zijn voor geene openbaarmaking vatbaar, omdat bekendmaking tevens een middel tot verijdeling van onze goede bedoelingen zijn zou". En dat wel "uit den *aard* onzer Vereeniging", die natuurlijk, als werk der duisternis, het licht niet kan verdragen! Wie zal nu niet zeggen, dat de Rotterdamsche verslaggever een knap advokaat van kwade zaken is. — Dat evenwel die "meest belangrijke werkzaamheden" niet bijzonder veel te beteekenen hebben, blijkt uit de bekentenis, dat de verslagen van *Hulpbetoon* "zoo *weinig* weten te berigten", en niet minder uit de handige kunstgreep, waarmeê de man het luttele des werks heel begrijpelijk poogt te maken. 't Is waar: hij

doet dit niet zonder onbeschaamden laster, daar hij den Katholieken de Protestantsche zielenkooperij aanwrijft, en argumenteert op grond van eene gansch onwisse *mogelijkheid* — doch de greep is er juist den bovenbeteekenden pleitbezorger niet te onwaardiger om. Hoor dan deze voor alle bewijs geldende vraag: „Ja, dát *mogelijk* — want met zekerheid valt natuurlijk te dezen aanzien niets te bepalen — de bemoeijingen der Jezuïten, om door stoffelijke middelen Protestanten tot afval van hun evangelisch geloof, dat erfgoed met het geld en het bloed der vaderen gekocht, te bewegen, minder talrijk zijn, dan zij in vorige jaren waren, zouden de menigvuldige, door onze bemoeijingen en die der overige Protestantsche Zuster-genootschappen verijdelde pogingen der Roomschen daarvan niet de oorzaak zijn? Want Rome zelve verandert niet!" — Dat *mogelijk* geval dan moet den ijver der leden verhoogen — ja hij voegt er zelfs den wensch bij, dat „hunne bemoeijing steeds minder noodzakelijk worde", en zij eens vrijmoedig durven zeggen: „CHRISTELIJK HULPBETOON heeft uitgediend, omdat het veld, „waarop het werkzaam wilde zijn, heeft opgehouden te bestaan!" — Niettemin blijft hij, naar het schijnt, er meê verlegen, dat de jaarlijksche verslagen toch zoo *weinig* berigten, al wordt er ook, gelijk in zijn *Kort Verslag* geschiedt, zelfs een goed deel van een tweede reeds loopend jaar ondergemengd, en bij dien treurigen indruk waaronder hij met zijne hoorders blijkbaar zucht, alsof er schier niets gedaan ware, geeft hij de plegtige verzekering: „Was het weinig, minder misschien dan vroegere jaren, niemand toch zou onze werkzaamheid onbelangrijk noemen, die met alle kleinere verrigtingen nader bekend was." — Wel schrale troost voor de 1352 trouwe Contribuanten van 't Rotterdamsche Departement!

Wat er in *al* de 36 Departementen gedaan is, word zamengevat in de volgende algemeenheden. Men is daar „over het geheel ijverig werkzaam geweest ter verspreiding van evangelisch licht, hetzij door oprigting en vergrooting van *leesbibliotheken* (te Schiedam, Gorinchem, Groningen), somtijds in vereeniging met de Departementen van andere Protestantsche Zuster-vereenigingen, hetzij door *katechizatien* (te Dordrecht, Leiden, Rotterdam) voor zulke Roomschen, als hun verlangen te kennen gaven om tot de Protestantsche over te gaan, hetzij door verspreiding van *bijbels*, *trak-*

taatjes en andere *godsdienstige geschriften*, die de zedelijke en godsdienstige vorming van Protestanten beoogen." Te Leeuwarden is "een Commissie in werking gebragt, die, onder de leiding der Predikanten, belast is met toezigt op onkundigen en verwaarloosden in de gemeente, om door huisbezoek en toespraak, inzonderheid in gemengde huwelijken"..... den godsdienstzin te bevorderen, "en alzoo tegen het gevaar van afval te behoeden;.... deze Commissie heeft 150 hoofden van huisgezinnen tot het gebruik maken van godsdienstig onderwijs gebragt." — Door de Departementen en het Hoofdbestuur zijn "vele en belangrijke subsidiën of voorschotten gegeven aan zulke personen, die van de zijde der Roomschen in hun tijdelijk bestaan bemoeijelijkt werden en die dus gevaar liepen der Roomsche *Propaganda* in handen te vallen. Hier zijn de teleurstellingen uit den aard der zaak *vele* geweest, maar ook aan verblijdende uitkomsten heeft het niet ontbroken. En ten bewijze van het laatste wordt als 't uitnemendste, en eenig en alleen volstaande dit fraaije geval uit Amsterdam aangevoerd. Een Lutheraan, door zijn Roomschen huisheer verpligt, om wat reden, wordt niet vermeld, zijn huis en stand te verlaten, vraagt *f* 100 voorschot, die hij krijgt met later nog *f* 30 er bij. Zijn opgezette affaire neemt niet op, en hij vertrekt met de noorderzon over zee. Doch zie, drie jaren daarna, krijgt het Bestuur van hem een brief uit de Havannah met *f* 100 aflossing en belofte van ook het overige te zullen voldoen. Het Amsterdamsche Departement alzoo was overtuigd, dat de subsidie, "hoezeer haar doel dan niet bereikt werd, nogtans aan geenen onwaardige was besteed".

Doch teleurstelling daarentegen was er weêr te Schiedam. Een schrijnwerkersknecht bij een Roomschen baas werd, "*naar hij voorgaf*, om der godsdienst wille uit die dienst ontslagen", en vestigde zelf zich als baas. Om "hem als éénigen Protestantschen schrijnwerker te dier stede voort te helpen, kreeg hij op zijn verzoek, ten einde eenig besteld werk te kunnen afleveren, een voorschot van *f* 300 voor vier maanden. "In plaats nu van terug te betalen — dus beklaagt zich de verslaggever — heeft hij onverwacht Schiedam verlaten, niets achterlatende dan zijne vrouw en kinderen", en alle pogingen om nog eenige schadeloosstelling te erlangen, — meldt hij er bedrukt bij — zijn vruchteloos geweest;

Verder zijn er door het Hoofdbestuur of de Departementen eenige schoenmakers, winkeliers, een tuinier en bloemist, een touwslager, eene corsettenmaakster, wier leven door een Jezuït, die boven haar woont, werd bedreigd!!! - een verwer op een dorp bij Leiden te midden van een overgroot getal Roomschen, een kamerbehanger, en nog ettelijken van ongenoemde broodwinningen, voortgeholpen; voorts had men eenige kinderen op Protestantsche scholen en in Protestantsche gestichten bezorgd, en jongelieden gekleed, „ten einde welvoegelijk geloofsbelijdenis af te leggen, of in burgerdiensten geplaatst te worden."

Ook genoten o. a. „de Bewaarscholen te 's Hertogenbosch, Geertruidenberg en Oosterhout ondersteuning van het Hoofdbestuur. Die te 's Hertogenbosch kon inzonderheid gezegd worden te bloeijen, en vermelding verdient het — teekent het *Verslag* aan — dat, niettegenstaande deze school in naam en daad zuiver Protestantsch is, nogtans een 14tal Roomsche kinderen, op verzoek hunner ouders, van dezelve gebruik maken."

Bij de verblijdende uitkomsten die er nu en dan herdacht worden, komen telkens de bittere klagten over de vele teleurstellingen boven, als b. v. te Nijmegen, Tiel, en elders ondervonden. — „Niet zelden bleef de gehoopte contributie achter"; — „omtrent het resultaat der subsidiën luidden de berigten verschillende." — Bij sommigen werd het doel der verleende hulp niet bereikt.... Doch — luidt het dan weder — „rondziende in de Noord-Brabantsche gemeenten, is het eene aangename gewaarwording, allerwege de weldadige werking onzer Vereeniging te mogen aanschouwen." Ten slotte nogtans vernemen we (bl. 25) alweder, dat *bij 't overzien van 't geheel* naast blijdschap en dankbaarheid, smartgevoel het Bestuur van *Hulpbetoon* vervult, bij de gedachte aan het zoo aanzienlijk verlies van (911) leden, als wij te betreuren hebben en van zoo menige ondervondene teleurstelling."

Het *Verslag* eindigt met eene Gereformeerd pathetieke opwekking tot verdubbeling van ijver en waakzaamheid, waarop met de stereotiepe oudovergrootvaderlijke beweegredenen wordt aangedrongen, opdat de Vereeniging „in staat zij, krachtiger nog, dan tot dus verre geschieden kon, het hoofd te bieden aan het gevaar, dat hen omringt en aan hare hooge bestemming te beantwoorden:

Handhaving tegen den invloed der Roomsche propagande! " — Want "dat zij verre! dat, terwijl Rome's magt zich zoekt te verheffen en geene poging onbeproefd blijft, om ons van onze dierbaarste belangen te berooven en Nederland, kon het zijn, tot de duisternis van vroegere eeuwen terug te voeren, de belangstelling in onze Protestantsche maatschappijen, de deelneming in *Christelijk Hulpbetoon* " verminderen zou! — We verwaardigen ons niet op die laffe gemeenplaatsen van 't jammerend Hoofdbestuur eenig wederwoord te geven, maar melden nog, dat het droef verslag van *Hulpbetoon's* onophoudelijke teleurstellingen onderteekend is door G. A. van Limburg Brouwer, President, en J. G. Betz, Sekretaris.

EEN PROTESTANT OVER PROTESTANTSCHE GENOOTSCHAPPEN.

De heer P. A. S. van Limburg Brouwer schreef in 't jongste Mei-nummer van *de Gids*, een artikel over *Theocratie in de negentiende eeuw*, waarin hij, zeker op grond van eenige gulle erkentenissen over 'tgeen er ongenoegzaams en verkeerds in 't Protestantisme was en is, zich geregtigd schijnt te houden, de hatelijkste aantijgingen tegen de Katholieke Kerk uit te brengen, en daarbij zich schaart aan de zijde van lieden als een Edgar Quinet en Eugène Sue, van wier laatste geschriften hij met veel lof gewaagt. Soms evenwel is hij 't met de genoemde auteurs minder eens, en heeft iets tegen hunne beweringen of meeningen in te leggen; tot een enkel voorbeeld hiervan volge, wat hij tegen laatstgenoemden veelschrijver over zekere Protestantsche *genootschappen* zegt:

"Zoo ook (merkt de heer van Limburg Brouwer aan) verschilt hij van Eugène Sue, waar deze "eene rationalistische associatie wil oprigten, om het Katholicisme te keer te gaan; waaruit ons blijkt, dat de illusie omtrent de kracht van vereenigingen nog vrij levendig bij hem schijnt te zijn; vereenigingen en genoot-

schappen intusschen, — wij, die leven in het land der genootschappen bij uitnemendheid, weten 't bij ondervinding, — rigten gemeenlijk niet veel uit, en wel 't allerminst vereenigingen met zulk een onbestemd doel als die rationalistische van Sue zou zijn, waar wel ontzaggelijk veel zou worden gepraat, en waar menschen die 't toch volmaakt eens zijn, elkaâr zouden opwinden, maar in 't belang der zaak niets naar buiten zouden uitwerken."

Op dit zijn zeggen, dat vereenigingen en genootschappen gemeenlijk niet veel uitrigten, teekent van Limburg Brouwer in eene noot nog het volgende aan: "Ten minste vereenigingen met een erkend goed doel; genootschappen daarentegen, die b. v. onder het masker van godsdienstijver, de gevestigde staatsorde pogen om te keeren of den geregelden gang van zaken te belemmeren, slagen somtijds beter naar het schijnt. Wat van de zoogenaamde protestantsche Unie, die, naar wij vernemen, te Utrecht wordt opgerigt? Zwartgallige lieden willen weten, dat ook daar protestantsche jezuieten onder roeijen. Eene harde beschuldiging; maar raadselachtig is de zaak ongetwijfeld, en stelt zich daardoor eenigzins bloot aan onaangename vermoedens. Eene Unie, tegen wie, en tot wat? De leden schijnen voor 't meerendeel zelve het nog niet regt te vatten."

EEN VOORBEELD VAN PROTESTANTSCHE HEILIGVERKLARING.

Als men gedenkt, hoe er voortdurend van Protestantsche zijde wordt uitgevaren tegen de Katholieke Canonisatie van Heiligen, die plegtige kerkelijke handeling, waarbij niet dan na een allergestrengst, hoogst naauwgezet en herhaald onderzoek eenig voorbeeldig geloovige van heldhaftige deugden op de naamlijst van de verheerlijkte vrienden Gods wordt geplaatst — mag men zich zeer verwonderen, de volgende stoute heiligverklaring van een Protestant in *de orthodoxe Vereeniging* te vinden:

„*Dood van den Eerw. Heer G. C. Gorham.* — Het heeft het Hoofd der kerke behaagd om van de strijdende kerk op aarde in de triomferende over te brengen, een die meer dan vele anderen een hevigen strijd heeft te strijden gehad, als de kampioen van het Protestantisme en de Nationale kerk van Engeland. Zijn langdurige twist met den Bisschop van Exeter zal *nimmer* vergeten worden. In dien strijd behaalde hij de overwinning, en stelde velen in staat om de bediening binnen de palen van de Engelsche kerk waar te nemen, die anders hadden moeten uitgesloten worden. In de laatste zes maanden heeft de heer Gorham aan kanker in de keel geleden, en op den 19den Junij ll. werd hij van zijn lijden ontheven en in de rust opgenomen. In zijne laatste oogenblikken was hij volkomen bij zijne kennis en vol van stil vertrouwen. De woorden: „vrede, volmaakte vrede!" waren onophoudelijk op zijne lippen, gedurende de weinige uren, welke zijnen kalmen overgang voorafgingen. In waarheid kan van den heer Gorham gezegd worden: „Hij *rust* van zijnen arbeid en zijne werken volgen met hem." Boven velen heeft hij geleden en waren smartelijke beproevingen zijn deel; maar hij heeft het geloof behouden tot het einde, en nu is hij bij degenen die door geloof en lijdzaamheid de beloftenissen beërven.

27 Junij 1857. W. T."

BIJDRAGEN UIT NEDERLAND VOOR DE HONGAARSCHE GYMNASIEN [1]).

Reeds voor eenige maanden meldden de *Berigten* der *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging* (bl. 18), dat in 1853 ter instandhouding van de Protestantsche Hongaarsche Gymnasiën over geheel ons vaderland de som van *f* 14,000 was ingezameld, welke gelden evenwel, naar diezelfde *Berigten* zich beklagen, niet spoedig zijn overgemaakt. Doch in eene aanteekening voegden zij er aan toe: „Met

---

[1]) Zie ons vorig deel, bl. 321 vv.

genoegen vernemen wij onder het schrijven dezer, dat *thans* de gelden, die door de commissiën in Leyden en in Amsterdam verzameld waren, ten bedrage van p. m. *f* 7000, naar Hongarye verzonden zijn of eerstdaags verzonden zullen worden. Wij mogen vertrouwen dat de commissiën te Utrecht en Groningen ten spoedigste dit voorbeeld zullen volgen."

In 't *Bijblad* van 't Junij-nummer der *Vereeniging* (bl. 213) vinden we over die zaak deze nadere mededeeling: "Tot onze groote vreugde is den Hongaarschen broeders door de Leidsche en Amsterdamsche theol. Faculteiten een aanzienlijk kapitaal toegezonden.

"Ook de Utrechtsche theol. Faculteit verklaarde zich bereid dat jaar *f* 1400 naar Leipzig aan het Hoofdbestuur te zenden. Om zeer belangrijke redenen brengt zij jaarlijks eene gave. Het is mij gebleken door de vriendelijkste mededeeling, dat het daar aanwezige kapitaal, voor een groot gedeelte uit andere fondsen ontstaande, ook eene meer bepaalde bestemming vereischt. Reeds ontving de Gustaaf-Adolf-Vereeniging uit de kas van de Theol. Faculteit te Utrecht voor de Hongaarsche Gymnasiën *f* 3500. Men zal deze hulp met dankzegging erkennen en wijs gebruiken".

SPROKKELINGEN.

KERKELIJKE BERIGTEN UIT CONSTANTINOPEL. — Aan eene correspondentie uit Constantinopel aan den *Univers* toegezonden, ontleenen wij de volgende niet onbelangrijke mededeelingen. Mgr. Hassoun is in zijne waardigheid van Katholiek Armeniesch primaat officiëel erkend. Sedert lang vroeg het Hof van Rome door tusschenkomst van de Fransche ambassade die billijke voldoening, welke overigens aan de Vereenigde Armeniërs niets meer toekent dan de voorregten door de overige Christen gemeenten reeds genoten. De Fransche ambassadeur heeft ook verkregen, dat voor de Vereenigde Grieken de oude stijl door den nieuwen vervangen is; eene schijnbaar onbeduidende bijzonderheid, doch die in het Oosten eene zeer groote zedelijke strekking heeft. — Verder heeft de Sultan aan de Liefdezusters van den H. Benedictus een aanzien-

lijke plaatsruimte toegestaan op de hoogten welke den Bosphorus beheerschen, niet verre van Pera, om daar een groot gasthuis te bouwen, waaraan zij den naam van *Gasthuis des vredes* zullen geven ter gedachtenis van 't verdrag, dat een einde aan den oorlog van 't Oosten gemaakt heeft. Binnen dat terrein ligt een der kerkhoven, waar de Fransche soldaten, gedurende dien veldtogt gesneuveld, rusten, en die gewijde aarde zal dan nu voor alle ontheiliging beveiligd zijn. Daar die grond het eigendom was van den Sultan, danken de zusters die rijke schenking aan zijne persoonlijke milddadigheid, en daarbij heeft Abdul Medjid nog eene gift gevoegd van 50,000 franken voor den opbouw van het nieuwe godsgesticht. Alle zieken, zonder onderscheid van natie, zullen er in opgenomen worden. De Fransche regering heeft zich belast, met al het noodige voor de inrigting van 500 bedden te verschaffen.

EENE TREFFENDE GEDACHTENISVIERING. — Het fort van Ivry-sur-Seine was zondag den 7 Junij het tooneel van eene dier godsdienstige plegtigheden, welke van 't nog levendig geloof van den Franschen soldaat getuigen en diep in de ziel grijpen. Het 82• regiment linie-troepen vormde een groot en prachtig *carré* rondom een heiligdom van frisch groen, den avond te voren met veel geestdrift en smaak door de soldaten opgerigt; het stond daar in de eerbiedigste en ingetogenste houding bij 't ontzaggelijk Offer onzer altaren, ter gedachtenisviering eener gebeurtenis, waarin het bij den Oosterschen oorlog het voornaamste deel had gehad, der inneming namelijk van den *Groenen Heuvel*, op den 7 Junij 1855, tusschen 7 en 8 ure des avonds. *Acht honderd* man van dat regiment, waaronder 29 officieren, bleven op de plaats van het vreeselijk gevecht. Bij de herinnering aan hunne wapenbroeders, welke zij aan hunne zijde zagen vallen, waren die dapperen diep getroffen, en terwijl zij uit het innigst hunner ziel den God der legerscharen en verwinningen dankten voor de zegepraal op den *Groenen Heuvel* bevochten, beweenden zij tevens de krijgsmakkers in de bloedige worsteling hun ontrukt. Aan het einde der hoogst ernstige en indrukwekkende plegtigheid van droefenis en triomf te zamen, rigtte de aalmoezenier eenige woorden tot heel dat krijgshaftig

gehoor, welks houding, fier en godsdienstig te gelijk, nog die dapperheid en moed ademde, welke zoo verwonderlijk in 't Oosten uitschenen en Europa met heel de wereld hebben verbaasd.

ASYL STEENBEEK. — Naar Ds. Heldring berigt, zijn in de tien jaren dat het *Asyl Steenbeek* (eene Protestantsche inrigting ter opneming en verbetering van publieke vrouwen) onder „zwaren strijd" bestaan heeft, daarin opgenomen 274 personen; van dit getal zijn er:

gestorven	18
gehuwd	39
goed gedragende	61
slecht	54
uit het oog verloren . . .	68
thans nog aldaar	37
	274

De volgende *Magdalena* (Protestantsch Jaarboekje) zal een overzigt van den tienjarigen arbeid in het *Asyl Steenbeek* bevatten.

CORRESPONDENTIE.

Aan den welwillenden Inzender der Dichtregelen uit H., die ons enkel de plaats zijner inwoning meldt, wordt beleefdelijk herinnerd, dat de Redactie geen stukken of bijdragen kan plaatsen dan van personen die haar hun naam mededeelen.

De ingekomen *Eenige vragen* zijn uit plaatsgebrek tot eene volgende aflevering moeten verschoven worden. — De geachte toezender denke derhalve niet, dat de Redactie zich met zijne meening niet vereenigen kan.

EEN WOORD

OVER

ONGODSDIENSTIGE NATUURKUNDE.

Bij de plegtige prijsuitdeeling, door de Fransche akademie der wetenschappen, den 2 Februarij dezes jaars gehouden, werd de groote prijs voor geologie, welke reeds in 1850 uitgeschreven, maar tot nog toe onbeantwoord gebleven was, aan een Duitsch natuurkundige, den heer Bronn, Professor te Heidelberg, toegekend. De beroemde Fransche geleerde Brongniart heeft in een bijzonder berigt den grootsten lof aan de nasporingen des bekroonden schrijvers gegeven, en vooral daarop gewezen, hoe nu met dat onderzoek verscheidene, hoogst gewigtige geologische vragen, tot hiertoe door het Materialisme bestreden, uitgemaakt en boven allen twijfel verheven zijn. Die vragen wel is waar, behooren tot eene zeer bepaalde wetenschap, doch moeten ook buiten dien engeren kring de meeste belangstelling wekken. Wie toch kan onverschillig

blijven bij den snooden kamp, door den ongodsdienstigsten geest op grond van de vorderingen der natuurkunde tegen de geopenbaarde waarheden niet alleen, maar tegen aller eerste en innigste menschelijke overtuiging gevoerd?

Hooren we tegenover deze onchristelijke rigting, hoe beide genoemde geleerden zich omtrent een paar thans hevig betwiste punten verklaren.

De grondige en scherpzinnige navorschingen des Duitschen natuurkenners over de wetten der verdeeling van fossiele overblijfselen in de verschillende geologische lagen, en over de verhoudingen tusschen de allereerste oorspronkelijke toestanden der organische natuur, met haren tegenwoordigen toestand vergeleken, hebben hem tot de zekere overtuiging gebragt, dat er eene periodieke schepping moet worden aangenomen. Maar zeer nadrukkelijk verwerpt hij, zoowel als Brongniart, de moderne theorie, volgens welke zich de verschillende soorten van dieren en planten allengs onder den invloed der chaotische massa van de lagere tot de hoogere vervormd, en uit elkaâr ontwikkeld zouden hebben. Deze theorie is heden zooveel als het middenpunt, waarom de gansche ongeloovige geologie zich beweegt. Zij kan daarmeê het gemakkelijkst van den eenen kant alle scheppende werkkracht van een persoonlijk God *a priori* als overbodig verklaren, en van den anderen kant den mensch voor het laatste lid eener groote dierlijke ontwikkelings-reeks nemen, 'twelk eigenlijk — zooals velen in profetischen geest er aan toedoen — geene andere bestemming heeft dan zich vroeger of later in een nog volmaakter dier te veranderen. 't Schijnt ongeloofelijk, maar werkelijk is reeds voor eenige jaren op eene vergadering van Duit-

sche natuurkundigen in allen ernst de stelling opgezet en verdedigd: dat de eerste menschen zich uit de apen ontwikkeld hebben [1])!! Waarlijk, wel diep moet men gezonken zijn, om in den mensch, die de kroon der schepping en het evenbeeld Gods is, niets anders dan een verhoogden (*potenzirten*) Orang-Oetang te willen zien! Vinden overigens zoodanige geleerden er behagen in, de krijschende apen-horden van Borneo als hunne stamouders te begroeten; wij willen hen van dat genoegen niet berooven, en nog wel te minder, wijl zij zich door zulk een veeachtig beweren, eene zoodanige herkomst volkomen waardig toonen. Ongetwijfeld ontzien zich vele natuurkundigen, deze theorie, die anders ook de hunne is, op die grove, hoewel gevolgelijke wijze uit te spreken; niettemin is de gezegde ontwikkelings-hypothese een groot geliefkoosd thema der materialistische natuurvorsching, en speelt een hoofdrol in die menigte van tijd- en vlugschriften voor populaire natuurkunde, welke, meerendeels in dienst van 't ongeloof, ook hier sedert een aantal jaren oorspronkelijk of vertaald uitkomen. Daar wordt met stoute plantasie en schitterende kleuren geschilderd, hoe de aardbol vóór millioenen jaren een uitgestrekte, woeste chaos was; hoe zich toen uit het gesteente de plant, uit de plant het dier ontwikkelde. Met eene onbeschaamde naïeveteit wordt op 't naauwkeurigst verhaald, hoe uit de lagere, van de planten nog weinig onderscheidene, dieren in langzame opvolging van lieverlede eerst de mosselen, de visschen, het kruipend gedierte, dan de vogelen en de zoogdieren onmerkbaar uit elkaâr voort-

---

1) Zie den schrijver in den *Katholik*, 37 Jahrgang, 5 Heft, wiens mededeeling we hier volgen.

kwamen, totdat eindelijk de natuur met de schepping van den mensch den „jongsten sluitsteen harer scheppingskracht stelde". Wie ziet niet dadelijk wat naauwe verwantschap er tusschen deze materialistische theorie en het Pantheïsme bestaat; immers gelijk de pantheïstische God zich half wakend, half slapend, door eene reeks van ontwikkelingen en processen henen droomt, om eindelijk in den mensch tot zelfbewustzijn te geraken, zoo is 't naar deze natuurleer de „scheppingskracht", welke desgelijks door eene reeks van ontwikkelingen en processen voortgaande, al sterker en sterker wordt, totdat zij dan eindelijk in de zoogenaamde schepping van den mensch haar meesterstuk en toppunt bereikt.

Met enkele trekken hebben we de materialistische ontwikkelings-theorie gekenschetst, en dat weinige is genoeg, om ieder redelijk mensch, hoeveel te meer ieder Christen, met afschuw en verontwaardiging te vervullen; we voegen er echter nog eenige andere gronden aan toe, om de gansche nietigheid en onhoudbaarheid dier bewering nader aan te toonen.

Wat de geleerde Brongniart bovenal doet uitkomen, is de reeds aangestipte gevolgtrekking, dat volgens die wordingsleer de mensch, die aan 't einde van den ganschen ontwikkelings-schakel optreedt, niets anders zoude zijn dan het veranderings-produkt uit eene of andere der voorgaande diersoorten! Doch daarenboven ontbreekt het die theorie aan alle empiriesch bewijs; want vooreerst is zij in volkomen tegenspraak met alle bekende feiten en met alle physiologische wetten, gelijk we ze heden ten dage in de organische natuur waarnemen. Verder is het tot nog toe aan de zorgvuldigste vorschingen niet gelukt, in de geologische lagen ook slechts een enkel spoor van

die gewaande overgangsdieren te vinden, welke er toch, zoo die theorie op waarheid gegrond was, noodwendig moesten zijn. Overigens is reeds op zich zelf heel die fraaije meening, dat een vogel of een zoogdier van een hagedis of visch afstamt, zoo bespottelijk, dat men het enkel behoeft te zeggen, om die materialistische ontwikkelings-theorie in hare gansche ongerijmdheid te doen inzien. En letten we daarbij op die chaotische massa, waarvan het heele ontstaan der organische natuur met hare trapsgewijze ontwikkeling zou afhankelijk geweest zijn, dan kunnen we volstrekt niet begrijpen, vanwaar dan toch eigenlijk deze organische natuur de kracht moet gehad hebben, om zonder eenigen verderen werker (*Agens*) organische ligchamen voort te brengen, en dan naar de wetten eener opklimmende volgreeks uit de lagere weder altoos hoogere organismen te doen ontwikkelen. Dat het Materialisme eene zoodanige kracht aan de chaotische massa toeschrijft, is immers niets meer dan eene bloote hypothese, welke alles tegen en volstrekt niets vóor zich heeft. Voor omstreeks een vijftiental jaren kon men die materialistische bewering nog met een zweem van waarschijnlijkheid kleuren, met zich namelijk op de *generatio aequivoca* te beroepen, en aldus te redeneren: Gelijk de onorganische natuur thans nog de kracht heeft, om onmiddellijk uit zich zelve lagere dieren en planten voort te brengen, zoo bezat zij voormaals die kracht in ongelijk veel hooger graad, en kon op die wijze zonder eenigen verderen *Agens* die gansche dieren- en plantenwereld onmiddellijk uit zich zelve doen voortkomen. Men vond alzoo in die zoogenaamde *generatio aequivoca* zooveel als den zwakken naklank, of de laatste vibratiën dier geweldige kracht, welke in de eerste wereld de gansche

organische natuur zou hebben te voorschijn geroepen. Doch sedert het door Ehrenberg's mikroskopische onderzoekingen boven allen twijfel verheven, en door de geleerden algemeen aangenomen is, dat er in 't geheel geene *generatio aequivoca* bestaat, is ook deze materialistische bewering, welke de chaotische stof in de plaats van de scheppende Almagt Gods wil stellen, tot de waarde eener zoo gansch ongegronde en nietige hypothese gedaald, dat eene proefondervindelijke wetenschap, gelijk toch de aardkunde is, zich schamen moest, daarop nog te willen steunen.

Met een dubbel inzigt sloegen we een vlugtigen blik op de herdachte materialistische ontwikkelings-hypothese. Vooreerst wilden we bij eene diep ingrijpende strijdvraag over beginselen doen zien, op wat zwakke gronden het Materialisme juist ook in wetenschappelijk opzigt staat. Ten andere wilden we het bewijs leveren, dat alle werkelijke vooruitgang op het gebied der natuurkennis niet anders dan in 't belang der waarheid wezen kan; en aldus wordt het woord, dat de groote Baco voor een derde halve eeuw sprak, voortdurend ook ten dezen al meer en meer bewaarheid: dat, zoo eene oppervlakkige wetenschap ligtelijk tot ongodisterij voert, een dieper indringen in hare geheimen terugbrengt tot God, *leves gustus in philosophia movere posse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.*

Even gemakkelijk als nu die ééne materialistische theorie door de natuurkunde en 't gezond verstand te weêrleggen is, kan men ook de volslagen nietigheid en onhoudbaarheid toonen dier gansche reeks van opwerpingen en hypothesen, welke het Materialisme tegen de godsdienst pleegt aan te voeren. Want meestal zijn 't alles

behalve objectieve feiten en nasporingen waar het ongeloof zich tegenover de waarheid op beroept; 't zijn veeleer gansch willekeurige en bloot subjectieve opvattingen waarmeê men het groote publiek zoekt te verblinden. Doch ook in die bijzondere gevallen, dat de natuurkunde zich tegenover het geloof op zoogenaamde „onomstootelijke en boven allen twijfel verheven feiten" beroept, is het reeds menschelijker wijze genomen, eene groote dwaasheid, veel gewigt aan zulke opsporingen te hechten. Immers binnen een paar jaren tijds treedt er alweder een ander natuurvorscher op, die de zienswijzen zijns voorgangers verwerpt, diens „ontwijfelbaar" echt goud hertoetst en 't luide voor valsch verklaart. Het gaat hiermede, gelijk in der tijd met de stelsels der goddelooze wijsbegeerte, waarvan telkens het later komende het voorgaande te niet deed, en waarbij de Kerk rustig kon toezien, hoe die den hemel bestormende dwaasheden weldra onderling elkaâr te schande maakten, terwijl zij zelve, onveranderd en onveranderlijk, hare eeuwige waarheden aan de wereld bleef verkondigen.

Wat nu de aardkunde in 't bijzonder, en de uit haar geputte opwerpingen tegen de geopenbaarde godsdienst, bepaaldelijk tegen eenige bijbelsche feiten betreft: een blik op de geschiedenis dezer wetenschap in de laatste tachtig jaren leert ons genoeg, dat in wetenschappelijk opzigt de menschelijke hoogmoed en beperktheid beide welligt nergens eene zoo groote rol gespeeld hebben, doch - ook nergens meer te schande gemaakt zijn dan juist hier. 't Is derhalve wel hoogst ongerijmd, dat de geologie zich, met volslagen voorbijzien van de geopenbaarde waarheid, ten eenig bevoegden regter in de groote vragen over het ontstaan der aarde, den zondvloed, enz. wil

opwerpen Maar wat wel te zeggen, als die natuurkunde, welke dan toch in hare andere vakken waarlijk niet minder beperkt is dan in de geologie, op eens haar eigenlijk terrein verlaat en op 't verheven gebied der theologie en philosophie overgrijpt, om daar aangaande de hoogste en heiligste waarheden, als het bestaan van God, de onsterfelijkheid der ziel, de vrijheid van 's menschen wil, de meest goddelooze en waanwijze hypothesen te verkondigen, welke - zoo ze ooit in 't leven konden indringen - de verbreking van alle godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke betrekkingen ten onvermijdelijk gevolg moesten hebben? Dit nu helaas doet juist op velerlei wijze de moderne wetenschap der natuur met volstrekte miskenning van haren eigenlijken roep, welke, althans naar onze bescheiden meening, geene andere is dan de uitlegster te zijn der zigtbare werken Gods, en door eene alzoo geheiligde kennis der natuur het ligchamelijk en geestelijk heil der menschheid te bevorderen.

Inderdaad, zoo de natuurkunde deze hare hooge waarde begreep, welke eene verheven plaats zoude zij dan in de groote harmonie der wetenschappen innemen. Een zoodanigen geest nu van waarlijk Christelijke natuurvorsching spreekt ons verkwikkend uit het meermaals vermelde berigt van Brongniart toe, en we meenen, dit beknopt opstel niet beter te kunnen sluiten dan met daaraan eenige regelen te ontleenen. Want juist in onzen tijd, nu wij van den eenen kant zoo vele rijkbegaafde natuurvorschers hun eigen, het Christendom wel niet vijandigen, maar toch onverschilligen weg zien gaan, en van den anderen kant als veroordeeld schijnen, het afschuwelijk ongeloof, waarmede eene overmoedige halfgeleerdheid zich tegen God en onsterfelijkheid uitlaat, onophoudelijk

te moeten aanhooren, heeft het inderdaad iets bijzonder verheffends en weldadigs, uit den mond van zulk een geniaal natuuronderzoeker als de heer Brongniart is, de volgende godsdienstige woorden te vernemen:

„Te midden - zegt hij - van het diepe duister, 'twelk deze geheimenissen der natuur omgeeft, en dat onze geest te vergeefs poogt door te dringen, kunnen we slechts bevrediging vinden in de gedachte, dat de goddelijke Almagt, die de eerste levende wezens op de aarde schiep, zich niet daarmeê vergenoegde, maar onafgebroken dezelfde scheppende werkkracht ook in de andere geologische tijdperken uitoefende, terwijl Zij daarbij aan de verschillende scheppingsperioden dat wonderbare kenmerk van grootheid en eenheid gaf, 'twelk de natuuronderzoeker méér nog dan de andere menschen geroepen is in al hare werken te bewonderen."

Mogten ook in deze studie geloof en wetenschap meer zusterlijk te zamen gaan! - de einduitkomsten zouden er ongetwijfeld in alle opzigten te gezegender door wezen.

HOE PROF. HOFSTEDE DE GROOT

ZIJN

CITEREN VAN DEN H. THOMAS

TRACHT TE VERSCHOONEN.

Eenigen tijd geleden werd in *de Katholiek* (D. XXX, bl. 365—370) medegedeeld, hoe de Groningsche Hoogleeraar P. Hofstede de Groot, ergens in zijn werk: *de Groninger Godgeleerden* enz., een tweetal citaten uit de *Summa* van den H. Thomas op de zonderlingste en ongehoordste wijze had aangevoerd. Onze lezers herinneren zich waarschijnlijk nog, dat de Hoogleeraar als leer van Thomas uitgaf, niet slechts wat met de leer van Thomas lijnregt strijdt, maar bepaaldelijk datgene, wat door Thomas zelven als eene *tegenwerping* tegen zijne eigene leer voorgesteld en wederlegd wordt.

De twee citaten waren de volgende: Thomas leert (Sec^{a} Sec^{ae}, quaest. 2, art. 3), *dat gelooven noodzakelijk is ter zaligheid*, en begint de uiteenzetting dier leer met de daartegen overstaande stelling: *videtur quod*, 't schijnt dat gelooven niet ter zaligheid noodzakelijk is. Prof. H. de Groot nu citeerde deze tegenwerping: „'t schijnt dat *gelooven* niet ter zaligheid noodzakelijk is", ten bewijze dat Thomas „*het gelooven, als een verstandswerk, onnoodig ter zaligheid*" verklaarde. — Wederom leert Thomas (l. c. quaest. 7, art. 2), *dat het geloof het eerste beginsel is van de zuivering des harten;* ook hier vangt hij aan met de contradictorische stelling: *videtur quod*,

't schijnt dat de zuivering des harten geen gevolg is van het geloof. En op nieuw citeert Prof. H. de door Thomas wederlegde opwerping: „'t schijnt dat de zuivering des harten geen gevolg is van het geloof", ten bewijze dat Thomas „*het gelooven onvruchtbaar ter heiligmaking*" verklaarde.

Na de mededeeling dezer dubbele misvatting, vroegen wij, wat daarvan toch wel de reden mogt zijn? En, ofschoon wij het beantwoorden dier vraag aan onze lezers overlieten, wij meenden evenwel bij zulk citeren aan onkunde of aan kwade trouw te mogen denken.

In het tijdschrift *Waarheid in Liefde* (Jaargang 1857, derde stuk, bl. 617—623) antwoordde Hofstede de Groot op de in *de Katholiek* tegen hem ingelegde beschuldiging.

In *de Katholiek* wordt gezegd, zoo schrijft de Hoogleeraar, „dat ik eene door Thomas, naar zijne gewoonte „voorgestelde *tegenwerping*, welke hij oplost, als *zijn* „*gevoelen* voordroeg en de reden hiervan gesteld niet „enkel in onkunde van mij, maar ook, op zijn zachtst, „in kwade trouw. Had ik geenerlei schuld, ik zou „zwijgen, gelijk ik op soortgelijke aanklagten doorgaans „doe. Maar ik ben hier in eenige schuld, niet van on„kunde of kwade trouw, maar van vergissing in den vorm „mijner mededeeling" (bl. 617).

De Hoogleeraar maakt dan, door op déze aanklagt te antwoorden, eene uitzondering op zijne gewoonte; want doorgaans zwijgt hij. Nu, zulke gewoonte heeft hare voordeelige zijde: als een auteur de geschriften, welke zijn werk bestrijden, *ignoreert*, dan kan iedereen, die zulks goed vindt, gelooven, dat die geschriften geene vermelding waardig zijn, en dat de *ignorerende* auteur

te ver daarboven verheven is, om er *notitie* van te nemen.

Met betrekking tot zijn citeren van Thomas wijkt de Hoogleeraar, en daarvoor zijn wij hem zeker dankbaar, van zijnen regel af, en wel, omdat hij „in eenige schuld" is; echter niet van onkunde en ook niet van kwade trouw. Om te bewijzen, dat er van onkunde geen spraak kan wezen, wijst de Hoogleeraar, evenals *de Katholiek* vroeger deed, op de duidelijkheid van Thomas' leerwijze, welke leerwijze dan ook door den Hoogleeraar „reeds voor vele jaren in Thomas is opgemerkt". Hij wist dus zeer goed, dat Thomas, waar hij *videtur quod* schrijft, altijd de aan zijne eigene leer tegenoverstaande stelling opgeeft.

Kwade trouw was er ook niet; want „ook mag men geen kwade trouw onderstellen in een mensch, die altijd toonde eerlijk te handelen en waar te spreken" (bl. 618). Daarenboven beroept de Hoogleeraar zich, om alle vermoeden van kwade trouw van zich af te werpen, op zijne *achting* voor Thomas.

Deze argumenten laten we natuurlijk in hunne waarde. — Eene kleine aanmerking zij ons echter vergund op het laatste, ontleend aan des Hoogleeraars achting voor Thomas. Wij willen volgaarne gelooven dat de Hoogl. achting heeft voor den wereldberoemden godgeleerde; vooral als ZHG., om een overduidelijk blijk van die achting te geven, vermeldt, hoe hij in een vroeger geschrift spreekt van „*een edelen Thomas van Aquino*". Dit bewijs is afdoende. — En toch hebben wij eene zwarigheid. De Hoogleeraar sluit namelijk zijn artikel ter vergoêlijking zijner citaten uit Thomas met de woorden: „*in zijne ziel was derhalve de zaak, gelijk ik haar voor-*

stelde". Die voorstelling nu was, gelijk *de Katholiek* vroeger deed zien, lijnregt tegen de *woorden* van Thomas. En toch was zij wél overeenkomstig hetgeen *in de ziel* van Thomas was. Daaruit volgt dat de *woorden* van Thomas moeten in strijd geweest zijn met datgene wat „*in zijne ziel*" was. — Nu is onze zwarigheid deze: of het wel een bijzonder blijk van *achting* voor Thomas is, als Prof. Hofstede de Groot beweert, dat eene voorstelling, die met Thomas' woorden in strijd is, niettemin overeenkomt met de zaak, gelijk die in zijne ziel was.

Dit laatste toont tevens het middel aan, dat de Hoogleeraar bezigt, om zijne citaten, tot eene zekere hoogte althans, goed te maken. Eigenlijk waren die citaten wel *ware* citaten, want *in de ziel* van Thomas was de zaak, gelijk de Professor haar voorstelde; de fout ligt alleen *in den vorm der mededeeling*. Daarin alleen bestaat de vergissing, en wel eene vergissing, „gelijk elken sterveling nu en dan overkomt" (bl. 618).

De Hoogleeraar had dan in 1842 de beide aanteekeningen uit Thomas genomen, en deze werden toen door hem zeer juist, zelfs letterlijk, afgeschreven. „Maar, verhaalt hij, bij de redactie van mijne aanteekeningen uit Thomas ben ik op een dwaalspoor geraakt". Hij vergat namelijk er bij te vermelden, dat Thomas wel *zegt*, dat gelooven noodzakelijk is ter zaligheid, en ook wel *zegt*, dat het geloof het eerste beginsel van de zuivering des harten is; — maar dat *in de ziel* van Thomas de zaak toch anders, en wel zóó was, als de Hoogl. haar voorstelde, namelijk, dat „*het gelooven èn onnoodig ter zaligheid èn onvruchtbaar ter heiligmaking*" *is*. — Thomas spreekt dit wel zoo duidelijk en zoo regtstreeks mogelijk tegen, maar, volgens den Hoogl, verwerpt hij het slechts als

conclusie, terwijl hij de praemissen, waaruit die conclusie noodzakelijk volgt, niet verwerpt; die „*ongelukkige praemissen*", gelijk de Hoogl. ze noemt, liet Thomas onaangetast, die wist Thomas niet op te lossen; en toch vloeiden de door Thomas bestredene conclusiën *noodwendig* daaruit voort (bl. 622, 623).

Ziedaar dus de zaak in het klare gebragt: Thomas neemt praemissen aan, of ten minste, *hij weet die niet op te lossen*; uit die praemissen volgt *noodwendig* datgene, wat Hofstede de Groot in zijne beide citaten als leer van Thomas voorstelt; en nu mag Thomas die zoogenaamde noodwendige gevolgen loochenen en verwerpen en bestrijden, zooveel hij wil: het baat hem niet; — de Groninger Professor zet die gevolgen toch op rekening van Thomas, en voegt er ten overvloede bij, dat ook Thomas zelf ze *in zijne ziel* aanneemt!

Hooren wij de woorden van den Hoogleeraar, die tevens voor *verbetering* moeten gelden van hetgeen door hem „bij vergissing, gelijk elken sterveling nu en dan overkomt", vroeger geschreven werd. Zij maken het slot uit van zijn artikel.

„Ik schreef in *De Groninger Godgeleerden*, bl. 102: „Die verkeerde opvatting [1]) gaat de middeneeuwen door. „Het was dus geen wonder, *dat de beroemdste Dogmaticus „van dat tijdvak het gelooven, als een verstandswerk, „èn onnoodig ter zaligheid, èn onvruchtbaar ter heilig- „making verklaarde.* — In plaats van deze laatste [hier cursijf gedrukte] „woorden had ik moeten schrijven: —

---

1) Deze verkeerde opvatting bestaat, volgens den Hoogleeraar, hierin, dat men door *gelooven* verstond het voor waar houden en aannemen van waarheden, die door onze rede niet ten volle begrepen worden.

„dat de beroemdste Dogmaticus van dat tijdvak de tegen-
„werping, dat het *gelooven* als verstandswerk èn onnoodig
„ter zaligheid èn onvruchtbaar ter heiligmaking was, niet
„voldoende wist op te lossen; want ook hij hield het
„gelooven voor iets, dat niet in het hart, maar in het
„verstand te huis behoorde, en dan nog wel, zonder dat
„men er over kan oordeelen door terugleiding van 'tgeen
„men moet gelooven, tot die eerste beginselen, waardoor
„wij anders alle dingen beoordeelen.

„Men ziet, dat het verschil niet zoo groot is, als de
„*Katholiek* het doet voorkomen. Zelfs de groote Thomas
„stond zoo geheel onder den invloed zijns tijds, dat hij
„alleen conclusiën van zware beschuldigingen zocht weg
„te nemen, maar de ongelukkige praemissen, waaruit
„zij noodwendig voortvloeijen, niet wist op te lossen. In
„zijne ziel was derhalve de zaak gelijk ik haar voorstelde."

Op de eerste plaats moeten wij hier opmerken, dat de achting, welke de Hoogleeraar aan Thomas zegt toe te dragen, meer en meer verdacht begint te worden. Behalve dat Thomas beschuldigd wordt van datgene te ontkennen, wat hij „in zijne ziel" voor waar houdt, zien wij hem hier door den Hoogl. voorgesteld als iemand, die onverstandig genoeg was, om *noodzakelijke* conclusiën uit praemissen, die hij onaangetast liet, *die hij niet wist op te lossen*, te bestrijden. Waarlijk, de Hoogleeraar had beter gedaan, als hij van zijne achting voor Thomas gezwegen, of haar op eene andere wijze getoond had, dan door dien godgeleerde onverstand en onopregtheid aan te wrijven. Ook zou het den Hoogleeraar, bij wat meerdere vertrouwdheid met Thomas' werken, weldra blijken, dat die godgeleerde niet gewoon is zich te vergenoegen met het bestrijden van conclusiën, en nog wel van zulke als

noodwendig uit de praemissen voortvloeijen, zonder eerst die praemissen zelve aan te tasten en op te heffen.

En is het nu wel edel van Prof. Hofstede de Groot, dat hij, ten einde een paar onverschoonbare, valsche citaten eenigermate te vergoêlijken, zulke dubbele blaam tracht te werpen op „den edelen Thomas van Aquino"?

Nog rest de vraag, wat er dan wel zij van die meervermelde „ongelukkige praemissen", die Thomas niet wist op te lossen en onaangetast liet? Zij worden door den Hoogleeraar met een tweetal!! opgegeven: „De dingen des geloofs zijn zaken, waarover wij geen oordeel kunnen hebben!" — „Het geloof is in het verstand, niet in het hart!" (bl. 621). En nog duidelijker: „Thomas kende ons over de dingen des geloofs geen oordeel toe, en gaf aan 't geloof geen plaats in 't hart" (ibid.).

Vooreerst dus: „*Thomas kende ons over de onderwerpen des geloofs geen oordeel toe*". Hiervan is spraak in de tweede *opwerping*, die Thomas voorstelt Sec^{a} Sec^{ae}, quaest. 2, art. 3:

„'t Is gevaarlijk — zoo zegt de door Thomas inge-„voerde *tegenpartij* — als de mensch dáár toestemming „geeft, waar hij niet kan oordeelen, of hetgeen hem „wordt voorgesteld, waar of valsch is. *Zulk oordeel nu „kan de mensch niet hebben over de dingen des geloofs*, — [men lette wel, dat niet Thomas, maar de *tegenpartij* zoo spreekt] — „dewijl hij die niet in de eerste grond-„beginselen, waardoor wij over alles oordeelen, kan ont-„binden" [1]).

---

1) Prof. H. de Groot vertaalt: „tot de eerste beginselen kan terugleiden". Echter staat er niet *reducere ad* maar *resolvere in principia prima*.

Al liet nu Thomas deze opwerping eens onaangetast, dan zien wij toch nog hoegenaamd niet, hoe daaruit volgt en, gelijk H. de Groot durft beweren, „*noodwendig voortvloeit*", dat Thomas „in zijne ziel" of buiten zijne ziel, het gelooven voor *niet noodzakelijk ter zaligheid* verklaart. Men moet eerst goed toezien, eer men van *noodwendig voortvloeijen* en van *noodzakelijke gevolgen* spreekt: zulke *sterke* uitdrukkingen worden anders ligt onbeduidende magtspreuken.

Maar Thomas laat de opwerping niet onaangetast. Hij antwoordt:

„Evenals de mensch door 't natuurlijke licht des ver-
„stands in de beginselen [allereerste redewaarheden] toe-
„stemt, zoo heeft de deugdzame mensch door de in hem
„zijnde deugd (*per habitum virtutis*) een regt oordeel
„over datgene wat met die deugd overeenkomt; en op
„die wijze (d. i. *door er een regt oordeel over te hebben*)
„stemt hij, door het van Godswege den mensch inge-
„storte licht des geloofs, toe in de dingen des geloofs,
„niet in 'tgeen daarmede strijdt."

In deze wederlegging dus, welke de heer H. de Groot niet mededeelt, en welke hij toch, om der eerlijkheid wille, evenzeer als de opwerping, had behooren mede te deelen, leert Thomas, dat wij wel degelijk *een oordeel hebben over de dingen des geloofs*; niet zulk oordeel, als waarvan in de opwerping gesproken werd, dat enkel en alleen steunt op het natuurlijke licht des verstands, maar een oordeel volgens hooger licht, „waardoor wij toestemmen in de dingen des geloofs, maar niet in 'tgeen daarmede strijdt." Onze *natuurlijke* rede, in één woord, is niet voldoende om over de dingen des geloofs te oordeelen, maar wél kunnen wij over die onderwerpen oor-

deelen door het ons van Godswege ingestorte licht des geloofs; dát leert Thomas; en bijgevolg is het onregt, als Prof. H. de Groot uitroept: „De dingen des geloofs zijn (volgens Thomas) zaken, waarover wij geen oordeel kunnen hebben!" - en verwart de Professor ook hier weder de door Thomas *bestredene opwerping* met de *leer* van Thomas, als hij beweert: „Thomas kende ons over de onderwerpen des geloofs geen oordeel toe." — En zou dan de Prof. het in ernst kunnen meenen, dat Thomas, indien hij den mensch alle oordeel over geloofszaken ontzeide, ooit zijne *Summa* zou geschreven hebben?

Over de tweede der „ongelukkige praemissen", welke Thomas „niet wist op te lossen", kunnen wij korter zijn. „Het geloof is [volgens Th.] in het verstand, niet in het hart!" „Thomas gaf aan 't geloof geene plaats in 't hart." Zoo zegt de Hoogleeraar. Doch

1°. Als 't geloof volgens Thomas *in het verstand* is, hoe kan dan de Hooggel. heer beweren, dat Thomas ons *geen oordeel* over geloofsonderwerpen toekent?

2°. De Hoogleeraar verdraait de kwestie. Die is niet, of Thomas aan 't geloof *eene plaats* in 't hart geeft, maar of hij de heiligmaking, *de zuivering van het hart als gevolg van 't geloof voorstelt*; of hij de werkingskracht des geloofs tot het hart laat doordringen, ja of neen.

3°. Thomas stelt het geloof in 't verstand (*in intellectu sicut in subjecto* [1]), maar niet *uitsluitend*, gelijk de Hoogl. voorgeeft. Want het geloof is voor Thomas eene *deugd*, en deugd is eene daad van den *wil*. Gelooven is hem eene *verdienstelijke* daad, en zulke daad gaat uit van den *vrijen wil*. De akt des geloofs, zegt hij, gaat uit van

---

1) L. c. quaest. 4, art. 2.

den wil *en* van het verstand. Hij keurt het woord van Augustinus goed, die zegt, *dat het geloof in den wil bestaat*, daar immers, gelijk Thomas er bijvoegt, het verstand, op bevel van den wil, toestemt in hetgeen geloofd wordt [1]).

Vatten wij nog eens kort zamen wat ons uit het artikel van Prof. H. de Groot gebleken is.

Ten eerste: De citaten uit Thomas, die in zijn werk *De Groninger Godgeleerden* voorkomen, blijven valsche citaten, en niets kan teruggenomen worden van hetgeen in *de Katholiek* vroeger daarover gezegd is.

Ten tweede: Het artikel in *Waarheid en Liefde* is *meer* berispenswaardig dan de vorige valsche citaten, omdat de schrijver, in dat artikel, zonder eenigen schijn van reden, aan Thomas onverstand en onopregtheid ten laste legt.

Ten derde: De nieuwe beweringen aangaande den H. Thomas, *dat hij ons over de onderwerpen des geloofs geen oordeel toekent*, en *aan 't geloof geene plaats in 't hart geeft*, zijn valsche beweringen, evenals de vorige citaten valsche citaten zijn.

En nu stellen wij ten slotte de vraag, of het niet ruim zoo goed voor Prof. Hofstede de Groot ware geweest, als hij, om wille der aanklagt in *de Katholiek*, geen uitzondering op zijne gewoonte had gemaakt, en ook ditmaal had gezwegen, gelijk hij op soortgelijke aanklagten doorgaans doet?

Men veroorlove schrijver dezes nog een woord tot zelfverdediging. De Hoogleeraar zeide in zijn artikel, dat zijne vroeger begane fout eene vergissing was, gelijk elken sterveling nu en dan overkomt.

---

[1]) Vgl. quaest. 2, art. 5, 9; quaest. 4, art. 2.

Daarbij teekent hij aan, in eene noot bl. 622: Hoe mogelijk zulke vergissingen zijn, blijkt uit *de Katholiek* 1857, Febr. en Maart, bl. 185. — Daar ter plaatse, waar eene redevoering van denzelfden Hoogleeraar Hofstede de Groot behandeld werd, moet dus ook *de Katholiek* zich vergist hebben. — De Hoogl. citeert de daar in de noot voorkomende woorden in dezer voege: „Kwetsend is het voor het gevoel van iederen geloovige, als hij de openbaring van Christus tegenover de leugens van het heidendom, eene *zuiverder* geloofsleer hoort noemen (zoo als ik in mijne redevoering deed). Tusschen waarheid en valschheid is een *absoluut* onderscheid", enz.

Hierop laat hij volgen: „Maar ik haalde dat *zuiverder* aan als het gevoelen van *anderen*, niet als het mijne, en zeide dit af te keuren, zoodat die aanmerking [van *de Katholiek*] hier geheel is misplaatst, als mij stilzwijgend toedichtende, wat ik verwerp, zoo als uit de aanhaling mijner woorden zelve in den tekst van den *Katholiek* reeds blijkt."

De Katholiek heeft dus misbruik gemaakt van des Professors woorden.

Daarop antwoorden wij:

De Professor, die deze beschuldiging tegen *de Katholiek* inbrengt, deelt, om daaraan eenigen schijn van waarheid te geven, eenige regelen uit *de Katholiek* mede, maar vermeerderd met den tusschenzin: „*gelijk ik in mijne redenering deed*". Tot deze tusschenvoeging had hij niet het minste regt; want de door hem overgenomene aanmerking viel in *de Katholiek* op de verkeerde uitdrukking *zuiverder*, gelijk die in de t. a. p. besproken redevoering van Prof. H. de Groot voorkomt. Dat *zuiverder* werd afgekeurd *op zich zelf*, niet *als gezegd door den Professor*. Men vergelijke de plaats zelve: D. XXXI, bl. 185.

Zeer eenvoudig is dus de zaak deze: de Prof. wilde aan *de Katholiek* eene tekstvervalsching aanwrijven; dit kon hem echter niet gelukken, indien hij uit *de Katholiek* slechts datgene citeerde wat daar te lezen stond; en nu nam hij eene kleine list te baat, en schoof behendig eenige woorden tusschenbeide in. Derhalve heeft niet *de Katholiek* misbruik gemaakt van de woorden des Professors, maar de Professor maakt misbruik van de woorden in *de Katholiek*, die hij met zulke tusschenvoeging, en dus *vervalscht*,

teruggeeft. Is deze handelwijze eene poging geweest om, door ook *de Katholiek* in staat van beschuldiging te stellen, de aandacht van zich zelven af te wenden of haar althans te verdeelen, dan is die poging geheel en al mislukt; en is het wel jammer, dat zij juist is aangewend geworden in datzelfde artikel, waarin de Professor van zich getuigt, dat hij een mensch is, „die altijd toonde eerlijk te handelen en waar te spreken."

STATISTIEK DER MISDADEN

VAN

KATHOLIEKEN EN PROTESTANTEN

IN PRUISSEN.

Bij de polemiek der Protestanten tegen de Katholieke Kerk, hoort men gedurig de menigwerf weêrlegde bewering herhalen, dat het getal misdadigers onder de Katholieken grooter is dan onder de Protestanten, waaruit men dan dadelijk de gevolgtrekking maakt, dat het Protestantisme meer dan het Katholicisme de zedelijkheid bevordert. Van tijd tot tijd, als statistieken dienen kunnen, worden ze ter staving dier bewering aangevoerd; van hoeveel gewigt het voor de Katholieke Kerk is, dat men den waren staat van zaken leere kennen, behoeft niet nader gezegd: zij heeft nooit en nergens voor de werkelijke waarheid en de eigenlijke feiten te duchten. Een zaakkundig en scherpzinnig Duitsch schrijver heeft

zich onlangs omtrent dit onderwerp zeer verdienstelijk gemaakt door een belangrijk vlugschrift, dat ten titel voert: *Verhouding van de Katholieke tot de Evangelische belijdenis, opzigtens de misdaden in de laatstverloopen jaren voor de regtbanken van den Pruissischen Staat behandeld. Eene bijdrage tot de statistiek der misdaden, de aandacht waardig van Katholieken en Protestanten* [1]). — Daar wel de meesten onzer lezeren dit geschrift niet in handen zullen krijgen, willen we den hoofdinhoud er van naauwkeurig mededeelen.

In de statistiek der regtsplegingen van Pruissen voor het jaar 1855, aan 't ministerie van justitie vervaardigd en in Decker's geheime Opperhofdrukkerij te Berlijn in 1856 gedrukt, wordt dit jaar voor 't eerst ook de belijdenis der beschuldigden aangeteekend, en voor Katholieken en Protestanten het volgende als resultaat opgegeven:

„Er zijn onder de beschuldigden 4,743 Evangelischen en 3,246 Katholieken. Daar men op de 16,923,721 inwoners van Pruissen, 10,353,481 Evangelischen en 6,327,167 Katholieken telt, geeft dit gemiddeld één beschuldigde op 2,183 Evangelische en 1,949 Katholieke inwoners. Diensvolgens zijn de meeste beschuldigden van de Katholieke bevolking."

Hier hebben we dus, naar 't schijnt, een voor de Katholieken ongunstig resultaat, en van die officiële opgave is reeds ten behoeve van bovengemelde bewering vlijtig gebruik gemaakt. Doch hoewel het groot getal beschuldigden onder de Katholieken in menige provincie van Pruissen reeds treurig genoeg is, hebben we hier niettemin een schitterend bewijs, hoe eene bloot oppervlakkige

---

[1]) Bij Fr. Regensberg te Munster, 1857.

waarneming misleiden kan. Genoemde brochure toont onwederlegbaar aan, dat juist diezelfde misdaden-statistiek van Pruissen voor de grootere zedelijkheid der Katholieken getuigt, en doet ook zien, op wat wijze die ongunstige verhouding in de cijfers te verklaren is.

„De volgende zamenvoegingen en vergelijkingen — lezen we daar — zullen een ander en wel het werkelijke feit aan 't licht brengen, het feit, namelijk, dat, ofschoon het meertal der in 1855 geregtelijk aangeklaagden tot de Katholieke bevolking behoort, *er nogtans onder de eigenlijke misdadigers in Pruissen meer dan tweemaal zooveel Evangelischen als Katholieken zijn* — en dat wel naar evenredigheid van het getal inwoners."

„Klaarblijkelijk — gaat de schrijver voort — moet ter beoordeeling van de verhouding der beide Christelijke hoofdbelijdenissen in Pruissen wat de gepleegde misdaden betreft, niet enkel op het getal beschuldigden, maar tevens gelet worden op den *aard der aangebragte misdrijven*, op den *aard* en de *mate* der uitgesproken *straffen*, waardoor toch eerst bepaald is, *of* en *in hoeverre* de beklaagden zich aan de hun ten laste gelegde misdrijven hebben pligtig gemaakt [1])."

Derhalve geeft nu de schrijver eene tweede tabel, waarin hij de gezamenlijke misdrijven onder 19 rubrieken, de deswegens aangeklaagde Katholieken en Protestanten,

---

[1]) § 1 van het Pruissiesch strafwetboek (van 1851) luidt: Eene handeling, welke de wetten met de doodstraf, met tuchthuisstraf of met opsluiting van meer dan 5 jaren bedreigen, is eene *misdaad* of *misdrijf* (*Verbrechen*).

Eene handeling, welke de wetten met opsluiting tot 5 jaren, met gevangenisstraf van meer dan 6 weken of met geldboete van meer dan 50 *Thalers* bedreigen, is een *wanbedrijf* (*Vergehen*).

Eene handeling, welke de wetten met gevangenisstraf tot 6 weken of met geldboete tot 50 *Thalers* bedreigen, is eene *overtreding* (*Uebertretung*).

Wijl er voor 1855 niets van de vonnissen tot opsluiting (vestingarrest) bekend is, hebben we alleen de ter dood en tot tuchthuisstraf veroordeelden als de eigenlijke misdadigers.

beider verhouding tot elkaâr in het bij de zaak betrokken regtsgebied, en eindelijk de uitgesproken straffen naast elkander plaatst. Daarnaar komt er *één beschuldigde*

1	bij oproer, oploop en geweld op	647,093	Protest.	en op	3,163,583	Kath.
2	bij zamenrotting van gevangenen met geweld .	93,275	"	"	93,046	"
3	munt-misdrijven . . .	191,731	"	"	275,094	"
4	meineed en verleiding er toe	34,058	"	"	48,670	"
5	misdrijven tegen de zedelijkheid	55,366	"	"	60,838	"
6	moord	134,461	"	"	191,732	"
7	doodslag	575,193	"	"	1,265,433	"
8	kindermoord.	369,767	"	"	703,019	"
9	abortus	796,422	"	"	3,163,583	"
10	zware ligchaams-verwonding	85,336	"	"	31,795	"
11	vergiftiging	1,479,069	"	"	1,581,792	"
12	zware diefstal bij eersten herval	8,571	"	"	8,751	"
13	zware diefstal bij herhaalden herval	9,294	"	"	8,757	"
14	roof en afpersing . . .	65,116	"	"	45,844	"
15	vervalsching van oorkonden	27,463	"	"	32,283	"
16	bedriegelijk bankroet. .	313,742	"	"	575,197	"
17	brandstichting en andere voor 't algemeen gevaarlijke misdrijven. . . .	56,576	"	"	76,230	"
18	ambts-misdaden . . .	141,828	"	"	253,087	"
19	andere nog niet genoemde misdrijven.	21,216	"	"	10,834	"

Uit deze tabel blijkt verder, dat

A. aan de misdaad 1. van oproer en oploop met geweld, 2. aan munt-schennis, 3. aan opzettelijken meineed

en verleiding er toe, 4. aan misdrijven tegen de zedelijkheid, 5. aan moord, 6. aan doodslag, 7. aan kindermoord, 8. aan abortus, 9. aan vervalsching van bewijsstukken, 10. aan bedriegelijk bankroet, 11. aan opzettelijke brandstichting, 12. aan ambts-misdaad *zich veel meer Evangelischen dan Katholieken hebben pligtig gemaakt*; wegens al die misdrijven te zamen zijn er van de eersten 1363, van laatstgenoemden 623 aangeklaagd.

Er komt derhalve bij 10,353,481 Evangelischen en 6,327,167 Katholieken van Pruissen *één* beschuldigde op 7,596 Evangelischen en 10,156 Katholieken.

Verder nog blijkt, dat

B. opzigtens 1. de misdaad van zamenrotting van gevangenen met geweld, 2. de misdaad van vergiftiging, 3. van zwaren diefstal bij herhaling, het getal aangeklaagden der Evangelischen naar evenredigheid nagenoeg gelijk is aan dat der Katholieken. Wegens die misdrijven zijn aangeklaagd 1232 Evangelischen en 795 Katholieken, dus *één* aangeklaagde op 8404 inwoners van de Evangelische en 7959 van de Katholieke belijdenis.

Eindelijk C., dat slechts 1. bij de misdaden van zware ligchaamsverwonding, 2. bij zwaren diefstal van eersten herval, 3. bij roof en afpersing, 4. bij de niet afzonderlijk opgetelde misdrijven — meestal (volgens eene aanmerking der Statistiek op bl. 17) zware *niet* bij herval gepleegde diefstallen — de Katholieken het meerdertal uitmaken; er zijn wegens die misdaden 1828 Katholieken en 2148 Evangelischen aangeklaagd, dus één op 3461 Katholieke en 4820 Evangelische inwoners.

Vergelijken we nu de misdaden onder A. met die onder C. aangevoerd, dan zijn gene blijkbaar veel zwaarder dan deze. En dat de personen welke zich aan de

eerste hebben pligtig gemaakt over 't geheel strafbaarder zijn dan die welke wegens de laatste veroordeeld werden, is daaruit te zien, dat, gelijk de tabel uitwijst, van al die 4007 personen, wegens de onder C. genoemde misdrijven aangeklaagd, *niet één enkele tot de doodstraf*, *en* 1715, *dus* 43 *op de* 100, *niet tot tuchthuisstraf*, *maar tot enkele gevangenisstraf of geldboete verwezen zijn*, terwijl van de 2047, wegens de onder A. genoemde misdaden beschuldigd, er *slechts aan* 369 *personen*, *dus slechts aan* 18 *op de* 100, *gevangenisstraf of geldboete is opgelegd*, *en de overige* 82 *op de* 100, *voor zooverre zij gevonnisd zijn*, *tuchthuis- of doodstraf beloopen hebben.*

Buitendien is in aanmerking te nemen, dat, gelijk de zamenvoeging VI der Statistiek uitwijst, 94 op de 100 der diefstallen, 88 op de 100 der misdaden van roof en afpersing, en 90 op de 100 der niet bij name aangegevene misdrijven door personen van de geringe volksklasse begaan zijn, terwijl 97 op de 100 misdaden in ambtelijke betrekking, 43 op de 100 van oorkonden-vervalsching, 22 op de 100 tegen de zeden, 52 op de 100 van voorbedachten meineed en verleiding er toe [1]) door personen uit de beschaafde en gegoede klassen bedreven werden.

De schrijver doet, wat de misdaden tegen de zeden betreft, opmerken, dat ze bij de Katholieken meer aan 't licht komen dan bij de Protestanten, en staaft het feit, dat het met de zeden bij de Katholieken beter gesteld is dan bij de Protestanten, door de volgende vergelijking uit de officiële tabellen:

„In 't jaar 1852 telde men in Pruissen 2721 *doodgeboren onechte*

[1]) Bij de hier gegeven berekening op 't honderd zijn de personen van 't vrouwelijk geslacht, welke zich onder de beschuldigden bevinden, niet in aanmerking genomen.

kinderen; daarvan hadden 1930 eene Evangelische en 784 eene Katholieke moeder (naar evenredigheid der bevolking = 150 Evangelische : 100 Katholieke moeders). In de beide naastvoorgaande jaren was de verhouding aldus: In 't jaar 1850: in 't geheel 3034 doodgeboren onechte kinderen; daarvan hadden 2200 eene Evangelische en 831 eene Katholieke moeder. In 1851: te zamen 3115 doodgeboren onechte kinderen; daarvan hadden 2231 eene Evangelische en 876 eene Katholieke moeder. In 1852 werden in Pruissen in 't geheel 50,599 *onechte kinderen geboren*; daarvan zijn 35,192 Evangeliesch en 15,201 Katholiek (naar evenredigheid der bevolking = 142 Evangelischen: 100 Katholieken). In 1850 werden 54,323 onechte kinderen geboren, waarvan 37,369 Evangeliesch en 16,736 Katholiek. In 1851 werden 53,898 onechte kinderen geboren, waarvan 37,011 Evangeliesch en 16,659 Katholiek. Daarbij wordt nog met regt op de menigte van echtscheidingen en het grooter getal van publieke huizen in de Protestantsche streken gewezen."

Dan laat hij de statistiek der *zelfmoorden* in Pruissen volgen:

"In 1852 bedroeg dat getal in Pruissen 2073; hiervan geschiedden er 1709 door personen van het mannelijk en 364 door die van 't vrouwelijk geslacht; onder de mannen waren 1414 Evangeliesch en 283 Katholiek (naar verhouding der bevolking = 305 Evangelischen: 100 Katholieken). Onder de vrouwen waren 315 Evangelisch en 42 Katholiek (naar de bevolking = 458 Evangelischen : 100 Katholieken. In de beide naastvoorgaande jaren was de verhouding deze: In 1850 hadden er 1743 zelfmoorden plaats, waarvan 1429 door mannen, 314 door vrouwen, en van de eersten waren 1152 Evangeliesch, 269 Katholiek; van de laatsten 263 Evangeliesch en 49 Katholiek. In 1851: 1816 zelfmoorden, 1476 door mannen, 340 door vrouwen; van de eersten waren 1228 Evangeliesch, 240 Katholiek; van de laatsten 283 Evangeliesch en 53 Katholiek."

Om nu zijne in den beginne opgezette stelling, dat het getal der *eigenlijke misdaden* in Pruissen naar evenredigheid bij de Protestanten meer dan tweemaal grooter is dan bij de Katholieken, moet de schrijver tot de *straf*

opklimmen. In dit opzigt *ontbreken de speciële statistiekc opgaven* in de officiële tabellen; evenwel kan men *naar de provinciën* een vrij zeker resultaat verkrijgen. Dienovereenkomstig was er in Westfalen op 8539 en in Rijnland op 8351 inwoners *één* tuchthuisstraf. Deze beide provinciën zijn zoo overwegend Katholiek, dat men ze eenvoudig als Katholiek kan opgeven.

In Pommeren daarentegen komt op 6604, in Saksen op 4432, in Brandenburg op 3826, en in Pruissen op 3674 inwoners *één* tuchthuisstraf — deze vier provinciën zijn Protestantsch. Hiernaar komen op de Katholieke provinciën Rijnland en Westfalen, of op 4,476,381 inwoners 531 tuchthuisvonnissen, of één op 8430; in Pommeren, Saksen, Brandenburg, en Pruissen, of op 7,922,476 inwoners 1896 tuchthuisvonnissen, of één op 4179 — 'twelk in 't geheel ten gunste van de Katholieke bevolking de verhouding geeft van 100 tot 202 — dat is, er zijn tegen 100 Katholieken 202 Protestanten tot tuchthuisstraf veroordeeld. De schrijver neemt ook nog de zwaardere tuchthuisstraffen in aanmerking, en de verhouding is diensvolgens nog gunstiger. Dan komt er namelijk *één* zoodanige straf van 5 jaren en meer in de genoemde Katholieke provinciën op 23,314, in de genoemde Protestantsche *één* op 10,329 inwoners, 'twelk in 't voordeel der Katholieken eene verhouding geeft van 100 tegen 225.

Nu blijft nog de provincie Posen over, welke meerendeels Katholiek is, en Silesië, waar de Katholieken $\frac{15}{31}$, dus nagenoeg de helft der bevolking uitmaken. Van deze twee is het met Posen slechter gesteld dan met Pommeren en Saksen, doch beter dan met Brandenburg en Pruissen, want het telt bij eene bevolking van 1,381,745 inwoners *één* tuchthuisstraf op 4,100 inwoners. Slechter dan met

alle provinciën staat het helaas! met Silesië, dat met zijn 3,143,119 inwoners één dergelijke straf op 2,132 zielen heeft.

Ter verklaring van dit treurig verschijnsel geeft vermeld geschrift de volgende inlichtingen:

„Men bedenke:

a. Hoe groot in de beide provinciën Posen en Silesië het gebrek aan priesters is. Naar de officiële opgaven voor het jaar 1852 heeft men in Posen op 1584 Katholieken één priester, en in Silesië één op 1391, terwijl men in Westfalen op 759 Katholieken en in de Rijnprovincie op 931 één priester telt. En evenwel zal niemand, die met de omstandigheden bekend is, zeggen, dat hier meer priesters zijn dan noodig is; veeleer is daar in 't algemeen nog *grooter* gebrek aan geestelijken en vooral aan middelen ter stichting van kerken, zoo noodzakelijk geworden in die streken waar zooveel fabrieken zijn. De invloed der Kerk kan derhalve in die gewesten niet omvattend, niet krachtdadig, noch duurzaam genoeg wezen.

b. 't Is bekend, dat er in Posen en Silesië onder de geringe volksklassen, waarvan hier, gelijk gemeenlijk in streken van gemengde godsdienst, het meerdertal Katholiek is, groote armoede en op enkele plaatsen zelfs schrikkelijke nood heerscht. Hieruit is 't ligt te verklaren, dat ook van dien kant de meeste diefstallen geschieden, en 't is hier bepaald zoo, dat er van de 3972 personen, in den loop van 1855 in heel Pruissen van een- of meermaal herhaalden grooten diefstal aangeklaagd, voor die beide provincien alleen 50 op 't honderd, en van de 299 wegens roof en afpersing beschuldigden 58 op 't 100 komen [1]).

---

[1]) Met grond derhalve mag men vorderen, dat bij de vraag over den invloed der verschillende geloofsbelijdenissen Posen en Silesië van de vergelijking worden uitgesloten. Wil men evenwel Posen als grootendeels Katholiek er bij opnemen, dan heeft men voor de drie Katholieke provinciën Westfalen, de Rijnprovincie en Posen op 5,858,126 inwoners 868 tuchthuisstraffen, waarvan 340 van 5 jaren en daarboven, 1 dus op 6,749, en 1 van 5 jaren en daarboven op 17,230 inwoners. Zoo wordt de verhouding dezer vonnissen van 100 in de Katholieke tegen 161 in de Evangelische provinciën, en die van 5 jaren straf en daarboven van 100 tegen 167.

c. Eindelijk moeten in Silesië in 't jaar 1855 nog zeer bijzondere oorzaken voor die vermeerdering van misdrijven geweest zijn. Want terwijl alle overige provinciën van Pruissen, de Rijnprovincie uitgenomen, in 1854 een veel grooter aantal misdrijven hebben dan in 1855, zijn er wat Silesie betreft in 1854 merkelijk minder voorgekomen dan in 1855. Silesië doet zich zelfs onder alle opzigten in 1854 veel gunstiger voor dan de provincie Pruissen [1]). "

In eene volgende tabel waarin de schrijver een overzigt en vergelijking geeft van de dood- en tuchthuisvonnissen in 1854, toont hij dit in het bijzonder aan. Daaruit is ook te zien, dat het reeds gebleken gunstige resultaat voor de Katholieke provinciën Westfalen en de Rijnprovincie niet slechts van een enkel jaar, maar duurzaam is.

Bij de hier gegeven verklaringen voegen we nog eene opmerking, welke meer nog bewijst, dat Silesië en Posen bij ons onderzoek niet met de andere provinciën gelijk gesteld, en de Katholieken om die ongunstige verhouding niet al te zeer beschuldigd mogen worden. We

---

[1]) Ook in deze provincie heerscht groot gebrek aan priesters; op de 1490 inwoners is er slechts één. In 1852 telde men:

	Parochie-kerken.	Annexen en kapellen.	Pastoors.	Kapellaans en vikarijen.
In de provincie Pruissen . .	505	106	338	127
" Posen . . .	630	106	434	115
" Brandenburg .	25	7	17	13
" Pommeren . .	16	4	7	4
" Silesië . . .	1268	350	724	369
" Saksen . . .	144	47	96	31
" Westfalen . .	504	599	477	624
In de Rijnpr. met Hohenzollern	2203	1013	1600	820

Voor 't lager onderwijs is Pommeren het best, Westfalen het slechtst bedeeld. Rekent men namelijk de vast aangestelde onderwijzers, hulponderwijzers en onderwijzeressen van alle gezindten door elkaâr, dan heeft Pommeren 1 onderwijs gevende op 429 inwoners, Saksen op 482, Posen op 485, Pruissen op 515, Brandenburg op 539, de Rijnprovincie op 542, Silesië op 607, en Westfalen op 640 inwoners.

hebben hier voornamelijk het oog op de verschillende nationaliteiten. De bevolking dier provinciën is voor 't grootste gedeelte Poolsch, en bevindt zich, bepaaldelijk in Posen, sedert menschenleeftijden in zeer ongelukkige omstandigheden. Veelzins arm en verwaarloosd, is zij niet slechts in maatschappelijk, maar onder zedelijk opzigt in een jammerlijk verval, deels aan haar ongelukkig lot, deels aan zekere eigenaardigheden van karakter en landaard te wijten. Dat de kwalen daar nog niet, gelijk het kon, genezen, en de voortreffelijke gaven en de godsdienstige zin van het volk niet, zooals had kunnen en moeten geschieden, gebruikt en geleid werden, is meerendeels niet de schuld dier arme lieden, welke onder andere door 't veelvuldig en duurzaam deelnemen aan de matigheidsgenootschappen getoond hebben, voor welke zedelijke verbetering zij vatbaar zijn. 't Zijn hier gedeeltelijk toestanden die aan Ierland herinneren. Als nu hier, en in de arme streken van Silesië dáár, waar het in Duitschland vrij ongehoorde feit voorkomt, dat menschen den *hongerdood* sterven, schennis van eigendom en uitbarstingen van ruwheid in grooter getal voorkomen, is dat dan zoozeer te verwonderen of zoo hoog als elders aan te rekenen?

Ten slotte geeft de schrijver over Rijnland en Westfalen nog een zeer uitvoerig overzigt, 'twelk toont, hoe verre de Katholieke gedeelten dezer beide provinciën in zedelijk opzigt boven de Protestantsche staan; — en die vergelijking is afdoende, want hier geldt het en hetzelfde land en hetzelfde volk.

In Westfalen zijn drie kreitsen: Hamm, Hagen en Herford, grootendeels Protestant, de overige Katholiek. In deze laatste komt op 11,139 inwoners *één* tuchthuisstraf, en op 31,188 *één* van vijf jaren en daarboven, ter-

wijl in de Protestantsche gedeelten *één* zulk vonnis op 6,240 en *één* van 5 jaren en meer op 13,336 inwoers viel, 'twelk ten voordeele van de Katholieken de verhouding van 100 : 179 en 100 : 234 geeft. Het schitterendst is het in den kreits Siegen, waar op 20,003 slechts *één* de tuchthuisstraf, en op de gansche bevolking van 110,016 zielen *één eenige* die van 5 jaren ontving. Het slechtste staat het in Westfalen in het Protestantsche Hagen, waar op 5,114, en in het Protestantsche Hamm, waar op 4,046 inwoners (het er vlak naast gelegen Munster heeft er *één* op 12,282) *één* tuchthuisvonnis komt. In Rijnland is 't ongunstigste het bij uitstek Protestantsche Elberfeld, waar men *één* zoodanige straf op 5,589 inwoners telt. Alleen het Protestantsche Herford heeft eene gunstige verhouding, *één* op 12,287, waarbij echter opmerkelijk is, dat het aantal misdaden ook hier naar evenredigheid grooter is dan in alle Katholieke kreitsen, wijl er *één* met 5 jaren en meer gevonnisde op 21,941 voorkomt. Terwijl het in Rijnland met Elberfeld, gelijk reeds gezegd werd, 't slechtste gesteld is, staat het in den kreits van Aken, nagenoeg geheel Katholiek, het best, schoon er insgelijks veel fabrieken zijn en de fabriek- en bad-stad Aken zelve daar gelegen is. Hier heeft men *één* tuchthuisstraf op 16,242, en *één* zwaargestrafte op 60,326. Wat *zelfmoorden* en *onechte geboorten* betreft, zijn insgelijks Rijnland en Westfalen het beste van heel Pruissen — dan volgt Posen. En in Westfalen onderscheiden zich weder de Katholieke kreitsen allergunstigst boven de Protestantsche.

„Opmerkelijk ook — zegt de schrijver — is 't, dat gelijk over 't geheel onder de Katholieken in Pruissen veel minder doodgeboren en onechte kinderen en zelfmoorden voorkomen dan onder

de Evangelischen, zoo ook Westfalen, de Rijnprovincie en Posen zich op die punten onder alle provinciën het gunstigst doen kennen, — en dat in Westfalen in 1850 het regtsgebied van Munster, voor $^9/_{10}$ Katholiek, 403 onechte kinderen, 9 doodgeboren onechte kinderen en 18 zelfmoorden telde, terwijl hetzelfde jaar Minden, voor $^3/_5$ Evangeliesch, 834 onechte kinderen, 40 doodgeboren onechte kinderen en 24 zelfmoorden had; in Arnsberg, waar 57,449 meer Evangelischen zijn dan Katholieken, had men 922 onechte kinderen, 53 doodgeboren onechte kinderen en 43 zelfmoorden. In 't Munstersche gedeelte is 't gezamenlijk getal inwoners 429,863, in Minden 471,775, in Arnsberg 602,613. "

Nemen we dit alles te zamen, dan moet ieder onbevooroordeelde bekennen, dat de schrijver zich volkomen van zijne taak gekweten en bewezen heeft, dat de statistiek der misdrijven in Pruissen werkelijk in 't voordeel der Katholieken, en wat anders scheen inderdaad ook slechts schijn is. Het trok ook nog onze aandacht, dat hij die gunstige resultaten bij de Katholieken zelven weder naauwkeurig afmeet naar den bekenden godsdienstigen ijver die in zekere streken heerscht, naar de vrijheid aan de Kerk toegestaan, en naar de middelen waarover zij te beschikken heeft.

Eindelijk merkt de bekwame schrijver met volle regt aan:

" Om den invloed der geloofsbelijdenis op de zedelijkheid te kunnen afmeten, is zoodanige statistiek — nog daargelaten, dat behalve het geloof zoo menige omstandigheid van grooten invloed is — geenszins voldoende; want zij licht de zaak slechts van de negatieve zijde toe. De positieve invloed der godsdienst moet aan de goede werken, als hare vruchten, worden erkend, over welker innerlijke waarde of onwaarde het oordeel zeker aan den Alwetende alleen toekomt. Doch voor 't uiterlijke kan men over dien stelligen invloed eenigermate oordeelen door de verhouding

van milde en vrome stichtingen, door de vereenigingen, broederschappen, vergaderingen voor de werken van Christelijke liefde en zelfopoffering. "

Hier kan het Protestantisme in geen vergelijk zelfs komen met de Katholieke Kerk, en nog onlangs hebben ook wij dit met feiten en met het getuigenis van een deskundig Protestant onweêrlegbaar getoond [1]). De laatste opmerking des schrijvers, dat men niet enkel op de negatieve, maar bijzonder ook op de positieve zijde van den invloed der verschillende geloofsbelijdenissen op de zeden moet letten, om ze onder dat opzigt naar waarheid te beoordeelen, is inderdaad zeer gegrond en van veel gewigt. De misdadigers komen meestal uit klassen van menschen die geheel aan den invloed der Kerk ontrukt werden. Of die klassen meer of minder talrijk zijn, hangt gedeeltelijk van uiterlijke omstandigheden af. De eigenlijke werking der godsdienst moet zich voornamelijk in het volk toonen dat in 't algemeen niet tot misdaden vervalt, en hier zijn 't inzonderheid de vruchten, de werken, waaraan men den boom en zijne wortels kent. Wil men nu bijv. op het punt zelfs van weldadigheid een klein bewijs, hoe de Katholieken ook hierin de Protestanten vóór zijn, we vinden het in 't Groothertogdom Hessen. Naar officiële bescheiden werden daar in 't laatste jaar door Katholieken 45 schenkingen gemaakt ten bedrage van 36,589 fl., door de Protestanten 9 ter waarde van 1930 fl. Daar nu de Katholieken in Hessen *een derde* der bevolking uitmaken, is de verhouding tot de Protestantsche vermakingen in 't afgeloopen jaar als 57 tot 1.

---

[1]) Zie *de Katholiek* van April en Mei jl.

't Blijkt derhalve van hoeveel belang het is, dat statistieken van dien aard als de hier behandelde, van de zijde der Katholieken in alle landen met de meeste zorgvuldigheid en grondigheid worden gemaakt of nageg an. De resultaten zullen, door elkaâr genomen, de Kerk niet tot oneer zijn; en schijnt de uitkomst soms ongunstig, men heeft uit deze nalezing op eene *officiële* opgave gezien, dat het ook slechts schijn is, en niets meer; tevens wijze men op de oorzaken die buiten de Kerk als zoodanig liggen, opdat ze te eerder en te algemeener mogen gekend en weggenomen en aldus het zedenbederf gekeerd worden.

VERSCHEIDENHEDEN.

EENIGE VRAGEN.

Mijnheer de Redacteur.

Ik ben niet gewoon de pen te voeren en nog minder het zwaard. Ik ben schrijver noch soldaat, en toch zou ik, eenvoudig burger van Nederland, doch naar mijn eigen oordeel nog al consequent en vooral goed Katholiek — twee zaken, die beter zamengaan dan iets ter wereld — toch zou ik wel eens gaarne voor het publiek mijne meening uiten over de feesten, ter herdenking van de verdediging der citadel van Antwerpen, onlangs in onze hofstad gevierd. Ik herhaal het nog eens: Ik ben geen soldaat, ik ben niet van verre met een heilige geestdrift komen aanloopen, om Z. K. H. den Prins van Oranje de medalje der citadel van Antwerpen, gedragen door wijlen den generaal der infanterie baron Chassé, aan het vaandel van het 7e regiment infanterie te zien vasthechten, en het aldus versierde vaandel met een blijd hoerah te begroeten; maar evenmin behoor ik tot die al te prozaïsche onzer landgenooten, die zoowel nu, als bij de feestelijke Augustusdagen van het verleden jaar in onze hoofdstad gevierd, doodkoud de schouders ophaalden en nog platweg zeggen, dat wij Hollanders er bijzonder op gesteld schijnen, geleden verliezen feestelijk te herdenken. Alsof er uit schade geen gewin kon spruiten, en een met hopeloozen moed gedragen nederlaag niet verkieslijk kon zijn boven een koel berekende vlugt.

Neen, neen! ik houd wel van feesten, en een beker schuimende wijn zou wel smaken, al had er nooit een citadel van Antwerpen bestaan. Ik, voor mij, ik wensch dan ook slechts een

woordje te zeggen over de *wijze*, waarop de herdenking aan de roemvolle verdediging der citadel van Antwerpen te 's Gravenhage werd gevierd. Ik zal mij echter wel wachten, dit in een anderen vorm te doen dan van vragen, opdat ik, onervaren maar niet onbescheiden, van beter onderrigten moge vernemen, of ik wél dan kwalijk geoordeeld heb.

Ter zake dan: Mij dunkt, de geheele feestviering ziet er zoo vreeselijk Roomsch uit, dat men haar moeijelijk voor eene conceptie van Protestantsche hoofden kan houden; of wel, indien zulk eene wijze van feestviering zoo geheel de natuurlijke is, dat wij menschen, geene andere kunnen verzinnen, die ons waarlijk genoegen geeft — dan moet ieder Protestant, die een redelijk menschenhoofd heeft, braaf wat te arbeiden hebben, om zich wijs te maken, dat zijne godsdienst, zijne godsvereering eene voor de menschelijke natuur niet geheel onberekende en volstrekt ongeschikte is; terwijl die der Katholieken — dat beteekent immers nog altijd, voor wie gezond denkt, hetzelfde als Roomschen, Mijnheer de Redacteur, — zich zoo volkomen in overeenstemming toont met alles, wat de mensch gevoelt als mensch te kunnen, te mogen en te moeten doen.

Zeg mij dan toch eens: oordeel ik goed of niet? Ik vraag u op de eerste plaats: Is er een specifiek verschil in de *wijze*, waarop van den éénen kant Nederland, waarop ons leger, uitgenoodigd door onzen geëerbiedigden Koning, en in vereeniging met hem, het aandenken vierde aan de roemvolle verdediging der citadel van Antwerpen en die, waarop van den anderen kant de Katholieke Kerk zoo menigmalen feest houdt, uitgenoodigd, aangespoord door het Opperhoofd dier Kerk. Is het in den grond der zaak, altoos *mutatis mutandis*, in de toepassing niet hetzelfde? Aan de eene zijde geldt het de nagedachtenis van wijlen den generaal baron Chassé, en van de helden voor Vaderland en Koning gevallen; aan de andere de gedachtenis van de helden des Geloofs, die geheele rijken en volken hebben ontrukt aan de slavernij van grooter vijand, en ten koste van hun bloed overwinningen bevochten, welker vruchten wij smaken en smaken kunnen in alle eeuwigheid. Ligt er nu in het wezen der zaak zulk een volstrekt verschil dat het eene geoorloofd, natuurlijk, pligtmatig is, het andere niet?

Mag het hún goed doen, dien dapperen van vroeger dagen, die vóór vijf en twintig jaren pal stonden in de hitte des vuurs, vertrouwend op de wijsheid en het beleid van hun legerhoofd, als ze nu den beminden zoon des Konings de eere-medalje, door hun generaal gedragen, met zekeren eerbied zien vertoonen, en met veel plegtigheid vasthechten aan het vaandel van een hunner regimenten, en verdient het daarentegen bespotting, als wij Katholieken met heiligen eerbied staren op de overblijfselen van zoo vele heilige strijders en groote aanvoerders, 'tzij van hunne kleederen, 'tzij van hun gebeente, in onze kerken den geloovigen vertoond?

Officieren en manschappen met de medalje of met het ridderkruis der militaire Willemsorde versierd — en heeft de soldaat een meer feestelijk kostuum? — korporatiën en officieren van de bezetting en een aantal stadgenooten, van toegangskaarten voorzien, gaan een plegtig bezoek brengen aan het graf van den kolonel Gumoëns, en zij vinden het monument, waaronder zijn overschot was bijgezet, getooid met de Oranje- en Nederlandsche vlaggen, terwijl aan de zijden van dit gedenkstuk voor onbezweken trouw, moedsbetoon en vaderlandsliefde eene frissche eikenkroon was aangebragt, daartoe bestemd van wege hare Majesteit de Koningin-Moeder. Daar werden toen, onder afwisseling van muziek, redevoeringen uitgesproken door den kapitein van de genie graaf van Limburg Stirum, door den hoofdofficier Klerck, die den bebloeden sjerp (*sic!*) van den op de citadel gesneuvelden artillerie-kapitein van Hoey Schilthouwer aan het monument vasthechtte, en eindelijk nog — men was onuitputtelijk in den lof der Antwerpsche helden — door den heer van Hoven, oud-officier van gezondheid. En niemand voorzeker dacht er aan, of hij misschien den Koning en het vorstelijk Huis van Oranje beleedigde en krenkte in hun eenig vorstelijk regt, door de hulde aan zijne trouwe dienaren, de verdedigers van zijn troon, de handhavers van de eer onzes vaderlands uit de volheid des harten gebragt. Immers Koning, Prins en andere vorstelijke personen gaven het voorbeeld en toonden, hoe zij wenschen, dat hunne trouwe dienaren worden beloond en geëerd ook na dit leven; zij zelven spoorden hunne nog levende dienaren aan, naar dezelfde belooning, naar hetzelfde regt op hunne dankbaarheid door dezelfde daden te dingen! Maar, Mijnheer de Redacteur,

doen wij Katholieken dan iets zoo geheel anders, als wij plegtig de dagen van herinnering aan onze Heiligen en Martelaren vieren, die hun bloed, hun leven gaven voor het rijk van God, van Christus' Kerk op aarde, voor de eer van zijnen naam en het heil hunner broeders? Wat zijn de tempels, niet eens onmiddellijk tot hunne eer, maar slechts onder aanroeping van hunnen naam Gode toegewijd, wat zijn zij anders dan zoo vele monumenten, waaronder hun stoffelijk overschot, althans een gedeelte daarvan, gewoonlijk rust? wat anders dan monumenten, die hun onbezweken trouw, moedsbetoon en liefde voor hun Koning Christus getuigen; monumenten, hun door het dankbaar nageslacht, dat op hun voorbeeld staart, geloovig opgerigt en met allen luister versierd? En als wij dit doen, streven wij dan ook hierin niet van verre het voorbeeld na van hunnen en onzen Koning Christus, die, zooals wij weten, hen met onvergankelijke eer en heerlijkheid kroont in zijn eeuwig rijk. Is het volstrekt iets anders - dat gebruik van redevoeringen en lofspraken op hun leven, hunne deugden, hunnen dood, daar gehouden door hunne medestrijders op aarde? iets geheel anders die lofgezangen, waarvan onze tempels op die dagen blijde weergalmen? Ik vraag nog al verder. Waartoe prijken de busten of portretten van dooden en levenden, van Willem I, Willem II, Willem III, van papa Chassé en van den vice-admiraal Koopmans? waartoe de vlaggen, die wapperden of op de hut van Chassé of van de citadel zelve — waartoe prijken ze in prachtig en toepasselijk gedecoreerde feest- en eetzalen? en waarom mogen dan de beelden en andere voorstellingen van Christus en zijne Heiligen niet prijken in licht en bloemen in onze immer feestelijke tempels? Laat ik dan nog eens en met meerder nadruk mijne eerste vraag herhalen: Is alles, *mutatis mutandis*, in de toepassing, in den grond der zaak niet hetzelfde? Is het ééne geoorloofd, natuurlijk, pligtmatig, het andere niet, of, en hiermede ga ik over tot eene tweede hoofdvraag:

Zijn beiden inderdaad geoorloofd, natuurlijk, pligtmatig, en is dus het Protestantisme, dat op die wijze groote vaderlanders viert en toch aan de Heiligen-vereering der Katholieke Kerk zich ergert, neen niets slechts onregtvaardig in zijne beschuldiging tegen ons: alsof wij Christus en den Vader miskennen, en berooven van hunne

eenige eer, omdat wij hulde brengen aan de mannen, die voor de eer van Christus en den Vader zooveel hebben gedaan en geleden, en door den Koning der koningen boven duizenden worden onderscheiden — maar is dus het Protestantisme geheel met zich zelve — zijn diens aanhangers, toch ook menschen als wij, eenvoudige Roomschen, zóózeer met zich zelven in strijd?

Wat mij betreft, gij weet het, Mijnheer de Redacteur: Ik ben slechts een eenvoudig Nederlander, dus evenmin philosoof als theoloog of wat er van dien aard al meer is; maar 't komt mij toch zoo geheel eigenaardig, zoo redelijk, zoo natuurlijk voor, dat de mensch — gelijk de Katechismus zegt — een redelijk schepsel Gods, bestaande uit eene onsterfelijke ziel en een sterfelijk ligchaam — of wordt misschien ook daartegen al geprotesteerd; hebben de doctoren van het Protestantisme en van het ongeloof ook dit al veranderd? 't gaat toch zoo ver tegenwoordig! — ik zeg, het komt mij zoo natuurlijk voor, dat de mensch zijne gewaarwordingen van vreugde, van droefheid, van verwondering en bewondering niet slechts in zijn halve wezen gevoelt en laat werken, maar dat hij alles, wat hij regt levend gevoelt in zijne ziel bijna *moet*, en zoo het dáár geoorloofd is, *mag* en *zal* vertoonen in zijn ligchaam, en aldus aan al degenen, die hij weet, voor dezelfde edele gevoelens als hij vatbaar te zijn, opdat hij ze, meêdeelende, zelf krachtiger gevoele, rondgevende, voller geniete, en al dat goede ondervinde en doe smaken, wat uit de zamenleving van redelijke schepsels volgen moet. 't Komt mij zoo volstrekt natuurlijk, zoo geheel pligtmatig voor, dat de mensch, onsterfelijk in zijn hooger aanleg, niet slechts leeft en geniet bij hetgene hij met de dieren rondom zich hoort en ziet; doch dat hij zich dankbaar verbonden gevoelt ook aan die medemenschen van vroeger dagen, die de gaven en krachten, hun geschonken, tot zijn heil en dat van allen hebben aangewend en opgeofferd; dat hij die mannen niet slechts meêvoert in zijnen geest, die door alle tijden leeft, en herdenkt, zooals het tegenwoordig heet, in de binnenkamer zijns harten; doch dat hij die voor zich plaatst, zooveel hij slechts kan, in geheel hun aanzijn, met datzelfde indrukwekkende, innemende gelaat, met diezelfde fiere gestalte, dien moed, die liefde, welke spreekt uit blikken en gebaren; in

een woord, dat hij met hen zoekt te spreken en te leven, zooals hij, mensch, met menschen spreken en leven zou.

En als nu ten minste de mensch een schepsel, ieder mensch een redelijk en één schepsel van éénen God is, hoe kan dan die ééne mensch van dien éénen God de verpligting hebben ontvangen om te leven en te handelen alsof hij twee tegen elkander aandruischende naturen bezat, eene voor het staatsburgerlijke, eene voor het godsdienstige, het hooger maatschappelijke, het kerkelijke leven? Is God niet de hoogste oorzaak en het laatste doel zoowel van het eene als van het andere? en is Christus, het vleeschgeworden Woord des Vaders, Hij, de God, die zigtbaar als mensch onder de menschen verkeerde, niet de grondlegger der nieuwe wereldorde, der nieuwe maatschappij in al hare uitgebreidheid, is niet Hij de grondvorm aller volmaaktheid, van den redelijken, maatschappelijken, godsdienstigen mensch? Hoe zou God dan ooit den mensch eene natuur hebben geschonken, in strijd met de godsdienst, die Hij hem eenmaal zou voorschrijven; hoe ooit, op wat wijze ook, eene godsdienst vaststellen, in strijd met de natuur, die Hij hem eenmaal schonk. Ik durf alzoo mijne tweede hoofdvraag niet meer herhalen; want zij is voor mij inderdaad geene vraag meer. Het een en het ander is mij even natuurlijk als de feestmaaltijden en de blijde feestdronken, die ook te 's Gravenhage niet achtergebleven zijn. Laat ik dan liever vragen, want, waarlijk dat is mij eene vraag, welker beantwoording geheel buiten mijn bereik ligt: wat moet er toch omgaan in geest en gemoed van den Protestant, die zich in zulke tegenstrijdigheden geplaatst vindt, althans indien ook hij een redelijk en één schepsel Gods is, bestaande uit eene onsterfelijke ziel en een sterfelijk ligchaam? Zijn er dan onder de Protestanten geene verstandige en gemoedelijke menschen? Of zijn die edele eigenschappen onder hen zoo ongelukkig gedeeld, dat de meer verstandigen, — want zij zijn er toch zeker — over de hoogste belangen der menschheid, hare verhouding tot God en wat daaruit voor ieder volgt in het geheel niet of slechts zelden en dan nog uiterst ligtzinnig denken, terwijl de meer gemoedelijken — ook dezen mogen wij er, Goddank! velen aantreffen — geene genoegzame helderheid des geestes hebben, om in te zien hoe zij met zich zelven volkomen in den war zitten?

Ik voel mij gedrongen, om over te gaan tot eene derde en laatste hoofdvraag. Zij betreft, Mijnheer de Redacteur, de beschuldiging tegen de Katholieken, ten gevolge onzer feestvieringen en Heiligen-vereering, zoo menigmalen ingebragt onder den platten vorm van afgoderij en beeldendienst. Kan de kwaadwilligheid niet veel gemakkelijker voor die beschuldiging groud vinden in de Junij-feesten en die van Augustus des vorigen jaars dan in onze Katholieke Heiligen-vereering?

't Is er verre af, dat ik mij in staat acht om anderen te doen deelen in de heiligste overtuiging, die ik door Gods genade bezit omtrent de waarheid van het Katholicisme, en daarmede van zijn uitsluitend bezit der waarheid; ik beroep mij slechts — meer is hier ook niet noodig — op de voorstelling die Katholieken en Protestanten zich maken, wanneer het de nagedachtenis, de feestelijke vereering van Heiligen, van groote burgers geldt. *Wij* houden ons overtuigd, en wij voor ons weten, dat het waarachtig zoo is, dat de Heiligen, die wij vereeren in hunne overblijfselen, bij en in hunne afbeeldingen, kennis dragen van de hulde, die hun door ons wordt gebragt; dat zij wederkeerig daarvoor ons helpen door hunne beden bij God, en wij volgen dus nog veel meer de aandrift onzer redelijke natuur, wanneer wij met eerbied, biddend staren op hunne beeldtenis, dan als wij de portretten onzer dierbaarste betrekkingen, die naar verre landen zijn heengereisd, misschien om beter in onze behoeften te kunnen voorzien, met dankbaarheid en liefde drukken aan ons hart. Immers wat kunnen die verwijderde betrekkingen daarvan vernemen? hoe zullen zij *daarom* beter ons heil behartigen? Maar wat *reële* hulde is het voor den generaal Chassé, welk voordeel, welk genoegen valt er op hem terug, wat kan het, op zich zelf genomen, ons baten, doordat, omdat de stoel, waarop hij zat tijdens de belegering der citadel, na vijf en twintig jaren nog vertoond wordt aan zijn vroegere strijdmakkers, of zijn stomme beeldtenis aan zijne feestvierende vrienden voor oogen hangt? wat, niet slechts inderdaad, maar ook in het oog dergenen, die toch daardoor hem, zijne nagedachtenis, zijne bedrijven vereeren en wenschen na te volgen? Kortom, kan niet dit veeleer door kwaadwilligen worden geduid als eene ververeering, als eene dienst van louter stoffelijke voorwerpen, van

beelden? 't Is voorzeker de meening der handelende personen niet; er zijn ook middellijk vele en velerlei voordeelen aan zulk eene handelwijze voor ons, menschen, verbonden — wij hebben er genoegzaam op gewezen — 't is geoorloofd, natuurlijk, pligtmatig — wij hebben het reeds gezegd — doch de vraag is slechts: Wáár kan de kwaadwillige redenering méér grond tot de beschuldiging van beelden-dienst vinden, hier? of in de Heiligen-vereering der Katholieke Kerk?

Wij, menschen, wij gebruiken, wij behoeven zelfs uiterlijke teekenen, welke de symbolen zijn van groote gedachten, die in geest en hart moeten leven. De eerevaan des kruises, die op en in onze tempels prijkt, door achttien eeuwen altijd verwinnend, zij getuigt ons wat hooger eenheid, wat meerder kracht en moed en liefde, dan het na vijf en twintig jaren nog aanwezige vaandel van een geslagen legerafdeeling, van de gevallen hut van Chassé of de neêrgeworpen citadel van Antwerpen; doch beiden stellen groote gedachten voor, die niemand ooit mogen ontgaan. Maar wat zegt tegenover de symbolen, waaronder wij in onze kerken het geloof, de hoop en de liefde en zoo vele andere Katholieke begrippen voorstellen, die waarachtig leven in ons, symbolen van erkende waarheden zijn — wat zegt daar tegenover b. v. het symbool der *Eendragt*, opgerigt in onze hoofdstad op de openbare straat in een tijd, waarin Nederland ten aanzien van heel Europa, helaas! misschien meer dan ooit verdeeld is omtrent de hoogste, de gewigtigste belangen van staat en volk? Als men dat beeld groet met hoed en degen, daarbij defileert en manoeuvreert met groot gebaar, wat wordt er dan nog veel meer gegroet en geëerd dan een beeld, een symbool, dat geen symbool zelfs is?!

Mijnheer de Redacteur, de tijden veranderen, maar de eeuwige wetten Gods blijven nu en immer: wij mogen niet doen aan anderen, wat wij wenschen dat aan ons niet geschiede. Anders zou ik u nog wel eens willen vragen, of de tijd niet daar schijnt, om de borden eens om te keeren, en de beschuldigingen van domheid en onnoozelheid, ons vroeger zoo kwistig naar het hoofd geworpen, met woeker aan de eerste schenkers terug te geven? Maar welaan! 't wordt tijd dat ik eindig. Heb ik reeds te veel van uw geduld gevorderd, met u zulke eenvoudige vragen voor te leggen, ik moet

u den weg om ze te beantwoorden uiterst gemakkelijk maken. Ook zelfs wanneer ik niet heb misgezien, zal voorzeker eene kleine toelichting van uwe zijde mij en het publiek welkom zijn; doch vergun mij, ten minste in geval van dwaling, daarop te mogen rekenen, dan kan ik uw zwijgen beschouwen als een toestemmend antwoord aan

Op den feestdag der HH. Apostelen Petrus en Paulus.

Uw gestadigen lezer.

DE NEDERLANDSCHE PROTESTANTSCHE UNIE.

„Na eenige voorbereidende zamenkomsten, zegt Prof. Hofstede de Groot [1]), is den 16 April 1857 te Utrecht een waarlijk *Nederlandsch* Evangelisch Verbond gesloten.„

Waarom „waarlijk Nederlandsch„?

Omdat het geheel valt in den geest der Groninger-Godgeleerden. Want, zegt de Hoogleeraar, dát Verbond verschilt veel van het *Evangelische Verbond*, in andere landen bestaande. „Dit verbond, in Oct. 1845 te Liverpool begonnen en sedert dien tijd in Engeland, Schotland, Ierland, Noord-Amerika, Frankrijk, Zwitserland, België en Duitschland uitgebreid, heeft bij ons [!!] schrijvers van *Waarheid in Liefde*, maar ook bij onze landgenooten in 't algemeen weinig bijval gevonden.„ — En van waar die weinige bijval? Dat *Evangelische Verbond* had eene dogmatische strekking, en die strekking beviel aan de Groningers en de „onbekrompen Nederlanders„ niet. Het „waarlijk *Nederlandsch* Evangelisch Verbond„ van Utrecht heeft echter zulke dogmatische strekking niet, maar is naar den zin van degenen, die van meening zijn, dat er van geloofswaarheden geen spraak meer mag wezen; dat iedereen vrij is om te gelooven wat hij wil; dat vooral niemand andersdenkenden mag

---

[1]) *Waarheid in Liefde*, Jaargang 1857, derde stuk, bl. 624.

veroordeelen of uitsluiten, omdat zij opiniën hebben, in strijd met de zijne.

Het „waarlijk *Nederlandsch* Evangelisch Verbond" valt dus in den geest van Prof. Hofstede de Groot en zijne geestverwanten; geen wonder, dat hij, ook in hunnen naam, verklaart, met volle instemming tot dat Verbond toe te treden.

Hij geeft het reglement der Utrechtsche Unie, en voegt daar enkele woorden bij. Het reglement luidt als volgt:

Art. 1.

Naam.

Er bestaat in *Nederland* eene vereeniging van Protestanten, die, om den aard van haar streven uit te drukken, zich den naam geeft van *Nederlandsche Protestantsche Unie.*

Art. 2.

Doel.

Het doel is: voldoening aan de diep gevoelde behoefte, om onder Protestanten van verschillende rigtingen, in hunnen onderlingen strijd over de Christelijke waarheid, meerdere eenheid en broederlijke liefde te bevorderen.

Art. 3.

Beginselen.

De Nederlandsche Protestantsche *Unie* gaat van de volgende gemeenschappelijke overtuiging uit:

a. dat de liefde het hoogste is: en niet dan vrucht kan zijn van het geloof in Jezus Christus.

b. dat de belijdenis der waarheid is eene gewetenszaak, en alleen op den weg der vrijheid kan worden gehandhaafd.

c. dat de Heilige Schrift is de kenbron en eenige toetssteen der Christelijke waarheid.

Art. 4.

Middelen om het doel te bereiken.

De Nederlandsche Protestantsche Unie tracht haar doel te bereiken:

A. In het algemeen, door

a. onderlinge verbindtenis tot trouwe naleving, verbreiding en toepassing harer beginselen.

b. bevordering van broederlijken zin onder de Protestanten van verschillende zienswijze of rigting, welke zin zich vooral moet openbaren in de onderlinge humane beoordeeling in woord of

geschrift, waardoor dus verschil van meening wordt verdragen, bij vermijding van al, wat naar bitterheid of persoonlijkheid zweemt.

B. In het bijzonder, door het houden van een of meer jaarlijksche bijeenkomsten te *Utrecht*, ter bespreking van Christelijke en Protestantsche belangen, waarvan de ernstige en broederlijke behandeling, door de behoefte des tijds gevorderd wordt.

Volgen nog vier Art. over leden en bestuur en geldelijke zaken; van geen belang. Het reglement is, namens het provisioneel Bestuur, onderteekend door C. W. Pape, *Voorziter*, en G. P. Kits van Heyningen, *Secretaris*.

Prof. Hofstede de Groot prijst een en ander in dit reglement, en zegt, dat er niets te veel en toch genoeg is, om een blijvend bestaan voor deze Unie en veel zegen van haar te mogen hopen.

Zijne zwarigheden zijn alleronbeduidendst; zij betreffen art. 4: Hoe het aan te leggen, als een Unie-lid eens in geschriften wél inhumaan, onbescheiden, bitter, persoonlijk is? — Het hem zeggen? Dat gaat niet. — Het dan schrijven? Ook niet. — De Hoogleeraar geeft den wenk, om in elke bijeenkomst der Unie de gelegenheid aan de leden te verschaffen, om zulke misdaad tegen art. 4 bij het Bestuur aan te geven; het Bestuur zou het dan verder kunnen bekend maken aan den schuldige. — Nog dunkt het den Hoogleeraar, dat het goed was van de zamenkomsten der Unie *congressen voor de inwendige zending* te maken.

Wij wijzen vooral op Art. 3, *b* en Art. 4, A, *b*.

De Unie verwerpt, gelijk in het nieuwere Protestantisme onophoudelijk geleerd wordt, alle gezag in het godsdienstige; wat waarheid is, moet ieder in zijn geweten uitmaken; hij moet vrij zijn om te behouden of te verwerpen. Er zal op die wijze wel verschil van zienswijze of rigting onder de Protestanten bestaan; de een zal in zijn geweten overtuigd wezen, dat b. v. Christus God is, en de ander, dat hij het niet is: maar dat beteekent niets; als men elkander slechts humaan beoordeelt en *verschil van meeningen verdraagt*!!

Zou Hofstede de Groot *met regt* „een blijvend bestaan voor deze Unie en veel zegen van haar hopen"? Althans in *de Gids* [1]) is

[1]) Zie dit deel van *de Katholiek* bl. 60.

al gevraagd: „Eene Unie, tegen wie, en tot wat? De leden schijnen voor 't meerendeel zelve het nog niet regt te vatten"; en in *de Gids* is almede gezegd: „Zwartgallige lieden willen weten, dat ook daar protestantsche jezuieten onder roeijen. Eene harde beschuldiging; maar raadselachtig is de zaak ongetwijfeld, en stelt zich daardoor eenigzins bloot aan onaangename vermoedens."

Zulk spreken, dunkt ons, geeft den Groningschen Hoogleeraar niet al te veel grond tot hope!

HET GEHEIM GENOOTSCHAP „WELSTAND" IN 1855 EN 1856.

De 34e Algemeene Vergadering van bestuurders der Protestantsche maatschappij: Tot bevordering van Welstand voornamelijk onder landlieden, werd den 7 Junij 1855 te 's Hage gehouden en door eene aanspraak van den Voorzitter (ten vorigen jare verkozen), Prof. N. C. Kist geopend. We laten die niet onbelangrijke eerste rede een oogenblik rusten, om vooraf ten beteren verstande er van eenige berigten uit het Verslag mede te deelen. Wijl we vroeger onze lezeren uitvoerig over dit genootschap hebben ingelicht, kunnen we nu zeer kort wezen.

Een vijftal nieuwe ondersteuningen waren in den loop des jaars tot stand gebragt, waarvan ééne door den aankoop eener hoeve voor de som van *f* 4898.

Er waren dat jaar vele voorstellen tot aankoop en ondersteuning geweest die afgewezen of niet gelukt zijn. Alle te zamen bedroegen ze 26, en wel 15 uit Noord-Brabant, uit Gelderland 3, Zuid-Holland 1, Zeeland 2, Overijssel 1, en Limburg 4; de som daartoe vereischt, was beraamd op *f* 69.066.

„Tot plaatsing van *jongelieden* om opgeleid te worden tot den boerenstand, was dat jaar geene geschikte gelegenheid voorgekomen."

„De voorgenomen *Inspectie* van een gedeelte der Eigendommen en der ondersteunden heeft om onderscheidene redenen geen plaats

gehad." – In 't Verslag van het volgende jaar wordt een en ander aangaande de ondersteunden "gerapporteerd", gelijk we straks zullen hooren.

Over 't geheel wordt er ditmaal niet zooveel als anders in 't Verslag geklaagd, en 't Hoofdbestuur schijnt zeer te vreden; althans het schrijft aldus: "Voor zoover de HH. administrateurs hunne berigten hebben medegedeeld, hebben wij, bij weinige klagten, over het algemeen veel reden van tevredenheid; en hadden sommigen door verlies van vee of andere rampen geleden en daardoor zich buiten staat gezien hunne pachtgelden op te brengen, bij ver het grootste aantal ondersteuningen, van welke de verantwoording tijdig genoeg is ingekomen, vonden wij reden te erkennen, dat men aan zijne verpligting jegens de Maatschappij naar vermogen voldaan had."

Het treurt evenwel bij het verlies van werkend personeel: van den medebestuurder P. J. Ameshoff, "door een' plotselijken dood aan de Maatschappij ontrukt"; van den heer F. Rendorp, sedert 1840 medebestuurder, maar die nu als zoodanig heeft bedankt, doch vervangen is door den voormaligen correspondent Jacob Backer Jr. te Amsterdam; door den dood eens wakkeren voorstanders der Maatschappij, Baron van Ittersum, en der correspondenten Ds. J. Kortenhoef Smith, Moens van Bloois, en J. Plemper van Baalen. Het Hoofdbestuur treurt ook, dat het verlies in betalend personeel, door sterven en bedanken geleden, "door de aanwinst van enkele nieuwe leden hier en daar, op verre na niet vergoed heeft kunnen worden."

"Het eindcijfer bij het vorig verslag was nog 3,262, nu slechts 3,114; want tegen de aanwinst van 42, staat het verlies van 160 over!" — De inkomsten zijn naar gelang daarvan verminderd, doch eenigmate hersteld door buitengewone giften en legaten. We plaatsen hier de

SCHETS DER REKENING OVER 1855.

Ontvangst.

1. Kassa 1854	*f* 17870.02⅝
2. Toelagen	" 15350.30
Transporteren . .	*f* 33220.32⅝

Transport . .	*f* 33220.32⅝	
3. Giften, legaten en collecten . . .	" 6296.65⅝	
4. Terugbetalingen	" 2546.47⅝	
5. Huren en renten	" 7097.62	
Totaal . . .		*f* 49,161.07⅝

Uitgaaf.

1. Aan de eigendommen.	*f* 20,947.22	
2. Aflossing en renten:		
Van *f* 4250 met 12/m. r. à 3%	*f* 877.50	
" " 5100 " " " "	" 1053.00	
" " 850 " " " "	" 175.50	
" " 850 " " " "	" 175.50	
" " 850 " " " "	" 175.50	
" " 4250 " " " 2½%	" 856.25	
" " 3400 " " " "	" 685.00	
" " 2000 " 16/m. " "	" 366.67	
" "10000 " 14/m. " "	" 1791.67	
" " 5000 " 14/m. " "	" 895.83	
" " 900.	" 100.00	
	" 7,152.42	
3. Opleiding van jongelieden enz. .	" Memorie	
4. Administratiekosten:		
a. Honor. v. d. boekhouder .	*f* 600.00	
b. id. v. d. kashouder. .	" 100.00	
c. Versch. v. d. boekhouder .	" 73.30	
d. id. v. d. kashouder. .	" 23.92⅝	
e. id. v. d. mede- vz. . .	" 6.30⅝	
f. Salar. v. d. Amanuens. .	" 145.00	
g. Kassiers-rekening . . .	" 14.25	
h. Drukloonen, schrijfbeh. .	" 550.97	
i. Versch. van best. en corr.	" 226.61	
k. id. van administr. .	" 84.30⅝	
l. Kosten der alg. verg. 1854	" 122.50	
m. Vergad. v. 't H. Best. .	" 46.75	
n. Reiskosten n. de A. V. .	" 173.00	
Transporteren . .	*f* 2166.92	*f* 28,099.64 *f* 49,161.07⅝

Per transport . .	*f* 2166.92	*f* 28,099.64	*f* 49,161.07[5]
o. id. v. de Ringbestuurders	" 149.30		
p. Reiskosten eener commissie	" 11.00		
q. Bediende der P. C. . .	" 26.00		
		" 2,353.22	
5. Buitengewone uitgaven:			
a. Aan de onderwijs-commissie	" 500.00		
b. Contrib. tract.- Bijbel- en Zend. Genootschap . .	" 13.25		
		" 513.25	
			" 30,966.11
Kassa 15 April 1855 . . .			*f* 18,194.96[5]

Terwijl de staat van het fonds, bij dit verslag gevoegd, op 15 April 1855 het eindcijfer leverde van *f* 469.493.55[5]

«NB. Tot staving van hetgeen op bl. 67 van het Verslag van 1854 gezegd is, aangaande den staat van het fonds, dient: dat, wanneer men de 834 bunders land, welke de Maatschappij thans bezit, door elkaêr op *f* 500 het bunder schat — de koopenkosten daaronder begrepen — en hare 95 huizen door elkaêr op *f* 800 ieder; terwijl een twintigtal derzelve aan de Maatschappij minstens het dubbel dier som gekost heeft; dan levert het een en ander de som uit van *f* 493,000.»

We vestigen de aandacht onzer lezers op bovenstaande mededeeling, dat *Welstand* in dat jaar

834 *bunders land* en
95 *huizen*

bezat, alles te zamen geschat op eene som van 493,000 gulden.

Tot de verrigtingen van 't Hoofdbestuur in 't belang der Maatschappij brengt het Verslag

„1. Het drukken en verspreiden in ruimen getale van de Aanspraak en het Verslag, gedaan in de Algemeene Vergadering van 1854.„

Eenige exemplaren met geleidende missieve werden gezonden aan de Algemeene Synodale Commissiën der Hervormde en Evan-

geliesch-Luthersche Kerk, aan de Hoofdbesturen der Herstelde Luthersche, der Doopsgezinde en der Remonstrantsche Kerkgenootschappen. — Ook aan het Hoofdbestuur der *Gustaaf-Adolf-Vereeniging* te Leipzig zijn exemplaren dier stukken overgemaakt.

2. Het Bestuur heeft weder ten behoeve zijner ondersteunden godsdienstige en zedekundige geschriften uitgedeeld.

3. Het heeft aan de Nederlandsche Commissie voor Christelijk onderwijs wederom *f* 500 gezonden.

Eenige opmerking nog verdient wat we bl. 46—47 lezen: „De discussiën werden geopend over het punt van beschrijving, waarbij eene nadere aansluiting werd voorgesteld, wat betreft de *Commissie van Zamenwerking* (der verschillende geheime genootschappen) en het zenden van afgevaardigden, met de Broederschap *Phylactèrion*. Bij die discussiën werd hulde gedaan aan de goede bedoelingen der Broederschap, ten aanzien der Protestantsche belangen in Nederland, maar èn in de wijze van werking, èn in de keuze der middelen bij dat Genootschap, een te groot verschil opgemerkt met de Maatschappij van *Welstand*, om eene naauwere aansluiting voor beide doelmatig te achten, en werd alzoo het voorstel bij meerderheid van stemmen niet aangenomen."

Het zeer uitvoerig *specifieke* overzigt van den staat der verschillende Ringen en van het Fonds is, nu we die vroeger in hun geheel reeds gaven, van te weinig belang om ze enkel voor de wijzigingen in personeel en ontvangst te herhalen. Ook van de volgende vergadering, waaraan we nu eenige bijzonderheden ontleenen, laten we het achter, en geven te zijner plaatse alleen de algemeene *Schets der rekening*.

De bijeenkomst van 1856 werd den 21 Mei te Middelburg gehouden.

Van hetgeen er aan *bestaande* of voor *nieuwe* ondersteuningen gedaan is, melden we enkel, dat er vier *woonhuizen* met stallen en schuren geheel moesten vernieuwd worden: een voor *f* 2,600, welke geheel afgebrand was, doch waarvoor de B.W.M. *f* 1,900 vergoedde; een voor *f* 2,821; een voor *f* 2,450; een voor *f* 2,378, — en een *schuur* voor *f* 1,422.28. — Vier *nieuwe* ondersteuningen kwamen tot stand, waarvan eene „om de zoo zeer teruggaande gemeente,

alwaar de kleine bezitting N°. 145 gelegen is, ter hulp te komen"; daartoe had reeds een aankoop plaats gehad voor de som van *f* 4,750; nog eenige percelen moesten er bij, dan kan die hoeve "door een talrijk gezin betrokken worden". — Met eene andere tegemoetkoming is een koster en voorzanger tot een huwelijk geholpen en als landbouwer gevestigd.

"Zelden — zoo lezen we bl. 7 — was er een jaar waarin zóó vele voorstellen tot aankoop en ondersteuning moesten afgewezen worden als in het verloopen jaar"; in N.-Brabant 25, in Gelderland 8, in Zeeland 1, zamen 34. — "Voor zooveel de benoodigde gelden bij die voorstellen opgegeven werden, zou daartoe niet minder noodig geweest zijn dan de som van *f* 129,220."

Als kweekelingen tot den boerenstand zijn ook in het afgeloopen boekjaar geene jongelieden aangenomen.

Nu volgt een kort berigt over de *Inspectiën* der bezittingen, welke reeds vroeger voorgenomen, doch dit jaar gedeeltelijk gehouden zijn. Van de Inspectie-rapporten is een Tabellariesch overzigt gemaakt en der vergadering aangeboden. De inspectie geschiedde in Gelderland over 23 ondersteuningen. "Merkbaar en verblijdend was de vooruitgang in welstand" bij 14, "minder voldoende" bij 7 ondersteunden. — In Noord-Brabant had men door onderscheidene omstandigheden slechts 28 percelen kunnen opnemen; "meer voldoende" waren 15, "minder voldoende, of van onzekere verwachting" 12 Nummers.

"Wij bepaalden ons, — zoo hooren we verder over de Inspectiereizen — naar het doel onzer instelling, niet tot het onderzoek van de stoffelijke welvaart, maar namen ook de zedelijke belangen onzer ondersteunden in aanmerking. — Hier moesten wij natuurlijk het meest onze stof ontleenen aan de getuigenissen der locale administrateuren en pastores loci; en kunnen wij nu niet zeggen dat die getuigenissen aangaande allen even gunstig waren: toch luidden zij van verre de meesten voldoende, van enkele zeer loffelijk, en aangaande geen enkelen daarentegen zoo ongunstig, dat wij op verwijdering zouden moeten aandringen.

"Maar ook door persoonlijke toespraak mogten wij bij velen aangename proeven van Christelijken zin, van belangstelling in de openbare en huisselijke Godsdienst en de opvoeding der kinderen

waarnemen, gelijk ook van prijsstelling op het ontvangen van Godsd. en Zedek. Geschriften: zoo als van het Zendeling- en Tractaat-Genootschap, van het voortreffelijk huisboek van Stockhard, door Ten Brink bezorgd, de *N. G. Bloemhof*, en eindelijk van Bijbels en Kerkboeken. Dat het daaraan bij velen, ja zelfs dáár ontbreekt, waar men ze gaarne wil betalen, wanneer men ze voor de prijzen van het Bijbelgenootschap verkrijgen kan, is ons op nieuw gebleken, en menige warme dankbetuiging ontving de Maatschappij voor hetgeen zij voor huisselijk en kerkgebruik in dit jaar aan hare ondersteunden toezond.

„Om een en ander mogten Inspecteuren volmondig van het nuttige en aangename van deze opneming en bevinding gewagen.“

Zooveel over het genoegen der inspectie-reis, 'twelk weder eenigzins getemperd wordt door de vermindering van het bijdragend personeel. „Het was — hooren we bl. 10 — zoo wegens tijdsomstandigheden als om andere bekende redenen, vooruit te zien, dat onze Maatschappij dit jaar wederom verlies van leden zou te betreuren hebben. Het cijfer in de meeste Ringen en Afdeelingen is dan ook lager dan voorleden jaar; enkele weinigen maken eene gunstige uitzondering. — Bij het overzigt van voorleden jaar vergeleken, tellen wij 191 leden minder en is het eindcijfer zoo naauwkeurig mogelijk bepaald op 2,953 leden.“

Enkele giften en legaten hadden ook nu iets aangevuld. Zie hier de algemeene

SCHETS DER REKENING OVER 1856.

Ontvangst.

1. Kassa 1855	*f* 18194.96[5]	
2. Toelagen	„ 16487.70	
3. Giften, legaten en collecten . .	„ 2069.51[5]	
4. Terugbetalingen	„ 1570.64	
5. Huren en renten	„ 7611.29	
	———	*f* 45934.11
Transporteren . . .		*f* 45934.11

Transport . . . f 45934.11

Uitgaaf.

1. Aan de eigendommen.		f 21892.85⁵	
2. Aflossing en renten		" 6912.75	
3. Opleiding van jongelieden . . .		Memorie.	
4. Administratiekosten:			
a. Boekhouder.	f 600.00		
b. Kashouder	" 100.00		
c. Versch. v. d. boekh. . .	" 71.85		
d. id. " " kashoud.	" 25.57		
e. id. " " mede- vz.	Nihil.		
f. Salar. v. d. Amanuens.	" 120.00		
g. Kassiers-rekening. . .	" 13.43⁵		
h. Drukloonen en schrijfbh.	" 440.87⁵		
i. Versch. v. best. en corr.	" 170.46		
k. id. " administratie	" 98.48		
l. Kosten der Alg. V. 1855 / *m.* Vergad. v. het Hoofdb.	" 65.90		
n. Reisk. naar de A. V. en van 't Hoofdbestuur. .	" 128.00		
o. Idem v. de ringbest. .	" 154.40		
p. Kosten der inspectie .	" 114.23		
q. Bediende der perm. C. .	" 26.00		
		" 2129.20	
5. Buitengew. uitgaven:			
a. Aan de onderw. comm.	" 500.00		
b. Contrib. tract.-Bijbel- en Zend. Genootschap . .	" 13.61		
		" 513.61	
			" 31448.41⁵
		Kassa . . .	f 14485.69⁵

Van het totaal met deze gelden in kas er bij, te zamen f 514,664,03$_5$, ging af het genegotiëerde kapitaal na gedane aflossing van een termijn, ten bedrage van f 25,300, zoodat het Fonds op 15 April (naar bl. 48) de som bedroeg van f 489,364.03$_5$.

Het Hoofdbestuur deed evenals het vorige jaar de Aanspraak en het Verslag verspreiden, en zond er ook exemplaren van toe aan de Besturen der Protestantsche Kerkgenootschappen, en dat van 't *G. A. Verein.*

Van wege de Ned. Commissie voor Chr. Onderwijs waren ontvangen en verspreid 400 Exemplaren van haar gedrukt Verslag over haar 6jarig bestaan.

Namens het Hoofdbestuur werd eene Circulaire uitgevaardigd aan Bestuurders in steden, alwaar meer dan één Ring gevestigd is, tot bevordering van onderlinge zamenwerking in het belang der Maatschappij, het aanwinnen van leden, enz. Daarop was „van wege de 4 Haagsche Ringen voldoend antwoord ingekomen".

We eindigen deze uittreksels met dit laatste waarlijk kurieuse berigt:

„Op voorstel van het Hoofdbestuur werd besloten aan Z. Exc. den Minister voor de zaken der Hervormde Kerk HET HONORAIR LIDMAATSCHAP der Maatschappij op te dragen"!!!

Of zijne Excellentie dat eereblijk heeft aanvaard, hebben we nog niet vernomen.

Den hoofdinhoud der vrij lange Aanspraak van den Voorzitter Prof. Kist kunnen we uit plaatsgebrek eerst in eene volgende aflevering geven.

SLAVERNIJ VAN HET ZWEEDSCH PROTESTANTISME.

Naar aanleiding van een uitvoerig artikel in de *Revue des deux Mondes* van 1 April jl., door J. P. Trottet te Stokholm over de Kerk en de godsdienst-kwestie in Zweden geschreven, bieden de *Tafereelen en Berigten* der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging eene bittere jammerklagt aan over de verregaande slavernij, waartoe het Protestantisme in dat rijk vervallen is.

De Luthersche kerk is er staatskerk. De koning is van alle geestelijke waardigheidbekleeders: van den Aartsbisschop, de elf

bisschoppen, en de verdere priesters, het opperhoofd, en vormt met de staten van het rijk het hoogste kerkelijk gezag. Geen hervorming in de godsdienst kan plaats hebben zonder goedkeuring des Konings en der Staten; zonder die goedkeuring ook mag er geen boek voor de openbare eeredienst, het godsdienstig onderwijs, enz. worden gebruikt. Over 't geheel zijn in Zweden de Aartsbisschoppelijke, bisschoppelijke, herderlijke of priesterlijke waardigheden meer politiek dan godsdienstig van aard, zoodat dikwijls burgerlijke ambtenaren, dichters, geleerden daartoe verkozen worden, als men van hen slechts verwacht, dat zij kerk en staat naar 's konings believen zullen dienen.

Met de vrijheid in het godsdienstige is 't in Zweden allertreurigst gesteld. De Luthersche kerk heerscht er in den waren zin van 't woord. De ouders, die tot deze kerk behooren, zijn verpligt hunne kinderen in de Luthersche geloofsbelijdenis te doen onderwijzen. Wie afvallig wordt ziet zich met verbanning gestraft. Alleen voor Lutherschen staan de ambten in den staat open. Verzuim in 't bijwonen der openlijke godsdienstoefening, in het deelnemen aan de uiterlijke plegtigheden der eeredienst, sluit den schuldige van alle burgerlijke voorregten uit. Geweten en rede liggen aan den band der geloofsbelijdenis en formulieren, staan onder het gebied der kerkelijke en wereldlijke overheid. Wel mag de vraag worden geuit — dus gaat het artikel voort —: wat er van de godsdienst des harten te midden van zulk eene duisternis moet worden? Het ware geestelijk leven ontbreekt en ontneemt alle waarde aan de doode vormen, waarin de uitwendige eeredienst is gehuld. Het godsdienstig onderwijs is dor en droog, de openbare prediking mist alle warmte en bezielende kracht. Het hoofddoel dat de predikers beoogen, is, vrees aan te jagen voor het jongst gezigt door afgrijselijke voorstellingen van de folteringen der hel, door het denkbeeld der eeuwige verdoemenis, alles onder beelden, die het gemoed schokken en de zenuwen in beweging brengen. De Evangelie-prediking in Zweden — zoo luidt de treurige uitroep — heeft zich verre van het Evangelie verwijderd!

Evenals het godsdienstig is ook het *godgeleerd* onderwijs bijna van alle leven en oorspronkelijkheid ontbloot. Aan de twee hoogescholen, te Upsal en te Landen zijn alsnog een vrij aanzienlijk

getal studenten, doch de tegenwoordige toestand der kerk schrikt de jongelingen af er zich heen te begeven, en men vreest, dat er voor de openvallende plaatsen weldra geen genoegzame kandidaten meer zullen zijn. Geen krachtige persoonlijkheid kan er zich vormen. De geest wordt er aan banden gelegd; alleen de verpligte wetenschap kan er worden beoefend. De grondbeginselen eener overoude orthodoxie worden er telkens op nieuw in verstand en hart der leerlingen ingeprent; het licht der tegenwoordige wetenschap blijft er van den kandelaar geweerd. Daarenboven bestaat er geen band van vriendschap en zamenwerking tusschen de hoogleeraren en de studenten. De eerste is geheel onderwijzer en meent genoeg te hebben gedaan, wanneer hij zijne *leerlingen* — niet verstandelijk en zedelijk ontwikkeld heeft, maar hun — de symbolen en vormen van het Lutherdom heeft ingeprent.

Treurige toestand — roept de schrijver uit — van de Zweedsche Kerk! vooral in een land, waar bij het volk zooveel behoefte aan godsdienst blijkt te wezen, zooveel verlangen naar een beteren staat van zaken.

Helaas het voorstel — dus klaagt hij voort — dat koning Oscar, door de algemeene eischen daartoe gedrongen, aan den rijksdag heeft gedaan ten gunste der vrijheid van geweten — het laat de zaken eigenlijk zooals te voren, en brengt de zaak der vrijheid geen enkele schrede verder. Alleen in den vorm der vervolging is eenige verandering gemaakt. Het is er op ingerigt om alle partijen te bevredigen, en zal daarom het ontwakend godsdienstig leven in zijne vroegere sluimering doen terugzinken.

De schrijver stipt mede kortelijk aan, in wat moeijelijken toestand zich de koning van Zweden bij die godsdienstige beweging bevond. Want van den eenen kant, toen dit voorstel ten gunste der vrijheid van geweten werd gereed gemaakt, kwamen er twee verzoekschriften, van omstreeks 1500 handteekeningen voorzien, bij hem in, waarin gevraagd werd, dat artikel 10 der Constitutie, hetwelk op de godsdienstvrijheid betrekking heeft, niet langer van zijne kracht zou worden beroofd door het bestaan der strafwetten, die den mensch het regt ontzeggen om God volgens zijn geweten te dienen. Daarbij is hij als vorst van Noorwegen gehouden de wetten te handhaven, die de meest volkomen vrijheid van godsdienst ver-

zekeren. Doch hiertegenover had hij als koning van Zweden andere wetten, die uiterst onverdraagzaam zijn, in toepassing te brengen. Ook zou, naar gezegd wordt, de bedoeling van koning Oscar geweest zijn, aan de Staten het plan eener volkomen godsdienstvrijheid voor te stellen; doch werd, meent men, hier weder van afgebragt door den aartsbisschop, de bisschoppen, en nog wel de meest liberalen, alsmede door de vrees van een onoverkomelijken tegenstand bij de kerkelijke kamer te zullen ontmoeten. Van daar dan het halfslachtige en weinig afdoende van het voorstel, naar aanleiding der opgekomen godsdienstige beweging door den koning aan den Zweedschen rijksdag gedaan.

Ook die beweging zelve wordt in de *Berigten* met korte woorden toegelicht.

In het begin dezer eeuw — zoo lezen we — was de doorgaande rigting der geestelijkheid een Rationalisme, dat zich verschuilde onder de leer der Kerk. Al wie zich op eenige beschaafdheid durfde beroemen, schaamde zich een Christen te wezen. Daartegen verhief het eerst in 1811 zekere Geyer, hoogleeraar aan de Universiteit te Upsal, zijne stem. De reactie, door hem te weeg gebragt, werd door verscheidene predikers aangewend, om de kiemen van een warmer godsdienstig leven bij zich zelven en bij anderen te ontwikkelen. Onder deze was Wallin, dichter en redenaar, een der voornaamste. In 1817, bij gelegenheid van het jubilé der hervorming, begon het smeulend vuur nog meer te ontbranden. In 1826 stonden Nyman en Schartau tegen het heerschend ongeloof op; hun beider invloed was groot, zoowel te Stokholm als aan de universiteiten van Upsal en Land. Tot schade voor de goede zaak — wordt hier aangemerkt — ging deze godsdienstige beweging gepaard met veel dweeperij, zinsverrukkingen en vreemdsoortige ligchaamsbewegingen, waardoor zij van den anderen kant eene harde beoordeeling onderging.

In drie rigtingen — gaat het opstel voort — bewoog zich voornamelijk het nieuw godsdienstig leven, waarvan hier spraak is: het was of methodistiesch, of separatistiesch of baptistiesch.

De eerste rigting werd door zekeren Scott in het aanzijn geroepen, sedert 1831 prediker in de Engelsche kapel te Stokholm. Door hem werd het methodisme van Engeland naar Zweden over-

gebragt. Tengevolge eener scherpe beoordeeling van de Zweedsche kerk werd hij van zijn ambt ontzet en genoodzaakt het land te verlaten.

Niet beter ging het Eric Janson, een landman, die aan het hoofd der tweede of separatistische beweging stond. Hij wilde de Christenen overhalen om de orthodoxe boeken, die zij gebruikten, vaarwel te zeggen, en voortaan alleen het Evangelie te lezen. Wijl hij eene bijzondere gave tot spreken en veel stoutmoedigheid had, vonden zijne pogingen weldra ingang bij velen. Maar tegelijk ontstond tegen hem en de zijnen eene hevige vervolging. Hierdoor — naar de schrijver zegt — in een ijvergloed ontstoken, vervielen zij tot uitersten, verklaarden hem alleen voor een Christen, die aan de eischen der volstrekte heiligheid voldeed, en dergelijke overdrijvingen meer. Eindelijk was Janson, gelijk een aantal zijner aanhangers, genoodzaakt het vaderland te verlaten en naar elders de wijk te nemen. Daarmeê hielden de vervolgingen op en keerde de rust weder.

De derde, de baptistische rigting is in Zweden te voorschijn geroepen door zekeren Möllersvärd, die onder den invloed van den baptist Viberg tot dezelfde godsdienstige stemming kwam als deze. Zijne werkzaamheid dagteekent eerst van 1854, en thans zijn er reeds meer dan duizend baptisten in Zweden. Zij zijn de eenige Christenen — merken altoos de *Berigten* aan — die zich van de staatskerk afscheiden, en deze vrijheid in de uitoefening hunner eeredienst genieten.

De baptistische kerk — beweren ze nog — is de eenige waarlijk onafhankelijke kerk, die uit de godsdienstige beweging geboren is. Evenwel kost het haar veel inspanning, om die onafhankelijkheid tegenover de wet te handhaven. Vooral bij gemengde huwelijken, dat is, van een baptist met een Luthersche, en omgekeerd, baart dit groote moeijelijkheid.

De schrijver besluit deze vlugtige schets, met de reden te geven, waarom al die beweging zoo weinig heeft gebaat; zij ligt — en wat hij beweert is kwalijk overeen te brengen met de algenoegzaamheid van den Protestantschen bijbel! — in het verkeerde lezen der Schrift: „het gebrek van deze en de beide vorige rigtingen — verklaart hij — zoowel als van de staatskerk blijft steeds

dit, dat men geen behoefte gevoelt om tot den *geest* der Schrift door te dringen, maar aan de letter blijft hangen, Hierom kan het ontwakend godsdienstig leven niet anders dan uiterst gebrekkig en onvolkomen zijn"!! - en zal het — voorspelde hij verder — " in zijne vroegere sluimering terugzinken [1]). Zoolang geene krachtige maatregelen worden genomen, zal de Protestantsche Kerk in Zweden hare roeping blijven missen. "

Met die roeping bedoelen de *Berigten* ongetwijfeld de hooggeroemde Protestantsche vrijmaking van 's menschen geest en geweten. Hoe durft de schrijver, op het oogenblik zelf dat hij vermeldt, wat er onder den invloed van het heerschziek Protestantisme in het ongelukkige Zweden van de vrijheid geworden is, nog van zoodanige roeping gewagen. En "Vrijheid is (toch) daar — zegt hij, wél verstaan, te regt — gelijk overal, eene levensbehoefte."

En wat is er in Zweden geschied?

Daar, gelijk uit het aangevoerde reeds overvloedig blijkt, daar heeft — naar de schrijver in de *Revue des deux Mondes* verklaart — de Kerk "onder den invloed der koude en dorre orthodoxie van de 18e eeuw meer en meer het karakter eener staats-inrigting verkregen", — en dáár niet alleen — hebben we regt te zeggen — maar overal waar het Protestantisme doordrong, heeft het onder 't schoonklinkend geroep van vrijheid, zich op den vrijmagtigen zetel verheven, en met de onbarmhartigste willekeur geheerscht en verdrukt. Dát is de vrijheid, waarmede het de gewetens heeft vrijgemaakt! dát het groote werk, waarop zij zich tot walgens toe beroemen!

---

[1]) "Als een gunstig teeken des tijds, tegenover de Zweedsche staatskerk wijzen wij — zeggen de *Berigten* — op *de vrije Apostolische Kerk in Noorwegen*, die sedert 4 Julij 1856 haar bestaan als eene van de staatskerk afgescheidene gemeente dagteekent. Hare inrigting en statuten onderscheiden haar gunstig van deze laatste en toonen mede, dat het Protestantsche Christendom toch nog niet geheel en al in het Noorden is uitgestorven"!!!

ONTVANGST EN UITGAVE DER DUITSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING.

Hetzelfde tweede nummer van 't onlangs door ons besproken Kwartaalschrift der Gustaaf-Adolf-Vereeniging in Nederland geeft nog, onder toezegging van later het vervolg en slot te zullen leveren, een gedeelte van het verslag der Algemeene Vergadering van de Duitsche G.-A.-Vereeniging, den 2, 3 en 4 September jl. te Bremen gehouden.

We nemen voorloopig uit de opgave van den sekretaris des centraal-bestuurs deze geldelijke berigten over.

Het gansche verslag — lezen we — luidde in 't algemeen gunstig. De vereeniging nam steeds in bloei en uitbreiding toe. Onder de middelen tot vermeerdering van opbrengst, werden de zoogenaamde Kollektenboekjes vermeld. Zij gaan van het denkbeeld uit, dat het geven zoo gemakkelijk mogelijk moet worden gemaakt, en dat er duizenden niets geven, niet omdat zij er afkeerig van zijn, maar omdat zij er eene bepaalde aanleiding en opwekking toe noodig hebben. Te Leipzig werd huis aan huis zulk een kollektenboekje bezorgd met het verzoek er in, om het onder al de huisgenooten te laten rondgaan, en na verloop van 14 dagen afgehaald met het ingeteekende bedrag. In grootere steden werden er vertrouwde boden voor in dienst genomen en bezoldigd. Voorts was de deelneming zeer bevorderd en verhoogd door voorlezingen en *meetings*. De persoonlijkheid en de *viva vox* had veel vooruit boven al wat gedrukt was, en bovendien slechts door betrekkelijk weinigen gelezen werd.

Uitgegeven was aan ondersteuning de aanzienlijke som van *f* 149,859, dus bij de 1½ ton. Dit was ruim *f* 10.000 meer dan in het vorige jaar, namelijk van Nov. 54 tot Nov. 55. En ofschoon er nog eene maand verloopen moest, eer het loopende jaar (tot Nov. 56) eindigde, zoo liet zich evenwel reeds met zekerheid eene gelijke zoo niet eene meerdere toeneming in de ontvangst verwachten. Onder de buitengewone inkomsten werden legaten vermeld van bij de *f* 100 tot *f* 5000 en *f* 6000 toe. Van de buitenlandsche Zuster-vereenigingen had die van Holland *f* 2100, die van

Gothenburg *f* 441 à 442, die van Bucharest *f* 108 als bijdrage geleverd.

Het bedrag der vrouwen-vereenigingen werd plus minus op *f* 4450 geschat, waarbij overigens in 't oog te houden is, dat onderscheidene van die vereenigingen niet zoozeer gelden bijeenbrengen als wel voor kleêren en bedden, voor het bekleeden van altaren en kansels zorgen of op allerlei wijze werkzaam zijn tot ondersteuning der weduwen van predikanten en onderwijzers.

Met de ontvangst van *f* 149,859 werden 324 gemeenten ondersteund, en wel naar de *landen* aldus: aan

1	gemeente	in	Afrika	*f* 96
9	gemeenten	"	België	" 1296
206	"	"	Duitschland	" 94361
13	"	"	Frankrijk	" 6664
4	"	"	Holland	" 1054
2	"	"	Italië	" 900
22	"	"	Boheme, Moravië, Silesië en Gallicië	" 7506
18	"	"	Boven- en Beneden-Oostenrijk, Kärnthen, Stiermarken, Illyrië en Krain.	" 11660
21	"	"	Hongarije	" 15043
21	"	"	Pruissiesch-Polen	" 6462
1	gemeente	"	Portugal	" 1260
1	"	"	Zwitserland	" 540
5	gemeenten	"	Turkije en de Donau-provinciën . .	" 3018
324	"		te zamen	*f* 149,860

Bij deze opgave wordt aangeteekend: Hoezeer de ontvangst in de laatste jaren met duizenden geklommen is, was zij evenwel op verre na niet geëvenredigd aan de toenemende kennis van den nood en de behoeften der Protestantsche Kerk. Werden die nood en behoeften beter en algemeener gekend, de meerder en ijveriger deelneming der geloofsgenooten zou niet achter kunnen blijven! Hebben de Duitsche gemeenten het meest genoten, zij hebben zeker ook het meest bijgedragen, terwijl hare behoeften zoo geheel van nabij gekend werden en men zich (N.B.!) van het gebruik der gelden 't best verzekeren kon. Sedert het bestaan der G.-A.-V. zijn omtrent *f* 630,000 in de landen der Vereeniging en niet veel

meer dan *f* 630,000 daar buiten besteed worden. Aan eene behoorlijke werking stond dikwerf en staat nog maar al te veel in den weg het onberaden aankoopen of gaan bouwen van het een en ander: terwijl men zich zelven de onmogelijkheid niet ontveinzen kon van het begonnene te voltooijen. In den uitersten nood werd dan de G.-A.-V. gedwongen bij te springen, om niet alles verloren te laten gaan, en zoo doende werd zij in eene verlegenheid gebragt, ja werd haar een last opgelegd, die hare goede en geregelde werking dikwerf belemmerde zoo niet verhinderde.

SPROKKELINGEN.

VERMEERDERING DER KATHOLIEKE STICHTINGEN IN DE VEREENIGDE STATEN SEDERT 1808. — Naar *de Katholieke Nederlandsche Stemmen* uit een Spaansch dagblad mededeelen, heeft de overste der in Californië gevestigde Dominikanen onlangs het volgende statistiesch overzigt van de toeneming der Katholieke stichtingen in de Vereenigde Staten opgezonden. Die tafel, welke bijkans eene halve eeuw omvat, geeft een troostend getuigenis van de groote vorderingen, door de Katholieke Kerk in die onmetelijke landen gemaakt.

Jaren.	Bisdommen.	Apost. Vikariaten.	Bisschoppen.	Priesters.	Kerken.	Kapellen, waarin alleen Mis gelezen wordt.	Geest. gestichten.	Collegiën, zonder de lagere scholen der kerken mede te rekenen.	Opvoedingsgestichten voor meisjes.
1808	1	-	2	68	80	-	2	1	2
1830	11	-	10	232	240	-	9	6	20
1840	16	-	17	482	454	358	13	9	47
1850	27	-	27	1081	1073	505	29	17	91
1854	41	2	39	1574	1712	746	34	20	112
1855	41	2	40	1704	1824	678	37	21	117
1856	41	2	40	1761	1910	895	37	24	130
1857	41	2	39	1872	2053	829	35	20	134

De hoogw. Aartsbisschop Alemani (van het aartsdiocees van San Francisco) zeide aan genoemden overste in 't begin van Februarij

dezes jaars, dat zijn diocees op eene bewonderenswaardige wijze in bloei toenam. Het bezit reeds 42 kerken en 32 kapellen, met 50 priesters. — In het bisdom van Monterey bedraagt het getal der kerken 24 en der kapellen 8, met 19 priesters, die met de bediening daarvan belast zijn.

VERZUIM VAN BIJBELLEZING. — „In vele stichtelijke en op zich zelven nuttige boeken wordt te veel *over* den Bijbel, te weinig *daaruit* gesproken. Van daar dat het eigenlijke Bijbellezen te zeer op den achtergrond geraakt, zoo maar niet geheel verzuimd wordt. Of is niet de Bijbel zelf in menig huisgezin door Van der Palm's Bijbel voor de jeugd vervangen, dat wel nimmer het doel van dezen uitmuntenden schrijver geweest is. "

(Dr. F. C. van den Ham, in *de Recensent* van Maart jl., bl. 105.)

GOEDKOOPE BIJBELS. — De depothouder van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam, L. van der Bom, sedert 1844 hier te lande in die dienst werkzaam, beklaagde zich dat „Gods dierbaar Woord" .... „helaas! nog maar al te weinig bekend is". — Het Bestuur heeft daarom hunne editiën, zoo aangenaam voor jonge lieden, zeer goedkoop verkrijgbaar gesteld: namelijk den *geheelen Bijbel* in klein formaat „voor 70 cents — zegge zeventig cents voor een geheelen Bijbel — en het Nieuwe Testament afzonderlijk in nog kleiner formaat à 15 cents — zegge vijftien cents." — En mogt die som nog voor sommigen te zwaar zijn, het Genootschap is niet ongenegen „die vrienden of corporatiën, welke gaarne aan elk, hunner zorge toevertrouwd, Gods Woord in handen geven, ... *op nog billijker voorwaarden* daartoe in staat te stellen." — De Bijbel is der Protestanten Al - en wordt zoo traag gezocht: wat moeten we toch van 't zoo verbasterd Protestantisme denken?!

D. KOORDERS,

DE PUGNA THEOLOGIAM INTER ATQUE ANTHROPOLOGIAM

IN

ECCLESIAE CHRISTIANAE DOCTRINA.

De heer Doctor Koorders heeft ons de eer wel willen aandoen ons zijne verhandeling toe te zenden ten einde daarover ons gevoelen te vernemen. Daar hij van te voren weet, dat wij, die het Katholiek geloof belijden, in de hooge vragen der wetenschap grootelijks van hem verschillen, strekt dat zijn verlangen tot bewijs eener waarheidsliefde, welke ons bijzondere hoogachting voor hem inboezemt, en welke wij meenen niet beter te kunnen huldigen dan door aan zijnen wensch te voldoen, en met de meeste openhartigheid ons gevoelen uit te spreken.

De verhandeling van den heer Koorders heeft ten inhoud, dat het bestaan der menschelijke vrijheid en bijzonder de zonde in tegenspraak is met het bestaan van God, en men, aan de rede getrouw willende blijven, óf het bestaan van God óf dat der menschelijke vrijheid moet ontkennen.

Welnu, wij vinden die verhandeling zeer Protestantsch: eene meening die de heer Koorders zich tot lof zou kunnen rekenen, maar die bij Katholieken eene minder gunstige beteekenis heeft, en slechts de erkenning is zijner consequentie aan het Protestantsch beginsel.

Om dat te toonen, zullen we eerst spreken over zijn betoog, ten tweede over het besluit aan 't eind van dat betoog door hem getrokken, ten derde over zijne getrouwheid aan het Protestantsch beginsel.

Het behoeft niet gezegd, dat wij veel korter moeten zijn dan wij zouden wenschen. Maar we kunnen *de zaak*, *id quod continet causam*, zeggen, en noodigen den heer Koorders ter overweging daarvan uit.

I.

Onze bemerking op het betoog is hoofdzakelijk deze, dat daarin telkens het bloot negatieve verward wordt met het positieve: de duisternis van het onbekende met de duisternis der tegenstrijdigheid, de vraag onzer onwetendheid met op wetenschap berustend tegenbewijs, en uitleggen met stellig bewijzen; waarvan het gevolg is dat de heer Koorders meer van zijne tegenstanders verlangt dan waarop hij regt heeft, en juist tot grond van bewijs neemt wat hij had moeten bewijzen.

Ten einde het des te duidelijker te maken, zullen we eerst een blik werpen op de lichte zijde der zaak, en een en ander aanstippen ten behoeve der van den heer Koorders ontkende overeenkomst.

1. Het bestaan van God en het bestaan der menschelijke vrijheid zijn twee zekere waarheden, en twee waarheden kunnen niet met elkander in strijd zijn; dat beider wer-

kelijke overeenkomst door de rede niet worde waargenomen, is mogelijk, maar dat zij voor de rede een tegenspraak aanbieden, is onmogelijk.

2. Datgene zal toch wel met de rede niet overeenkomen wat de grootste ongerijmdheden tengevolge heeft; en nu die tegenspraak tusschen God en de eindige vrijheid kan niet aangenomen worden, of men moet consequent voortgaande in de inderdaad belagchelijke ongerijmdheden van 't Pantheïsme of van 't Materialisme vervallen.

3. Eindige vrijheid is eindige oorzaak, en willen we aan de rede getrouw blijven, dan zijn we genoodzaakt eene oneindige oorzaak te denken welke deze eindige heeft geschapen, haar onderhoudt en bestiert. Waaruit noodzakelijk volgt, dat de vrijheid, als al het eindige, eene analogische gelijkenis moet hebben met die oneindige oorzaak of God. Wie nu zal beweren, dat het analogon met zijn type of model in strijd is?

4. Wij kunnen die analogie, die tegenstrijdigheid uitsluit, hier ook duidelijk genoeg zien. Oneindige of absolute *noodzakelijkheid* is hetzelfde als oneindige *vrijheid* of spontaneïteit, en daarvan is de eindige vrijheid eene nabootsing. Dat nader te ontwikkelen zou schoon zijn, maar is hier niet doenlijk.

5. Het oneindige is zoo weinig met het eindige in strijd, dat we het eindige denken door het oneindige en weder (op andere wijze) het eindige door het oneindige. Datzelfde nu geldt ten opzigte van de eindige vrijheid. Zonder begrip van eindige vrijheid is geen begrip of idee der oneindige en van noodzakelijkheid niet verschillende vrijheid mogelijk. Wederkeerig zou de noodzakelijkheid voor ons ondenkbaar zijn, indien wij de eindige

vrijheid niet kenden. Het bestaan nu van twee dingen welker begrip zoozeer zamenhangt, kan voor de rede geen tegenspraak aanbieden.

6. Dat ook God of de oneindige vrijheid de eindige schept en beweegt, is overeenkomstig met de rede en bevat niet de minste tegenspraak. Immers:

Wij denken God, en kunnen Hem niet anders denken dan door analogie van het eindige, waarvan we al het onvolkomene volstrekt verwijderen of ontkennen, gelijk het woord *on*eindig reeds doet zien. We hebben dus het rapport van oorzaak en effect slechts naar zijne positieve zijde op te vatten, en dit door ontkenning der onvolkomenheid, om dus te spreken, te veroneindigen. Wat is het onvolkomene in eindige actie of causaliteit? Het lijden of lijdelijke. De eindige oorzaak is geen pure activiteit, niet absoluut spontané; zij behoeft een voorwerp, dat resisterende terugwerkt, dat daardoor zelf lijdt, en de oorzaak door hare resistentie doet lijden. Alzoo dat lijdelijke moet hier ontkend. Doen wij dat niet, passen wij de causaalbetrekking met die onvolkomenheid op God en de vrijheid des menschen toe, dan voorzeker, kunnen wij geene actie toeschrijven aan God zonder passie toe te schrijven aan de eindige vrijheid, en houdt deze laatste op vrijheid te zijn. Maar de wet der rede is, dat wij het oneindige door analogie van het eindige denkend, het onvolkomene daarbij ontkennen, en daardoor het pure positieve of oneindige denken. Wanneer we, die wet volgend, met ontkenning van het lijdelijke, de positieve zijde van de causaliteit nemen, daarin bestaande, dat actie actie voortbrengt, zijn we in de intelligibele noodzakelijkheid van de goddelijke actie te denken als noch lijden ondergaand, noch doende ondergaan.

7. De geheele stoffelijke en zedelijke wereld is analogiesch aan de waarheid: dat de menschelijke vrijheid de goddelijke, dat is de noodzakelijkheid ten oorzaak heeft, en de menschelijke op de goddelijke gelijkt. Is er in den mensch zelven vrijheid zonder rede? Neen onmogelijk! De rede nu bestaat bij uitstek in het waarnemen der noodzakelijkheid of der noodzakelijke betrekkingen. En toch hoe duidelijker de rede dat noodzakelijke waarneemt, of hoe krachtiger zij is, des te vrijer is de wil, des te grooter zijn kracht van te handelen of niet te handelen, en te schuldiger zijn daad wanneer hij zondigt, dat is *deficiëert*; want het kwaad heeft geen oorzaak in eigenlijken zin.

Het baat niet daartegen in te brengen, dat het slechts analogiën zijn. We zullen meer zeggen: al wat wij hebben aangevoerd is slechts analogie. Hoe kan het anders? Immers redeneren is in den grond zooveel als analogiseren, en wie meer van de rede vordert, wil dat rede geene rede zij, maar goddelijke *intuitie!*

Het voert ons tot eene laatste opmerking. Er blijft eene duisternis over, die wij, van de positieve openbaring gebrnik makende, wel eenigzins zouden kunnen verminderen, doch zoo lang we op aarde zijn nimmer wegnemen.

8. Maar dat zelf, dat er iets duisters blijft, komt met de rede volkomen overeen. Onze rede is eindig, is bijgevolg tweevoudig in hare beginselen, of wat hetzelfde is, gaat niet uit van de pure eenheid welke van de substantie niet verschilt, en kan dus ook de substantie of pure eenheid niet bereiken. Altijd blijft er iets tweevoudigs, iets onbepaalds, iets niet één, dat is, iets duisters over. Dientengevolge is er volstrekt niets dat wij volkomen kennen. Maar daaruit dat wij niet alles weten, volgt geenszins

dat wij niets weten. Slechts eene absoluut volkomen wetenschap van eene enkele zaak veronderstelt de absoluut volkomen wetenschap van alle zaken, en alleen hij, die geene andere wetenschap dan die absolute der Godheid erkent, zou op dien zoo valschen grond voortgaande, moeten zeggen, dat degeen die niet alles weet, niets weet, en om de minste duisternis het licht dat wij hebben moeten verwerpen.

Hier eindelijk ontmoeten we den geëerden schrijver den heer Koorders. Niets van 'tgeen wij hebben aangestipt en van al 'tgeen daarbij zou te voegen zijn, schijnt hem van eenige waarde. Hij staart slechts op hetgeen duister is, en terwijl hij die gronden die wij hebben aangevoerd zou moeten wederleggen, komt zijne redenering eigenlijk hierop neêr: ik begrijp het niet, dus is er tegenspraak, dus bestaat óf God, óf de vrije wil niet. — Die redenering gaat niet door.

Het voor ons onbegrijpelijke kan twee zeer verschillende oorzaken hebben. Iets kan onbegrijpelijk voor ons zijn omdat wij het niet weten. Zoo is datgeen wat onze eindige rede te boven gaat, onbegrijpelijk, niet omdat het in zich onharmoniesch is, of niet bestaat, en geen object meer is voor eenen geest. Maar het is geen object meer voor slechts *begrijpenden* of *denkenden* geest: het is object van *intuitie* of aanschouwing, ons op aarde niet gegeven. Eene dergelijke onbegrijpelijkheid komt dus niet voort uit eene tegenspraak, maar integendeel uit een te volkomen harmonie, uit eene te hooge eenheid der ons met zekerheid bekende waarheden. Wij zien — om eene gelijkenis te bezigen — de menigvuldige stralen die allen zeer duidelijk naar het middelpunt verwijzen waaruit zij geschoten zijn, terwijl dat middelpunt zelf van den luister te schit-

terend is om door ons waargenomen te kunnen worden, en wel verre van daarbij grond te hebben, om het bestaan der stralen te ontkennen, hebben we grond om het bestaan niet alleen der stralen die wij zien, maar van het middelpunt dat wij niet zien te bevestigen.

Zulk een onbegrijpelijkheid aanvoeren is dus niet eene tegenspraak aantoonen, het is slechts zijne onwetendheid te kennen geven; het is *vragen* naar het onbekende *hoe* eener zaak, niet *bewijzen* tegen haar of haar ordelijk bestaan, en wie op grond zulk eener duisternis iets ontkent, zou, zich gelijkblijvend, volstrekt alles moeten ontkennen en de menschelijke rede verwerpen, dewijl er niets is wat wij geheel kunnen doorgronden.

Van geheel anderen en tegenovergestelden aard is de onbegrijpelijkheid of duisternis die uit eene tegenspraak voortkomt. De straks genoemde onbegrijpelijkheid was het gevolg van eene voor onzen geest te hooge volkomene eenheid; deze integendeel komt voort, niet bloot uit te weinig eenheid, maar uit strijd tegen de eenheid die de wet is van alle bestaan, van alle begrijpelijkheid of aanschouwelijkheid voor den geest.

De eenheid van ja en neen is ondenkbaar en onbestaanbaar. Wie derhalve eene tegenspraak ontdekt, moet óf datgeen waarin hij het ontdekt, al zij het een geheel stelsel, als onwaar verwerpen, óf de menschelijke rede zelve als strijdig met de waarheid verloochenen.

Nog een ander verschil is hierbij niet te vergeten: namelijk dat de waarneming eener onbegrijpelijkheid welke door tegenstrijdigheid ontstaat, op wetenschap of kennis der zaken rust, terwijl de straks besproken onbegrijpelijkheid slechts voortkomt uit onwetendheid.

Wij zouden uit dit laatste mogen besluiten, dat de

heer Koorders veel meer van God en de menschelijke vrijheid meent te weten dan wij. Hij immers ziet eene tegenspraak, waar wij slechts betuigen dat de zaak onze rede te boven gaat, en daar het hier de beperktheid der eindige rede is, waarop wij ons beroepen, zoo moet hij wel in de meening zijn eene de rede te bovengaande *intuitie* te bezitten. Wat dat zij, en wat er uit volgt, zullen we later zien. Al vast hebben we te meer regt van den heer Koorders te vorderen, dat hij ons de tegenspraak tusschen Gods bestaan en dat der menschelijke vrijheid bewijze.

Reeds van te voren blijkt het, dat zulks niet mogelijk is. Immers de gezonde rede vordert, dat wij het bestaan van God en dat der zedelijke vrijheid aannemen, en wij zien nergens dat zulks door den heer Koorders ontkend wordt, tenzij wanneer hij God en de menschelijke vrijheid met elkander vergelijkt. Zoo zou dan de rede van den eenen kant doen aannemen, hetgeen ze van den anderen kant doet verwerpen, en zij derhalve met zich zelve in tegenspraak zijn. Wat waarde nu heeft eene rede die zoo onredelijk is? Of wat zullen bewijzen afdoen uit eene rede geput, die tegen zich zelve bewijst? *Nihil se odisse potest*, en zulk eene rede is eene hersenschim.

De heer Koorders is ook niet bij magte geweest zulke duidelijke bestaande waarheden als God en 's menschen vrijheid met elkander in tegenspraak te brengen, en in zijn betoog (voor zoover het niet tegen de Protestantsche leeringen gerigt is) wordt telkens dat tot grond genomen, wat juist bewezen moest worden.

Wij zullen 't eerste het beste argument door hem aangevoerd tot voorbeeld nemen: „'s menschen vrijheid

„ gesteld zijnde (in welken zin ook) wordt God ontkend" [1]).

„ Want door het stellen dier vrijheid ontkent men Gods „ *alwetendheid.*"

Van die alwetendheid wordt eerst gesproken op eene wijze, welke verwarring aanduidt van oneindig en eindig: „ Wat nog niet gebeurd is kan niet zeker geweten wor- „ den dan van dengeen die er oorzaak van zal zijn" [2]). Behalve dat daarmede de profetiën voor onmogelijk verklaard worden, is deze stelling onwaar ten opzigte van God. God *zal* niet slechts oorzaak zijn der toekomende dingen, Hij *is* het.

„ 's Menschen vrijheid alzoo gesteld zijnde, zou echter „ Gods onfaalbare wetenschap van al wat geweten kan „ worden (dat is van 't verledene, doch van het toeko- „ mende slechts in zoover Hij er oorzaak van zal zijn) „ naar waarheid *al*wetendheid kunnen en moeten genoemd „ worden. — Dan zulk eene wetenschap zou noodzakelijk „ van dag tot dag grooter worden, hetwelk van God, als „ het allervolkomenste wezen, moeijelijk kan gedacht „ worden"; weshalve.

Ofschoon het zich niet met zekerheid laat aanwijzen, wat al de heer Koorders zich bij deze woorden voorstelt, is de verwarring zigtbaar. Zou de heer Koorders meenen, dat God de verledene en tegenwoordige dingen door eene *passieve* beschouwing waarneemt. Dat zijne wetenschap der dingen *afhangt* van het bestaan der dingen? — En alleen daarom wordt die zoogenaamde *al*wetendheid verworpen, omdat zij vermeerderen zou?! Wat is dat voor een *al* dat

---

1) Posito libero hominis arbitrio (qualicunque tandem sensu) tollitur Deus.

2) Quod nondum factum est, certo sciri nequit nisi ab ipso futuro autore. pag. 7.

vermeerdert? Alles weten wat geweten *kan* worden, zij dit ook het naast van 't verledene verstaan, is wetenschap, welke oneindig is in diepte, bijgevolg ook in omvang, en sluit het gemaakte onderscheid tusschen wetenschap van 't verledene, en van de toekomst volstrekt uit; alzoo verre vandaar dat de van den heer Koorders voorgestelde wetenschap naar waarheid alwetendheid (*Omni*scientia) zou kunnen en moeten genoemd worden, is zij eene ondenkbare tegenstrijdigheid, en moet derhalve niet daarom alleen, omdat zij eene vermeerdering van kennis in zich sluit, aan God niet worden toegeschreven, maar omdat zij eene absurditeit is. God, oneindigheid, alwetendheid zijn één en dezelfde *zaak*. Waarom daarnaar gezocht en getast?

Wat verder lezen we, dat sommigen Gods voorzienigheid of *voor*wetenschap *ontkennen*, dewijl zij beweren dat God in zijne eeuwigheid alles tegenwoordig ziet. Waaruit op nieuw blijkt, dat de heer Koorders het oneindige niet duidelijk van 't eindige onderscheidt, dewijl hij de verschillende eindige voorstellingswijzen met de voorgestelde zaak zelve verwart.

Zij die beweren dat God alles tegenwoordig ziet, en zij die Hem eene vóórwetenschap toeschrijven, zijn daardoor niet met elkander in tegenspraak, dewijl zij dezelfde zaak onder *verschillend opzigt* beschouwen. De eersten beschouwen Gods wetenschap in zich zelve, de tweeden gelijk zij zich in den tijd openbaart.

Het eerste bewijs dat de vrije wil des menschen met Gods alwetendheid en dus met God zelven onbestaanbaar is, wordt na eene definitie van alwetendheid die wij kunnen aannemen, aldus voorgesteld:

„Indien God alles voorziet, noch op eenige wijze kan „bedrogen worden, is het noodzakelijk dat gebeure, wat „de voorzienigheid als toekomend vooruitziet.

„Derhalve zoo zij van eeuwigheid niet alleen de daden, „maar ook de voornemens en willen der menschen vooraf „kent, is er geen vrije wil."

De eerste stelling is dubbelzinnig en laat eene distinctie toe. „Het is noodzakelijk dat gebeure" kan beteekenen: die toekomende dingen zullen als in zich noodzakelijk (necessariis causis) plaats hebben. In dien zin nemen wij het niet aan *zonder bewijs*, want uit de subjectieve noodzakelijkheid of zekerheid der wetenschap volgt niet, dat de geweten dingen van noodzakelijke natuur zijn. — „Het is noodzakelijk dat gebeure" kan ook beteekenen: dat naar de noodzakelijke natuur of zekerheid der goddelijke wetenschap noodzakelijk volgt, dat die toevallige dingen zeker zullen gebeuren. Dit nemen we aan; maar dan is er geen grond om te besluiten, dat de vrije wil in tegenspraak is met Gods alwetendheid.

De heer Koorders begaat wat men *petitio principii* noemt. Indien er zulk eene absolute similitudo of gelijkenis tusschen de wetenschap en de zaak die geweten wordt, bestaat, dat óf beiden oneindig, óf beiden eindig zijn, dan zeker kan die goddelijke wetenschap van eindige, of gelijk het hier bepaald genomen wordt: van toekomende toevallige dingen, niet onfeilbaar zeker zijn; maar juist dat die overeenkomst tusschen den wetende en het gewetene bestaat, moet bewezen worden. De wetenschap en de zaak die geweten wordt zijn twee dingen; waarom nu moet God of de goddelijke wetenschap, want dat is hetzelfde, zoo absoluut gelijk zijn aan de geweten zaak? Waarom kan het volkomen het onvolkomen niet kennen, zonder zelf onvolkomen te worden? Waarom kunnen wij op onze wijze het eindige kennen zonder oneindig te zijn, en kan God op zijne wijze het eindige niet kennen zon-

der eindig te zijn? In plaats van de onmogelijkheid daarvan te bewijzen, geeft de heer Koorders twee bevestigingen, die dezelfde dubbelzinnigheid bevatten, en weder datgeen als zekere waarheid veronderstellen, wat juist bewezen moest worden:

„Want geen ander feit, of geen andere wil zal kunnen bestaan dan die de onfeilbare voorzienigheid voorzien heeft." — *Distinguo* dat „kunnen"!

„Want indien de zaken anders kunnen gewend worden, dan zal er geene *zekere* wetenschap van het toekomende bestaan, maar eene onzekere opinie." Alweder zeggen we *distinguo* van dat „kunnen".

En nu besluit de heer Koorders zonder grond, dat men óf Gods wetenschap, óf de toevalligheid der toekomende dingen moet ontkennen.

„Onze bestrijders", gaat hij voort, „antwoorden wel: „Gij verwart de zekerheid [der wetenschap] met de nood„zakelijkheid" [der dingen], en haalt daarop van Limborch aan, die dat breeder uiteenzet. 't Is het oude antwoord dat men bij de meeste Kerkvaders vindt.

Welk is het wederantwoord van den heer Koorders? „Maar dat is niet anders dan *petitio principii*. Bloot„weg wordt als een axioma gesteld, hetgeen met be„wijzen zou moeten gestaafd worden."

De bestrijders kunnen met reden aan den heer Koorders antwoorden: driemaal achtereen begaat gij een *petitio principii*, en gij zegt dat wij die fout begaan! Hoe kunnen we die fout begaan, daar slechts gij, en niet wij te bewijzen hebben. *Disputantes versantur in contradictoriis*, derhalve wanneer gij meent te bewijzen, dat Gods alwetendheid en de vrijheid des menschen elkander tegenspreken, is het genoeg voor ons te toonen, dat gij van

eene onbewezen veronderstelling uitgaat, en behoeven we de zaak zelve niet uit te leggen, veel minder onze uitlegging te bewijzen. En nu meenen we dat hetgeen wij zeggen, door zijne klaarheid, de zekerheid heeft van een axioma: namelijk, dat Gods oneindige wetenschap en de eindige zaak die geweten wordt, niet een en hetzelfde maar twee oneindig verschillende zaken zijn, en men alzoo niet *zonder eenig bewijs* beiden gelijkelijk óf voor contingent óf voor noodzakelijk veronderstellen mag, alsof ze in volkomenheid van elkander volstrekt niet konden verschillen.

„Maar", vervolgt de heer Koorders, „door onze be-„strijders wordt geenszins datgene bewezen, waar het in „de kwestie eigenlijk op aankomt (*in quo versatur cardo „quaestionis*) namelijk de mogelijkheid, dat God zelf zeker „zij van eene toekomende toevallige zaak (die derhalve „ook niet gebeuren kan) tenzij hij zelf daar oorzaak van „zal zijn. Zulk eene bewering wordt met regt dwaas „(insana) geheeten, totdat het tegenovergestelde [het niet „dwaze] bewezen zij." — Ziedaar eene geheel andere opwerping! Zij betreft niet de wetenschap zelve, maar haren *grond*.

Het is hoogst opmerkelijk, — men wachte zich dit ons zeggen voor eene ironie op te nemen, niet alleen omdat onze hoogachting voor den heer Koorders die niet toelaat, maar omdat men het gewigt onzer bemerking dan niet vatten zou — het is, zeggen we, hoogst opmerkelijk, dat, naar den heer Koorders, eene bewering reeds met regt dwaas geheeten wordt, voor welker waarheid of niet-dwaasheid hij de bewijzen nog openlaat; immers „*totdat* het tegendeel bewezen zij".

Niet minder opmerkelijk is het, dat de heer Koorders zijn *gevoelen* (want de rede erkent hij hier niet) stelt boven

de rede der geheele wereld. Immers alle volken getuigen het bestaan van profeten, die met zekerheid toevallige dingen voorzeggen waarvan zij geen oorzaak zullen zijn. Zij allen hebben het feit aangenomen, derhalve ook de mogelijkheid of de overeenkomst met de orde en de rede.

Ons antwoord nu op het zeggen van den heer Koorders is:

1. Dat niet zijne bestrijders, maar hij zelf bewijzen moet.

2. Dat hij niet alleen niet bewezen, maar zelfs geene poging gedaan heeft om ons te bewijzen, dat wie geen oorzaak zal zijn eener toevallige toekomende zaak, haar niet met zekerheid weten kan — en zijne qualificatie van „dwaas" niet voor bewijs mag gelden tegenover de getuigenis aller volken.

3. Dat, indien de heer Koorders de eigenlijke kwestie had willen stellen in het oorzaak zijn, men hem aanstonds zou geantwoord hebben, dat God oorzaak *is* ook der toekomende en toevallige dingen, en wanneer dat wordt opgevat onder de kategorie van tijd, Hij ook oorzaak *zal* zijn der toekomende toevallige dingen.

4. Dat echter de heer Koorders, als men hem op zijn vroeger aangevoerd bewijs antwoord geeft, niet voor den dag mag komen met eene geheel andere kwestie, en dewijl men hem op deze laatste begrijpelijkerwijs nog niet heeft geantwoord, dan niet mag besluiten dat hij 't gewonnen heeft en zeggen „*atqui ergo*" etc.

We zullen het onderscheid der twee aldus verwarde kwestiën duidelijker maken.

Er zijn slechts drie betrekkingen: die van *oorzaak*, die van *gelijkenis* en die van *doel*.

1. Naar de eerste betrekking opzigtens God en het eindige is de vraag: hoe kan er eene waarachtige eindige *oorzaak*

zijn, in weerwil der *aloorzakelijkheid* Gods? En dat betreft niet alleen den vrijen wil, maar zelfs het eindig bestaan of substantie; want bestaan is eene *vis propria*, een *eigen kracht.* Hoe dan kan het *eigene* afhankelijk zijn van God? Hoe kan kracht eene van zich afhankelijke en toch waarlijk *eigen kracht* scheppen en onderhouden?

2. Naar de betrekking van *gelijkenis* is de vraag: hoe kan er eenigermate gelijkenis zijn tusschen oneindig en eindig? Ook dat is de grondvraag van menigvuldige andere vragen, over de wanorde die in 't eindige is, enz. enz.

3. Eindelijk naar de betrekking van *doel* is de vraag: Hoe kan God geen eigenlijk doel, hoe de wereld een doel hebben? Hoe is eindig goed mogelijk? Hoe is kwaad mogelijk? enz. enz. enz.

De vraag naar de goddelijke wetenschap van 't eindige betreft de tweede kategorie van vragen of de gelijkenis; want wetenschap, bloot als zoodanig, is geen *oorzaak*, maar zekere similitudo of gelijkenis tusschen het intellect en de geïntelligeerde zaak, zoodat de eigenlijke en hier te huis hoorende moeijelijkheid is: hoe het oneindige het eindige kan kennen. Het aandringen van den heer Koorders op het toekomende toevallige is slechts eene particuliere zijde. Want het spreekt van zelf, het eindige kan zijn en niet zijn, is verleden, tegenwoordig, toekomend.

Al weder kan men de wetenschap naar de drie genoemde betrekkingen verdeelen; 1. naar de *oorzaak*, dat is naar de methode of middelen van zekerheid, waardoor men wetenschap verkrijgt; 2. naar de *gelijkenis*, dat is naar de objectieve waarheid, waaraan de geest gelijk wordt, en naar wier type hij alles regelt, uitlegt en beoordeelt; 3. naar het *doel*, dat is naar de praktische orde, wetten en voorschriften.

Indien nu de heer Koorders op die wijze de goddelijke wetenschap wil beschouwen, hebben wij er niets tegen; maar, hij moet niet twee kwestiën verwarren en zeggen, dat de *eigenlijke* vraag is: hoe God zeker is, of waarop, om het zoo uit te drukken, zijne wetenschap van 't eindige rust. De vraag naar den grond of *oorzaak* der wetenschap is niet alleen dezelfde vraag niet als deze: hoe er eenige gelijkenis kan bestaan tusschen het goddelijk intellect en de eindige orde, maar deze laatste is de voornaamste. Immers de eindige wetenschap, naar wier analogie wij de goddelijke wetenschap beschouwen, heeft niet dat tot haar voornaamste en hoogste deel, hetwelk over de zekerheid handelt. Daar leert men de waarheid slechts als bestaande en naar de feitelijke zijde bewijzen. Het hoogste deel is het speculatieve, het ontologische, waar de uitlegging begint en het disputeren ophoudt, dewijl daar het huwelijk van den geest met de redelijke waarheid voltrokken wordt. Aristoteles noemt het de eerste of hoogste wijsbegeerte, en erkende ten minste op die wijze, dat Plato zijn meester, en zijne logica de vrucht van diens speculatie was.

Wanneer we dit op de goddelijke wetenschap toepassen, kunnen we dus vragen: Wat is de grond der goddelijke wetenschap? Maar we mogen die niet verwarren met deze andere: Hoe kan God in het oneindige het eindige zien? Deze betreft de *gelijkenis*, niet den grond of *oorzaak*.

Hoe deze verwarring en die *petitio principii* uit het Protestantsch beginsel ontstaan, zullen we later zien.

Die fout, of dat voortredeneren op hetgeen bewezen moest worden, en waarvan wij slechts een voorbeeld hebben gegeven in het eerst aangevoerd argument, duurt, als gezegd is, in het geheele betoog voort, en heeft

noodzakelijk eene averegtsche verhouding ten gevolg tusschen den heer Koorders en zijne tegenpartij.

Zoo bij voorbeeld neemt hij op zich, te bewijzen dat Gods almagt en de eindige vrijheid met elkander strijden, en derhalve het een met het ander onbestaanbaar is. Dat nu, zegt hij, „wordt algemeen op deze wijs *bewezen*: „Indien de mensch kan handelen gelijk hij wil, *is het „van zelf duidelijk* (*per se patet*), dat hij niet onder het „oppergebied van God is, aan wien *derhalve* geen on- „eindige en absolute magt kan worden toegeschreven. „Want hij kan op geene wijze beletten, dat de mensch „anders handelt, dan het aan dezen behaagt. Zijne (Gods) „almagt is onvermogend tegen den vrijen mensch. En „tegen deze *bewijsvoering* geldt niet" enz. — Is dat nu bewijzen, wanneer men dat juist wat in kwestie is, *van zelf duidelijk* noemt, en dan weder een loutere assertie tot bewijs aanvoert: „Want God kan op geene wijze „beletten" enz. —? Die assertiën hebben slechts de waarde van *vragen*, en op zijn best slechts den vorm van een bewijs. De heer Koorders moet de *onmogelijkheid* bewijzen, dat de *oneindige* vrijheid de eindige beweegt, maar niet zeggen: het is duidelijk dat het niet kan. Zeer zeker, wanneer men eindig en oneindig verwart, door zich aan de logische subjectieve vormen van den eindigen geest vast te klemmen, dan vat men Gods werking onder de slechts *algemeene* gedachte der eindigheid op, onder die van *eene* of *andere* oorzaak, en moet men met Luther en de Formulae concordiae den mensch wel voor een blok of een stuk steen verklaren. Maar God is *de* oorzaak, door wien alle oorzaken zijn en werken. In Hem is *één* wat in het eindige verdeeld is. In het eindige is eene *physische* causaliteit, die determineert, maar die

noch zelve vrij is, noch vrijheid in haar effect of voorwerp veronderstelt. Daartegenover is ook in het eindige eene *zedelijke* causaliteit: het *gebied* van den eenen wil op den anderen, hetwelk deze determinatie niet oefent, maar daartegen vrijheid laat. De eenheid, door beiden nagebootst, is de oneindige causaliteit van God, welke *de kracht* heeft der determinatie [1]), en tegelijk de *zachtheid* van het gebied, dat den wil vrij laat.

Nu moet de heer Koorders niet zeggen: ik begrijp het niet. Dat is geen argument. Maar hij moet bewijzen, dat die goddelijke causaliteit in zich repugneert en daardoor onbegrijpelijk is, zoodat *dientengevolge* de rede die oneindigheid en hare werking volstrekt niet kan denken. Hij doet er zelfs geene poging toe, en zegt slechts beslissend: het is duidelijk dat het niet kan, en vordert dan *tegen*bewijzen.

Zijne tegenpartij heeft niet te bewijzen, want de zaak zelve is zeker. Immers het is zeker, dat God opperste oorzaak is, het is zeker dat de mensch eindige vrije oorzaak is, en het is zeker dat twee zulke kolossale waarheden niet met elkander in strijd zijn.

Vraagt daarop de heer Koorders: hoe is dat mogelijk? dan kan men eene *uitlegging* geven of beproeven, welke hij naar het hem dunkt kan aannemen of verwerpen, maar daarmede blijft de waarheid in haar geheel, want uit 's menschen onvermogen van alles volkomen uit te leggen, volgt volstrekt niet dat alles een tegenspraak is.

Maar de heer Koorders *vraagt* niet; hij zegt te zullen *bewijzen*. Hij doet het echter niet; en als hij dan uit de werken zijner tegenpartij *uitleggingen* heeft uitgeschreven

---

[1]) We zeggen niet de determinatie.

die hem niet voldoen, antwoordt hij: ik begrijp uwe *uitlegging* niet, welke gij bovendien *bewijzen* moet! Het is een absolutisme, 'twelk we later zullen verklaren, maar hetwelk alvast blijkt, *vragen* en *bewijzen*, *uitleggingen* en *tegenbewijzen* te verwarren, en negatieve onwetendheid te doen doorgaan voor de positieve waarneming eener tegenstrijdigheid. Het *niet* heeft geen bestaan, alzoo geen vermogen van ontkenning, en onwetendheid is geen argument.

Eer we tot onze tweede beschouwing overgaan, verklaren we uitdrukkelijk, dat wij geenszins alles voor onze rekening nemen, wat Dr. Koorders uit Protestantsche schrijvers tegen zijne bewering aanvoert, zelfs niet wat hij uit het veelgeroemde werk van Muller aanhaalt.

(*Het vervolg later.*)

MERKWAARDIGE ONTDEKKING TE ROME.

Reeds vier eeuwen is men in Italië, en bijzonder te Rome, aan 't zoeken naar de daar zoo menigvuldig in den grond verborgen overblijfselen der oudheid, en zal er wel niet mede ophouden, voordat iedere plaats onderzocht zij, waar de geleerden hopen dat soort van begraven schatten te zullen vinden. Terwijl van den eenen kant, als

natuurlijk gevolg zoo veler nasporingen, de nog niet ontdekte voorraad vermindert, neemt van den anderen kant even natuurlijk de oplettendheid, de kunst in 't ontdekken en beoordeelen toe, en breidt zich over vroeger verwaarloosde of althans minder geschatte overblijfselen uit. Een geestig schrijver zegt, dat het er ten naaste bij mede gegaan is als met de manuscripten. Inderdaad, in de dagen der Aldussen en Stephanussen werden slechts de meest beroemde heidensche en Christelijke schrijvers of dichters uitgegeven. Na dat eerste ruwere werk zocht men ook de geringere schrijvers op, en bevlijtigde zich in de nieuwe uitgaven der groote auteurs beter orde te brengen, derzelver kleine schriften er bij te voegen en den tekst te verbeteren. Zoo ging het voort tot de dagen der Benedictijnen en Bollandisten, der Montfaucons, Mabillons, Papenbrochiussen, Muratori's, enz. De meening, dat het niet verder te brengen was, zou toen wel geen onwaarschijnlijke meening geweest zijn. Maar nu volgden de *Spicilegia* en *Bibliothecae*, en eindelijk, waar men zich het minste op verwachten kon, de uitgave der Palimpsesten (afgekrabde en weder beschreven boeken of perkamentrollen). Een dergelijken voortgang biedt de nasporing der heidensche en Christelijke oudheden aan. Met de vergelijking te drijven en tot in het bijzondere voort te zetten, zouden we haar al te schoon, dat is, zeer leelijk en onverstandig maken. Echter mag men de laatstgenoemde onderzoeking der oude perkamenten, ten einde de letters te lezen, die nog onder het weder daarover geschrevene doorschemeren, wel wat nader vergelijken met hetgeen waarmede de verzamelaars en naspoorders van oudheden zich thans bezig houden. Zij onderzoeken zelfs de stoffen en steenen, die tot vroegere werken en gebou-

wen gediend hadden, en later als materiëel voor geheel andere, almede verouderde gebouwen werden gebezigd. En zoo het naauwkeurig onderzoek der Palimpsesten of tweemaal beschreven perkamenten tot zulke gewigtige ontdekkingen leidde, Kuster op die wijze zijne schatbare lezingen van den Griekschen tekst des codex van Ephrem verkreeg[1]), Bruns het een en negentigste boek van Livius terugvond, en de Kardinaal Mai *De republica* van Cicero onder een afschrift van Augustinus' aanmerkingen op de Psalmen ontdekte — niet minder belangrijk zijn de ontdekkingen, welke het naauwkeurig onderzoek dier tweemaal gebruikte bouwstoffen heeft opgeleverd. Soms werd daardoor een geheel nieuw en verrassend licht over de geschiedenis verspreid. Wat wist men van de *Fratres arvales* al veel meer, dan dat zij een collegie van priesters waren? Thans is er geen dergelijk heidensch priesterschap, van welker dienst, plegtigheden, namen en formulieren men zoo goed onderrigt is. De wetenschap is dat verpligt aan Mgr. Marini [2]), die de overoude brokken steen, welke men uit den grond ruimde, ter opbouw van een nieuw sakristij voor de St. Pieter, naauwkeurig vergeleek, en zoo wist zamen te stellen, dat hij tot zeventien opschriften betrekkelijk gezegde priesters verkreeg.

Een ander voorbeeld is de ontdekking, ten voorgaanden jare door den geleerden prior van het oude Dominicaner klooster Santa Sabina gedaan. Niet minder dan zestien kamers of gangen werden onder het klooster gevonden, die op zich zelve weinig merkwaardigs opleverden. Maar

---

1) Onder een afschrift van de werken des H. Ephrems, 'twelk over den tekst van 't Nieuwe Testament was heengeschreven.

2) *Atti e Monumenti dei Fratelli Arvali.* Roma. 1795.

men ontdekte, dat een deel van dit oud gebouw bestond uit een nog veel ouder, hetwelk dagteekent van de tijden der Koningen, en behoorde tot oud Rome's wal. De besluiten, waartoe dit grond gaf, ten opzigte der vroegere plaatselijke gesteldheid en der daarmede verbonden geschiedenis, zullen we liever achterlaten, ten einde over eene ontdekking te spreken, welke aan onze lezers, en met reden, een levendiger belang zal inboezemen, en welker mededeeling we bepaaldelijk voorhadden.

Er is wel geen plaats van het oude Rome, waar zoo menigvuldige verbouwingen elkander zijn opgevolgd als de Palatijnsche heuvel — op welken het palais der Cesars, of althans dat oorspronkelijk gebouw stond, hetwelk door den eenen na den anderen Keizer reusachtig werd vergroot en naar verschillende zijden over de omliggende gronden voortgezet.

Van den nederigen aanleg van Augustus, die de woning van Cicero's mededinger Hortensius, op den Palatinus, tot zijn verblijf had gekozen, nam dit gebouw telkens in pracht eu uitgestrektheid toe. Een statig paleis werd op openbare kosten voor Augustus opgetrokken, ofschoon hij het met wel overlegde nederigheid nooit wilde gaan bewonen. Reeds Tiberius veranderde het gebouw naar grooter schaal en breidde het uit tot aan het Velabrum [1]). Caligula zette het nog verder, vlak tot aan het Forum voort. Maar eerst onder Nero verkreeg het zijne grootste uitgestrektheid en werd over de Coelische en Esquilijnsche heuvels uitgezet tot de tuinen van Mecenas. Dewijl het door middel van bogen of gaanderijen over verschillende straten heenging, verkreeg het den naam van *Domus Transitoria* (overgaand

---

1) Markplaats aan den voet van den Aventinus.

huis). Dat ontzettend gebouw, meer dan drie mijlen groot [1]), werd door de volgende Keizers weder op verschillende wijze verkleind, waarbij de bouwwerken van Nero of weggeruimd of tot verschillende doeleinden veranderd werden. Zoo werden de grondslagen, en zelfs een deel van Nero's Gouden Huis gebruikt voor de baden van Titus.

Op die wijs bleven ondanks de voortgaande verandering dikwijls gedeelten van de eerste stichting behouden. Soms als de grond moest gelijk gemaakt worden, vulde men de lager liggende vertrekken slechts met puin, en gebruikte ze tot grondlagen voor het nieuwe werk. Natuurlijk liet men niets wat bewegelijk was of kon weggedragen worden over, maar de vormen van den bouw, de kamers, gangen, muren bleven bestaan, dikwerf ook de schilderingen waarmede ze versierd waren, en meest altijd vond men de opschriften of schetsen op het pleister in zulk eenen staat, dat ze nog zonder moeite genoegzaam waren te ontcijferen.

Een dergelijke zeer merkwaardige schets met een uitleggend bijschrift in den muur gekrabd, zullen we hier mededeelen. Zij werd onlangs gevonden door Pater Garucci, die er een zeer belangwekkend berigt van gegeven heeft in de *Civiltà cattolica.*

Verschillende schilderingen en opschriften van minder en van meer belangrijken aard waren reeds gevonden in het Gouden huis van Nero, 'twelk deel uitmaakt van de bouwvallen der baden van Titus. Ook Pater Garucci was zeer gelukkig geweest in zijne nasporingen op eene daar tegenover liggende plaats, waar het eigenlijk paleis

1) Vandaar het epigram:

Roma domus fiet! — Veios migrate Quirites,
Si non et Veios occupet ista domus!

der Cesars had gestaan, in de nabijheid der kerk van St. Anastasia in het zoogenaamde „Orto Nusiner" aan den zuidwestelijken hoek van den Palatinus. Eenige jaren geleden was daar de opgraving begonnen, en in sommige spoedig ontdekte kamers was nog een aanzienlijk getal van figuren en bijschriften zigtbaar, die men met een stylus of schrijfstift op het pleister had gekrabd [1]). Maar in November van 't voorgaande jaar 1856 werd een ander vertrek opengegraven, en kreeg Pater Garucci het berigt dat daar eenige trekken van Grieksche letters ontbloot waren. Aanstonds spoedde hij zich derwaarts, en naar gelang men met groote voorzigtigheid het puin wegwerkte, onderscheidde hij boven het geschrift door zijnen berigtgever ontdekt, eene menschelijke gedaante met een soort van paardenhoofd, en met uitgerekte armen als waardoor gewoonlijk in de katakomben en in oude Christelijke schilderingen het bidden wordt voorgesteld. Bij een weinig nader onderzoek viel eene andere menschelijke gedaante in 't oog, die een weinig lager aan de zijde der eerst ontdekte stond. — Eindelijk werd door de verleende hulp van Mgr. Milesi den minister van openbare werken, Pater Garucci in staat gesteld de geheele schets op te nemen, en bevond, dat de gedaante met een ezels- of paardenhoofd was voorgesteld als aan een kruis gehecht, en dat de man aan zijne zijde geteekend de houding had van eenen aanbiddende [2]).

Wij laten hier het afbeeldsel volgen, op een derde der grootte van het oorspronkelijke geteekend.

---

1) Zie de *Civiltà cattolica*, 19 November, 1856.

2) Pater Garucci heeft er facsimiles van gegeven in zijn *Graffiti di Pompei*.

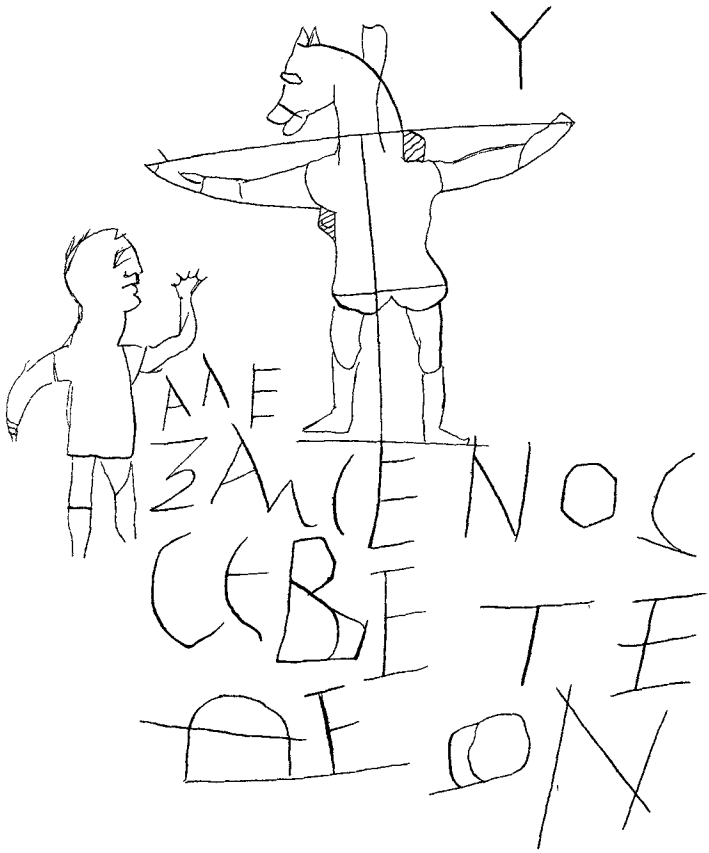

Er valt geen oogenblik aan te twijfelen, dat deze onbehouwen schets een karikatuur of spotbeeld is der Christelijke aanbidding van den gekruisten God.

De uitgestrekte hand van de onderstaande gedaante toont, hoe ruw geteekend, met zijn uitgestrekte vingers duidelijk aan, dat de handkus der aanbidding bedoeld is. 't Is het προσκυνεῖν der Grieken (kussen toewerpen, aanbidden). Maar niet alleen was deze wijze van eer, en bij-

zonder goddelijke eer te betuigen bij Grieken en Romeinen in gebruik; reeds bij Job vinden we XXXI, 26, 27, 28: „Heb ik de zon beschouwd wanneer zij scheen, en de „maan in luister voortgaand; en mijn hart zich heimelijk „verblijd en *mijne hand gekust met mijnen mond?* (Ik heb de zon en maan niet aangebeden.) „Hetwelk eene groote „misdaad is, en eene *verloochening van God* den allerhoogste." — Zoo zegt God, III Kon. XIX, 18: dat Hij „zeven duizend man in Israël zal laten die hun knieën niet „hebben gebogen voor Baäl en *hunne handen niet hebben „gekust om hem te aanbidden.*" Overigens is dit bekend, en behoeft geen bevestiging.

Zoo er nog vergissing mogelijk was, zou het bijschrift die niet toelaten: Ἀλεξάμενος σέβετε [σέβεται] θέον. Alexamenus aanbidt God.

Wie was die Alexamenus, wiens godsdienst aldus bespot werd? Deze naam, schoon niet onbekend, komt zelden voor. Men vindt op de muren eene menigte van namen door slaven gedragen, zoodat het naar alle waarschijnlijkheid een vertrek of wachtkamer was voor de slaven. Alexamenus zal dan, als zoo velen van de eerste Christenen te Rome, een slaaf zijn geweest, en zijne medemakkers hem hebben willen bespotten.

De tijd wanneer dit op den muur geschreven is, laat zich niet met juistheid bepalen. Aan een hooge oudheid moet men zeker denken. De letters en schrijfwijs komen in alle opzigten overeen met hetgeen men van dien aard op de muren van Pompeï vindt. Ook de steenen, die naauwkeurig onderzocht zijn, dragen eene zeer oude dagteekening. Een fragment is gedateerd van 't Consulschap van Poetinus en Aponianus, na Christus 123; een ander van dat van Varus (het derde) en dat van Ambibulus, na Christus

126. Dit alzoo is zeker, dat we niet hooger dan die jaartallen aanwijzen mogen opklimmen, terwijl slechts met meer of minder waarschijnlijkheid is op te maken, van hoeveel later tijd die inschriften zijn.

Dewijl Keizer Severus den Christenen eenigen tijd gunstig was, en er velen tot zijn hof behoorden, is Pater Garucci van gevoelen, dat onder diens regering een of ander slaaf van 't paleis aldus zijn spotlust tegen zijn Christelijken medeslaaf zal hebben bot gevierd.

Dat gevoelen is ook door andere geleerden omhelsd, die ter bevestiging daarvan nog hebben opgemerkt, dat deze voorstelling van een God met een paarden-of ezelshoofd betrekking heeft op de onder de heidenen loopende fabel, naar welke de Christenen een ezelskop aanbaden [1]), en dat men nagenoeg den tijd kan bepalen wanneer dit lasterlijk vertelsel bijzonder verbreid was.

Eene daartoe dienende en zeer merkwaardige plaats vindt men bij Tertulliaan:

„*Gij hebt namelijk gedroomd dat een ezels-hoofd onze* „*God was*; een vermoeden dat Cornelius Tacitus heeft „doen ontstaan. Want in het vijfde deel zijner Geschiede- „nissen zijn verhaal van den Joodschen oorlog beginnende „met den oorsprong dezes volks, en zoo van dien oor- „sprong als van den naam en de godsdienst dezes volks „beredenerende wat hij wil, verhaalt hij, dat toen de „Joden, uit Egypte verlost, of zooals hij meent, gebannen, „in de geheel waterlooze woestijnen van Arabië van dorst „gekweld werden, zij wilde ezels tot gidsen namen naar „eene bron, op het vermoeden dat deze na gegeten te

1) Naar de oorspronkelijke vertelling werd een *onager* of wilde ezel bedoeld, wiens kop meer op dien van een paard gelijkt. Ook wij herinnerden ons aanstonds de plaats van Tacitus.

„hebben drinken gingen zoeken; en dat ze om dit dienst-
„bewijs de gedaante van een dergelijk beest hebben ge-
„heiligd. En vandaar, denk ik, is men op de veron-
„derstelling gekomen, dat wij, die het naast aan de
„Joodsche godsdienst zijn, een dergelijk beeld aanbidden."
Na dit uit Tacitus zelven wederlegd, en op de aanbidding gewezen te hebben door de heidenen aan vele dieren gebragt, gaat hij spottend voort: „Mogelijk worden we
„daarom veroordeeld, omdat we, terwijl alle dieren aan-
„beden worden, alleen *ezels aanbidden.*"

Op dezelfde wijze verdedigt hij *de vereering van het kruis*, zonder in de zaak zelve te treden, en zich tevreden houdend met de heidenen te beschamen en hun toe te voegen dat zij zelven hout aanbidden, kruisen hebben waaraan de vaandels hangen die zij wierook plengen, enz. Zoo ook bespreekt hij de beschuldiging dat de Christenen de zon aanbidden: „Zulks eindelijk heeft men
„daarom vermoed, omdat het wel bekend is, dat wij
„bidden naar het Oosten, maar ook de meesten van u —
„gij beweegt uwe lippen naar de rijzende zon."

„*Maar nu is onlangs een nieuw verhaal van onzen God*
„*in deze stad verspreid*, sinds een ellendeling, gehuurd
„om beesten te verstrikken, een schilderij heeft vertoond
„met dezen titel: *de God der Christenen geboren van een*
„*Ezel* [1]). Hij (dat figuur) had een hoef aan zijn eenen
„voet, een boek in zijn hand en een toog aan" [2]).

We zien te dezer plaatse hoe de heidenen de vereering van het kruis beschimpten, en karikaturen van den God der Christenen hadden, waarbij een of ander aan de gedaante van een ezel was ontleend. Een dergelijk ka-

[1]) Deus Christianorum ὀνόκοιτις. Naar de lezing: ὀνουχώτις zou het zijn: met hoeven en oorcn van een ezel. [2]) Tert. Apol. XVI.

rikatuur, want allen zullen wel niet geheel dezelfde geweest zijn, herkent men in hierboven medegedeelde teekening. Neemt men nu in aanmerking, dat Tertulliaan van deze voorstellingen spreekt als *onlangs* verspreid, en zijne Apologie omstreeks 198 geschreven is [1]), dan wordt het hoogst waarschijnlijk, dat het te Rome ontdekte spotschrift van het einde der tweede of het begin der derde eeuw dagteekent. Ook de hoekige zoowel als de ronde vorm der E in het schrift voorkomend, past op die tijden, terwijl de spelfout: σέβετε voor σέβεται reeds onder Augustus begaan werd.

Wij hebben niet zonder aandoening deze zoo belangrijke ontdekking medegedeeld. Zoo werd dan de Zaligmaker van de heidenen bespot! Maar dat wat eene dwaasheid is voor de heidenen, Gods kracht en Gods wijsheid is voor de geroepenen (I Cor. I, 23, 24), kan men hier van toepassing maken met te zeggen, dat juist het spotbeeld de glorie van Christus verkondigt; immers het strekt ter bevestiging der waarheid, dat Hij, de Gekruiste, waarlijk God is, en van de Christenen steeds als God is aangebeden.

Pater Garucci beschouwt het ook in verband met de vereering der beelden of schilderijen, en merkt op, dat, schoon de Romeinen gewoon waren de misdadigers naakt te kruisigen, dit beeld gekleed is, en derhalve op eene onder de Christenen gebruikelijke voorstelling wijst.

Dat de eerste Christenen, slechts om aan de heidenen geen ergernis te geven, en dewijl de dienst der afgodsbeelden een gruwel was waartegen zij ijverden, zich lang onthouden hebben van zich in 't openbaar van beelden of schilderijen te bedienen, laat zich van zelf begrijpen. Maar even begrijpelijk is het, dat zij zich van een on-

[1]) Welligt te Rome, dewijl zij tot den Senaat gerigt is.

schuldig en nuttig gebruik zulker voorstellingen niet zullen onthouden hebben, waar die ergernis niet te vreezen was, en zij onder elkander tegen afgodische vereering niet hadden te ijveren. En dit laatste is geen bloot vermoeden, maar een ontegenzeggelijke zekerheid. In de katakomben, waar de Christenen ten tijde der bloedige vervolging hunne dooden begroeven, en zich ter eeredienst verzamelden, vindt men op de muren der kapellen allerlei voorstellingen, als der geschiedenis van Jonas, en van Daniël, der opwekking van Lazarus, der bekoring van Adam en Eva, der ark van Noach, der genezing van den lamme, van Christus zelven onder de gedaante van den Goeden Herder met het schaap op de schouderen, enz.

Een zeer belangrijk werk is daarover onlangs door *Northcote* uitgegeven: *The Roman Catecombs, or some account of the Early christians in Rome.* By the Rev. J. Spencer Northcote. M. A. Late scholar of corpus Christi college. Oxford. London. Dolman 1857 [1]). Het zoo gewone denkbeeld van de katakomben, als zouden het oorspronkelijk algemeene begraafplaatsen van Rome geweest zijn, wordt van den schrijver volkomen wederlegd. Zij waren het heilig werk der Christenen, hunne wijkplaats, hunne kerk, hunne rustplaats, die men met kinderlijken eerbied en heilig ontzag behoort te naderen. Ook onder een dogmatiesch opzigt verdienen zij de hoogste belangstelling, dewijl men er onmiskenbare bewijzen vindt van de waarheid der Katholieke leer. We zullen daar later aan onze lezers een en ander van mededeelen.

[1]) Het is den Kardinaal Wiseman gelukt, de Engelschen op de Katholieke oudheden oplettend te maken, en eene menigte van Engelsche Protestanten zoowel als Katholieken bezoeken de katakomben met *Fabiola* in de hand.

BIJBELMANIE.

In de *Correspondance Inédite de la Maison d'Orange-Nassau* gunde de heer Groen van Prinsterer ook eene plaats aan zeker briefje van den Utrechtschen Aartsbisschop, Frederik, baron Schenck van Tautenburg (Tome I, pag. 285, 2e ed.). Het behelst eene voorloopige dankbetuiging aan den Stadhouder Willem van Oranje, wegens toegezegde ondersteuning van zeker verzoekschrift, en nieuwe aanbeveling in diens magtige voorspraak. Woordelijk aldus:

Inclytissime et Illme Princeps.

Solitae benignitatis genuinaeque benevolentiae panopliam mihi explicarunt literae vestrae cal. Augusti datae. Rara profecto virtus est in tanto Principe, tam obvia de illis, quos amicitia dignos judicat, bene merendi vigere propensitate. Quantae porro amicitiae est, quod in supplici meo, Illustrissime, [ae?] *dominae Gubernatrici porrigendo libello, vel ultro suam obfert operam vestra Celsitudo. Proinde si meas preces his adjunctas suffragio auctoritateque sua provehere dignetur, tantum me ei debere profitebor, quantum a gratiosissimo homine vix unquam rependi queat.... Deus Opt. Max. Celsitudinem vestram in togâ Numam, in armis Hectorem, quam diutissime sospitet ac tueatur.* 19 *Augusti anno* 1564.

Inclytissimae Celsitudinis vestrae
mancipatissimus,
FREDERICUS, *Archiepiscopus Trajectinus.*

Voorzeker is de toon van het stukje zeer beleefd, maar het Latijn vrij gekunsteld; het verdient in zóóverre afkeuring, maar tevens verschooning; ontijdige klassieke toespeling behoorde tot den wansmaak veler toenmalige geleerden, en Schenck, die verscheidene werken over kerkelijk en burgerlijk regt had geschreven [1]), zijne pen aan ruig middeneeuwsch en schorre termen verwend gevoelende, is, om het eene gebrek te vermijden, ligtelijk tot een ander uiterste overgegaan. Jammer al weder! want Oranje was niet sterk in klassieke geleerdheid, en had dus weinig aan zulke moeizaam gekozene vormen; mogelijk heeft zijn geheimschrijver nevens de vertaling van het briefje, ook eene kleine toelichting moeten voegen over: *panoplia* en *Numa* en *Hector*.

Deze opmerkingen liggen iederen alledaagschen lezer der *Correspondance* voor de hand; het was dan te denken, dat de heer Groen, die toch wel Schenck noch zijne missieve onbesproken kon laten, iets ongemeens [2]) in het midden zou brengen. En waarlijk, het is dezen keer zeer bijzonder en eigenaardig. De heer Groen is namelijk ontsticht, dat de Bisschop er niets uit den bijbel heeft ingebragt, en wil den Nederlandschen Opperkerkvoogd beschouwd hebben als iemand, die meer wist van de Latijnsche dichters dan van de H. Schriftuur: „Cette lettre, fort respectueuse, semble indiquer un homme moins versé dans les Saintes-Ecritures que dans les poètes Latins."

---

1) Paquot noemt er wel twaalf.

2) „Het (onuitgegevene) worde daarin [in een werk als de *Archives*] geplaatst woordelijk, *zonder aanteekeningen dan die „ongemeene nuttigheid hebben* tot verstand van den tekst." Aldus Groen in zijne *Proeve over de zamenstelling eener Algem. Nederl. Gesch.* bl. 163.

Moet dan iemand, op eene betamelijke hoogte in de H. Schriftuur ervaren, moet zelfs een voorganger der Kerk daar altoos en immer het blijk van leveren? We antwoorden: ja! als de werken van den heer Groen over de *Vaderlandsche historie* tot regel moeten gelden; doch wederom neen! als men *eenige* zijner *staatkundige redevoeringen* tot model neemt, waarin namelijk geest noch letter der H. Schrift is te bespeuren, en toch is ZEd. een gansch niet onervaren bijbellezer, en ontbeert niets, wat tot het wezenlijke van een predikant behoort [1]).

Hoe men het neemt, de eisch van den heer Groen om minstens in het bedoelde briefje „iets uit het Woord" te vernemen, schijnt evenwel tamelijk overdreven en ongepast. Het onderwerp bragt reeds zoo weinig mede, dat er Numa en Hector bij werden gehaald! en nu zou men nog over het indienen van een request moeten spreken in de taal der goddelijke Openbaring, of zijne belangen ten hove gaan aandringen met een kort begrip der bijbelsche historie?

Bovendien hij, aan wien de brief gerigt was, kon zich door de, hoezeer gezochte, vergelijking met Numa en Hector nog eenigzins gevleid voelen, maar zóó veel zal de prelaat wel van Oranje's godsdienstigheid geweten hebben, om te begrijpen, dat men dezen althans, niet te belezen had door vroom geteem van bijbelspreuken.

---

1) Men waarschuwt ons, dat de *beroeping* ontbreekt. — Dit is waar, maar het is ook al, en doet niets ter zake, als de *roeping* er maar is. Wil men den heer Groen een *buitengewoon* prediker noemen, het strookt volkomen met onze bedoeling, mits het altoos een prediker blijve! Uit zekere ode, door ons meêgedeeld in de noot bl. 170, oordeele men, of ZEd. niet een uitmuntend veldprediker zou wezen.

Indien we alleen te vreezen hadden, dat iemand, als de Aartsbisschop Schenck van Tautenburg, in bijbelkennis te ligt werd bevonden bij iemand als de heer Groen van Prinsterer, dan zouden we kunnen betreuren, dat de prelaat, vóór het schrijven van zijn briefje, geen les heeft mogen nemen in Groen's *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*; thans verheugen we ons, dat die Bisschop hier wel klassiéke geleerdheid misplaatst, doch geen enkelen tekst ontheiligd heeft aan den man, die immers (volgens *Handboek* § 154), „van kinds af de „H. Schriften had geweten, die wijs kunnen maken „door het geloof", en ondanks die wetenschap er zoo weinig meê dweepte, dat hij aan de keurvorstin van Saksen verklaarde: „hij zou hare nicht (Anna) niet met naargees„tigheden ophouden, en in plaats der Schriftuur, haar „liever Amadis de Gaule ter hand geven, en andere „vermakelijke boeken over minnehandel" (Groen, *Arch.* I, pag. 203* en 123).

En dan is het toch uiterst moeijelijk, om op dit punt alle berisping van den schriftgeleerden heer Groen te ontkomen, vooral wanneer hij bij vergelijking wil oordeelen; ten minste zijn bovengemeld *Handboek* schijnt eene meesterproeve van wat er, bij een ernstigen wil, al met den bijbel kan worden uitgerigt; een teregtwijzing voor een iegelijk, die wanen mogt, dat Psalmisten en Apostelen het oog niet reeds sloegen op de geschiedenis der Nederlanden, dat deze niet bij uitname is voorbestemd tot eene Schriftuurmatige behandeling, en dat eene bijbellezing niet zeer doelmatig met passelijke paragrafen uit die historie wordt besloten.

Het titelblad draagt, vlak onder den naam des schrijvers, drie verzen uit Psalm 78: „Wij zullen het niet

„verbergen voor de kinderen, vertellende de loffelijk-
„heden des Heeren," enz.; en de slotsom van het ge-
heele werk is op de laatste bladzijde vervat in vers 12
van Psalm 33: „Welgelukzalig is het volk, wiens God
„de Heer is."

Het dikke boek, tusschen die twee teksten ingeklemd, wemelt verder van een onafzienbaar aantal andere teksten, losweg overgenomen, of met de bedrevenheid van een echten homileet verwerkt en ingevlochten; er is geen eind aan de vermelding van die munten, medaljes en wapenborden, welke gewijde spreuken tot randschrift dragen; zeer dikwijls staat kapittel en vers er neven gedrukt, opdat ieder, wien het zalvend preekverhaal niet lang genoeg duurt, nog eens zelf den bijbel er over kunne naslaan.

Tot het aanvoeren en toelichten van eenige voorbeelden, links en regts uit de vlugt gegrepen, zij ons de aandacht van een paar ledige oogenblikken geschonken. Of de lezer zich overal stichten zal, willen we niet verzekeren.

De Inleiding leert § 1, dat „op het pad der historie „Gods woord een lamp is voor onzen voet" Ps. CXIX, 104 (lees 105), en daarop vernemen we § 3 eerst uit Psalm XXIV, 1: „God heeft ze (deze landen) gegrond „op de zeeën en gevestigd op de rivieren", om goed te mogen vatten wat de schrijver onmiddellijk laat volgen: de vorming van Zuiderzee, Dollaert en Biesbosch, benevens de bedijking en droogmakerij van Purmer, Beemster en Wormer. — Verder: „het land is door God gezegend, „omdat de Vaderen vromelijk Protestanten waren: wij „moeten dankbaar zijn"; twee waarheden en ééne betwistbare stelling! dit alles in vijftien regels en zeven teksten, waaronder: „Wat hebt gij, dat gij niet hebt ont-
„vangen?" I Cor. IV, 7; en het voor menigeen niet min

bedenkelijke: „Zoekt eerst het koningrijk Gods en Zijne „geregtigheid, en alle dingen zullen u toegeworpen wor„den." Matth. VI, 33. — Bedenkelijk! het is toch minder ligt aan te wijzen, waar en wanneer de Vaderen het koningrijk Gods eindelijk hebben gevonden, dan waar en wanneer zij *alle dingen* zich hebben *toegeëigend*, zonder juist af te wachten, dat ze hun werden *toegeworpen*.

De toestand der Batavieren, volksverhuizingen, val des Romeinschen rijks, kloosterleven, kruistogten, in eene reeks van teksten uit Paulus, Daniël, Jesaja; telkenreize gewag van het „zout der aarde", het „licht der wereld", het „schild des geloofs", vurige pijlen van den booze", enz.; straks verschijnt de H. Bernardus „onder een krom en verdraaid geslacht" als Protestant tegen het verloochenen van Christus' verdiensten in de Roomsche Kerk.

§ 15. Dood van Karel den Stoute. Zijn neef sprak: moge uwe ziel rust vinden bij God, en aanstonds daaroverheen de heer Groen: „er blijft bij God eene rust voor het volk Gods." Hebr. IV, 9.

Uitvinding der boekdrukkunst. § 75. „De tong (zoo ook de kwalijk bestuurde drukpers) is een vuur, een wereld der ongeregtigheid." Jac. III, 6.

Ontdekking van Amerika. Wat baat het den mensch, „of hij de geheele wereld wint, en lijdt schade zijner „ziele?"

Schrikkelijk luiden de teksten tegen de Scholastiek, het booze leven der geestelijken, het bijgeloof, het geweld van Rome, enz. Zoo gaat het slag op slag van § 69 tot 76. We zouden niet gaarne nazoeken, *hoe veel* plaatsen daar wel regtstreeks en zijdelings bijeen zijn gebragt [1]). Dan eindigt het eerste gedeelte met een dreigende voorspelling: de „vijand was gekomen als een

stroom", maar: „de Geest des Heeren zou de banier tegen hem oprigten".

Eensklaps roept onze herau[t] § 79: „de hervorming". — „God sprak: er zij licht! en er was licht. En de hervormers „spraken, omdat zij geloofd hadden: bekeert u! bekeert „u! het Koningrijk Gods (N. B.) is nabij gekomen!" met meer boetespreuken uit den bijbel en uit Luther, als zooveel bazuinklanken, waarvoor de muren van het Roomsche Jericho moeten instorten.

Maar niets haalt er bij den rijkdom van Schriftgeleerdheid der §§ 80—86, waar „het zamenstel der Roomsche „wanbegrippen en ordinantiën aan den onbedriegelijken „toetssteen des bijbels beproefd en overtuigd wordt, *an-* „*tichristelijk* [2]) en *afgodisch* te zijn." — Gaarne vertoonen we hier enkele der belangrijkste proeven, welke met den toetssteen genomen zijn.

Al de leerstukken der Roomsche Kerk over de Biecht worden oogenblikkelijk als weggevaagd door de enkele aanwending van Jak. V, 16: „Belijdt malkanderen de misdaden."

Slechts eene onbeduidende praktische moeijelijkheid blijft er over. Het „wanbegrip" namelijk der zelfbeschuldiging verkrijgt hier veel van een Apostoliesch gebod, dat tot heden toe beter onderhouden is door de Roomschen

---

1) Ook de Katechismus van Heidelberg is met vrucht geraadpleegd, o. a. § 76, „over den eenigen troost in leven en sterven", alsmede § 80: „de misse in den grond eene vervloekte afgoderij"!

2) In zijn „*Antwoord aan M. van Hall*" verbiedt de heer Groen de benaming van antichrist, als zijnde „een *laffe schimpnaam*"; alleen, zegt hij aldaar bl. 28, mag het, gelijk onze Vaderen deden, op de Roomsche Kerk worden toegepast; of liever dat *moet* gebeuren: het is dan eene „*pligtmatige en schriftuurlijke kenschetsing*".

dan door onze Protestanten. Men haaste zich dus, het verzuimde in te halen; als het over en weêr gaat, kan men het elkander ligt genoeg maken.

Tegen de vereering der heiligebeelden wordt aangehaald: „gij zult u geen gesneden beeld [1]) maken" Exod. XX, 4. En I Joh. V, 21: „wacht u zelven van de afgoden". — Wij weten niet zeker of er van den heer Groen een gesneden beeld bestaat; zoo ja, dan zal men het buiten zijn weten en zijns ondanks gesneden hebben, doch we houden het er voor, dat men de staalgravuren en daguerreotypen, die tegenwoordig 's mans gelaatstrekken, met sprekende gelijkenis, onder de geestverwanten in omloop brengen, bij *verrassing* heeft vervaardigd, en merken tevens op, dat die afbeeldingen *niet* bedoeld schijnen bij het verbod van Exodus of de waarschuwing van Joannes. Immers uit het voor den heer Groen zoo vereerende feit leeren we, dat men zeer goed en vroom Protestant kan wezen, zonder dien volstrekten afkeer voor beelden en gelijkenissen.

Bedorven toestand der Kerk: „Daar zullen valsche „leeraars onder u zijn, die verderfelijke ketterijen bedek- „telijk invoeren zullen, ook den Heer, die haar gekocht „heeft, verloochenende; door gierigheid, met gemaakte „woorden, zullen ze van u een koopmanschap maken." II Petr. II, 1-3. — Vele regtzinnige hervormden meenen, dat de Apostel in die woorden minder de Roomsche geestelijkheid heeft afgeschilderd dan de heimelijke zendelingen der Groninger-school. Het „bedektelijk invoeren", „het verloochenen van den Heer", „de gemaakte woorden",

---

[1]) „noch eenige *gelijckenisse*". Waarom laat de heer Groen deze woorden weg?

en zelfs het „koopmanschap" geven aan dat gevoelen eenige waarschijnlijkheid.

Bij het aanschouwen der godslasterlijke wijs waarop men aan een mensch goddelijke eer bewees, herinnert zich de heer Groen het profetiesch woord: „de mensch „der zonde, de zone des verderfs zal in den tempel Gods „zitten, hemzelven vertoonende, dat hij God is." II Thess. II, 4.

ZED. voegt er wel niet bij, dat met dien zone des verderfs, dien Antichrist, de Paus wordt aangeduid; doch dit behoefde ook niet; de Protestantsche overlevering en het gevoelen van den heer Groen [1]) op dit stuk zijn bekend en afdoende genoeg; ook is het waar, dat de Paus in Gods tempel somwijlen zit en gezeten heeft.

Bij de naauwgezetheid der priesters in de handhaving hunner ordinantiën, werd hun toegevoegd: „gij vertient „de munte, en de dille, en het komijn, en gij laat na „het zwaarste der wet, namelijk het oordeel, en de barm- „hartigheid, en het geloof." Matth. XXIII, 23. — Dit „toevoegen" kon zijn nut hebben, maar de aangehaalde woorden des bijbels strekken niet, om de bovengenoemde „naauwgezetheid" op zich zelve te veroordeelen. Onmiddellijk immers daarna zegt de Heiland (en ook Luc. XI, 23.): „het laatste behoordet gij te doen, het eerste niet na te laten." — Zóó zal onze Schriftgeleerde het óók bedoeld hebben; of anders heeft niet de proefsteen, maar de toetser gefaald.

„Zoo waren (zegt de heer Groen verder) de Hervormers „krachtig door: „het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods „„woord"". — Eph. VI, 17. — Zonder andere zwaarden hadden ze het evenwel niet ver gebragt; over het alge-

[1]) Elders verklaart hij, dat het antichristendom der Roomsche Kerk vooral in den Paus is gelegen.

meen waren die hun ook beter aanvertrouwd dan de enkel geestelijke wapenhandel.

„Daar is geschreven!" roept ZED. [1]) (§ 80), met dit „magtwoord is het dat men, op het voetspoor des Heeren, „den boozen overwint". — Het is zoo; doch met veel omzigtigheid is dit magtwoord uit te spreken; anders kan men daarmede op het voetspoor des Boozen, zich schuldig maken aan het bestrijden der eeuwige waarheid in persoon [2]).

§ 83. Broederlijke eensgezindheid der Nederlandsche Hervormde Kerk met buitenlandsche gemeenten: „Als „het geloof gekomen is.... zijt gij alle kinderen Gods... „daarin is niet Griek en Jood, Barbaar en Scytha, maar „Christus is in allen." Gal. III, 25 en Col. III, 11. — Afkomst en verwantschap zullen het geestelijk broederschap eenigzins hebben aangedrongen. Niet op eens kon men zich verbeelden „de kern der natie" te zijn! Ten minste de heer Groen leeraart § 84: „*Elders* is de bevolking Protestantsch geworden: *hier* is, bij het zamen-„vloeijen [3]) van verdreven Christenen uit alle landen, *als* „*ware 't* door vele natiën een Protestantsche natie gevormd.

Die zoogenaamde vorming ging *als het ware* langzaam. Nog wel tachtig jaar na de verhuizingen der Protestanten naar Nederland, telden de Roomschen doorgaans aldaar twee derde in de aanzienlijkste geslachten, bij de burgerijen drie vijfde, ten platte lande zeven achtste of meer.

1) En klopt op zijn bijbel.

2) Toen stelde de duivel Jesus op de tinne des tempels, en zeide Hem: Indien gij Gods Zoon zijt, werp u dan nederwaarts; want *daar is geschreven*: dat Hij zijne engelen bevelen zal, enz. Matth. IV, 5.

3) Dit bijvoegsel geeft te kennen, dat het *eigenlijk* zoo *niet* is, maar dat men 't er al vast voor houden wil.

(Aldus Bilderdijk, *Gesch. des Vad.*, XIII^e D. 1^e St. bl. 22.) En uit de Plakkaatboeken blijkt, dat de strenge handhaving der ordinantiën tegen het Pausdom wel *moest* afnemen, naarmate het getal en de stoutigheid der Papouwen van jaar tot jaar toenam. Wat er later is gebeurd, weet ieder genoeg, om te besluiten, dat de meening van het bestaan eener Nederlandsche Protestantsche natie een zeer bijgeloovig denkbeeld is.

De voortreffelijkheid der voormalige schooltucht wordt § 85 aangewezen door Spr. XXIII, 13: „Als gij den „jongen met de roede zult slaan, zal hij niet sterven."

„In staatsvergaderingen en regtszalen smeekte men „hulp en raad van Hem, zonder wien te vergeefs het „huis gebouwd en de stad bewaakt wordt. — Roep mij „aan in den dag der benaauwdheid." — Loffelijke gewoonten! van hier ongetwijfeld het uitschrijven van een algemeenen biddag bij gelegenheid, dat men Oldenbarneveld zat te vonnissen

In § 105 herdenkt de heer Groen den zegen aan zijne Vaderen ten deel gevallen, den roof van Egypte, de goederen van Kanaän. Hier is het zalig gemoed hem vol geschoten, en ruischt er van zijn godvreezende lippen een lied van dank en jubel, louter gevormd uit zamengevoegde plaatsen van het boek der Psalmen: „O God „der heirscharen, Gij hebt een wijnstok herwaarts over„gebragt en hebt denzelven geplant." Ps. LXXX, 9. „O God, Gij hebt een werk gewrocht in de dagen onzer „Vaderen, in de dagen van ouds: Gij hebt de *heidenen* „met uwe hand uit de bezitting verdreven, maar hen „geplant; Gij hebt de volkeren geplaagd, maar hen „daarentegen doen voortschieten." Ps. XLIV, 2. „Hij „gaf hun de landen der *heidenen*, zoodat ze in erfenis

„bezaten den arbeid der volkeren, Ps. CV, 44, opdat „zij Zijne inzettingen onderhielden en Zijne regten be- „waarden. Halelujah!" v. 45.

Zekere duisternis in deze gewijde Dithyrambe verdwijnt geheel, als we ons herinneren, wat onze verrukte Psalmist in § 80 over antichristendom en afgoderij heeft gepredikt. Er blijft dan wel geen twijfel, wie de heidenen zijn, onder Gods zegen door de Vaderen van den heer Groen uit hunne bezittingen verdrongen [1]).

§ 107. Ziekte onder het vee; landschade door kevers, rupsen en muizen. „Is er een kwaad in het land, het- „welk de Heer niet en doet?"

§ 141. Den vorsten, die afkeerig waren, om prins Willem I tegen Philips II te ondersteunen, legt de heer Groen goedhartig-naïef de woorden in den mond: „Er „zijn heden vele knechten, die zich afscheuren elk van zijnen heer." I Sam. XXV, 10.

§ 147. Graaf Willem de Oude, vader van Oranje, heeft „alle dingen schade geacht, om Christus te ge- „winnen." Phil. III, 8. — De winst achtte hij van minder

---

[1]) Eer we de laatste toonen van het overheerlijk gezang Groen's hooren versterven, moeten we nog even de aandacht wijden aan eene andere ode, door denzelfden vromen harpenaar in de Fransche taal uit Psalmverzen opgesteld (*Arch.* VIII, p. LXIX). Zij gaat van hetzelfde gronddenkbeeld uit, doch ziet meer naar de toekomst, het wordt eene ware profecij; de toon is geschikt om door de wolken te dringen, vrij stout en moedig: „O Dieu, Tu as de „Ta main chassé les *nations* et Tu as affermi nos pères; car ce „n'est point par leur épée qu'ils ont conquis le pays, et ce n'a „point été leur bras qui les a délivrés, mais Ta droite et Ton „bras et la lumière de Ta face, parceque Tu les affectionnois. Je „ne me confie point en mon arc, et ce ne sera pas mon épée qui „me delivrera; mais Tu nous *delivreras de nos adversaires* et Tu „rendras confus *ceux qui nous haïssent*. Lève-Toi pour nous se- „courir, et *nous délivre* pour l'amour de Ta gratuité."

belang voor zijn zoon, want dien liet hij opvoeden midden in het afgodische hof van Karel V (zie *de Katholiek*, XXX^e^ D. bl. 58)!

§ 154 en 155. Het geloof moet „als hoofdbeginsel van „'s prinsen daden worden erkend. Door het geloof heeft „hij verkozen liever met het volk Gods kwalijk behandeld „te worden dan voor een tijd de genietinge der zonde „te hebben, achtende de versmaadheid Christi meerdere „rijkdom te zijn dan de schatten in Egypte, want hij „zag op de vergelding des loons. Onmiskenbaar waren „in zijn gansche leven de onnaspeurlijke wegen Gods. Als „een Mozes heeft hij de hervormden, die ter dood toe „onderdrukt werden, uit het slavenhuis geleid. De Heer „zelf heeft hem geroepen tot het goede werk, hetwelk „God voorbereid had, opdat hij er in wandelen zou."

Geachte lezers! mogelijk vraagt menig uwer, of de heer Groen het hier wel over Willem I, den Zwijger, heeft? Niets is zekerder! Schoon we ook werk hadden, om het te gelooven; maar het staat er wel degelijk zoo gedrukt. Doch is het spot of ernst? Helaas, het is ontwijfelbaar ernst. En dat wij ons verbazen, en dat wij zulk eene vraag doen, en dat wij van ongerijmdheid spreken, hoezeer toont het, dat wij oogen hebben om niet te zien...! Terwijl de heer Groen aan het bijbelen is, gaan wij ons belagchelijk vermoeijen met NB. zijne woorden „ter toetse te brengen aan de uitspraken eener bedorvene „rede" (§ 82), en intusschen was het onze pligt, op zijn voetspoor de historie te leeren beschouwen, toegelicht „door de lamp van Gods woord"! — Het blijft er dus maar bij: Nederland was den hervormden eerst het slavenhuis Egypti, en de prins leidde hen er uit; daarop werd het een land van belofte, en toen leidde hij ze er weder

in, „om te bezitten het erfdeel der *heidenen*" (§ 105) — ontegenzeggelijk een tweede Moses. Beginnen we met *gelooven*; het *zien* zal wel volgen.

Er staat *geen* tekst achter de vermelding der vroegere Protestantsche bereidvaardigheid, om het *Evangelie* aan de overzeesche heidenen te doen *brengen*. We hebben dus meer vrijheid om over den voorvaderlijken geloofsijver waar de Schrift van zwijgt, andere bronnen te raadplegen, de geheime archieven bijv. der Oost-Indische Compagnie, de kantoorboeken der Hollandsche kooplieden, aangevuld door de berigtschriften der Portugezen, enz. Mogelijk worden er termen gevonden, om het gehalte dier blinkende deugd aan eene herkeuring te onderwerpen.

§ 149. Wegens teleurstellingen, door Oranje van andere vorsten ondervonden, vermaant de heer Groen: „'t is „beter tot den Heere toevlugt te nemen, dan op prinsen „te vertrouwen" (Ps. CXVIII, 9). — Het is jammer, dat de Katholieke burgers van Amsterdam, Haarlem, Goes, enz. deze spreuk niet opmerkten, of zoo weinig de gave der toepassing hadden, toen ze, omstreeks 1578, met Oranje satisfactiën sloten, waarbij men minstens de vrije uitoefening hunner godsdienst beëedigde.

Hoe bitter ze zich bedrogen en waarom, leert de historie, toegelicht door de lamp van Gods woord.

Wie nogtans zou al dat eedbreken op rekening van Oranje durven stellen? Hij heeft waarschijnlijk niet op zich genomen, al de misslagen zijner onderhoorigen te voorkomen, veel minder ze te verbeteren. Hen, die luid schreeuwden: „het is noodig, betamelijk en godzalig, de „beloften en eeden geenszins te houden, welke men den „afgodischen Papisten met miskenning der eere Christi

„gedaan heeft" [1]), hen kon hij op zijn hoogst met Marnix, Villiers, Taffin, Olevianus en Beza [2]) vermanen: „de „Roomschen zijn geene heidenen, de kerk wordt niet „met de wapens gesticht." — Het was de pligt der heethoofden, zich volgens Oranje's waarschuwing en goede meening te gedragen. Des te erger voor hen, zoo zij 't niet deden. — Niettemin bleef het altoos waar: „'t is „beter tot den Heer zijn toevlugt te nemen, dan op „prinsen te betrouwen."

§ 160 lezen we: „De Watergeuzen (waren) *allerlei* „soort [3]) van verdrukten: Edelen (Lumey, Sonoy, Tres„long), landbouwers, kooplieden, meestendeels banne„lingen, weldra geduchte zeeroovers. De Prins wil hen „gebruiken tot een *beter* [4]) doel; talrijke *bestellingen* [!] „ter zee."

Ditmaal geene tekstwoorden, maar wel de aanhaling der nummers: I Sam. XXII, 2. — De aardigheid ligt hier gedeeltelijk in het opzoeken; de plaats luidt in den Staten-bijbel aldus: „Ende tot David vergaderden alle „man, die *benaeuwt* was, ende alle man die *eenen schult*„*eyscher hadde*, ende alle man wiens ziele bitterlick be„droeft was, ende hij wert tot Overste over haer." — Een blijk, hoe gemakkelijk de heer Groen eene goedhartige naïeveteit (zie boven bl. 170) met eene schalksche afwisselt.

---

1) Het *Handboek* § 185 vermeldt deze taal als werkelijk door Protestanten gebezigd.

2) Men mag het betwijfelen, of voor Oranje, den tweeden Moses, wel één dezer mannen als een echte hoogepriester Aäron heeft kunnen gelden; althans hunne bezadigde uitspraak: „de Roomschen zijn geene heidenen" was geene godspraak; blijkens § 105 (zie boven bl. 169) heeft de heer Groen ze aan den onfeilbaren steen ter toetse gebragt en — valsch bevonden. Halelujah!

3) En toch maar ééne soort.

4) En voorzag ze derhalve van — kaapbrieven.

§ 168. Verlies van Zierikzee, Spaansche furie. Omwenteling. „Des avonds vernacht het geween, maar des morgens is er gejuich."

§ 174. Pacificatie van Gent: „de Heer heeft geen „behagen aan de beenen des mans; den Godvreezenden „werken alle dingen ten goede." — Waaronder de „meest „stellige beloften, den Katholieken gedaan wegens de „handhaving hunner godsdienst" (§ 174), gepaard met het meest stellige voornemen, om de spelonk van Rome, het rijk van den Antichrist tot den grond te vernielen [1])!

§ 194. Dood van Oranje; begrafenis te Delft. Hierbij is niet vergeten de tekst der lijkrede uit Openb. XIV, 13: „Saligh zijn de doode, die in den Heere sterven.. hare „wercken volgen met haer." — De prins werd alzoo in de eeuwigheid ook gevolgd door die zijner werken, welke naar Groen's *Redevoering in het Koninkl. Inst.* bl. 285 het *doel* wel verschoonde, doch niet regtvaardigde; ook helaas! nog andere werken, die ongetwijfeld het oordeel van Groen nopens Oranje hebben gegrondvest: „het „struikelen in velen was mede zijn deel." (Aldus *Handboek* § 154.)

Met dit treurig uiteinde zullen wij hier ook maar besluiten. Elf honderd en zóó veel Dordtachtige paragrafen aan de regels eener „geloovige en echter gezonde uitlegkunde" te onderzoeken, ware een ontzaggelijke arbeid, waarvoor schrijver dezes om goede redenen terugdeinst; en al zoude hij ook, tot boete zijner zonden, het eeuwige werk ten einde brengen, de uitkomst zou toch wezen, dat men van het geduld der lezers zulke harde proeven niet vergen mag!

---

1) Apologie v. Oranje, ed. v. Hasselt, bl. 90.

Ook acht hij het doel van dit opstel reeds genoegzaam bereikt.

Ongeveer twee honderd van de elf honderd paragrafen zijn met losse hand doorbladerd, en zagen we niet schier even zooveel blijken van de droevige wanzucht, waarmede de heer Groen van Prinsterer behebt is! Wel baart het pijn en kwelling, een zoo buitengemeen, een zoo helder vernuft met de nevelen eener aanstekelijke dweepziekte omtogen te zien! Een dubbele kwelling alzoo was ons het bewustzijn, dat we den heer Groen zelfs niet het nemen van een nuttig besluit ten deze mogten aanbevelen.

Dit achten we van onzen kant onregtmatig en gevaarlijk.

Immers, veel vaster (we gevoelen het) dan Oranje, eer hij tot ruimte was gekomen, liggen we nog gewikkeld in de luijers van het Pausdom [1]); en hebben diensvolgens geen regt, om onze stem tot den heer Groen te verheffen; en ook leert de ondervinding, dat het pogen, om de wilde lusten van een kranke tegen te gaan, maar al te dikwijls de ongeregeldheid vermeerdert.

Van den anderen kant nogtans is alle hoop van beterschap niet verloren! Nadat de hand van den heer Groen de Vaderen in het Beloofde land, het erfdeel der heidenen, had ingehaald, en hij op de zegening zijner godvreezende schare een loflied (bl. 170) had uitgeboezemd, waarin zijne geestvervoering, of hoe men het noemen wil, den hoogsten graad bereikt had, kwamen de Roomschen hem al zeldzamer en zeldzamer op den weg te gemoet! aanstonds werd zijne uitdrukking kalmer en, men zou zeggen, redelijker! Wel staan er in de negen honderd volgende paragrafen nog heele rijen en groepen

---

1) Uitdrukkingen der *Archives*: „les langes du Papisme".

van Schriftuurplaatsen [1]), maar slechts hier en daar, en het is in lang na zoo erg niet meer gemeend; zelfs begint hij § 542 afkeurend te spreken over een: „ergerlijk geprevel uit Bijbel en Catechismus".

De genezing schijnt alzoo denkbaar, doch *wij* ondernemen ze niet. Het blijft ons veroorloofd, gelijk we doen, met velen innig en hartelijk te verlangen, dat het met den heer Groen *anders ware;* en ook daarom wilden we in ons opstel eenvoudig maar aantoonen, dat het *zóó is.*

Bevindt zich nu onder de lezers een welmeenende vriend van den heer Groen, die moest eens beproeven, hem voor een poos *ongemerkt* de Roomschen te doen vergeten: de overdreven bijbelzucht zou welligt langzaam aan verdwijnen; en het Vaderland zich eenmaal verheugen in het volkomen herstel van eenen staatsman, geleerde en dichter, wien anders met volle regt onder de voortreffelijkste Nederlanders eene eereplaats toekomt.

In afwachting dier heilvolle verandering kon echter zulk een vriend, zoo hij het slechts voorzigtig aanlegt (en vooral den Aartsbisschop niet noemt), den heer Groen in het algemeen beduiden, dat het onbescheiden is, wanneer iemand anderen veroordeelt, omdat zij niet goedgevonden hebben, zich naar zijne bijzondere manieren en ziekelijke godvruchtigheden te regelen.

---

[1]) Vele brave Protestanten zien ook niet gaarne den bijbel overal bij te pas gebragt. Reeds in de vorige eeuw liet eene bekwame Nederlandsche schrijfster een ronden Hollander en trouw bijbellezer aldus over dit misbruik spreken: „Ik zou mij dood schamen, dat „zou ik op mijne eer, indien ik zóó met Gods woord omsprong „en het zoo Satans gek toepaste, zoo als jijlui fijnen doet!" — Sara Burgerhart, XIXde brief.

VERSCHEIDENHEDEN.

GETUIGENISSEN VAN EEN PROTESTANT BETREKKELIJK DE KATHOLIEKE ZENDING IN SIAM.

Het zoeken van het *nuttige* is de eigenlijke geest van 't Engelsche volk; die geest moge bijzonder door den invloed van het Protestantisme overdreven zijn geworden, en eindelijk ontaard in een hebzucht, die alles om 't goud doet en er daarom alles mede waant te kunnen doen, — hij heeft ook eene waarlijk grootsche en voor 't heil der volken, ofschoon het er weinig bij bedoeld wordt, nuttige zijde. Wat daarvan bijzonder ten bewijze strekt, en voorzeker hier ieder voor den geest komt, is de gemeenschap die door Engeland meer dan door eenig ander volk, over de verschillende werelddeelen gemakkelijk is gemaakt.

Een lof die hun daarbij niet mag onthouden worden, is ook deze, dat ze daarbij de belangen der wetenschap bijzonder hebben bevorderd. 't Is meer gezegd, dat de Engelschen gedurende den korten tijd hunner heerschappij op Java ons meer van dat land hebben geleerd, dan onze eigen landgenooten, die het zoo lang onder hunne schoonste koloniën geteld hebben. Een schitterender voorbeeld is de stichting der akademie te Calcutta ter bestudering der Indiaansche oudheden en talen, waardoor over de Ethnographie, en men mag wel zeggen over de gehecle geschiedenis, zulk een geheel nieuw licht is verspreid. Helaas, de prediking van 't Katholiek geloof hebben zij tegengewerkt, en, als onze voorvaderen op Ceylon, liever eene afschuwelijke afgoderij bevorderd, dan de Katholieke godsdienst te dulden. Zij boeten er thans voor, en mogen zich herinneren, hoeveel Katholieke priesters ze weleer in dat Indië den marteldood hebben doen sterven.

Niettemin kunnen ze niet geheel ophouden eene groote natie

te zijn, en, van tijd tot tijd zich boven eenen hun onwaardigen sektegeest verheffend, geven ze toe aan dat onpartijdig oordeel, hetwelk den waarlijk magtige zoozeer toekomt, en brengen aan de Katholieke Kerk eene hulde, die hun zelven zooveel meer tot eer strekt als zij minder in overeenstemming is met hunne godsdienstige dwaling.

Een voorbeeld daarvan leveren de getuigenissen door Sir John Bowring afgelegd, betrekkelijk de Katholieke zending in Siam.

Dat land grenzend aan Malacca en Arracan, bespoeld door de golf van Siam en Bengalen, zoodat het niet ver afligt van Ceylon, van Madras en Calcutta, heeft voor de Britsche belangen zeer veel gewigt, zoo om deze zijne ligging, als omdat het met eene bevolking van vier, vijf of zes milioenen [1]) en een uitgestrektheid van omstreeks twaalf honderd Engelsche mijlen lengte op drie honderd en vijftig breedte, eene niet onbelangrijke markt aanbiedt. Sir John Bowring is derhalve gelast geworden, met den koning van dat land betrekkingen aan te knoopen, en daarin zeer gelukkig geslaagd. Hij heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt om dat land te leeren kennen, en als de vrucht zijner nasporingen in dit jaar een werk uitgegeven: *The Kingdom and People of Siam, with a narrative of the Mission to that Country in* 1855. By Sir John Bowring F. R. S. Her Majesty's Plenipotentiary in China, 2 vol. 8vo. London. Barker and Son 1857.

We zullen hier niet spreken over dit volk, 'twelk het Buddhisme is toegedaan, en als de Chinezen eenen staat vormt die een soort van vergroot gezin is. Slechts van eene bijzonderheid willen we melding maken: dat de koning eene vorming en kennissen heeft daar geenszins te verwachten, en die hem in dit opzigt tot den eersten man maken niet slechts van zijn volk maar van het geheele Oosten. Hij kent tamelijk Latijn en Fransch, spreekt en schrijft zeer goed Engelsch, bezit eene kritische wetenschap van de taal en literatuur van zijn land, en heeft meer dan gewone kennis van de physiek en mechaniek. Hij is, schoon zonder eenige neiging voor 't Christendom zelf, op zeer goeden voet met de Katholieke en Protestantsche zendelingen, en er ijverig op uit, de

---

[1]) Bepaalder is de bevolking niet op te geven.

Europesche beschaving of liever verfijning onder de zijnen te verbreiden.

De heer Bowring wijdt een hoofdstuk van het eerste deel aan eene beschouwing van de bestaande zendingen, terwijl hij later een kort verslag geeft van de vroegere.

Over de daar thans werkzame Katholieke en Protestantsche zendelingen sprekende, oordeelt hij, en zulks is wel aan te nemen, dat zij elkander hinderlijk zijn, en doet in de eenvoudigheid zijns harten den wensch, dat zij ter bekeering van dit volk zich met elkander mogten vereenigen en gemeene zaak maken. We hebben daar niets meer van te zeggen, dan dat Sir John Bowring blijkt iemand te zijn dien men gelooven kan, en zoo hier de een den ander is komen hinderen, dit van de Methodisten en Presbyteriaansche zendelingen geldt, die de Katholieken, vóór hen in 't bezit dezer zending, in hunne werkzaamheid gestoord en verwarring gesticht hebben.

Opmerkelijk is zijn oordeel over de oorzaken waarom de prediking daar niet beter geslaagd is; hij schrijft het hoofdzakelijk daaraan toe, dat men niet als Franciscus Xaverius en diens opvolgers zich heeft geschikt naar de zeden en gewoonten des volks, en te streng veroordeeld wat, wél beschouwd, met de voorschriften des Christendoms zou zijn overeen te brengen,

In tegenoverstelling van de Protestantsche zending laat hij zich over de Katholieke bijzonder gunstig uit. Hij voert een ander schrijver, La Boulère aan, die de dwaasheid doet zien, welke er in gelegen is, aan deze heidenen den bijbel zonder eenige voorbereiding of aanteekeningen in handen te geven, al ware het alleen om die reden dat er in het Nieuwe Testament veelvuldige plaatsen en uitspraken voorkomen, die hen voor 't Evangelie met afschuw moeten vervullen. B. v. „Laat de dooden de dooden begraven", is voor hen die zooveel werk van de begrafenis maken, een onverstaanbaar en verfoeijelijk woord. Hij zelf vervolgt:

„Het valt zeer te betwijfelen, of deze overvloedige en zonder „onderscheid bevorderde verspreiding van bijbels of boeken eene „verstandige handelwijze zij, en eenige waarschijnlijkheid hebbe, „ten klaren blijke te zullen strekken van de waarde door den „gever aan de gift gehecht. Een der zendelingen erkent, dat „bladen wit papier vrij wat gretiger gezocht zouden worden. Honderd

„duizenden traktaten en traktaatjes zijn wijd en zijd over Siam „en Sina verspreid. Heeft de toekomst aan de verwachting be- „antwoord? Is het zaad opgegroeid tot den gewenschten oogst? „*Boeken* worden zeer in eer gehouden, als boeken onder de Bud- „dhisten! Het mag wel gevraagd worden, of het wijs en voorzigtig „is hen door alle winden heen te werpen, gelijk onze zendelingen „„hun zaad" doen, in de hoop, dat een deel zal vallen op eenen „goeden grond en honderdvoud vruchten voortbrengen. Noch zijn „tot heden zulke zaden gevallen; — noch heeft tot heden zulk „een goede grond die zaden ontvangen. Ik twijfel niet aan de „eindelijke zegepraal der waarheid, der Christelijke zoo min als „aller andere; maar het is onmogelijk zijn oogen te sluiten voor „het treurig, hoogst treurig, maar niet te betwijfelen feit, dat in „spijt van de heldhaftigste opofferingen, de ijverigste toewijding, „de onbepaaldste milddadigheid, weinig, of zoo goed als niets is „uitgerigt." Vol. I, pp. 377, 378.

In het jaar 1830 werd de tegenwoordige Apostolische Vikaris, Mgr. Pallegoix, aangesteld om de zending in beter orde te brengen, en naar de getuigenis van den heer Bowring, hebben de Katholieken sinds dien tijd met ijver gearbeid en daardoor zendingen kunnen stichten in Cambodia en Laos. Het getal der Katholieken in Siam wordt volgender wijze opgegeven:

In Bangkok	4050
„ Ayuthia en Salabury.	200
„ Petriu en Bangplasoi.	300
„ Nakhonxaisi en Baug-Xang	300
„ Chantaburi	1100
„ Jongsilang	500
Verspreid en in slavernij	600
	7050

Onder 't bestier van den Bisschop zijn zijne vikaris, acht Europesche en vier inlandsche priesters, dertig studenten, vier kloosters bewoond door vijf en twintig nonnen, vijf schoolmeesters voor jongens, en vijftien katechisten meestal Chinezen. De inlandsche priesters worden van hunne landgenooten onderhouden; de overige geestelijken, zegt de heer Bowring, van de Propaganda, maar

waarmede de Vereeniging voor de Progagatie van 't geloof door hem bedoeld wordt, en ontvangen jaarlijks 20,000 franken, waarvan een vierde voor den wissel is af te trekken.

De Protestantsche zendingen zijn drie in getal en staan in betrekking met verschillende zoogenaamde *Amerikaansche denominatiën* of sekten, maar in dit land maken hunne aanhangers slechts een getal van vijf en dertig. Zij waren onder eenige voorwaarden toegelaten, waarvan ze, door tusschenkomst van den heer Bowring bij den Koning, ontheven zijn.

Aangaande de Protestantsche zendingen deelt hij het volgende getuigenis van Mgr. Pallegoix mede:

„Sinds zeven en twintig jaren hebben zich Amerikaansche Protes„tantsche predikanten te Bangkok nedergezet; sommige ver„schaffen geneesmiddelen, andere preken of houden kleine scholen „waarmede het niet voorspoedig gaat. Hunne voornaamste zorg is „Bijbels in het Siameesch en Sineesch te verspreiden. Zij hebben vier „drukpersen in werking; hunne bijbels gaan rond door het land, en „toch hebben mij vele personen verzekerd, dat zij in die zeven „en twintig jaren geen zeven en twintig heidenen hebben gedoopt.

„De Siamees kan zich niet voorstellen, dat iemand priester en „gehuwd is. Zij noemen daarom de predikanten nooit *Phra* (priester), „maar *Khru* (meester), of *Mo* (doctor). Bovendien zijn de zes ge„zinnen der predikanten in drie sekten verdeeld, hetwelk niet „geschikt is vertrouwen in te boezemen.„

De heer Bowring maakt met erkentelijkheid melding van de dienst door de Katholieke zendelingen aan de philologie bewezen; waarvan ook de Siameesche spraakkunst en het Siameesch woordenboek, op gouvernementskosten te Parijs uitgegeven, ter bevestiging kunnen worden aangehaald.

In het eerste hoofdstuk van het tweede deel geeft hij eenig berigt over sommige van Siam afhankelijke landstreken. Zijn Excellentie raakte bekend met Mgr. Miché, den Vikaris Apostolicus van Cambodia, die zich tot herstel zijner gezondheid te Bangkok ophield. Hij spreekt van deze omstandigheid met veel genoegen en geeft grooten lof aan des Bisschops goede hoedanigheden en godsdienstige toewijding. „Van hem„, zegt hij, „leerde ik menige be„langrijke bijzonderheid met betrekking tot de gesteldheid en

„voortbrengselen des lands. Hij scheen zich ernstig op de vervul-
„ling zijner taak toe te leggen, en daarbij noch ontbering noch
„gevaren noch lijden te ontzien. Hij had onlangs de woest be-
„wassen en gevaarvolle streken (*the perilous jungle*) doortrokken,
„waar hij dag aan dag, en nacht op nacht naauwlijks een men-
„schelijken voetstap vond noch hulp- noch schuilplaats, dewijl de
„olifanten die hem vergezelden hunnen weg namen door bijna
„nooit doortrokken bosschen. Maar hoe gedrukt van afmatting en
„ziekte, nooit hoorde ik hem klagen; de weg van zijn pligt scheen
„hem duidelijk, en daarop ging hij met beslotenheid voort. Het
„is niet mogelijk, de toewijding dezer reizende zendelingen aan de
„taak hun van hunnen Meester opgelegd, te aanschouwen zonder
„verbazing en bewondering. Geen zoo groote arbeid of ontbering,
„geen soort van gevaar, van vervolging, geen dood zelfs doet hen
„afwijken van hun altijd vooruitgaand maar dikwerf zeer duister pad.„

HET PROTESTANTISME IN SARDINIE.

Het is bekend, met welk een ophef men niet het minste hier te lande over den voortgang van het Protestantisme in Sardinië heeft gewaagd, en zelfs ijverig bijgedragen, om Protestantsche kerken en kerkgebouwtjes in dat rijk te helpen optrekken. Naar vroeger berigten telkens meldden, ging men aldaar bij menigten tot de zoogenaamde reine Evangelie-leer over, en de schoonste toekomst wachtte er het Protestantisme in een niet verwijderd verschiet.

Van dezelfde onkatholieke zijde nu ontvingen we zeer onlangs mededeelingen, welke de vorige genoegzaam logenstraffen. Hoe ten gunstigste ook gekleurd, bewijzen ze, wat van Katholieke zijde meermalen aangetoond is, dat het altoos nog te hoog opgegeven cijfer van Protestanten in Sardinië daarbij slechts voor een zeer klein gedeelte uit afvallige Katholieke inwoners, voor verre het meerendeel uit Protestantsche vreemdelingen bestaat, die aldaar tijdelijk of op den duur hun verblijf houden. Ook telde men in deze of gene plaats reeds zooveel of zooveel overgangen uit Rome, wanneer slechts eenig vertrek voor godsdienstoefening ingerigt, een

of andermaal uit nieuwsgierigheid of ligtzinnigheid door Katholieken werd bezocht, welke intusschen nog zoozeer Katholiek bleken te zijn, dat zij bij het in- en uitgaan naar oud-Roomsch gebruik het kruisteeken maakten.

Het jongste nummer van de *Tafereelen en Berigten* der *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging* geeft daaromtrent bijzonderheden, die ons klaar doen zien, hoe onbeduidend de voortgang van 't Protestantisme in Sardinië is, in spijt ook van de ondersteuning van wege Engeland, Pruissen en Nederland aan de predikanten aldaar verstrekt, in spijt van alle bemoeijing en inspanning van vele vreemde ijveraars, om er het hervormingswerk te doen slagen, in spijt zelfs van de bescherming, door leden der Sardinische regering aan onbeschaamde aanspraken verleend.

De berigten eens ooggetuigen en van zeer versche dagteekening, welke we uit genoemd kwartaal-schrift, schoon een weinig verkort, nagenoeg met zijne eigen woorden laten volgen, zullen het gezegde overvloedig bevestigen.

Te Nizza — schrijft hij — is eene talrijke Protestantsche gemeente, *meerendeels echter* uit *vreemdelingen* bestaande, die er voortdurend of tijdelijk hun verblijf houden. Er zijn twee predikanten, waarvan de een de godsdienstoefening in de Fransche, de ander die in de Italiaansche taal leidt. De nieuwe Evangelische Kerk, in November 1856 ingewijd, is een zeer net, eenvoudig en vrij ruim gebouw; de stand is nog ongelukkig, daar men langs een smallen weg, naauwelijks breed genoeg voor een rijtuig, er heen gaat; men vleide zich echter, dat eerlang vergunning zou worden gegeven tot het aanleggen eener nieuwe straat te Nizza, die dan juist langs de nieuwe kerk zal loopen, en den toegang veel gemakkelijker maken. Des Zondags wordt daar des voormiddags in het Fransch, des namiddags in het Italiaansch gepreekt. Bij de eerste dienst vond ik de kerk zeer bezet, — ook Prins Karel van Pruissen die zich juist te Nizza bevond, was er tegenwoordig, — bij de *Italiaansche* dienst waren slechts *weinige* hoorders. Buitendien wordt in de oude Evangelische kapel des Zondags en Woensdags avonds in de Fransche, en des Donderdags avonds in de Italiaansche taal eene Bijbellezing gehouden, waarbij ook aan anderen door den predikant, die de bijeenkomst leidt, gelegenheid

wordt gegeven een woord van stichting te spreken. De Evangelische gemeente staat in synodale betrekking met die der Waldenzen. De scheuring vroeger door den heer Cambon bewerkt, wiens medestander Desideri in ons vaderland nog giften kwam inzamelen, heeft bijkans geheel opgehouden; de meesten hebben zich weder aan de Kerk aangesloten. Enkelen volgen de Darbysten, die hier eenige aanhangers vinden, en waarbij zich o. a. de Madiaï's [*beruchter herinnering*] veelal voegen, in wier huis het depôt is van het Britsch- en Buitenlandsch Bijbelgenootschap. Ten gerieve der *Engelschen* wordt er ook geregeld Episkopale godsdienstoefening gehouden, en voor de *Duitschers* des Zondags voormiddags in de oude kapel in de Hoogduitsche taal. *De belangstelling onder de* ITALIAANSCHE *inwoners van Nizza werd door de predikanten grooter gewenscht; onkunde en onverschilligheid* [verklaart de schrijver] *zijn er, als elders, de beide voorname hinderpalen.*

Te Mentone, eenige uren ten oosten van Nizza, is de heer Trenca werkzaam. Ik vond er nog een paar *Engelsche* geestelijken, die er voor hunne gezondheid vertoefden, en die met hunne gezinnen en andere doorreizende *Engelschen*, in eene kamer van het Hôtel de Turin, Episcopale godsdienstoefening hielden. Later vernam ik, dat Rev. Morgan, thans predikant te Montreux, aan het meer van Geneve, in den loop van dit jaar als vast *Engelsch* predikant te Mentone zou worden aangesteld.

Maar hoeveel Protestanten — vraagt ge welligt, lezer! — zijn er dan wel te Mentone? Naar een ander afzonderlijk berigt van denzelfden ooggetuige: één enkele, en niet één meer! één enkele! en dat is juist de genoemde Trenca!! hij is „nog de eenige, zegt de schrijver, die er te midden eener Roomsche bevolking als Protestant bekend staat"; - - - hij heeft „in zijne woning een depôt „opgerigt van Bijbels en godsdienstige geschriften, die veel ver„kocht of om niet verspreid worden. Vele vruchten [merkt de berigtgever er bij aan] kunnen nog niet daarvan worden aanschouwd; het „zaad is pas op den akker gestrooid en moet nog eerst ontkiemen." — Hoe weinig echter de bevolking van het stadje met dien afvallige ingenomen is, blijkt uit hetgeen nog omtrent hem vermeld wordt, dat alleen de regering een volksoploop heeft kunnen keeren, dien men voorhad, wijl het daar „velen een doorn in het oog" was,

dat Trenca met enkele vreemdelingen Protestantsche godsdienstoefening hield. Zoo is men daar het Protestantisme genegen!

In Savona bleek de stemming niet gunstiger: „Te Savona, niet ver van Genua, [verhaalt de ooggetuige] bezocht ik den Evangelist Candelo, wiens woning in den vorigen herfst nog door een grooten en woesten volkshoop bestormd, doch door de regering beschermd was geworden. Hij staat aan het hoofd eener kleine gemeente van ongeveer 25 Protestanten, gedeeltelijk van Zwitsersche afkomst, en onderhoudt betrekking met de Waldenzen in Turijn." — Zegge 25 Protestanten! .... en die nog wel gedeeltelijk van Zwitsersche herkomst!

In Genua was men bezig aan het bouwen der nieuwe Evangelische kerk. De kapel, die nu nog gebruikt wordt, is vrij ruim maar zeer afgelegen. Er wordt daar alleen in het Italiaansch gepreekt, en de Waldenzer gemeente telt ruim 200 zielen.

Eer deze gemeente, geheel uit Italianen bestaande, was opgerigt, bestond er in Genua reeds eene Fransch-Protestantsche gemeente, die nog door één predikant wordt bediend, en in de zoogenaamde Zwitsersche kapel bijeenkomt. De meeste Nederlandsche, Fransche en Duitsche Protestanten, tijdelijk te Genua woonachtig, sluiten zich hier bij aan. De predikant verkeert broederlijk met de beide predikanten der Italiaansche gemeente, maar staat niet onder het bestuur der Waldenzer Synode. --- Op Paaschzondag nam ik er met zeer veel stichting deel aan het H. Avondmaal; er waren 70 Communicanten, waaronder de Hertogin-weduwe van Orleans, die in de nabijheid van Genua den winter had doorgebragt en zeer getrouw de kerk had bezocht. -- Donderdag-avond was ik tegenwoordig bij eene Bijbellezing in de *Italiaansche* kapel, die toen echter *weinig* bezocht was; des Zondags, zeide mij de predikant, was het lokaal dikwijls te klein voor de hoorders, men zag er daarom zeer verlangend uit naar de voltooijing der nieuwe kerk, waarvan de bouw langen tijd was tegengewerkt.

In Favala, Vigevano, Asti en vooral in Alessandria *beginnen zich Evangelische gemeenten te vormen*, die bij afwisseling maar geregeld wekelijks door predikanten van Turijn en Genua worden bezocht.

In Pignerol was de Evangelische kerk bijna voltooid. Het is een ruim en doelmatig gebouw, waaraan predikantswoning en schoollokalen zijn toegevoegd. De Bisschop van Pignerol had dien bouw

trachten te verhinderen, en aan de regering voorgesteld, dat er bijkans geen Protestanten aldaar gevonden werden, zoodat het onnoodig was voor hen eene kerk te bouwen. Daarop was de Minister door den Gedeputeerde Malan uitgenoodigd, eens op een zondag te komen zien, en als er geen 200 personen waren in het lokaal, waar zij voorloopig godsdienstoefening hielden, zoude hij toegeven, dat er nog geen kerk behoefde gebouwd te worden. Het gevolg was, dat de vergunning door de regering werd gegeven. De gemeente wordt voor alsnog door de Theol. Professoren uit de la Tour bediend.

De nieuwe Theologische leerstoel aan het collegie te la Tour schijnt — gaat de schrijver voort — gunstig te werken. Men zag daar verlangend de opgaaf te gemoet der giften, die door Ds. van Herwerden en Pijzel in ons vaderland worden ingezameld voor het Protestantsche Meisjes-Instituut; de behoefte aan vergrooting is er dringend, de dienstboden-kamer b. v. was reeds voor pensionnairen ingeruimd, en nog kwam men plaats te kort. - - -

In Turijn was in het laatste jaar de toeneming weder grooter geworden. Ik vond er vooral de Italiaansche dienst zeer goed bezocht, blijkbaar ook door vele Roomschen, *die nog het kruisteeken maakten bij het binnenkomen en het heengaan.* De Protestantsche scholen, ook de bewaarscholen, kwamen mij bij een vlugtig bezoek voldoende voor. De aanhang van De Sanctis nam thans niet meer ten nadeele der Waldenzer gemeente toe, en velen die hem eerst gevolgd waren, hadden zich op nieuw bij de gemeente gevoegd. Moeijelijkheden worden door de Roomsche geestelijkheid daar en elders in Sardinië den Evangelischen nog wel in den weg gelegd, maar de hooge regering handhaaft de grondwet, die er vrijheid van godsdienstoefening heeft gewaarborgd. —

Zooveel vermeldt de berigtgever over het Protestantisme in Sardinië. Als wij nu, bij het hierboven reeds gezegde, nog in aanmerking nemen, dat er onder de slechts zeer schaars bepaald opgegeven, en altoos toch onbeduidende getallen Protestanten, behalve de vreemdelingen, nog zoovele Waldenzen zijn — hoeveel nieuwe bekeerlingen zou het Protestantisme dan wel onder de bevolking zelve van Sardinië hebben gemaakt? Blijkt het niet, dat dit cijfer uiterst gering moet wezen? En ook dit zal der aandacht niet ontgaan zijn, hoe er reeds onder die weinigen nog velerlei tweespalt

en scheuring geheerscht heeft en heerscht. — De Protestantsche *Eco di Savonarola*, van de partijen in Italië sprekende, noemt eene Protestantsche en eene Evangelische partij. De eerste, zegt dat blad, wil slechts voor het volk eene hervormde godsdienst; daarom worden scholen, kerken opgerigt en de bijbel verbreid; maar zij voor zich zelve vindt haar voedsel in de philisophie; doch de laatstgenoemde heeft zich met de Waldenzen en andere Evangelische gemeenten verbonden. Hetzelfde kan evenzeer van de Protestanten in Sardinië gezegd. Zij zijn voor een gedeelte philosoof en ongeloovig, en hebben van Protestanten niet meer dan den ijdelen naam, of 't zijn oude Waldenzen, die er reeds waren, bij wie zich vreemde Protestanten van elders en eenige afvalligen hebben aangesloten. — Waarlijk, men had zoo hoog niet moeten opgeven van 't hervormingswerk onder de eigenlijke bevolking van het rijk; zeker is 't reeds ongelukkig genoeg voor de zielen, dat een deels ongeloovig, deels fanatiek Protestantisme er zoo woelt, maar op resultaten heeft het tot dusverre weinig te roemen. Moge dit zoo blijven!

DERDE ALGEMEENE VERGADERING DER NEDERLANDSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING.

In deze vergadering is verslag uitgebragt aangaande den toestand dezer jeugdige Protestantsche Vereeniging [1]) over 1856—1857. Als we de toespraak van den voorzitter Dr. Janssen, het verslag van den sekretaris Maronier, en dat des penningmeesters Obreen van de gebruikelijke luidklinkende phrasen ontdoen, en laten wegvallen wat zij van elkander herhalen, dan komen de werkzaamheden der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging gedurende het jongste jaar hierop neder.

Zij heeft zich den nood der Protestantsche kweekscholen in Hongarije aangetrokken, haar „penningsken" daartoe afgezonderd, en bijgedragen tot de bespoedigde verzending der hier te lande

[1]) Zie ons vorig deel, bl. 308, vv.

buiten haar reeds voor lang verzamelde gelden, die eindelijk, althans ten deele, waren overgemaakt.

Zij ontving dankbetuigingen van daar en alle plaatsen, die deel ontvingen in de *f* 2000, waarover zij het vorige jaar te beschikken had.

Zij heeft een kwartaal-schrift opgerigt, dat zijne kosten dekt, maar niets ten bate der Vereenigiug afwerpt; daarvan waren twee nummers (nu drie) verschenen.

„Het hoofdbestuur heeft het (tijdschrift) aan enkele vrienden in onze buitenlandsche bezittingen, en ook in Rusland aanbevolen, en heeft de verzekering, dat daardoor althans nog eenige geldelijke bijdragen aan onze Vereeniging zullen toevloeijen."

„Ziet daar de lichtzijde onzer Vereeniging; - - de schaduwzijde vertoont een verlies van leden. Dat verlies mag echter in geene berekening komen, omdat het ruim vergoed is door toetreding van anderen, vooral te 's Hage, Dordrecht en Arnhem."

De Nederlandsche G.-A.-Vereeniging telde dit jaar 2444 leden, welke opbragten *f* 2171, waarbij nog een legaatje kwam van *f* 100 uit Rotterdam; doch van dat bedrag moeten de noodzakelijke onkosten af, zoodat er over niet meer dan het vorige jaar (*f* 2000) te beschikken blijft. Het vorige jaar had zij met de Duitsche G.-A.-Vereeniging die som gedeeld; ditmaal zou zij slechts *f* 900 overmaken, en zou zij zelve de overige *f* 1100 verdeelen. — Voor die *f* 900 zouden aan den Duitschen *Central-Vorstand* bepaalde plaatsen worden aanbevolen; en de *f* 1100 werden aldus verdeeld:

In Nederland. Voor Weert *f* 300; Halle *f* 100.

In Frankrijk. Voor Agen *f* 100.

In Rijn-Pruissen en Westphalen:

Voor: Dülmen-Haltern *f* 50; Vreeden *f* 70; Attendorn, Oeding, Mariënmunster, Adenau, Oeding (?), Fürstenberg, Lintorf, Dorsten, Erwitte, Keeken, Louisendorf, elk *f* 50; te zamen *f* 1100 — zegt het verslag — 'tweik evenwel niet uitkomt.

Bij deze hulpverstrekkingen komen nog ettelijke *buitengewone bijdragen*, en enkele kleine ondersteuningen, door de plaatselijke afdeelingen zelve verleend.

De zoo verwarde geldelijke zaken te Weert waren nog niet geregeld, en de bepaalde ondersteuning voor die gemeente bleef dus nog in kas.

Op eenige plaatsen in ons vaderland waren pogingen tot oprig-

ting van nieuwe afdeelingen aangewend, doch slechts op ééne plaats, te Dordrecht, geslaagd. Te vergeefs ook had men zich tot onze Oost- en West-Indische bezittingen, en tot de Hollandsche gemeente te Petersburg gewend; geen blijken van deelneming waren nog van daar gekomen.

In weerwil van dit alles zegt de penningmeester: „zonder dat de toestand der Vereeniging in het finantiëele gedeelte eene aanmerkelijke toeneming van kracht aanwijst (zoo als wij die zouden durven wenschen, als veler belangstelling levendiger ware) mag ik toch den toestand der Vereeniging als bepaald vooruitgaande en zich ontwikkelend beschouwen, en is zij dus verblijdend te noemen." — Dit verklaart hij ook vooral met het oog op de vermeerdering van bijdragen, door aanwinst van eenige leden hier en daar, zooals die eerst in de verantwoording van het volgende jaar zal kunnen blijken.

De heeren van Hoogstraten en Mackay worden verzocht de rekening en verantwoording na te gaan, welke zij betuigen, in volkomen orde bevonden te hebben.

Werd nog een rapport van het hoofdbestuur, over de ondersteuning van scholen, uitgebragt bij monde van Ds. Krabbe, waarover door bijna alle leden het woord gevoerd, en, na veel over en weder spreken, besloten werd: „dat de ondersteuning van *scholen* in ons vaderland niet zal worden buiten gesloten, waar de belangen van het Protestantisme haar schijnen te eischen, dat het wenschelijke der ondersteuning aan de beoordeeling van de algemeene vergadering wordt onderworpen, op praeadvies van het Hoofdbestuur."

De heer Mackay biedt zich aan, om de *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging* op de algemeene vergadering der Duitsche G.-A.-V. te Kassel te vertegenwoordigen, 'twelk gretig wordt aangenomen.

Ziedaar al wat door de Nederlandsche G.-A.Vereeniging het laatste jaar gedaan, en op de jongste vergadering verhandeld is; — „zij geeft echter hare hoop op het welslagen harer pogingen niet op"; — en „haar arbeid is ook van dien aard, dat de vruchten doorgaans eerst na verloop van tijd zich kunnen openbaren en wel het meest in het verborgen zullen rijpen."

In dien stillen troost kan zij zich altoos verblijden!

BERIGT OVER DE EVANGELISCHE MAATSCHAPPIJ.

De jaarlijksche *Dank- en Bedestond der Evangelische Maatschappij*, welke in het vorige jaar te Utrecht gehouden werd, onder de leiding van Ds. H. L. Oort predikant te 's Gravenhage, werd, naar het *Dagblad van 's Gravenhage* mededeelde, ditmaal te 's Hage gevierd in eene openbare godsdienstoefening op den 1sten September, des avonds ten 7 ure, in de Groote Kerk. De opwekkende rede geschiedde door Ds. L. W. E. Rauwenhoff, predikant te Dordrecht. Verder meldt dat blad:

„De nog jeugdige, maar reeds bij uitstek bloeijende Evangelische Maatschappij zou daarop des Woensdags, in Diligentia, hare vijfde algemeene vergadering houden. Bij hare vorige zamenkomst telde zij reeds ongeveer 2500 leden, 200 begunstigers en 200 donateurs, verdeeld in 51 departementen, 120 korrespondentiën en 1 hulpgenootschap. Haar hoofdbestuur bestaat thans, alphabetisch gesteld, uit de heeren Mr. F. H. baron d'Aulnis de Bourouill, te Arnhem; H. A C. Denier van der Gon, pred. te Soeterwoude; Dr. B. ter Haar, hoogleeraar te Utrecht; Dr. P. Hofstede de Groot, hoogl. te Groningen; J. Hooijkaas Herderschée, pred. te Nijmegen; J. P. de Keijser, pred. te Arnhem; M. M. Schim van der Loeff, pred. te 's Hertogenbosch; Dr. L. S. P. Meijboom, pred. te Amsterdam; D. Pijzel, pred. te Dordrecht; Dr. S. K. Thoden van Velzen, pred. te Leeuwarden; J. E. de Voogt, pred. te Amsterdam; W. H. Warnsinck Bzn., te Amsterdam, en Dr. J. C. Zaalberg, Pz., pred. te 's Gravenhage.„

Onze lezers weten, dat deze *Evangelische Maatschappij* zich „de bevordering der waarheid en Godzaligheid onder de Roomschen„ ten stoel stelt. We gaven daarover reeds uitvoeriger mededeelingen in ons XXVII Deel, bl. 53 vv.; men zie ook Deel XXX, bl. 303 vv.

SPROKKELINGEN.

EEN ARGUMENT IN CIJFERS. — Voor degenen die weten waarin het ware volksgeluk bestaat, en naar de leer des Apostels godsvrucht met het noodige het beste lot achten, zijn de volgende cijfers uit een der laatste statistieken vol beteekenis:

In Engeland	vindt men	1	arme	op	6	inwoners.
In de Nederlanden	"	"	1	. . .	7	"
In Zwitserland	"	"	1	. . .	10	"
In Frankrijk	"	"	1	. . .	20	"
In Oostenrijk	"	"	1	. . .	25	"
In den Pauselijken Staat.	"	"	1	. . .	86	"

OVERZIGT DER STUDERENDEN AAN DE DUITSCHE UNIVERSITEITEN. — Berlijn had onder de 292 theologische studenten in 't geheel geen Katholieken; Bonn had 211 Katholieke en 61 Protestanten, Breslau 196 Kath. en 67 Prot., Tubingen 118 Kath. en 146 Prot., Erlangen slechts 253 Protestanten, Freiburg slechts 164 Katholieken, Giessen (ten gevolge van het bisschoppelijk studiegesticht te Mainz) slechts 48 Prot., Göttingen 122, Greifswalde 35, Halle 445, Heidelberg 87, Jena 90, Kiel 32, Koningsbergen 93, Leipzig 193, Marburg 71, Rostock 28, en wel deze allen enkel Protestanten; Munchen had 183, Munster 243 en Wurzburg 112 Studenten, enkel Katholieken. In 't geheel bedroeg het getal studenten in de Kath. theologie van 7 fakulteiten 1227, en dat der Evangelischen van 16 fakulteiten 2063. — Men houde in 't oog, dat onder dit getal de Katholieke theologanten aan *bisschoppelijke* studie-inrigtingen niet begrepen zijn.

INKOMSTEN VAN AL DE PROTESTANTSCHE GODSDIENSTIGE GENOOTSCHAPPEN IN ENGELAND. — " Al die Engelsche genootschappen hebben te zamen ontvangen in 1855 de som van 941,372 p. st. en in 1856 die van 991,307 p. st., eene som van *tien* MILLIOEN, *acht honderd vijf en negentig duizend gulden*. De helft van deze som is alleen in de kas der zendelinggenootschappen gekomen, welke 1556 zendelingen en 2632 verschillende agenten in dienst hebben. " (*De Vereeniging* voor Aug. jl.).

HET AMERIKAANSCH TRAKTAATGENOOTSCHAP. — " Dit genootschap heeft — naar dezelfde *Vereeniging* berigt — sedert deszelfs op-

rigting, nu een dertigtal jaren geleden, 185 millioen exemplaren van verschillende werken uitgegeven en omtrent 12 millioen daartoe besteed. In de laatste 15 jaren hebben zijne kolporteurs 8 millioen bezoeken afgelegd en bijna 5 millioen boeken verkocht. Verleden jaar had het 700 kolporteurs in dienst.“

Of er ook eenige vrucht van bekeering met al die millioenen boeken en bezoeken is uitgewerkt, vinden we er niet bij opgeteld.

Bevolking van londen. — Naar de laatste volkstelling had Londen 2,362,236 inwoners, waaronder 1,106,558 van het mannelijk geslacht, van welke 146,499 beneden de vijf jaren zijn. Ongehuwde mannen waren er 670,380, en vrouwen 735,871; gehuwde mannen 399,098, gehuwde vrouwen 409,731, weduwenaars 109,731, weduwen 110,076. — Er waren 28,578 mannen, die zonder hunne vrouwen en 39,231 vrouwen, die zonder hunne mannen leefden. — geen bewijs waarlijk voor de zedelijkheid! — In 't vorige jaar zijn te Londen 86,833 kinderen geboren, en 56,786 personen overleden.

Het engelsch zeemanshuis. — In de maand Mei werd, meldt bovengenoemde *Vereeniging*, het jaarlijksch verslag van het Engelsch Zeemanshuis gegeven. De admiraal Bowles, die de vergadering leidde, zeide in zijne openingsrede: „De Vergadering zal met dankbaarheid vernemen, dat het aantal logerenden gedurende het laatste jaar heeft bedragen 7509, makende een totaal sedert het begin (voor 16 jaren) van 88,933. Met niet minder vreugde, dat de gelden van de zeelieden, in dat tijdsverloop ontvangen, bedroegen 80,967 p. st., waarvan aan hunne huisgezinnen overgemaakt of in de spaarbanken geplaatst waren tusschen de 38- en 39,000 p. st., bijna de helft van de ontvangene som. Hij liet de vergadering gissen, wat er van al dat geld zou geworden zijn, indien zulk eene inrigting niet bestond. De totale som van zeelieden in 16 jaren ontvangen, bedroeg 650,000 p. st., waarvan 229,000 p. st. aan hunne betrekkingen waren overgemaakt, en 17,000 p. st. in de spaarbank geplaatst waren.“

D. KOORDERS,

DE PUGNA THEOLOGIAM INTER ATQUE ANTHROPOLOGIAM

IN

ECCLESIAE CHRISTIANAE DOCTRINA.

II.

Naar ons vooropgezet plan hebben we nu in de tweede plaats te spreken over het besluit of de gevolgen, door den heer Koorders getrokken uit zijne, zoo hij meent, bewezen bewering, dat het bestaan van God en dat der menschelijke vrijheid met elkander in tegenspraak zijn, en men, aan de rede getrouw blijvende, óf het een óf het andere moet verwerpen.

Ter grondige beoordeeling dier gevolgen hebben we niet alleen toe te zien, of zij waarlijk beantwoorden aan en noodzakelijk voortkomen uit de van den heer Koorders veronderstelde tegenstrijdigheid, maar ze ook te vergelijken met de ware gevolgen van het ware beginsel, 'twelk wij tegen hem hebben verdedigd.

Wij herhalen daarom, dat de eene waarheid met de

andere onmogelijk in tegenspraak kan zijn, dat bepaaldelijk de zedelijke orde of natuur der menschen met het bestaan van God zoo weinig in strijd is, dat integendeel die vrije orde het bestaan van God noodzakelijk veronderstelt, en hetzelfde van Gods oneindige, en 's menschen eindige vrijheid geldt, wat in het algemeen geldt van eindig en oneindig : dat het een door middel van het ander door ons gedacht en begrepen wordt.

Zeer zeker, er blijft iets over dat wij niet weten, iets duisters of niet nader te bepalen. Maar zulks is geen *gebrek* van onze rede, geen afzijn van 'tgeen tot hare natuur behoort. Zij is eindig, tweevoudig en derhalve beperkt. Gelijk zij niet uitgaat van eigenlijke intuitie, kan zij met geen eigenlijke intuitie eindigen. Indien er in de kennis der waarheid voor de rede niet de minste duisternis overbleef, zou zij niet meer discursief zijn en begrijpen, maar zien in éénen enkelen blik, en in plaats van uit vele gedachten of uit vele woorden te bestaan, het oneindige Woord des Vaders zijn.

Dientengevolge is er niets dat wij absoluut volkomen kennen. Naar de voorstelling van den heer Koorders, zou men meenen, dat alleen in de vraag over Gods bestaan en der menschelijke vrijheid deze duisternis gevonden wierd. Zij is overal. En juist omdat zij het gevolg is van de tweevoudigheid der eindige natuur, kunnen alle mogelijke vragen en problema's, waar in alle mogelijke wetenschappen, kunsten en pogingen, de menschelijke geest op stuit, worden teruggebragt tot eene enkele vraag: hoe de menigvuldigheid des *levens* niet verschilt van de *eenheid*, en zij derhalve in het eindige met elkander in verband staan. De heer Koorders bespreekt dat slechts op een bepaald terrein, en behandelt één van de duizend

vragen, die, in bovengenoemden zin, slechts ééne vraag uitmaken.

Uit deze eindigheid der menschelijke rede volgt derhalve volstrekt niets tegen de menschelijke wetenschap; want de wetenschap is volmaking der rede, en tot de volmaking eener zaak behoort voorzeker niet dat zij ophoude te bestaan, door te vergaan in een hooger *genus*. Daar zou de pantheïstische of materialistische verwarring aller *genera* in den absoluut algemeenen en onbepaalden nacht uit volgen.

Inderdaad: wie deze natuurlijke beperktheid der rede houdt voor een *gebrek*, voor een privatie van 'tgene tot de rede behoort, moet met Luther en Calvijn de rede verklaren voor een *brok* waarvan het voornaamste is afgereten, en al verder in dat Pantheïsme waarvan zij zich niet bewust waren, vervallen, om zich zoo mogelijk te verliezen in het Nihilisme.

Dat de rede niet zulk een *brok*, maar een *geheel* is, heeft nog meer en nog gewigtiger gevolgen, die wij voor 't oogenblik achterlaten. 't Is genoeg om van deze zijde het besluit van den heer Koorders te beoordeelen.

Wij zullen dit eerst in zijn geheel opgeven, en het vervolgens beschouwen in ieder zijner deelen, welke we gemakshalve met nommers zullen aanwijzen.

1. „Maar wat dan, indien het waar is, wat Schenkel „zegt: aan de Anthropologie moet even zoowel regt „geschieden als aan de Theologie. Beiden is even waar, „dat de mensch van God afhankelijk en dat hij vrij is; „beiden is even onwaar, dat de mensch afhankelijk is „zonder vrij te zijn, of vrij is zonder afhankelijk te zijn."

2. „De theologanten hebben zich te houden (teneant) aan „het woord van Anselmus: „door 't geloof tot het begrip"."

3. „Zij hebben zich daaraan te houden, dat de gods-„dienst niet uit *de rede*, maar uit de noodzakelijkheid „*der ziel* moet voortkomen" (ex *animi* necessitate oriundam esse).

4. „Vreemd blijve het dogmatisme aan de Christelijke „kerk."

5. „Zij legge zich niet meer toe, om hare dogmata „tot één beginsel terug te brengen."

6. „Altijd herinnere zij zich het woord van den grooten „dichter: „van 't voorwerp des geloofs moet geen ver-„„stand beslechten"."

Hervatten we:

1. „Wat dan, indien het waar is, dat aan de Anthro-„pologie even zoowel regt moet geschieden als aan de „Theologie" enz.

Daar neemt alzoo de heer Koorders het bestaan van God en der menschelijke vrijheid aan, ondanks dat hij zulks eene tegenstrijdigheid voor de rede acht, en erkent eene wetenschap van God en van den mensch! Anthropologie en Theologie!

Onze eerste aanmerking daarop is, dat wie eenmaal aanneemt, dat *iets wat dan ook* waar is, in weerwil dat de rede dwingt het voor eene tegenstrijdigheid en dus voor onwaar te houden — zich niet meer op de rede beroepen mag en nog veel minder van eenige *wetenschap* spreken. Heeft dan de heer Koorders niet de kennis van God en de kennis des menschen, *welke de twee grondslagen zijn der rede*, met elkander in strijd geacht? en desniettemin neemt hij beiden: het bestaan van God, en der vrijheid aan! Na zulk een besluit, kan van geen Anthropologie, noch van eenige wetenschap hoegenaamd nog sprake zijn.

Ten andere doet zich in die beide wetenschappen zelve

dezelfde zwarigheid voor als die, welke bij den heer Koorders voor eene tegenstrijdigheid geldt, en de wetenschap der betrekkingen tusschen God en den mensch onmogelijk maakt. Waarom immers stuiten we op eene duisternis, wanneer we *de betrekking* van oneindig en eindig beschouwen? Juist omdat we ook in het *oneindige* en het *eindige* eene duisternis ontmoeten, en zeer zeker zouden wij volkomen weten, hoe God den wil beweegt en dien nogtans vrij laat, indien wij *God* en den *mensch* volkomen kenden.

Eindelijk staan de kennis van God en de kennis des menschen zoo met elkander in betrekking, dat zij slechts in zoover mogelijk voor ons zijn als deze betrekking door ons gekend wordt. Is dus daarin de volslagen duisternis der tegenspraak, dan is er ook geene kennis van God en den mensch mogelijk.

Eigenlijk komen deze drie aanmerkingen op hetzelfde neêr, namelijk, dat de heer Koorders eenzijdig is, en niet ziet, dat de moeijelijkheid welke hem zoo wanhopig over de kwestie die hij behandelt doet oordeelen, overal in alle kunsten en wetenschappen bestaat.

Immers gelijk ieder eindig wezen *noodzakelijk* verdeeld is in het *vormelijke* of *ééne*, en het *levende* of *actieve*, zoo zijn 's menschen vermogens tweevoudig: heeft hij *rede*, welke als het *ééne* of *vormelijke* tegenoverstaat aan zijnen *levenden*, *actieven wil*, en vinden we wederom in de rede zelve *twee* beginselen: *eenheid* en *causaliteit*.

Te vergeefs is de poging van Kant geweest, deze twee beginselen tot een enkele te maken; hij heeft slechts de *causaliteit* geloochend, en is bijzonder daardoor de vader van het logiesch Pantheïsme, 'twelk de waarheid stelde in eene tegenspraak. Want wanneer we, als hij, niet

dan door het analytiesch beginsel van *eenheid* willen denken, moeten we eindige oorzaak en effect, die *twee* dingen zijn, nogtans denken als waren zij er *een*, en, gelijk Fichte, de *oppositie des levens*, die geene de minste tegenstrijdigheid bevat, verwarrend of vereenzelvigend met de *strijdige oppositie* van ja en neen, in 't Hegelianisme vervallen. Tot een ander uiterste zijn Jacobi en Schleiermacher overgegaan. Gelijk Hegel niet dan abstracte *eenheid* dacht zonder reële onderscheiding, zoo wilden zij alles vatten in *absolute causaliteit* door hen waargenomen in het *gevoel*.

Wij zijn God niet: wij zijn eindig. Wanneer wij *causa* en *effect* denken, vergaat bij deze *twee* dingen de *eenheid*, dat is, het voor ons meest *intelligibile*. Konden wij *causa* en *effect* zóó denken, dat wij dit *reële* onderscheid in de *eenheid* vatteden, gewis dan wisten we wat eigenlijk de *causaal-nexus* is, en zouden we volkomen weten, hoe God, de opperste oorzaak, den wil beweegt en dien niettemin vrij laat.

Ter opheldering van 'tgeen we gezegd hebben: dat in alle wetenschappen en kunsten dezelfde moeijelijkheid gevonden wordt, als zijnde zij een gevolg der eindige natuur, — zullen we de Muziek eens tot voorbeeld nemen.

Is de muziek absoluut volkomen harmonie? Volstrekt niet! Zij die een fijner gehoor hebben, weten, dat de toonladder niet absoluut juist te verdeelen is, en men zoo wat geven en nemen moet om uit te komen. Ziedaar weder hetzelfde: de *eenheid* is niet absoluut toe te passen op het *levend* geluid. En die tweevoudigheid, zich verder ontwikkelend, doet zich overal en bij voorbeeld ook daarin gelden, dat het onmogelijk is den *zang* of het *thema* tot *hetzelfde* te maken als het *akkoord*. Men beproeft dat in

de fuga, waarin alle partijen *zingen*, en deze is daarom zoo genoegelijk voor de liefhebbers: maar we behoeven niet te zeggen, hoezeer dat nog van de levende eenheid verschilt. Is nu de muziek, omdat zij slechts eindige, *tweevoudige* harmonie is, geene harmonie? Muziek geen muziek?

Het is geen aardigheid die wij hier te pas brengen; het is aantoonen, welke de innigste orde der natuur en der wetenschappelijke waarheid is. Want niet enkel de zedelijke praktijk of de maatschappij is de toets der waarheid: hij is ook, ofschoon op andere wijze, in de kunst.

Zou dan de heer Koorders, indien wij eens de eer en het genoegen hadden, aan zijne zijde de schepping van Haydn of eene symphonie van Beethoven te hooren voordragen, tot ons zeggen: dat is kattenmuziek? Hij heeft daarvoor te veel geest. Niettemin hij, die in de door hem behandelde vraag de rede verwerpt, omdat zij boven hare tweevoudigheid niet uit kan, en, gelijk we straks zien zullen, geen rede in de godsdienst duldt, zou toch ook de kunst afschuwelijk moeten vinden, en zoowel als Zwingel geen orgels in de kerk toelaten. Want ook de kunst is en blijft tweevoudig, in weerwil dat zij, men lette daarop, ons streelt *met de nabootsing van het oneindige, hetwelk zij in het eindige wil doen genieten.*

Wij besluiten dus, dat zoo min als de muziek *valsch* is, omdat zij niet puur één is, zoo min in de rede of in de van haar gedachte waarheid eene *tegenstrijdigheid* is, omdat daardoor of daarin de eenheid niet wordt waargenomen, welke de rede te boven gaat.

2. Daaruit, dat Gods bestaan en de vrijheid elkander tegenspreken, en niettemin beiden moeten worden aangenomen, trekt nu de heer Koorders dit gevolg: „de

„theologanten hebben zich te houden aan het woord van „Anselmus: „*door 't geloof tot het begrip*"."

De heer Koorders zal te veel vertrouwd hebben, niet op zich zelven, maar op anderen. Hoe kan iets dergelijks uit de van hem gestelde praemissen volgen? Wij moeten dat woord van Anselmus in den zin nemen dien het bij dezen grooten denker heeft. Het is zijne geliefkoosde gedachte: *per fidem ad intellectum — fides praecedit intellectum — credo ut intelligam — negligentia mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere.* Zoo spreekt hij gestadig. En wat meent hij daarmeê? Wat hij als Katholiek meenen moest en ook duidelijk zegt: dat wij, na door middel van gezag onder den invloed der goddelijke genade de waarheid te hebben aangenomen door het geloof, zooveel mogelijk die waarheid moeten trachten te begrijpen en ons eigen te maken. Dienovereenkomstig bewijst hij niet alleen het bestaan van God, waarvan de kennis niet *per se* tot de openbaring behoort, maar hij toont aan, dat het geheim der heilige Drievuldigheid, der erfzonde, verlossing, enz. overeenkomt met de noodzakelijke orde der rede. Hij is daardoor een der vaders der scholastiek, welke de geheele geloofsleer beredeneerde. Hij kon niet Katholieker spreken.

En nu geeft de heer Koorders dat tot model! hij die de rede veroordeelt! die beweert, dat zij slechts tegenstrijdigheden opmerkt in die eerste en gewigtigste waarheden, welke niet eens tot de eigenlijke openbaring behooren: tusschen Gods bestaan en 's menschen zedelijkheid of vrijheid! Zijne verwerping der dogmatiek geeft hij voor de Katholieke leer van Anselmus uit! Hoe zal er begrip komen uit een geloof, 'twelk volstrekt onbegrijpelijk is, en ondanks eene tegenspraak met de rede wordt volgehouden?

Het is wel op te maken, hoe de heer Koorders aan zoo iets heeft kunnen komen, maar we zullen daar het genoegzame van zeggen, als we het Protestantsch principe, dat hij gevolgd is, nagaan. Voor alsnog zij het genoeg te hebben doen zien, hoe weinig het met de gestelde beginselen van den heer Koorders overeenkomt, de theologanten bij eenen Katholieken Heilige ter school te zenden.

2. „De theologanten hebben zich daaraan te houden, „dat de godsdienst niet uit de *rede*, maar uit de nood-„zakelijkheid der *ziel* moet voortkomen."

Indien het waar was, wat de heer Koorders meent bewezen te hebben, zou er zelfs in 't geheel geene godsdienst zijn. Hetgeen den mensch in de eerste plaats tot beeld van God, voor maatschappij en dus voor godsdienst of maatschappij met God vatbaar maakt, is zijne rede. De rede is de spiegel, is de uitdrukking, het veelvoudig woord van de veelvoudige *menschelijke natuur* [1]). Is dus de rede zoozeer met God in strijd, dat zij God moet *ontkennen*, wanneer zij zich doet gelden als uitdrukking van een waarlijk bestaand eindig intelligent en dus vrij wezen, dan is die menschelijke natuur afschuwelijk boos, gelijk de hervormers leerden, ja zij is eene ondenkbare hersenschim. De mensch die zich niet kan affirmeren voor 'tgeen hij inderdaad is, namelijk voor een vrij en zedelijk wezen, zonder daardoor God te loochenen, *is*, en *is niet*. Hij *is*; want hij affirmeert zich, en ook de heer Koorders neemt het bestaan van den denkenden vrijen mensch aan; hij *is niet*; want zijn wezen

---

[1]) Dat is, van eene van God afhankelijke natuur, welke dien ten gevolge in volstrekt ieder harer gedachten God zoo tot laatsten grond heeft, gelijk zij in staat is, Hem uit haar eigen Hem afbeeldend *wezen* te kennen.

is eene tegenstrijdigheid met Gods bestaan, terwijl de wet en voorwaarde van alle wezen en bestaan, ook van het nietigste stofje, is: nabootsing van God te zijn. Die mensch is dus een Manicheïesch absoluut kwaad of gehypostasiëerd *niet* [1]).

Er wordt gesproken van *voortkomen* van godsdienst uit de ziel: *oriundam esse religionem.*

Het absoluut en bijgevolg valsch individualisme van 't Protestantisme maakt het individu tot bron van de godsdienst, en Schleiermacher, die echt Protestantsche theologant, beweert zóó alles in zijn *gevoel* te bezitten, dat hij, naar zijn zeggen, de geheele geschiedenis der openbaring niet noodig heeft, om Christus te kennen. De godsdienst is voor hem niet eene objectieve orde, maar een subjectief gevoel: „*Frömmigkeit*". Zoo wordt de mensch tot *niets* en tot alles of *God* gemaakt. Neen, in dien zin kan van geen *voortkomen* der godsdienst bij ons sprake zijn. Wanneer wij rede voor de godsdienst vorderen, dan wil dat zeggen, dat de mensch de objectieve orde tusschen God en hem, of de onafhankelijk van hem bestaande wet door zijne rede kent, en overeenkomstig die, aldus van hem gekende maar niet uit hem geboren, wet handelt [2]).

De godsdienst, zegt de heer Koorders, moet voortkomen uit de noodzakelijkheid der *ziel.* Wat beteekent dat? Over dat *voortkomen* uit het individu hebben we reeds genoeg aangemerkt, en wij komen er niet op terug: maar wat wordt hier door noodzakelijdheid *der ziel* verstaan? „Ex *animi* necessitate oriundam *esse religionem*".

---

1) Echt Protestantsch Pantheïsme!

2) Wij spreken over de bloot rationele of natuurlijke godsdienst, die we van de geopenbaarde onderscheiden.

Vooreerst heeft de ziel geene andere noodzakelijkheid, dan al het eindige, dat is, eene hypothetische. Zij is *eindig*. Komt de godsdienst dus alleen uit iets eindigs voort? Of is de heer Koorders consequent genoeg om aan te nemen, dat die ziel, die zich zelve niet affirmeren kan voor 'tgeen zij is, zonder God te loochenen, inderdaad niet bestaat? In dat geval hebben we 't Pantheïsme, en moeten we uit die „noodzakelijheid" God zelven verstaan, die met deze wereld, als een schim van Hem, één zijnde, zelf een schim is!

Ten andere komt de godsdienst, in zooverre zij kan gezegd worden uit de rede voort te komen, uit de noodzakelijkheid der ziel voort. Want de ziel kan onmogelijk anders werken en voortbrengen dan door hare faculteiten. Zij *denkt*, zij *wil*, en zij heeft, omdat zij met een ligchaam vereenigd is, *zinnelijk gevoel* of aandoening. Meer faculteiten heeft ze niet. Wij behoeven niet te zeggen, dat men dat denken verdeelen kan in gedachten, oordeelen, besluiten, enz., en dat willen in beminnen, eigenlijk willen, handelen, enz., of dat gevoel in waarneming van feiten, in bewegingen of aandoeningen door de liefde opgewekt. Maar wat hier hoofdzaak is: de rede of het denken is, ondanks al het door elkander spelen dier faculteiten, de eerste faculteit, welke ten grond strekt aan den wil, of de liefde, en weder door bemiddeling van die liefde aandoeningen doet ontstaan. In zooverre dus de godsdienst uit de rede voortkomt, komt zij uit de noodzakelijkheid der ziel voort, dewijl deze niet werkt dan door faculteiten, van welke de rede de eerste is.

Ontkent welligt de heer Koorders met de hervormers de *activiteit* onzer ziel in de godsdienst? Dan komen wij weder op hetzelfde neêr. Want wat nooit ageert, bestaat niet.

Neemt hij eene faculteit aan die boven rede en wil verheven is? Maar voor zulk eene faculteit is in de menschelijke talen geen woord te vinden; zij kan niet gedacht worden en bestaat niet. Wij weten zeer wel dat Schleiermacher [1]) zich *verbeeldt*, in het gevoel iets te bezitten, dat boven rede en wil verheven is, maar zulke verbeeldingen verdienen geen wederlegging. Hij wederlegt zich zelven, wanneer hij de Christelijke dogmatiek bestrijdt, en zijn eigen beginsel vergeet. Hij zelf zegt: „So „dürften wir — gar nichts bestimmtes dabei *zu denken* „im Stande sein, mithin auch gar nichts daran haben" [2]). En toch is er niets zoo onbepaald, zoo alles en niets als zijn zoogenaamd *Abhängigkeitsgefühl.* — Waarom of die man, die alle dogmatiek voor bloote *reflexie* en van geen waarde voor de godsdienst houdt, zooveel boeken heeft geschreven?! Hij bewijst met heel veel redenering dat de rede en dus zijne redenering niets te beduiden heeft!

Eindelijk kan de heer Koorders niet de ingestorte genade bedoelen, zulks wordt uitgesloten door de *noodzakelijkheid* der ziel. Genade behoort niet tot de noodzakelijkheid der ziel.

Zoo dus de heer Koorders geene pantheïstische gevoelens aankleeft, begrijpen we er niets van.

4. „Vreemd blijve de kerk aan het dogmatisme, *aliena „sit a dogmatismo ecclesia christiana.*"

Zal men dan *doctor* Theologiae worden om te *doceren*, dat men niet doceren moet? *Weten* wij dan niets? Inderdaad het is consequent. Als men de rede verklaard

---

1) Waarom wij hem steeds aanhalen, zal zich later verklaren.

2) *Der Chr. Glaube*, II. Schlusz von der göttlichen Freiheit. § 170, 3.

heeft voor eene tegenstrijdigheid, dient men alle dogmatiek te verwerpen. Naar den beroemden Schleiermacher komt het er ook volstrekt niet op aan, of iemand monotheïst, pantheïst of polytheïst is, mits hij slechts dat *Abhängigkeitsgefühl* hebbe!

Men zal alzoo zekerheid bezitten, zonder zekerheid van *gedachte*, hoedanig of waarover die gedachte moge verondersteld worden. Begrijpt iemand zulk eene zekerheid? Zij is zeer zeker niet de zekerheid eens menschen; het menschelijk subject wordt daarmede geheel ontkend.

Ketterij is dus eene onmogelijkheid. En als de Apostelen haar nogtans zoo vreeselijk veroordeelen, zal dat moeten uitgelegd worden door hunne nog te weinige ontwikkeling, waardoor ze niet wisten, dat alle dogmatiek slechts reflexie is, en systimatiseren eener op die wijze verkregen *kerk*leer, welke tot de godsdienst zelve niet behoort! De eigenlijke leer is geen leer, en als de wijze Weisze zegt: boven de tot dogmatisme vervallen Apostelen *geht sie hinaus*. De dogmata zijn slechts verschijnselen van die onbekende x, door den heer Koorders noodzakelijkheid der ziel genoemd, welke nogtans zoo weinig verschijnen kan, dat die verschijnselen er vreemd aan blijven! weshalve ook de kerk er vreemd aan blijven moet: *Aliena sit a dogmatismo ecclesia christiana*! We zullen en kunnen al de ongerijmdheden niet opnoemen die er voor de godsdienst en hare geschiedenis uit volgen, en we hebben het ook reeds overvloedig wederlegd.

5. „Zij (de kerk) legge zich niet meer toe om hare „leerstukken tot één beginsel terug te brengen."

De kerk? welke hier is bedoeld? De Katholieke, tot welke wij behooren, en buiten welke wij geen andere kerk erkennen? Waarschijnlijk niet. Ook heeft deze zich

nooit toegelegd, hare leer tot *één* beginsel terug te brengen, en zal zulks ook nimmer doen. Want daarmede zoude zij niet alleen de rede, welke *tweevoudig* is en blijft, maar hare eigen leer verzaken. Naar die leer schept God niet noodzakelijk, en kan alleen uit het idee van God de wereld niet volgen; wederom behoefde God de wereld niet zoo te maken als Hij haar gemaakt heeft, behoefde God zich niet te openbaren aan den redelijken mensch, dien niet te verlossen, niet zóó te verlossen, enz. Kortom, de *waarheid* is voor ons altijd aan *feit* verbonden, hetwelk door geene redeneringen is voort te brengen, en zoo gewis als Christus' Godheid *oneindig* van zijne menschheid verschilt, zoo onmogelijk is het voor ons de godsdienstleer tot één enkel beginsel terug te brengen.

De heer Koorders meent alzoo de Protestantsche kerk. Hij weet wel dat wij in het Protestantisme geen kerk erkennen. We zullen dat voorbijgaan, dewijl wij zonder noodzaak hem geene onaangenaamheden willen zeggen, en het ons, meer dan hij weet, smartelijk valt, hem of liever de dwaling door hem voorgestaan, te moeten bestrijden.

De Protestanten, ja wij geven dit toe, zij zoeken naar één absoluut principe. Helaas! dat is de oorsprong aller dwalingen, en het Protestantisme heeft daarin zijn eigenlijken grond. Zulks blijkt van zoo vele zijden, dat wij er niet aan kunnen denken het aan te toonen. De grondverdeeling *God* en de *mensch* is weggenomen, dus ook die van subject en object, en het geloof van den mensch is de levende Zoon Gods zelf. Met zekere naïeveteit heeft Schenkel bewezen, dat het Protestantisme maar één principe heeft. Er valt geen oogenblik aan te twijfelen. Het staat daarin met Pantheïsme en Materialisme gelijk, en

't noodzakelijk gevolg is, dat de *God-mensch* wordt geloochend.

Indien het waar is wat we zeggen, dan moet de heer Koorders, wiens gevoelen wij zeer Protestantsch genoemd hebben, insgelijks slechts één absoluut beginsel erkennen. En zeer zeker het is zoo. Het eenig onderscheid bestaat daarin, dat hij dat absoluut ééne beginsel niet stelt in de gedachte, maar in die onbekende x, waarmede, naar onze gissing, een *gevoel* als van Schleiermacher bedoeld is. Dewijl het namelijk onmogelijk is voor den mensch, alles tot pure eenheid, of één absoluut beginsel te brengen, moet er eene scheuring volgen: plaatst de een dat beginsel in de meest abstracte *eenheid*, de ander in de meest vage *activiteit*. 't Is duidelijk genoeg, dat de heer Koorders dit laatste beginsel volgt. Waarom anders wil hij niet alleen in de godsdienst, maar, wat in den mond van een Protestant nog sterker is, zelfs in de kerk geen dogmatisme? Indien men niet met de speculatieve school, welke van Hegel afstamt, alles wil halen uit *het denken*, dan behoeft men nog niet tot een ander uiterste over te slaan, en, aan de rede haar regt ontzeggend, alles te halen uit eene duistere noodzakelijkheid *der ziel*. Hoe 't zij, te zeggen: wij weten niets, is even absoluut als te zeggen: wij weten alles, en beiden komen uit een valsch absoluut principe voort.

6. „Altijd herinnere zij zich (de kerk) het woord des „grooten dichters: „van 't voorwerp des geloofs moet geen „„verstand beslechten"."

Geloofswaarheid in eigenlijken zin is door den heer Koorders niet besproken geworden. Dat er een oneindig God bestaat, dat de mensch een vrij of zedelijk wezen is, en God als opperste oorzaak ook den vrijen wil der

menschen bestiert, zijn waarheden die binnen het bereik der rede liggen, door de rede bewezen kunnen worden en bewezen zijn. Ware het zoo niet, dan zou de rede, haren natuurlijken grond en voltooijing missend, geene rede en de mensch geen subject zijn *aan wien* zich God kon openbaren of hoogere waarheden mededeelen.

't Is waar dat die slechts redelijke waarheden, als bijv. Gods bestaan, in de openbaring zijn opgenomen. Dat is noodzakelijk. God immers kan aan den mensch zich niet nader doen kennen, zonder dat in die meerdere kennis de bevestiging der mindere ligt opgesloten. Ten andere kan het oneindig Woord des Vaders zich niet aan den mensch verstaanbaar maken, zonder zich in de eindige menschelijke woorden of redelijke orde der dingen uit te drukken. Derhalve huwt zich het goddelijke aan het menschelijke. En dewijl in die vereeniging het menschelijke, gelijk zulks de orde vordert, door het goddelijke gedragen wordt, en bestemd is om van dat goddelijke doordrongen en verheerlijkt te worden, zoo is het wel zeer begrijpelijk, dat het goddelijke zich huwt aan de gronden der rede, en die kennis van God en des menschen, waarop de rede steunt, in de openbaring is opgenomen.

Doch die vereeniging is geen vereenzelviging. Gelijk God geen mensch wordt in dien zin, dat daarbij het onderscheid der naturen vergaat, maar de Zoon de menschelijke natuur slechts aanneemt, en deze beide naturen in Hem zóó onmogelijk ééne natuur kunnen worden, als het oneindig eindig worden kan of het eindige oneindig: evenzoo blijft in het geloof zelfs het goddelijk en redelijk element verschillend, hoe naauw ook vereenigd, en weder de bloot redelijke kennis of wetenschap verschillend van het geloof.

De vraag door den heer Koorders behandeld, namelijk de overeenkomst van Gods bestaan met de menschelijke vrijheid, is dus geene eigenlijke geloofsvraag, omdat niet enkel het geloof daarover beslist, maar ook de rede zonder of buiten het geloof; en dewijl de heer Koorders van niets anders spreekt dan van het al of niet overeenkomen met de rede, is zijn betoog bloot wetenschappelijk of philosophiesch, en komen deze woorden: „van 't voorwerp „des geloofs moet geen verstand beslechten" hier volstrekt niet te pas [1]).

Men ziet hieruit, dat hij de philosophieke kwestie met de eigenlijk theologische verwart, dus de rede met de openbaring, dus het natuurlijke met het bovennatuurlijke, dus het eindige met het oneindige, gelijk zulks aan het Protestantisme eigen is. Dit voert ons tot hetgeen wij in de derde plaats beloofden te zullen bespreken: de getrouwheid van den heer Koorders aan dat Protestantsch principe.

(*Het slot volgt.*)

---

1) Wij zeggen met voordacht: „deze woorden"; want bij den Protestantschen Bilderdijk kunnen zij den zin hebben welken de heer Koorders er aan geeft.

EENE STEM UIT DEN VREEMDE

OVER DE

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

Er is onlangs bij Gebr. Binger te Amsterdam een niet onbelangrijk uit het Hoogduitsch vertaald werkje (VIII en 166 bl.) verschenen, dat ten titel voert: „*De Nederlandsche Hervormde Kerk.* — Karakterschetsen en mededeelingen over haar tegenwoordigen toestand, door August Köhler, Candidaat tot de H. Dienst." — De oorspronkelijke schrijver, is, naar de ongenoemde vertaler berigt, een jong mensch, die, na vroeger eenigen tijd (gelijk we van den auteur zelven vernemen) aan de Universiteit te Utrecht de lessen te hebben bijgewoond, in 1855 op kosten eener inrigting te Bonn (*die Dorner-Bachstiftung*) eene wetenschappelijke studiereis in ons land gedaan, onze Universiteiten bezocht, en getracht heeft door eigen waarneming den toestand der godgeleerde wetenschap en harer verkondiging, alsook van 't godsdienstig leven der Protestanten in Nederland te leeren kennen. Hij gaf het vorig jaar op last en ten voordeele van genoemde stichting, welke hem tot die reis in staat gesteld had, de resultaten zijner opmerkingen in het licht, waarvan hier weldra bovengenoemde, niet zeer gelukkige, vertaling verscheen. Deels om vele minder bekende bijzonderheden welke het boekje bevat, deels wijl het ons niet onverschillig kan zijn, wat vreemden over het Protestantisme en den stand

der Protestantsche wetenschap in ons vaderland denken, achten wij het nuttig, een beknopt begrip van dien arbeid te geven. Het doel van dit opstel bragt meê, dat we spaarzaam waren met onze aanmerkingen, waartoe anders de gelegenheid zeker niet ontbrak. De schrijver, die hier te lande met veel heuschheid ontvangen is en veel gezien heeft, betuigt, dat hij wat trouw en naauwkeurigheid betreft, niets gelooft gezegd te hebben, dan wat hij zelf gezien of uit gedrukte stukken (meestal in zijn werk aan den voet der bladzijden opgegeven) ontleend heeft. Moest hij om wille der bescheidenheid veel van het echt *Christelijk leven* 'twelk hij hier aantrof, met stilzwijgen voorbijgaan: van de Protestantsche *godgeleerdheid*, naar hij meende, behoefde hij niets voor zich te houden, en van dezer verschillende rigtingen biedt hij dan ook een uitvoeriger overzigt aan. Zijn boek heeft, behalve de vrij breede inleiding, drie afdeelingen, waarvan de eerste over *godgeleerdheid*, de tweede over *Kerkinrigting en Kerkbestuur*, de derde over *Christelijk leven* hier te lande handelt. We kunnen in ons verslag gevoegelijk dezelfde orde volgen, doch zullen ons ditmaal tot de Inleiding en de Nederlandsche godgeleerdheid bepalen.

INLEIDING.

De schrijver begint met de verwonderlijke bewering, dat men eerst in onze dagen in het artikel der Apostolische geloofsbelijdenis: „ Ik geloof eene heilige, algemeene kerk" een regt duidelijk inzigt zoekt te krijgen; de eenvoudige Christenen en de godgeleerden begrijpen, dat voortaan al de verschillende kerkgenootschappen, wel verre van de Roomsche en Grieksche belijdenissen te

moeten volgen, die dat artikel uitsluitend elk voor zich willen doen gelden, zich slechts als deelen en leden van de algemeene kerk hebben te beschouwen. 't Is er bij de afzonderlijke leden nog wel verre af, dat ook hun gedrag met die meening overeenkomt, maar de kerkgenootschappen toch streven naar meer broederlijke betrekking. Pogingen tot vereeniging hebben wel is waar, vooral wegens haren verdachten oorsprong, al zeer weinig waarde, doch thans meer dan vóór eene eeuw, neemt het eene kerkgenootschap deel in bloei en kwijning van het andere. Dat getuigen die verschillende verbindtenissen, als de Evangelische *Alliance*, de bijbelgenootschappen, de Gustaaf-Adolf-Vereeniging, enz.; dat de reizen, om vreemde kerken met hare inrigtingen en haar leven te leeren kennen; dat de liberaliteit, waarmede men de godgeleerde en stichtelijke literatuur ook van andere kerken gebruikt.

Daarom verwacht de heer Köhler ook, dat hij met de openbaarmaking der resultaten zijner kerkelijk-theologische reis naar Nederland, aan zijne landgenooten eene dienst zal doen. Want dit Nederland verdient hunne belangstelling in hooge mate. Er is naauwelijks eenig ander land, waar zich de eigenaardigheden der Hervormde kerk zoo bepaald en klaar vertoonen als wel daar. Leer, staatsinrigting, eeredienst, gewoonten, het inwendig leven — in één woord alles was, voordat het moderne ongeloof er binnendrong, door en door Hervormd. Wat ook de neologie reeds verdorven hebbe, de reiziger, die uit het grootendeels Luthersche Duitschland komt, moet bekennen, dat hij thans op een gansch anderen, namelijk op Hervormden bodem staat. Daar zijn wel allerlei kerkelijke benamingen, maar de Hervormde leer heeft er zulk eene magt, dat zij niet enkel in het inwendige leven, maar tot zelfs in

de Luthersche kerk zoozeer is doorgedrongen, dat een Luthersche uit oostelijk Duitschland, die eene Luthersche godsdienstoefening in Nederland bijwoont, zich naauwelijks kan voorstellen, in eene Luthersche kerk te zijn; want daar ziet men geene waskaarsen, krusifiksen, beelden, altaren; zelden eene nachtmaalstafel, en meestal staat op die plaats eenvoudig het voorlezersbankje. Doch niet slechts door haren al-regelenden invloed was de Hervormde kerk hier de heerschende, maar ook door hare getalsterkte (zij telt 1.750,000 zielen), alsmede door de betrekking waarin zij vóór 1795 tot den Staat stond, door wien zij alleen erkend en alle ander kerkgenootschap bloot geduld werd. Door de sedert ingevoerde scheiding van Kerk en Staat, en door het opkomend ongeloof is die heerschappij wel eenigzins beperkt; niettemin heeft de Hervormde kerk nog verreweg den meesten invloed en het hoogste gewigt in Nederland, en daarom spreekt hij vooral van haar, en slechts in 't voorbijgaan of als aanhangsel van de andere kerkgenootschappen (welke met die achterstelling zeker niet bijzonder zullen gevleid wezen). Hij moet echter iets hooger opklimmen, om den tegenwoordigen toestand beter te doen begrijpen, en de omstandigheden voor oogen te stellen welke de thans indringende neologie hebben voorbereid.

Op de synode dan te Dordrecht [1]) van 1618 en 1619 had men geloofsartikelen gemaakt, waarin men niet meer eenvoudig den inhoud van zijne eigene geloofsovertuiging openbaarde, maar ook symboliesch bepalingen vaststelde, die eigenlijk slechts speculatieve bewijzen waren voor de

---

[1]) Zie H. E. Vinke, *Libri symbolici Ecclesiae Reform. Nederl.* in de *Praefatio*.

verdedigde Protestantsche leer: dat de mensch van natuur onbekwaam is tot *eenig* goed, en zijne zaligheid dus *geheel alleen* aan Gods genade te danken heeft. Tot bepaalde kerkleer, aan welker aanneming ten strengste de hand gehouden werd, had men op die wijze ook zulke stellingen gemaakt, die enkel tot verklaring en bewijs, tot overtuiging van het verstand konden dienen. Aldus was voor de *scholastiek*, en zelfs voor eene nog meer haarklovende scholastiek dan die der Luthersche Kerk, de deur wagenwijd opengezet. De bespiegelingen in de geloofsbelijdenissen verkondigd, moesten door nog kunstiger bespiegelingen bewezen worden. Men durfde er niets van laten varen, om niet tegelijk den Christelijken geloofsinhoud, die er mede vermengd was, te verliezen. (Wat schromelijke verwarring al dadelijk van Protestantsche geloofswaarheid en wetenschap, welke men niet van elkaâr te onderscheiden wist!) En was in den beginne de spitsvondigste scholastiek nog (we volgen altoos de voorstelling des schrijvers) met een waarachtig Christelijk leven vereenigd, zooals in den hoogsten graad bij den Utrechtschen hoogleeraar Gijsbertus Voet (1589—1676), die in vertrouwde betrekking tot Anna Maria Schuurman en Jean de la Badie gestaan had — later bij het einde der 18e en den aanvang der 19e eeuw, begon zich en philosophiesch en ander ongeloof te vertoonen, dat welhaast in het kerkelijk systeem met een scherp ontleedmes theorie van dogmen aan 't scheiden ging, zoodat de scholastiek niet bij magte was, het oude stelsel vol te houden. Met hetgeen naar waarheid prijs gegeven moest worden, offerde zij ook het heilige Christelijke geloof op. Wanneer ook al mannen als Muntinghe, van Voorst, Heringa en anderen het oude nog zooveel mogelijk zochten te redden,

was toch b. v. Brouwer reeds tot de neologie vervallen. En natuurlijk was het orthodox supranaturalisme, waartoe de oude scholastiek langzamerhand overging, en waarvan wij in Utrecht den wetenschappelijken zetel vinden, evenmin in staat, het reeds kerk en godgeleerdheid binnendringend ongeloof weerstand te bieden.

Behalve die scholastieke rigting had bij de Nederlandsche godgeleerden in de 17e en 18e eeuw ook de wijsbegeerte van Descartes (1596—1650) ingang gevonden. Door haar leerde men — zegt Köhler — het tot dusverre anders onwraakbare gezag der kerkleer wantrouwen, en onder haren invloed schreef de Amsterdamsche predikant Balthazar Bekker (1634—1698), behalve tal van andere geschriften, ook zijn bekend boek: *De betooverde wereld.* Daarin loochent hij vlakweg het bestaan van engelen en booze geesten, als slechts voorstellingen uit het Heidendom en het verbasterde Jodendom overgenomen. Wat het bestaan van den Duivel betreft: *geleerd* — schrijft Bekker — heeft de Heer dat nooit, maar hem slechts in 't voorbijgaan genoemd, zich *schikkend* naar de begrippen zijner tijdgenooten. Vrome Christenen moeten het geloof aan den Duivel opgeven: want vooreerst zulk een wezen tusschen God en de menschen is geheel ondenkbaar, en ten andere doet men door de magt gewoonlijk aan den Duivel toegeschreven, aan Gods volstrekte majesteit en eer te kort. Wegens deze vrijzinnige bewering — zegt Köhler, ze mogt wel ongeloovige heeten — werd Bekker van zijn ambt ontzet, en ook nog anders vervolgd. — (Indien thans eens de openbare en geheime Bekkers moesten geweerd worden, hoeveel predikantsplaatsen zouden er bezet blijven?)

Omstreeks denzelfden tijd, in 1666, gaf ook een zekere Lodewijk Meier eene verhandeling van zeer bedenkelijke

rigting in het licht, welke groot opzien baarde en verscheidene uitgaven in het Hollandsch, het Fransch, en het Latijn (*Philosophia Scripturae interpres*) beleefde.

Hoe — is daar de vraag — en naar welke grondbeginselen moet de Schrift uitgelegd worden?

De stelling der Roomschen over het gezag ten dezen der Kerk wordt natuurlijk verworpen, doch ook het Protestantsch gevoelen niet aangenomen. Want — schreef Meier — als men de op vele plaatsen duistere schrift uit haar zelve wil uitleggen, dan is dit niet anders dan het duistere door het duistere willen verlichten. Wil men haar volgens het inwendige, bovennatuurlijke getuigenis van den Heiligen Geest verklaren, dan vervalt men noodzakelijk — hoe waar! — tot geestdrijverij en kwakerdom. De eenige bruikbare uitlegster is veeleer de wijsbegeerte, dat is de ware, zekere, ontwijfelbare kennis der dingen, welke uit de van nature erkenbare en vaste beginselen verkregen en onomstootelijk bewezen wordt Maar wat kennis geeft in dat geval de beoefening der schrift meer dan men toch door de wijsbegeerte kan verkrijgen? Zoo de schrift — luidt Meier's antwoord — al geen nieuwe waarheden mededeelt, noch ook de oude helderder en zekerder maakt, geeft zij toch aanleiding om na te denken over zulke zaken, die ons anders niet zoo na liggen. Hier zien wij — roept de heer Köhler te regt uit — reeds het naakte rationalisme ('twelk immers reeds een noodzakelijk gevolg was van 't Protestantsche vrij onderzoek), en zoo we — gaat hij voort — in die verhandeling nog van de heilige Drieëenheid (*sancta trias*) en dergelijke onderwerpen hooren spreken, komt dit meer daar van daan, dat men destijds nog zoo den moed niet had, om met hedendaagsche stoutheid (als bijv. Dr. Zaalberg en

geestverwanten?) de leerstellingen der kerk te loochenen.

Zoodanige stemmen echter als van Bekker en Meier vonden niet veel weerklank. De tijd was — beweert Köhler — over 't geheel nog te vroom. Slechts eene geloovige, *vrome* oppositie kon iets tegen de heerschende scholastiek uitrigten, en een zoodanige was de van Coccejus uitgegane godgeleerde rigting. Johannes Coccejus, geboren in 1603, achtereenvolgens Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Bremen, Franeker en Leiden, gestorven in 1669, niet voldaan met de heerschende scholastiek, wendde zich tot de beoefening der H. Schrift, doch die hij naar andere en betere uitlegkundige regelen dan zij volgde zocht te verklaren. Hij beschouwde de schrift als een *geheel*, sloeg bij de verklaring steeds acht op den zamenhang, zoowel der afzonderlijke deelen als van 't geheel, en dewijl hij haar geheel en al voor een werk van den H. Geest hield, ontleende hij uit haar niet alleen de stof der geloofsleer, maar zocht hij ook hare grondvormen en dezer hoofdbepalingen er uit af te leiden. Hij plaatste zich derhalve zoo ten eenemale onder 't gezag van het goddelijk woord (altoos natuurlijk naar zijne eigene individuele opvatting verstaan), dat hij, in de scherpste tegenstelling met Voet en zijne school, alle gezag der kerkelijke overlevering, alle schoolsche uitdrukkingen en benamingen in de geloofsleer verwierp, en daarvoor alleen schriftuurlijke uitdrukkingen toeliet. Doch ook hem is het gegaan, gelijk het (treffende bekentenis van den schrijver!) den bijbelschen godgeleerden zoo dikwijls gaat, „ dat hij zijne eigene, soms zeer vreemde denkbeelden eerst in de Schrift heeft ingebragt, om ze er dan naderhand weder uit te kunnen uitleggen". Niettemin heeft hij door zijne exetiesch-bijbelsche godgeleerdheid bewerkt, dat, nevens de

strakke scholastiek, de bijbelsche geest in de Nederlandsche godgeleerdheid krachtig is opgewekt, en ongetwijfeld heeft hij — verzekert de heer Köhler — er veel toe bijgedragen, dat „het Nederlandsche volk boven vele andere volken den roem heeft van zeer ervaren en te huis te zijn in de H. Schrift." (!)

Was Coccejus echter — vervolgt de schrijver — reeds tot vele wonderbaarlijkheden in zijne exegese vervallen, zijne leerlingen en navolgers verliepen zich zoozeer „in „die beuzelend-geestige manier", zooals Ebrard het noemt, dat de heilzame stoot door Coccejus gegeven, zonder eenig belangrijk gevolg zou gebleven zijn, had niet Lampe (1683—1729) op nieuw een weldadigen invloed op de Coccejanen zelven uitgeoefend. Hij kon, naar Göbel zegt, met zijn *ernstig*, *werkdadig Christendom* aan de Coccejanen, die zich in onvruchtbare, bijbelsche en godgeleerde spitsvondigheden en beuzelarijen verloopen hadden, den *echten*, *volledigen Christelijken inhoud* teruggeven. Dat hij dit gedaan, de ernstige Coccejanen op nieuw gesterkt en als Lampianen vereenigd heeft, dat is zijne verdienste jegens de Nederlandsche godgeleerdheid en kerk. *Natuurlijk* ontbrak het niet aan vele twisten en verketteringen — hoe stichtelijk! — van den kant der Voetianen tegen de Coccejanen en later tegen de Lampianen; maar het resultaat van den strijd was toch dit, dat de drie partijen elkander wederkeerig moesten erkennen en een heilzamen invloed op elkaâr konden uitoefenen. Aan elke universiteit moest een Voetiaan (voor de dogmatiek), een Coccejaan (voor de exegese), en een Lampiaan (voor de praktische godgeleerdheid) aangesteld zijn; en in alle groote steden hadden de drie rigtingen, tot nog in onze eeuw toe, het regt op een gelijk aantal predikanten.

De drie genoemde rigtingen evenwel waren aan het eind der vorige eeuw niet meer in staat, op wetenschappelijk terrein aan het indringend ongeloof het hoofd te bieden; zij hadden — naar Köhler's voorstelling — elk hare eigene zwakke, kwetsbare zijde. De dogmatische gevoelens der scholastieken waren niet meer in het Christelijk bewustzijn geworteld; de Coccejanen verloren zich op het exegetiesch gebied in kinderachtige en willekeurige beuzelingen; en de Lampianen stonden, evenals de Piëtisten in Duitschland, met terugzetting van alle leerstellingen, zoo eenzijdig het werkdadige Christendom voor, dat zij, voor hun persoon, wel Christen konden blijven, maar het veld der wetenschappelijke godgeleerdheid moesten ruimen.

De toegang voor de neologie stond diensvolgens open; er behoefde slechts eenige aanleiding van buiten te komen, om aan de godgeleerdheid eene andere rigting te geven. En dat geschiedde ook welhaast door den invloed, welken meer algemeen het Engelsche en Fransche ongeloof, en bepaalder de Duitsche verlichting op Nederland uitoefenden. Om dit te toonen, moet de schrijver zich nu een oogenblik tot de Luthersche Kerk in ons vaderland wenden.

Tot in het begin dezer eeuw moesten de Lutherschen in Nederland hunne jonge godgeleerden op de Duitsche hoogescholen doen opleiden. Van daar bragten zij den destijds er heerschenden geest des ongeloofs mede naar huis; doch de gemeenten waren hier — zegt de heer Köhler — „aan de gezonde spijs van het zuiver Evan„gelie gewoon", en vele Christenen wilden van het nieuwe licht niets weten. Anderen echter waren er meê ingenomen, en zoo kwam het in Amsterdam tot eene breuk tusschen de beide rigtingen. Toen alle pogingen van hen

die bij 't oude geloof wilden blijven ter verwijdering van de rationalistische leeraars mislukten, en zij geen mogelijkheid zagen om de verkondiging van het reine Evangelie in het oude kerkgenootschap te behouden, bleef hun slechts één weg over, zich namelijk van de bestaande Evangeliesch-Luthersche Kerk af te scheiden, en eene Herstelde Luthersche Kerk te stichten. Op het nieuwe bedehuis, dat zij zich bouwden, schreven zij met groote letters hetgeen hun roem zoude zijn:

„*En zij bleven volstandig in de leer der Apostelen.*"

Aan de gemeente te Amsterdam sloten zich nog verscheidene andere aan. Door deze afscheiding der Herstelde Lutherschen, zonk de Evangeliesch-Luthersche Kerk al dieper en dieper; hunne predikanten gaven zich meer en meer aan het rationalisme over, en ook in de gemeenten drong het al verder door, totdat er in lateren tijd eenige verbetering gekomen is [1]).

---

1) De heer Köhler geeft hier in eene noot eenige nadere opgaven omtrent den tegenwoordigen toestand der Luthersche Kerk hier te lande, deels naar eigen waarneming, meerendeels echter uit het *Exposé historique de l'état de l'église réformée des Pays-Bas*, par la commission pour les affaires Wallones des Pays-Bas. Amsterdam. 1855. — De Evangeliesch-Luthersche Kerk heeft ongeveer 55,000 zielen in 47 gemeenten en 9 filiaalgemeenten. Onder de 58 predikanten zijn enkele Duitschers, zooals te Amsterdam en te Nijmegen; verscheiden Duitsche predikantsplaatsen, zooals in den Haag en te Rotterdam, zijn vervallen. De Luthersche Kerk wordt door den Staat volledig erkend, maar is tot hem in een zeer vrije verhouding. Hare inrigting, evenals hare eeredienst, is genoegzaam geheel aan die der Hervormde Kerk gelijk. Sedert het begin dezer eeuw heeft zij aan het Athenaeum te Amsterdam een eigen Seminarie, waarbij twee professoren in de Luthersche theologie aangesteld zijn, om hare toekomstige leeraars te vormen; doch deze moeten ook de lessen der niet Luthersche professoren in de theologie aan het Athenaeum bezoeken. — De Herstelde Luthersche Kerk is op verre na zoo talrijk niet. Zij bestaat uit slechts 11,000 zielen, die

Deze in Duitschland gevormde godgeleerden der Evangeliesch-Luthersche Kerk bragten de Duitsche verlichting in Nederland over. Men werd daar, ook langs dien weg, met Steinbart, Semler, Michaëlis, Ernesti en anderen bekend. Beschouwde men beide eersten als te zeer aan het ongeloof overgegeven, de beide laatsten, en vooral Ernesti, oefenden een zeer grooten invloed uit. Had de dogmatische school de beoefening der Schrift geheel verwaarloosd, en, waar zij zich daarmeê nog afgaf, den bijbel in den zin van haar kunstig systeem uitgelegd; hadden de Coccejanen daarentegen in hunne schriftverklaringen, slechts naar den anderen kant, evenzeer willekeur laten heerschen: zoo was nu de behoefte aan eene uitlegging ontstaan, die geheel eenvoudig den eenvoudigen zin volgens de regelen der spraakkunst zocht uit te vorschen. Deze wijze van uitlegging was reeds door de beide Schultensen, Venema, Schroeder, Abresch en anderen aangewend. De commentariën dezer theologen zijn doorgaans zeer geleerd, en vooral met soms goeden, dikwijls echter ook zeer verkeerden, Arabischen opschik opgeluisterd, maar zijn — zegt Köhler — van weinig eigenlijke vrucht voor den godgeleerde.

Spoedig echter ging men in deze nieuwe manier

---

8 gemeenten vormen, door 11 leeraars bediend. De inwendige inrigting is gelijk aan die der Evangeliesch-Luthersche Kerk. De jonge theologanten worden door de Hersteld-Luthersche leeraars in Amsterdam gevormd, maar bezoeken daarbij ook nog de lessen aan het Athenaeum en van de Seminariën der kleinere genootschappen. Bij de *Christenen* in Nederland waren tot nu toe de leden der Herstelde-Luthersche Kerk natuurlijk veel meer geacht, dan de Evangeliesch-Lutherschen. Sedert echter ook in de laatstgenoemden het oude geloof — gelijk de heer Köhler het noemt — weder begint te ontwaken, zijn ook zij weder in achting gerezen.

(zeer „natuurlijk" weêr en gevolgelijk) zoo ver, dat bijv. Kantelaar als regel voor de bijbelverklaring stelde: „Men moet den bijbel evenals ieder ander menschelijk boek lezen, verklaren en uitleggen. Bij diens verklaring moet men steeds zulke hulpmiddelen aanwenden, als men bij de verklaring van alle andere boeken gebruikt." — Over 't algemeen had men echter nog te veel eerbied voor Gods woord, om dezen regel onvoorwaardelijk te volgen. Vandaar hebben ook — merkt de schrijver aan — de meeste Nederlandsche uitlegkundige werken, waarop de nieuwe rigting van invloed is geweest, een vreemdsoortig gemengd karakter, zoodat zij bijv. nu eens de wonderen en de profetiën wegredeneren, dan weder andere aannemen, terwijl zij ook geen vast begrip over de betrekking tusschen geschiedenis en mythe ontwikkelen, als o. a. van der Palm en Muntinghe. Zuiver spraakkunstig ging de Leidsche hoogleeraar van Hengel te werk, dien men in Nederland dikwijls den Nederlandschen Winer hoort noëmen.

Op die wijze — aldus besluit de schrijver de door hem gegeven historische schets om beter den stand der tegenwoordige partijen te doen begrijpen — op die wijze maakte zich vooral op het gebied der uitlegkunde de geest van een *fijn ongeloof* langzamerhand van de Nederlandsche godgeleerdheid meester, 'twelk zich dan ook in zedekundige, flaauwe preken voor de gemeente openbaarde. Hij zegt *fijn ongeloof*; want met de grondigheid en krasheid, waarmeê dit in Duitschland geschiedde, is (volgens hem) de neologie in Nederland nooit opgetreden. Men is daar voorzigtiger en gematigder. De reden hiervan ligt vooreerst in het nationale Nederlandsche karakter, bedaarder dan het Duitsche; men denkt er meer over de

gevolgen na. Verder zijn hier niet zulke bewegingen op het gebied der wijsbegeerte en letteren geweest als in Duitschland, en die er nog waren, drongen niet door tot het volk. Ook kon men er hier niet toe komen, om de H. Schrift zoo maar gladweg te vernederen, zoo ligtzinnig te behandelen, als Bahrdt en anderen het in Duitschland hebben gedaan. De Nederlander is meestal zoo trouw aan het geloof der vaderen gehecht, dat een naakt ongeloof niet kon opkomen. Spinoza had er bijna geen invloed. En zelfs het fijnere ongeloof heeft zich tot heden meer in de kringen der godgeleerdheid en meer beschaafden bewogen. Vandaar de tegenwoordige groote tweespalt tusschen het meer orthodoxe volk, en de meer liberale godgeleerden en beschaafden. En deze tweespalt en strijd tusschen orthodoxie en liberale rigting is het welke thans in de Nederlandsche kerk woelt en de gemoederen menigmaal hartstogtelijk verhit.

De schrijver merkt hier verder aan, hoe men in Nederland in de tegenwoordige omstandigheden de woorden *orthodox* en *liberaal* te verstaan heeft. *Orthodox* heet niet zoozeer hij die zich aan de leerstellingen der oude belijdenissen tot in de kleinste bijzonderheden vasthoudt, als veeleer diegene wien het om 't Christendom te doen is in die beteekenis, waarin de Evangelische kerk het, vóór den tijd der verlichting, algemeen opvatte. Wel gaan de orthodoxen tot de oude belijdenisschriften terug, doch handhaven ze niet alleen niet tegen de *geloovige* leden van andere kerkgenootschappen, maar wijken er zelven in menig punt van af. Orthodox zegt zoowel eigenlijke orthodoxen, als Christenen die met terzijstelling van de strenge orthodoxie tot het mysticisme, piëtisme en dergelijke rigtingen overhellen. *Liberaal* — zegt hij — heet

dan bij tegenstelling „die zijn Christendom door de nieuwerwetsche beschaving laat bepalen, of door de verlichting laat verdampen". Zoo staan de orthodoxen en de liberalen als twee legers tegen elkaâr over; doch de strijd is ongelijk, — zegt de schrijver — want aan de zij der liberalen is de wetenschap, het kerkbestuur, de inrigting der scholen, kortom, al wat van boven komt, terwijl de orthodoxie, meer door de eigenlijke gemeenten en het volk gekweekt, in Christelijk leven en Christelijken wandel heerscht.

Men zou met reden van den schrijver verwachten, dat hij aan 't einde van zijn historiesch overzigt, hetwelk den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk moest doen begrijpen, en eigenlijk niets anders bevat dan de treurige geschiedenis der volslagene mislukking van alle bloot menschelijke schriftverklarings-methoden en dezer verwoestende werking — men zou van hem verwachten, dat hij hier ten minste iets ter verdediging, of ter vergoelijking althans, van 't Protestansch *vrij onderzoek* zou pogen bij te brengen. Doch daarover hier ter plaatse geen woord! en later, gelijk we hooren zullen, enkel dit voor alle uitlegging: dat de Protestantsche theologie in Nederland nog tot geen scherp afgerond stelsel, nog tot geene genoegzame grondigheid van wetenschap is opgeklommen! — Ieder onbevooroordeeld verstandig mensch zou men zeggen, die het noodlottig resultaat der Protestantsche bijbelverklaring oplettend nagaat, moest tot het eenvoudig besluit komen: Ziedaar dan het historiesch bewijs van niet minder dan drie eeuwen: hoe onhoudbaar het Protestantsch vrij onderzoek, hoe onuitlegbaar de Schrift door bloot menschelijke krachten is. Een hooger gezag blijkt feitelijk eene volstrekte behoefte te zijn. — Maar

daarvan wil de vreeselijke Protestantsche hoogmoed niets hooren; liever altoos zoeken, altoos dolen en twisten, dan een ander gezag, welk ook, buiten zijne eigene individuele rede te huldigen.

Maar wat is dan nu, als gevolg van de herinnerde gebeurtenissen, die onder de Protestanten op altoos toenemende scheuringen, verketteringen van elkaâr en volslagen ongeloof uitliepen — 'twelk alles weder, naar Köhler's voorstelling, resultaat was der mislukte Protestantsche bijbelverklaringen — wat dan nu is de toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk? Een algemeen en toch juist antwoord op deze vraag is, zegt hij, dit: De *zwakheid* der Nederlandsche kerk ligt in de thans heerschende godgeleerdheid en den invloed dien zij uitoefent; hare *kracht* daarentegen in het Christelijk leven dat er nog zooveel in het volk gevonden wordt. Dat dit inderdaad zoo is, zal zijn boek verder toonen, en hij begint met eene schildering der

NEDERLANDSCHE GODGELEERDHEID.

De zoogenaamde theologische rigtingen, door den schrijver in dit eerste gedeelte, 'twelk de helft van 't boek (bl. 23—108) beslaat, enkel naar tijdsorde opgegeven en uiteengezet, zijn alle meermalen, korter en breedvoeriger, in dit tijdschrift besproken: we zullen derhalve, onder verwijzing op enkele dier artikelen, met een kort verslag kunnen volstaan.

Men kan tegenwoordig — verklaart de heer Köhler — vijf verschillende rigtingen in de Nederlandsche godgeleerdheid onderscheiden, namelijk: 1. de supranaturalistische, 2. de humanistische, 3. de deterministische, 4. de

empiriesch-kritische en 5. de nieuwerwetsche oudvrome rigting.

1. De supranaturalistische rigting.

De oudste der genoemde rigtingen is de *supranaturalistische*, eene voortzetting der oude scholastieke orthodoxie. In de wetenschap wordt zij voornamelijk vertegenwoordigd door de theologische professoren aan de Utrechtsche hoogeschool, H. Bouman, Ter Haar, den leeraar der kerkelijke geschiedenis, en H. E. Vinke Laatstgenoemde is professor in de dogmatiek, en heeft onlangs een handboek als leiddraad voor zijne collegiën laten drukken (*Theologiae Christianae dogmaticae ecclesiae Reformatae Nederlandicae compendium*). Vroeger reeds heeft hij eene naauwkeurige verzameling der in de Nederlandsche Hervormde Kerk gezag hebbende belijdenisschriften uitgegeven (*Libri symbolici ecclesiae Reform. Nederl.*); thans is hij bezig met de uitgave eener Nederlandsche vertaling van het Nieuwe Testament, met opheldérende, doch vooral stichtelijke aanmerkingen, welke minder door scherpzinnige uitlegkunde boeijen dan wel door eene zekere kinderlijk vrome gemoedelijkheid. 't Is in 't algemeen — vervolgt de heer Köhler — eene eigenaardigheid dezer school, dat geloof en wetenschap bij haar geen gelijken tred houden; het eerste is de laatste altijd vooruit.

Na hier nu een tamelijk breed verslag van Vinke's dogmatiek te hebben gegeven, merkt de schrijver er dit op aan: 't is hetzelfde supranaturalisme, dat ook in Duitschland aan het slot der vorige en 't begin dezer eeuw heerschte. Vinke ziet de openbaring en derhalve

den inhoud der dogmatiek als *eene leer* aan, die ons door Jesus medegedeeld, en in de H. Schrift neêrgelegd is, waaruit wij haar slechts volgens de grondbeginselen eener gezonde uitlegkunde te ontleenen, en verder wijsgeerig d. i. logiesch te rangschikken hebben. Maar zelfs het beginsel, volgens hetwelk die rangschikking geschieden moet, geeft Prof. Vinke niet op. Voor de verdeeling zijner dogmatiek in drie deelen, ingevolge het doopformulier, heeft hij geen anderen grond dan dien der eenvoudigheid. De aanvallen door de verlichting tegen enkele leerstukken gedaan, ontwijkt hij door of de daarop betrekkelijke leerstukken in 't geheel niet te behandelen, of ze slechts in 't voorbijgaan even aan te roeren, bijv. bij de leer der Drieëenheid, der betrekking van de beide naturen in Christus, enz. — Doch Köhler wil daarom de verdiensten van het Utrechtsche supranaturalisme, en met name dat van Vinke, niet miskennen. Vinke wil bepaald een bijbelsch-kerkelijk theoloog zijn, doch 't is hem in weerwil van zijne voorzeker groote en grondige geleerdheid nog niet gelukt, zijn bijbelsch-kerkelijk geloof met echt wetenschappelijke gestrengheid te verbinden?! en echt systematiesch te ontvouwen en te bewijzen!!

Hoe weinig er met dat al zelfs in het zoogenaamde supranaturalisme van Utrecht's hoogeschool, het laatste bolwerk der orthodoxie! van bovennatuurlijke waarheid en de eerste geloofsgeheimen overblijft, kan de lezer van de *Katholiek* aangetoond vinden o. a. Deel XXVII, bl. 383 vv., waar op de vraag: „*Is het dan te Utrecht zooveel beter?*" uit Vinke's Redevoering over het regte begrip des Christelijken geloofs, zooals dat begrip in onze tijden vooral steeds gedacht en in aller gemoederen moet worden ingeprent — nagewezen werd, hoe jammerlijk het

ook te Utrecht, zoowel als te Leiden en te Groningen, met de regtgeloovigheid gesteld is. — Wat men van den Professor der Kerkelijke Geschiedenis aldaar, Dr. B. Ter Haar, te denken heeft, herinnert men zich ligtelijk uit de waardering welke vroeger zijne *Geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen* in eene reeks van artikelen, Dl. IX, X, XI, XIII van dit maandschrift, ten deele gevallen is. — Aan den gemoedelijken Professor Bouman echter de eer: dat hij met het ongeloof niet heult.

De heer Köhler vervolgt: Daar de wetenschappelijke bevestiging van het orthodoxe supranaturalisme nog veel te wenschen overlaat, mag het geen bevreemding wekken, dat, bij de neiging der laatste jaren tot neologie, nog andere en wel neologische opvattingen der godgeleerdheid en van het Christendom in Nederland te voorschijn zijn getreden. Naar tijdsorde volgt nu het eerst

2. De humanistische [1]) theologie.

Dat is die der *Groninger school*, eene uitdrukking, welke, in spijt van de tegenspraak der tot haar behoorende godgeleerden, in Nederland algemeen gebruikelijk is [2]), gelijk ook niet zelden, en te regt, hunne godgeleerdheid als eene *humanistische* gekenmerkt wordt. Immers zij beweert, dat er in den mensch en de menschheid een onuitroeibaar goddelijk beginsel is, 'twelk slechts ontwikkeld of op zijn hoogst vrij gemaakt behoeft te worden,

---

1) Verg. het opstel: „Onze Toestand" in *Ernst en Vrede*, 1855, I, van Ds. Chantepie de la Saussaye.

2) Zie de recensie van 't werk van Prof. Hofstede de Groot: *De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid*, door Prof. J. van Gilse, in *de Gids*, Jaarg. 22.

om den mensch en het menschdom hunne bestemming, dat is gelijkvormigheid aan God, te doen bereiken. Aan die ontwikkeling en vrijmaking nu is steeds gewerkt geworden; op eene geheel eenige wijze wel is waar door Christus, in wien God zich *volkomen* geopenbaard heeft. Daarom bestaat tusschen Jesus Christus en andere godsdienststichters eigenlijk slechts een onderscheid van *graad*, ofschoon dit verschil zeer groot is; derhalve moet men ook tusschen de verschillende godsdiensten, wat hare waarheid en waardij betreft, slechts een onderscheid maken van graad, doch ook hier zal de Christelijke verreweg de eerste plaats bekleeden. Dat bij zulk een zienswijze — merkt Köhler naar waarheid aan — volstrekt geen waarde aan eenig confessioneel kerkelijk verschil in de algemeene Christelijke Kerk kan gehecht worden, ziet ieder van zelf.

Ter nadere schetsing van de Groninger leer, deelt nu de schrijver den inhoud mede van Prof. Hofstede de Groot's redevoering: *Over de Evangelisch-Catholieke godgeleerdheid, als de godgeleerdheid der toekomst*; wat die goddelooze redevoering bevat, weet de lezer genoeg uit ons vorig deel bl. 178 vv.; en wat er van heel die Groninger leer is, werd vroeger in de opstellen over het *Christendom der Groninger school*, Dl. XXI, over *de Groninger school en de Hervorming*, Dl. XXII, *de twist over de Groninger school*, Dl. XX, in de beoordeeling van Prof. Muurling's geschrift: *Over de echt Christelijke beginselen der oorspronkelijke Nederlandsche Hervormde kerk*, Dl. XVI, en meermalen in dit tijdschrift aangetoond. We behoeven hier niets van de vermetele beweringen dier ongeloovige school te herhalen, en vernemen liever, wat de heer Köhler aangaande haar ontstaan en haar tegenwoordig streven zegt.

Van 1804 tot 1839 — verhaalt hij (bl. 45) — onderwees aan de Utrechtsche hoogeschool Philip Willem van Heusde, de groote bewonderaar van Plato, het Grieksch en de geschiedenis, en oefende door zijne wijsgeerig-historische collegiën een grooten invloed op de studerende jongelingschap, vooral op de godgeleerden, uit Door hem daartoe opgewekt, vormde zich in Utrecht een kleine kring van studenten, die zich in hun ijverig streven naar waarheid, met de Grieksche, en vooral met de Christelijke oudheid bezig hield, en daarbij inzonderheid door van Heusde geholpen werd. Een soortgelijke studentenkring was nagenoeg terzelfdertijd in Groningen ontstaan, en deze geraakte, voornamelijk door omgang met den in Utrecht bestaanden, evenzeer onder een wel minder regtstreekschen, maar toch zeer gaarne gezienen invloed van van Heusde. Uit deze beide studenten-vereenigingen zijn bijna alle mannen voortgekomen, die tegenwoordig in de Nederlandsche kerk en godgeleerdheid de woordvoerders zijn. Behalve Plato werd in beide kringen zeer ijverig het Nieuwe Testament bestudeerd; verder vormde men zich naar H. Muntinghe, van der Palm, J. J. Hess, Spittler's Kerkgeschiedenis, F. A. Krummacher, Herder, Ullman, de broeders van het gemeene leven, Wessel Ganzevoort, Erasmus, Hugo de Groot. Met Schleiermacher werden de bedoelde medeleden eerst later bekend, nadat zij reeds meerdere vastheid in hunne eigenaardige opvatting van Christendom en godgeleerdheid verkregen hadden. Zeer spoedig werden door voormalige leden dier studenten-vereenigingen vele leerstoelen der godgeleerdheid aan de Nederlandsche hoogescholen bezet, en zijn bepaaldelijk alle hoogleeraren in de theologie en de meeste predikanten te Groningen uit dien kring voortgekomen.

In 1829 kwamen J. A. van Oordt (reeds overleden) en P. Hofstede de Groot, in 1831 L. G. Pareau als professoren in de godgeleerdheid te Groningen; en toen in 1839 van Oordt naar Leiden beroepen werd, volgde hem W. Muurling dadelijk als professor in de praktische godgeleerdheid op.

Zoo konden deze Akademie-vrienden hun vroeger gemeenschappelijk werk voortzetten en hunne eigenaardigheden ontwikkelen; zoo kon er eene *Groninger rigting*, eene *Groninger school* ontstaan. Hun gemeenschappelijke arbeid gaf ook aanleiding tot onderscheiden wetenschappelijke vereenigingen; zij stichtten sedert 1837 te zamen het tijdschrift: *Waarheid in liefde*; lazen elkanders geschriften na, en eer bijv. zeker boek van Hofstede de Groot in 't licht kwam, was het door 16 zijner vrienden nagezien en verbeterd. Vandaar eene overeenstemming tusschen de Groninger professoren bij al hun verschil en bijzonderheden zoo groot, dat Pareau en de Groot zamen een handboek der dogmatiek en apologetiek hebben kunnen uitgeven.

Over het tegenwoordig streven der Groninger godgeleerden spreekt de heer Köhler (bl. 70 vv.) aldus: Zij wenschen, dat hunne leer niet zoozeer als een „stelsel, systeem, maar meer als eene zienswijze, "eene rigting" zal beschouwd worden; zij trachten jegens andere rigtingen verdraagzaam te wezen, ofschoon zij met een innigen afkeer jegens de orthodoxen vervuld zijn, en zien hunne roeping minder in het *bestrijden* der inzigten van anderen dan in *eigen opbouwen*; - - - zij stellen eene gemoedelijke opvatting boven wetenschappelijke strengheid. Met deze geringe achting voor het leerstellige, abstracte, stelselmatige, waarmede zij zelfs eene zekere minachting voor de wetenschap vereenigen, en met hun vooropzetten

van het *gemoed* hangt eene groote neiging tot het praktische leven zamen. Zij meenen, dat voor het oogenblik niet zoozeer de wetenschap als het werkelijke leven hun tot werkkring is aangewezen. Terwijl Groningen thans maar zeer weinig studenten in de theologie telt, zijn daarentegen vele predikanten de Groninger rigting toegedaan; hebben de Groningers in 't kerkbestuur het hecht in handen; oefenen zij den *krachtigsten* invloed uit op de onderwijzers der lagere scholen; geven zij zich veel moeite voor de zendingzaak, vooral voor de *inwendige zending* — natuurlijk in hun geest. Die praktische rigting openbaren zij, behalve op andere wijze, vooral door het stichten eener *menigte vereenigingen* van allerlei aard. Ook hun orgaan *Waarheid in Liefde*, tot nu toe meer wetenschappelijk van aard, zou van 1857 af [1]) aan de praktijk, bepaaldelijk aan den opbouw van de „Evangelisch-Catholieke kerk der toekomst" dienstbaar gemaakt worden. Zij hebben door die praktische bemoeijingen hier en daar, het meeste in de provincie Groningen, invloed op het volk gekregen. Over 't algemeen echter bestaat er, vooral bij de orthodoxe volksmassa, een groote afkeer tegen hen. En 't is reeds meer dan eens gebeurd — wie weet het hier niet! — dat gemeenten tegen de door haren kerkeraad beroepen Groninger predikanten geprotesteerd hebben. — Op het gebied der theologische wetenschap hebben de Groningers krachtige tegenspraak gevonden, vooral van da Costa, Doedes, Chantepie de la Saussaye, Vinke en vele anderen; ja zelfs van de Leidsche rigting. De hoofdpunten, waarover zij door de orthodoxen werd aangevallen, betreffen hunne leer van de zonde, van den

---

[1]) Zie dat tijdschrift, 1856, II, bl. 434.

persoon en het werk van Christus, van het gezag der H. Schrift, van den H. Geest enz. [1]). Het algemeen oordeel hunner liberale en orthodoxe tegenstanders is, dat zij *oppervlakkig* zijn. Men gelooft dus, dat „de zon der Groninger rigting aan den wetenschappelijken hemel reeds aan het ondergaan is"; en dit oordeel schijnt ook wel juist te zijn; er bestaat grond om te hopen, meent de schrijver (bl. 75), dat de Groninger godgeleerdheid eindelijk, zij het dan ook langs vele en verre omwegen, bij hetgeen men in Nederland orthodoxie noemt, zal te regt komen, en mag op haar het woord I Cor. III, 11—16 wel toegepast worden.

De Groninger school laat er zich — dus gaat hij voort en over op de derde rigting — veel op voorstaan, dat zij met het Nederlandsche volkskarakter het best overeenkomt, ja daaruit evenals uit de Nederlandsche geschiedenis regtstreeks ontsproten is. Dat kan hij echter niet toegeven. Veeleer is dit volgens hem het geval met het „*bovenvaldrijvend deterministiesch stelsel van Scholten*".

3. Scholten's deterministiesch stelsel.

J. H. Scholten, vroeger professor te Franeker, thans te Leiden, legde zich (vervolgt de schrijver) vooral op de oude Hervormde dogmatiek toe, en bevond, dat de slechte toestand der nieuwe godgeleerdheid vooral daar van daan kwam, dat men den weg door de oude Hervormde godgeleerdheid gebaand, had verlaten. De Dordtsche synode is, naar den heer Köhler, ter halverwege blijven staan, daar zij, in plaats

---

[1]) „Eene stem uit den vreemde." — *Christelijke Stemmen*, 10 Jaarg., II, bl. 76—91.

van het „bovenvaldrijvend" beginsel (der *antelapsarii*) aan te nemen, den strijd tusschen dit en de „benedenvaldrijvers" (*postlapsarii*) trachtte te ontwijken. Met het eerste moet echter ook onmiddellijk de voorbeschikking (het determinisme) aangenomen worden. In zijne nasporing op het gebied der oude Hervormde dogmatiek stemt Scholten met de resultaten van Alexander Schweizer overeen, en in 't geheel staat ook in Nederland de voorstelling van Scholten en Schweizer boven de opvatting der tegenstanders van den laatstgenoemde. Men erkent algemeen, dat de leer der voorbeschikking in de Hervormde dogmatiek, zoowel als in den ganschen omvang der Hervormde belijdenisschriften, de waarde van een grondleerstuk heeft.

Hier geeft de schrijver een overzigt van Scholten's werk: *de leer der Hervormde kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld.* Herhaaldelijk is de theologie en het Christendom van den Leidschen hoogleeraar in dit tijdschrift ter sprake gebragt en getoetst; we verwijzen o. a. naar Dl. X, XI, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXIV, XXV; en voor zijne jongste redevoering over *de vrije beoefening der godgeleerdheid in onze dagen, gegrond in de H. Schrift*, en zijne *Teregtwijzing van Mr. Isaac da Costa* — naar Dl. XXXII, bl. 1 - 41. — We geven enkel nog het oordeel dat de heer Köhler over de Leidsche theologie (bl. 96 vv.) en zelf uitbrengt en hier heeft hooren uitbrengen. Wat hij voor zich er van zegt, strekt over 't geheel zoomin hem als den beoordeelde tot eer.

Wij hebben hier — zegt hij — in de zoogenaamde Leidsche godgeleerdheid een afgerond stelsel voor ons, dat nog slechts in eenige bijzaken een weinig scherper en helderder moet ontwikkeld worden. Wekt het op zich zelf reeds onze belangstelling, zij wordt nog daardoor vergroot,

dat het vooral op den katheder met groote levendigheid en wetenschappelijkheid wordt voorgedragen. Bezoekt men te Leiden een collegie van Prof. Scholten of Kuenen, dan verbeeldt men zich plotseling op eene Duitsche universiteit verplaatst te wezen. Ook zijn het juist Duitsche werken, die door de Leidsche professoren en studenten bij voorkeur bestudeerd worden, als de geschriften van Alex. Schweizer, Hase, Reusz, Lücke, Neander, Beck, de Wette en anderen. Van de Tubinger school houdt men in Leiden, hoe men er soms mede in aanraking komt, evenals in geheel Nederland niet veel. Sedert den jongsten tijd wendt men zich veel tot de Fransche godgeleerdheid, als tot Scherer in Geneve, Colani in Straatsburg e. a.

Naar Köhler's meening staat de Leidsche godgeleerdheid zóó tegenover de Groninger, dat deze zich meer met de praktijk, geene met de zuivere wetenschap bemoeit, waardoor zij ook minder nog dan de Groninger onder het volk is doorgedrongen. Maar op het gebied der wetenschap staat zij als de gevaarlijkste vijandin tegenover de orthodoxie, welker hoofdaanvallen tegen haar gerigt zijn, als door van Oosterzee, Chantepie de la Saussaye, da Costa e. a. Vooreerst komt men op tegen het *determinisme op zich zelf*. Men heeft (en naar waarheid) getoond, dat het determinisme de zedelijke verantwoordelijkheid des menschen en het begrip van schuld opheft, enz. Wel zeggen de Leidschen: men heeft die verantwoordelijkheid slechts eenigzins anders op te vatten en al wat men wenscht blijft behouden; want ook volgens het determinisme zegt het geweten den zondigen mensch, dat hij nog niet tot die hoogte van zedelijke volkomenheid geraakt is waartoe hij bestemd is te komen; hoe meer de mensch zondigt, hoe

luider deze stem van zijn geweten spreekt. Maar zulk eene omkeering der leer van de eigen verantwoordelijkheid des menschen — merkt Köhler aan — kan een bijbelsch-geloovig gemoed niet tevreden stellen. En de orthodoxen houden vol, dat het determinisme de allereerste en allerzekerste grondslagen van godsdienst en godgeleerdheid omver stoot. — Verder tast men bij Scholten ook zijne leer aan van de Openbaring, van den persoon van Christus, van den H. Geest, van de zondeval en de zonde, van de Verlossing, van de H. Schrift, enz. Tegen zijne voorstelling van de leer der Hervormde Kerk zegt men, en met grond, dat hij dikwijls, in plaats van de werkelijke leer, slechts opgeeft wat zij naar zijne meening had moeten wezen. Evenwel — merkt de schrijver aan — kunnen de bestrijders der Leidsche godgeleerdheid zich nog niet beroemen, haar, evenals de Groninger, reeds verslagen te hebben. Zij breidt zich integendeel onder de studerenden en vooral onder de meest begaafden al meer en meer uit. Hij verwacht geen *toenadering* van de Leidschen en de orthodoxen; want, zegt hij, een met wijsgeerige grondigheid en scherpzinnigheid doorgevoerd determinisme moet ten laatste tot Pantheïsme leiden. De strijd tusschen de orthodoxie en Scholten is, dat ziet men in Nederland wel in, een strijd van beginselen; en wat keer die strijd nemen zal, is nog niet te berekenen, want men is pas begonnen de zwaarden te kruisen.

4. Opzoomer's empiriesch-kritische rigting.

Als *vierde* rigting in de Nederlandsche godgeleerdheid

geeft nu de heer Köhler de *empiriesch-kritische* op, maar betwijfelt al dadelijk zelf, of men het wel eene rigting kan noemen, wijl eenig en alleen de Utrechtsche hoogleeraar in de wijsbegeerte C. W. Opzoomer haar voorstaat, en zij bij hem minder het resultaat zijner theologische studiën, dan de toepassing zijner wijsgeerige methode op de godgeleerdheid is. Daar echter — gaat hij voort — vele studenten in de theologie te Utrecht, door het aldaar gedoceerde supranaturalisme niet bevredigd, zich tot Opzoomer keeren, om zoo ten minste levende wetenschap te hebben, en er onder de Nederlandsche godgeleerden menig Opzoomeriaan gevonden wordt, wil hij toch een kort berigt over Opzoomer's godsdienstige rigting geven. De schrijver meent, dat er van dien Utrechtschen hoogleeraar geene eigenlijk godgeleerde werken in 't licht gekomen zijn, en ontleent diens theologie uit zijne wijsgeerige geschriften en akademische redevoeringen. Hij noemt *De vrucht der godsdienst* = de tweede druk van *Het wezen der deugd.* — *Het karakter der wetenschap.* — *De twijfel des tijds, de wegwijzer der toekomst.* — *De restauratie.* Hij had er o. a. vooral bij kunnen voegen: *De Leer des Vaders, des Zoons en des H. Geestes* enz. *beoordeeld*, door Opzoomer, en zijne derde politische bijdrage: *De souvereiniteit des volks.* — Onze lezers vinden genoeg over Opzoomer's empirische philosophie en dezer verschillende toepassing in de artikelen, welke daârover Dl. XVII van dit maandschrift gegeven zijn, en in hetgeen er elders, als Dl. X, bl. 56 enz., van hem medegedeeld is. Hooren we evenwel hier Köhler's beknopte voorstelling van deze dusgenoemde rigting:

Den weg der *ervaring* moet men, naar Opzoomer, met de noodige wijzigingen overal, ook op het gebied der

godsdienst inslaan. Zoolang de wereld is, bestaat er ook een zich voortdurend ontwikkelend godsdienstig leven der menschen. Dat moeten we beschouwen, de ontwikkeling er van nagaan, zoo wij wezenlijk tot eenige waarheid en werkelijkheid willen komen, en uit het rijk der droomen en ijdele stelsels ontwaken. In het godsdienstig leven der menschen nu is het *Christendom* verreweg het belangrijkste verschijnsel. Maar niet in zijne oorspronkelijke gedaante, waarin het te voorschijn trad, is het te nemen voor onzen tijd, maar in zijne ontwikkeling gedurende achttien eeuwen, in de betrekkelijke volmaaktheid, waarin wij het heden aanschouwen. Het is derhalve eene onverdragelijke reactie, wanneer menigeen in den tegenwoordigen tijd die ontwikkeling wil loochenen en den godsdienstigen geest in de naauwe banden van de zestiende of eenige andere eeuw wil terugdringen. Zal onze tijd eene *gezonde godgeleerdheid* verkrijgen dan heeft men een *empiriesch-kritiesch onderzoek* van het Christendom en zijne geschiedenis noodig. Het resultaat van dit onderzoek zal dan het Christendom voor onzen tijd wezen. — Opzoomer geeft dus, volgens deze grondbeginselen, in zijne voorlezingen over de methaphysiek eigenlijk niets anders dan eene empiriesch-kritische geschiedenis van de godsdienst in 't algemeen en van 't Christendom in 't bijzonder. — Vraagt nu iemand: maar hoe zal hij die niet in staat is, zulk een onderzoek te doen, of het werkelijk niet deed, zijn godsdienstig leven inrigten? of hoe redt hij zich die bij zijn onderzoek op een verkeerden weg is geraakt? — dan luidt het antwoord: Bewaar uw hart rein, volg in uw *daadwerkelijk leven* de deugd, dan geraakt gij zeker tot het doel, al kon uwe kennis slechts langs omwegen daarbij

aankomen. Door het streven naar waarheid, bedaard vooruitgaan en wandelen op het pad der deugd bereikt ieder mensch zijne bestemming. — Om de toepassing zijner ervaringsleer op de theologie en wegens den invloed zijner lessen, is — merkt de schrijver aan — Opzoomer reeds van onderscheiden kanten, vooral door Chantepie de la Saussaye en van Oosterzee bestreden; en hij voor zich zegt voor alle kritiek op die rigting: Geesten zijn er veel, en niet allen komen overeen met den Heiligen Geest.

5. De nieuwe oudregtzinnigen.

Als *vijfde* en laatste rigting noemt de heer Köhler nu de *nieuwe oudregtzinnige*; deze — zegt hij — wordt aan geene der hoogescholen eenigzins in de wetenschap vertegenwoordigd, behalve door de hoogleeraren in de Oostersche talen Rutgers te Leiden en Valeton te Groningen. Hare meeste aanhangers telt zij onder de predikanten, als vooral Chantepie de la Saussaye, Doedes, van Oosterzee, Beets, van der Ham, Heldring, C. Schwartz, de Liefde en nog vele anderen; onder de niet godgeleerden voornamelijk da Costa, Groen van Prinsterer, Capadose, enz. — Onder de orthodoxen zelven — merkt hij aan — heerscht weder eene bonte verscheidenheid, doch minder op godgeleerd dan wel godsdienstig gebied, waar men orthodoxisme, methodisme, mysticisme, enz. aantreft. Hij had hier ook de Scholteanen, Brummelkampers, de Liefdeanen, Christenen onder 't Kruis, enz., enz. kunnen noemen. Doch daarin alleen zijn zij eenstemmig, dat zij zich tegen het liberalisme in de godgeleerdheid verzetten en naar eene wetenschap verlangen, die het oude geloof onge-

schonden vertegenwoordigt, maar tevens op nieuw opbouwt en met de eischen des tijds in overeenstemming brengt. — De schrijver geeft nu de hoofdinzigten dier rigting op, waarvan insgelijks reeds menigwerf in dit tijdschrift gehandeld is. We verwijzen bijv. naar Dl. I, bl. 429 vv., waar het bekend *Adres* der zevenmannen, *aanzienlijke* orthodoxen, gerefereerd is; op Dl. XIII, bl. 206 vv., waar men eene *Nalezing van oordeelvellingen en berigten door en over orthodoxen en niet-orthodoxen* - op Dl. XXII, bl. 365, waar men een geschrift van Mr. A. Mackay besproken vindt; Dl. XXVI, bl. 65 en 115 vv., waar een *Adres* van orthodoxen der *kleine burgerklas*, en bl. 374 vv., waar de toelichting van het *Nieuwe formulier* enz. door Dr. J. J. Doedes ter sprake is gebragt.

Volgens den heer Köhler is men in Nederland *nog niet* zoo ver gekomen, dat men de orthodoxe godgeleerdheid volgens haar principe geheel ontwikkeld en op zich zelf van alle kanten beoefend heeft. Dat schrijft hij daaraan toe, dat zij hier aan geene hoogeschool, behalve eenigzins door de supranaturalistische professoren te Utrecht, vertegenwoordigd is. En in Nederland — zegt hij — moet het van den katheder komen, wil het invloed hebben! Buitendien hebben de predikanten, vooral in groote steden, te veel ambtsbezigheden, om veel tijd aan de geleerde theologie te kunnen toewijden! Evenwel geschiedt er niet weinig, om de liberale rigting te verdringen en eene orthodoxe theologie meer en meer te herstellen. Hij wijst op de orthodoxe tijdschriften *de Vereeniging*, *Ernst en Vrede*; op de werken van Chantepie de la Saussaye, van Oosterzee, Doedes, C. Schwartz, enz. — Köhler meent, dat de orthodoxie hier de beste vooruitzigten heeft, als zij slechts een leerstoel aan eene

der hoogescholen mogt bekomen; (van het orthodox seminarie te Kampen maakt hij hier ter plaatse geen melding.) Ook wenscht hij de orthodoxen van harte zulk een leerstoel toe; want, zegt hij, als men den toestand der godgeleerdheid en der theologische fakulteiten aan de Nederlandsche hoogescholen nagaat, moet men dien eer bedroevend dan verblijdend noemen.

Achterlijke stand der theologische wetenschap aan de Nederlandsche hoogescholen.

In 't algemeen heeft, naar zijn oordeel, de Nederlandsche godgeleerdheid sedert een groot aantal jaren slechts weinig voortgebragt dat op den duur stand zal houden. De kerkgeschiedenis alleen, zegt Köhler, wordt met ijver en gelukkig gevolg bearbeid; en hij noemt het *Archief* van Kist en Moll (vroeger Royaards); monografiën, als Ter Haar's *Tafereelen*!!, de verhandeling van den heer Delprat over *de Broeders van het gemeene leven*, het *Leven van Brugman*, door Prof. Moll. Maar, verklaart hij, de gewigtigste voortbrengselen op het gebied der theologie zijn wel meestendeels *niet* van de hoogescholen, maar van predikanten, — die immers zooveel ambtsbezigheden en zoo weinig tijd voor geleerde studie hebben! — en van leeken, als da Costa, zoo men dien al — zegt hij — een leek mag noemen.

Over 't geheel heerscht er dan ook, volgens hem, eene groote ontevredenheid over de hoogescholen, niet alleen bij de orthodoxen, maar ook bij vele liberalen. Reeds dit brengt een groot nadeel aan, daar bijna alleen verpligte collegiën worden gehouden, die dan ook door de studenten bezocht *moeten* worden. En onder deze voor-

geschreven lessen ontbreken er vele, die vooral voor onzen tijd hoogst gewigtig zijn, zooals Apologetiek, Leven van Jesus, Geschiedenis des Ouden Verbonds, der dogmen, der nieuwere godgeleerdheid, Symboliek. Op al deze takken der godgeleerdheid, die als afzonderlijke deelen behandeld moesten worden, kan men nu slechts in verwante lessen, en dus maar in 't voorbijgaan en ter loops acht slaan, als bijv. in de kerkgeschiedenis en de dogmatiek. Men zou ook meer tijd aan exegese, vooral die van het O. T., besteed wenschen te zien. Toen de schrijver in Utrecht studeerde, werd daar slechts *één uur* in de week aan de exegese van het N. T. gegeven. Een gebrek is het hem ook, dat men nog te veel Latijn gebruikt, waartegen, gelijk bekend is, ook Prof. van Gilse een geweldig artikel in *de Gids* heeft geschreven (April 1857). In Utrecht worden bijna alle theologische lessen in het Latijn gehouden, in Groningen meer dan de helft; Leiden staat ook hier, evenals in 't wetenschappelijke, bovenaan; slechts nog maar enkele theologische onderwerpen worden daar in de oude „taal der geleerden" behandeld. Ook is mij, volgens eigen ondervinding, minder prijselijk voorgekomen, dat in de meeste lessen, vooral in Groningen, maar ook in Utrecht, besprekenderwijze (*disputando*) onderrigt wordt. De professor raakt den draad zijner woorden en gedachten ligter kwijt, en ook voor den student wordt het, door het gedurig vragen en de veelvuldige verkeerde antwoorden zijner medestudenten, dikwijls moeijelijk, het door den leermeester medegedeelde volledig en juist op te vatten, en zich goed eigen te maken.

Dat is dan het oordeel des Duitschen schrijvers, die alles zelf naauwkeurig heeft nagegaan, over de Neder-

landsche Hervormde godgeleerdheid, hare rigtingen, theologische fakulteiten en den achterlijken stand van dezer wetenschap. — Vraagt welligt iemand, wat wij wel gevoelden onder het mededeelen dezer voorstelling en waardering van al die zoogenaamde theologische rigtingen? Verontwaardiging vervulde ons meermalen als we den schrijver met zulk eene kille toegefelijkheid over godgeleerde rigtingen hoorden oordeelen die toch allen, de orthodoxe alleen uitgenomen, niets minder dan de allereerste geheimen des Christendoms, als de H. Drieëenheid, de Godheid van Christus, enz. bedekt of openlijk loochenen en om strijd hare goddeloosheden onder Nederlands jongelingschap en volk verbreiden; verontwaardiging over dien onverdragelijken hoogmoed, waarmede de auteur zich boven alles en allen verheft, en dat in zake des geloofs en des heils! alsof hij en hij alleen het ware Christendom, en 't ontbrekende of verkeerde van alle andere rigting weet aan te wijzen. Immers op een aanmatigenden toon van gewaande onfeilbaarheid spreekt hij telkens uit de hoogte zijne beslissing uit: dat de *wetenschap* in het bepalen der *godsdienst* hare taak nog niet heeft volbragt; alsof *wetenschap* en *goddelijke openbaring*, *kennen* en *gelooven* volstrekt hetzelfde zijn — eene verwarring overigens, welke, gelijk in dit tijdschrift getoond werd, in der Protestanten alleenregtvaardigende geloofsakte het sterkst is uitgedrukt, en bij hen op allerlei wijze terugkomt. — Doch even onverdragelijk is het zeker, al die Hervormde godgeleerden, van wat rigting dan ook, met dienzelfden hoogmoed de goddelijke openbaring aan hunne eindige feilbare individuele rede te zien onderwerpen en toetsen. En hoezeer zij ook met eigen oogen zien, dat de eene goddelijke waarheid voor, de andere na, onbeschaamd geloochend

wordt, en men bij hen, in weerwil van alle menschelijke pogingen door de Hervorming aangewend, nergens in het godsdienstige tot zekerheid noch eenheid komt, het toch niet willen erkennen, dat zij op een jammerlijk dwaalspoor zijn, toch niet willen hooren van een hooger en goddelijk gezag, twelk zelf zich door zijne kenteekens als zoodanig bewijst; maar eene geschiedenis van achttien eeuwen miskennend, zich trotsch afsluitend in 't eigen individu, altoos nog zelven door zich zelven eene godsdienst pogen zamen te stellen van eigen vinding, van eigen keus en bekrachtiging. Meermalen echter hadden we daarbij ook een gevoel van diep medelijden met het ongeluk van zoovelen die, in hunne verschrikkelijke verblindheid, als oogen hebben om niet te zien, ooren om niet te hooren, het licht als schijnen te haten dat hun van alom toestraalt, en de nare duisternis te beminnen waarin zij zoo vrijwillig blijven rondtasten. — Verdubbelen we onze belangstellende gebeden, dat de barmhartige God zich eens over die ongelukkige zielen ontfermen moge!

VERSCHEIDENHEDEN.

VERBODEN BOEKEN.

De Vergadering van den Index heeft den 9 Mei ll. de volgende werken veroordeeld, waarvan echter het dekreet wegens de afwezigheid van den H. Vader eerst den 13 September openbaar gemaakt is.

Dictionnaire biographique contenant jusqu'à l'année 1840, *la liste des principaux personnages de tous les pays, ainsi que leurs actions et leurs ouvrages les plus remarquables*, door L. Barré, professor der universiteit van Parijs.

La religion naturelle, door Jules Simon, 3e uitgave.

Novae horae devotionis ad promovendam veram in Deum pietatem; liber Christianis qui cogitant, aedificandis et erudiendis destinatus. Secunda, emendata et multum aucta editio.

Noord en Zuid. Akademische mengelingen, uitgegeven door het taalminnend studenten-genootschap, onder de kenspreuk: *'t Zal wel gaen*, te Gend met de medewerking van studenten der verschillende hollandsche en belgische hoogescholen *« latine » Septentrio et Meridies. Miscellanea Academica in lucem edita Gandavi ab alumnorum Societate philologica vulgo dicta: « 't Zal wel gaen » ex consensu alumnorum variarum Hollandiae et Belgii Universitatum.*

Religiöse Reden und Betrachtungen für das deutsche Volk. Von Moritz Carriere. *« latine » Piae Dissertationes et Meditationes pro natione Germanica* (scriptae) a Mauritio Carrierio. Decr. 5 Martii 1857.

Ueber den Ursprung der menschlichen Seele. Rechtfertigung des Generatianismus von Dr. J. Frohschammer *« latine » De origine animarum humanarum, seu defensio generatianismi* a Dr. J. Frohschammer. Decr. eod.

NOG EEN WOORD OVER MISDRIJVEN BIJ KATHOLIEKEN EN PROTESTANTEN.

We deelden onlangs (bl. 85—99 van dit deel) den korten inhoud mede der bondige teregtwijzing van de laatste officiële statistiek der misdrijven van Protestanten en Katholieken in Pruissen. In dat openbare stuk was de verhouding, met wat doel of hoe dan ook, valsch berekend en opgegeven. Naar de voorstelling van 't ministerie van Justitie, zou zij zeer in 't voordeel van de Protestanten geweest zijn; doch bij nader onderzoek van die officiële berekening bleek het klaar, dat de verhouding, wel verre van den Protestanten gunstig te wezen, het integendeel den Katholieken was.

In 't algemeen, bij voorbeeld, vond men in Pruissen op een gelijk getal inwoners straffen van vijf jaren en daarboven 100 Katholieken tegenover 225 Protestanten. — Verder werd aangetoond, dat er was geweest:

In Aken (fabriek- en badplaats), geheel Kath.,	1 ligt misdr.	op	16,242
	1 zwaar "	"	60,326
In 't Protestantsche Elberfeld.	1 ligt "	"	5,589
	1 zwaar "	"	20,058
In 't Katholieke Munsterland	1 ligt "	"	12,282
	1 zwaar "	"	39,078
In 't grootendeels Protest. distrikt Hamm .	1 ligt "	"	4,064
	1 zwaar "	"	10,212

We voegen er heden een paar statistieken bij, welke insgelijks ten gunste van de Katholieken beslissen. En wat het meerendeels Protestantsche Pruissen betreft, men oordeele over de zedelijkheid naar het volgende, 'twelk de *Revue Catholique* (van Oct. jl.) uit zekere bronnen aangaande het *huwelijk* aldaar mededeelt. Een ieder toch geeft toe, dat de trouwbewaarde huwelijksliefde een kenmerk en bewijs, een groote steun en kracht is van de goede zeden, gelijk de minachting en onteering van den gesloten echt diepe oorzaak is van een algemeen en allerjammerlijkst verderf. En hoe is het nu met het huwelijk in Pruissen gesteld? Daar telt men jaarlijks nagenoeg 3000 echtscheidingen, en omstreeks 9 tot 10 duizend kinderen waarvan de ouders onbekend zijn. Daar zijn personen, die *zesmaal* echtscheiding verkregen hebben en *zeven-*

maal getrouwd zijn, terwijl de zes vorige echtgenooten nog in leven waren. Niettemin blijft de wetgeving van Frederik II in stand, welke 22 legale redenen van echtscheiding bevat. In Saksen zijn er slechts twee; doch door de toegefelijkheid der consistoriën telt men er 15 of 16. Daarentegen heeft in Beijeren, alwaar ruim twee derden der inwoners Katholiek zijn, het huwelijk nog het meest zijne waarde en waardigheid behouden.

Voor ons land is 't genoeg, uit de laatste officiële opgave dit aan te voeren. Men telde in 't Katholieke Noord-Brabant op 6,992 inwoners 1 misdrijf, terwijl men er in 't meerendeels Protestantsche Utrecht 1 had op 598.

Voor de gunstige verhouding van Ierland boven Engeland en Wallis diene het volgende:

In Ierland	kwam in	1837	één	misdrijf	op	3267
In Engeland en Wallis .	"	"	"	"	"	2220
In Ierland	"	1854	"	"	"	3724
In Engeland en Wallis .	"	"	"	"	"	2855.

Wat den aard der misdaden betreft, voor gewelddadigheid uit hevige drift is de verhouding in Ierland ongunstiger dan in Engeland, 'tgeen wel niemand zal verwonderen. — In 't Katholieke Limburg kwam dat soort van vergrijpen betrekkelijk ook meer voor dan elders hier, hetwelk gemakkelijk door de ligging dier grensprovincie en de moeijelijkheden met douanen als anderzins te verklaren is. — Daarentegen zijn misdaden die eene diepe inwendige onzedelijkheid openbaren in Engeland veel menigvuldiger dan in Ierland. Zoo kwam bijv. in dat jaar in Ierland geen enkel geval voor van sodomie noch kerkroof; in Engeland van 't eerste 15, en 't laatste 11. Verder gevallen van:

Bigamie in Engeland	72
" " Ierland	5
Geweld tegen de zeden in Engeland	41
" " " " " Ierland	geen
Meineed in Engeland	56
" " Ierland.	9
Diefstal van dienstboden in Engeland	2140
" " " " Ierland.	44
Valschemunterij in Engeland	855

Valschemunterij in Ierland	73
Roof door gewapende personen in gemeenschap in Engeland.	676
" " " " " " " Ierland.	geen
Brandstichting in Engeland	56
" " Ierland	geen
Dieverij in Engeland	404
" " Ierland	39
Bedrog in Engeland	676
" " Ierland	62

en zoo gaat die verhouding voort ten gunste van het Katholieke Ierland.

Ongetwijfeld moeten we bij dergelijke statistieken niet op de cijfers alleen zien, maar ook het betrekkelijk getal, de omstandigheden, ligging, landaard, bedrijf, vermogen en dergelijke in aanmerking nemen; doch ieder weet, hoe schandelijk bijv. Ierland door Engeland jaren en jaren behandeld is; 't heeft daarom niet zonder reden de verwondering van onpartijdige beoordeelaars gewekt, dat de ongelukkige Ier, wien zijn wreede overheerscher eens alles ontnam en nog onthoudt wat hij slechts kan; wien hij alle lasten laat dragen en in geen baten deelen — immers aan de weduwen en weezen der voor Engeland gesneuvelde Ieren onthoudt men zelfs de gelden van stichtingen en opbrengsten voor dat menschlievend doel bestemd —: 't heeft dan niet zonder reden de verwondering gewekt, dat de ongelukkige Ier, wien de brutale Engelschman goed, have en vrijheid ontrukte, en thans nog met het dierbaar geloof ook zijne ziel poogt te ontrooven, zich jegens zoodanige vervolgers niet meer nog vergreep, en in zulk een uitgemergelden en getergden staat, wat misdrijf het ook beging, niet dieper is weggezonken. — Als toegift volge wat we in de *Vaderl. Letteroefeningen* (Oct. jl.) opgeteekend vonden. Daar komt onder de *Op- en aanmerkingen* de vraag voor: " Is de zedelijkheid in Frankrijk beter dan in Engeland? " En 't antwoord luidt: Men zou zeggen van ja. Engeland telde in 1855 25,972 beschuldigden, Frankrijk maar 6,480. Toch is er bij beide vooruitgang. In 1855 waren de getallen 29,359 en 7,554. Opmerkelijk is 't, dat de Engelsche vrouwen veel meer dan de Fransche zich aan misdaden schuldig maken. Gene maken één derde, deze één zesde van de beschuldigden uit. In doodvonnissen wint Frankrijk 't echter van

Engeland. In 1855 werden er ginds 60 uitgesproken, waarvan 28 zijn voltrokken, hier maar 50 veroordeelingen, aan 7 van welke gevolg is gegeven.»

HET PROTESTANTSCH ZENDINGWERK IN TWEE KOLONIEN.

In de jaarlijksche verslagen der verschillende Protestantsche zendinggenootschappen lezen we van de ontzaggelijke sommen, ten behoeve van een aantal zendingposten, zendelingen en hulpzendelingen, enz. voortdurend ten offer gebragt. Men vindt er ook veelal eene opgave aangaande de talrijkheid van het personeel dat in dienst is, eene enkele maal ook van het bepaald getal zoogenaamde bekeeringen, tegen den prijs van millioenen schats hier en daar uitgewerkt. Als men die cijfers zoo op zich zelf ziet staan en niet denkt aan de uitgestrektheid der landen en het groot getal inwoners waarover die berigten loopen, maken ze wel eenig vertoon, tot niet weinig genoegen van de vergaderde leden, en het Protestantsch publiek, welke dan hoog opgeven van het volijverig Protestantisme en zijn zoo gezegend zendingwerk. Dat dit integendeel zeer onvruchtbaar is, werd meermalen door Protestantsche ooggetuigen verzekerd en bleek, wat goeds men ook uit sommige zendingposten berigtte, uit de droeve klagten van weêr andere Protestantsche zendelingen. De kardinaal Wiseman heeft voor jaren reeds in zijn geschrift: *De onvruchtbaarheid der Protestantsche zendingen* dezer armelijke resultaten getoond, en ook in dit maandschrift is er herhaaldelijk en nog onlangs op gewezen. Dit oogenblik willen we enkel een paar voorbeelden aanvoeren ten bewijze, dat er met en in dat hooggeroemde Protestantsche zendingwerk eigenlijk nog niet veel voor het Christendom wordt gedaan. Aller oog is thans op Engelsch Indië gevestigd, waar de Protestanten aan de bekeering der inwoners zooveel en zoo vrij konden werken als zij slechts wilden. Wat er in meer dan eene

eeuw tijds sedert de Engelschen het veroverden, voor 't Christendom gewonnen is, wordt niet bepaaldelijk opgegeven; — doch dat het van weinig vrucht is geweest, hebben de jongste tijden op jammerlijke wijze getoond. Maar nu hebben we berigten van het kerkelijk zendinggenootschap wat het in al dien tijd voor het Christendom in dat land heeft gedaan. Laat ons zien, of dat waarlijk zoovéél is.

Naar officiële opgaven beslaan de bezittingen der Europeërs in Oost-Indië 1,406,576 vierk. Engelsche mijlen met 180,884,300 zielen. Hiervan heeft Groot-Brittanje alleen 837,412 vierk. Engelsche mijlen met 131,990,900 zielen. — Nu berigt genoemd zendinggenootschap, dat er in Engelsch Indië ruim 300 zendingposten zijn, door heel dat land verspreid; — dat is dus niet meer dan één post op nagenoeg 440,000 zielen. — Zendingscholen tot bekeering van de heidenen tot het Christendom zijn er meer, namelijk ruim 2000; dat geeft dus één op de 66,000 inwoners; en alles bij elkaâr gaan daar, door geheel Indië, zooals opgegeven wordt, 64,480 jongens en 14,298 meisjes school. We willen aannemen, dat de cijfers ditmaal trouw zijn: wat zegt het dan nog wat Engeland daar deed naar de overgroote behoefte gerekend?

Een ander voorbeeld verschaft ons *de Gids* van Febr. 1857 in het Opstel getiteld: *Emancipatie en Evangelie*, door W. C. Knottenbelt te Mijnsheerenland. Daar lezen we bl. 284 v.:

„ Wat moeten wij over onze West-Indische Bezittingen in dit opzigt (van 'tgeen voor Christendom en onderwijs gedaan wordt) oordeelen, wanneer wij de antwoorden van den bevelhebber op St. Eustatius lezen? Op de vraag naar de godsdienstige belijdenis der slaven berigt hij: „ De slaven belijden allen (althans in naam) de Christelijke godsdienst, en zijn, wat de verschillende gezindheden betreft, verdeeld als volgt: Wesley-Methodisten 92, Roomsch-Katholieken 106, Hervormden 873. „ Dit laatste getal klinkt schoon, maar nu volgt later eene vraag naar de inrigtingen tot zedelijke en godsdienstige opleiding der slaven, en het antwoord is: „ Er zijn hier geene bepaalde inrigtingen tot zedelijke en godsdienstige opleiding der slaven. De Zondags-scholen, door de Wesley-Methodisten en Roomsch-Katholieken sedert jaren alhier gevestigd, voorzien eenigermate in deze behoefte, en zijn voornamelijk voor die klasse tot stand gebragt. De Godsdienst-oefening, zoowel bij de

Methodisten, als Roomsch-Katholieken, wordt door een groot gedeelte der slaven bijgewoond." — Wij bemerken niet, dat er iets gedaan wordt voor de godsdienstige vorming der 873 Hervormden, wier groot aantal hen reeds voor geheele verwaarloozing moest bewaren! En dit geldt niet alleen van St. Eustatius, maar dezelfde treurige onverschilligheid treft ons, waar wij de beide Rapporten (der Staats-Commissie) en de talrijke Bijlagen inzien."

SIR CHARLES NAPIER OVER DE BEHANDELING DER KATHOLIEKEN IN INDIE.

In eene redevoering, door kardinaal Wiseman den 26 Julij ll. in de St. Janskathedraal van Salford (eene eigen voorstad van Manchester) uitgesproken, waarin hij naar aanleiding van 't Evangelie van den dag (Luc. XVI), met het oog op hetgeen thans in Indië geschiedt, *"het rentmeesterschap van de Engelsche natie"* [1]) ten onderwerp nam — deelt hij ons een merkwaardig, schier profetiesch woord van bovengenoemden thans overleden generaal mede, 'twelk we hier met de korte toelichting des beroemden kardinaals laten volgen.

"En nu — zegt de redenaar (bl. 8) — terwijl ik over Indië, ons wijd uitgebreid handelsrijk, spreek, vergun mij dat ik hier nader in de vraag van nationale regtvaardigheid trede. Sommigen van u, denk ik, zullen .... een belangrijk uittreksel gelezen hebben uit het leven van den beroemden overleden generaal Sir Charles Napier, ... waarin hij duidelijk voorzegt, dat ons Indiesch leger zou opstaan, de wapenen opvatten tegen die enkele weinige Engelsche Officieren die er nog overbleven, en de Oostindische Compagnie, die hij te vergeefs en herhaaldelijk had gewaarschuwd,

---

[1]) *The stewardship of the English nation.* — Manchester: by W. E. Stutter.

de jammerlijke gevolgen van zulk een gebeurtenis gevoelen zou. Dit was zijn profetie, en hij besloot met te zeggen: — „Doch ik wensch geen leven als Cassandra te hebben om niet anders dan kwade voorspellingen te doen aan een volk, dat er geen acht op wil slaan." Nu deze woorden van dien grooten man, zooals hij zich in Indië altijd heeft getoond, juist zóó vervuld zijn, wil ik — vervolgt de kardinaal — eenige andere woorden van hem aanhalen, die hij tot mij persoonlijk heeft gesproken, en gij moogt beslissen, hoezeer zij met de eerste overeenstemmen. Weinige jaren geleden, een jaar vóór zijn dood, was ik op de Tentoonstelling te Londen, en bezag een schilderij, die een zijner veldslagen voorstelde, waar hij in 't heetste was van 't gevaar en de meest uitkomende figuur te midden der verschrikkingen van den strijd. Digt bij de schilderij stond de held van dit stuk, Sir Charles Napier zelf in persoon. Het was niet mogelijk zich in hem te vergissen; doch hij verlangde aan mij te worden voorgesteld. Ik deed hem eenige vragen over de schilderij en hare naauwkeurigheid, daarop nam hij mij bij den arm en trok mij ter zij — er stonden verscheidene personen om ons heen — en hij zeide: „Kardinaal Wiseman! gij, Katholieken, wordt in Indië schandelijk behandeld [1]). Ik heb het hun herhaaldelijk gezegd; ik heb het bestuur daar voorspeld, dat er zeer spoedig een tijd zou komen, dat wij, om ons rijk te redden, de vereenigde en aaneengesloten krachten van alle Britsche onderdanen zonder onderscheid zouden noodig hebben, en dat het hun pligt was, alle oneenigheid of godsdienstgeschillen te voorkomen. Ik heb te vergeefs gesproken; zij willen niet naar mij luisteren, en, in plaats van te vereenigen, houden zij vol met een stelsel van tweedragt en verwijdering. Ik ben dikwijls beschaamd geworden, als in Indië de Katholieken mij bedankten voor 'tgeen zij eene gunst achtten, terwijl het niet anders gold dan een gering betoon van het allergewoonste regt.

„Dit zijn nagenoeg dezelfde woorden — merkt de kardinaal aan — welke hij tot mij sprak. Ik kan voor de waarheid van elke uit-

---

[1]) We denken op die mishandeling der Katholieken in Indië terug te komen, en daaromtrent in eenige bijzonderheden te treden.

drukking instaan. Bij die gelegenheid voorspelde hij mij weder wat nu pas gebeurd is, en verklaarde mij, dat de tijd naderde, dat het noodig zou zijn, allen zonder onderscheid tot eene gemeenschappelijke krachtsinspanning te vereenigen, om ons Indiesch rijk te redden.

„Wat niettemin is door zijne bestuurders gedaan?

„Elk reglement, 'twelk den Katholieken kan doen gevoelen, dat zij eene afzonderlijke klasse zijn en geen gelijke behandeling met anderen te wachten hebben, wordt nog in stand gehouden, of veeleer nog meer bekrachtigd. Het is voor een Katholiek soldaat schier onmogelijk, zijne kinderen in zijn eigen godsdienst op te voeden, en wat meer is, als hij sterft, kan hij bezwaarlijk verwachten, dat zij in die godsdienst opgebragt zullen worden: zoo eenzijdig zijn de bepalingen voor de opvoeding van weezen. Zoodat een arm Katholiek hunne strijden heeft te voeren, zijn leven heeft te wagen met het gevoel: dat hij tegen zijn geweten zijn kind naar eene school heeft gezonden, waar het in de dwaling zal onderwezen worden, en dat om die nietige vergoeding, die hij anders niet verkrijgen kon; of wel dat hij zijn kind geen opvoeding heeft gegeven, en het als wees achterlaat in de handen van dezulken, die het tegen zijne wenschen en overtuigingen zullen opvoeden. Is dat edel? Is dat openbaar regt? Is dit het rentmeesterschap, dat aan eene groote nationale corporatie voegt, die met veel ophef en openlijk haren heidenschen onderdanen zelven verklaard heeft, dat zij geen onderscheid van godsdienst kent in hen die haar trouw dienen. Zij mag eene bijzondere kerk erkennen, zij mag eene geestelijke hiërarchie hebben, welke zij door rijke bezoldigingen in stand houdt: gewis toch op het stuk van opvoeding en in het verschaffen van middelen voor de uitoefening van de godsdienst, wordt het uitgebazuind, dat er geen onderscheid behoort te wezen! Ja, zelfs in 't aanschijn des gevaars wordt het voor goede staatkunde aangezien, zulk eene kleingeestige vervolging te bevorderen! De Katholieken hebben getoond, dat zij zoo goed en trouw als elk ander onderdaan der Koningin bereid zijn, hun bloed te vergieten; en toch schijnt alles gedaan te worden om hen te ontstemmen, doordat men hen poogt te doen gevoelen, dat zij niet dezelfde regten en hetzelfde aanzien

hebben als een ander [1]). God zij geloofd! men heeft van hun kant geen ontrouw te vreezen, hoe onregtvaardig zij ook behandeld zijn; en als gij van veldslagen in Indië zult hooren, zult gij Katholieke mannen en Katholieke regimenten, zoo goed als ieder ander, voorop vinden bij alle kans en gevaar; — gij zult ondervinden, dat die erbarmelijke daden van onregt volstrekt hun trouw niet kunnen krenken, of ook maar in 't minst hunne vurige vaderlandsliefde verkoelen. Maar is 't niet even onverstandig als onregtvaardig aldus te handelen, en in het land zelf, waar de verzekering van volkomen godsdienstige vrijheid openlijk is uitgeroepen voor den Heiden, aan hen te toonen, dat zij aan geene mede-Christenen wordt toegestaan [2])? "

SPROKKELINGEN.

PROTESTANTSCHE KLAGT UIT HESSEN. — In de *Evangelische Kirchenzeitung* beklaagt een Protestant zich er bitter over, dat de kerkelijke aangelegenheden in 't Groothertogdom Hessen zich in zoo "heillooze verwarring" bevinden, en aan de treurigste beginselloosheid harer bestuurders zijn prijs gegeven; dan breekt hij in de volgende veelbeteekenende woorden uit: "En daartegenover nu — hoe vast, hoe zeker, hoe trotsch schrijdt de Roomsche Kerk in dit land vooruit. Hoe weet haar Bisschop al meer en meer terrein voor zijne Kerk en hare eigenaardige instellingen en werking te

---

[1]) Dr. Fennelly heeft schandelijke statistieken meêgedeeld van militaire bevorderingen, die eene schreeuwende godsdienstige partijdigheid verraden.

[2]) De laatste aflevering van *de Toeschouwer* levert deze redevoering van kardinaal Wiseman, onder het opschrift: *Engelands rentmeesterschap* (bl. 319—339) in haar geheel mede, op derdehalve bladzijde na, welke ook aan het eigenlijk onderwerp vreemd en er naar aanleiding van bijzondere omstandigheden aan toegevoegd zijn.

winnen. — Wat heeft hij een vast en duidelijk doel in 't oog, en komt hij 't met kracht en nadruk altoos nader en nader. Het hart bloedt den mensch en schaamte stijgt in 't gelaat als men daarop het oog laat vallen. En men mag en durft niet alles openlijk zeggen. Is 't wonder, dat zij allen verleid worden, aan zulk eene misvormde, zich zelve naauw meer gelijke Protestantsche Kerk den rug toe te keeren, die naar eene Kerk dorsten, welke weet wat zij wil en moet, en niet diegenen het meeste van zich afstoot en met maatregelen kwelt, welke haar geloof en hare orde het trouwste aankleven. "

MINISTERIELE WERING VAN LIEFDEZUSTERS. — In Saksen is aan de Zusters van liefde de toegang in 't Katholieke ziekenhuis te Dresden niet veroorloofd geworden. Het weigerend antwoord van 't ministerie grondt zich op § 56 der Constitutie, waar men leest: "Er mogen noch nieuwe kloosters, noch Jesuïeten of eenige andere geestelijke orde ooit in 't land opgenomen worden." Buitendien vond zich het ministerie hierbij tot de verklaring gedrongen: "dat het nog daarenboven door gewigtige politieke redenen, die hier geene bijzondere uiteenzetting behoeven, in zijne zienswijze versterkt werd."

VELDPRIESTERS VOOR ENGELSCH INDIE. — Naar de *Tablet* van Dublin meldt, hebben zich een aantal ijverige Katholieke priesters bij kardinaal Wiseman aangeboden, om als veldpriesters naar Indië te gaan. De kardinaal is door den H. Stoel gemagtigd, zoodanige geestelijken voor Indië en China aan te stellen, wijl het Engelsche leger, gelijk men weet, vele Ieren, en dus Katholieken, in zijne rijen telt.

WAARSCHUWING AAN DE KATHOLIEKE VEREENIGING VAN HANDWERKSGEZELLEN. — Naar aanleiding der zich alom uitbreidende beweging onder de arbeiders, waarbij de invloed van verderfelijke beginselen en personen niet te miskennen is, heeft het Hoofdbestuur der Vereeniging van de handwerksgezellen eene waarschuwing laten uitgaan, waarbij het verklaart: dat de Besturen der vereenigingen van handwerksgezellen op de hen aangaande

plaatsen niet zullen noch mogen dulden, dat de leden deel nemen aan zoodanige *onwettelijke* vereenigingen, welke ten doel hebben, van hunne meesters een hooger loon af te dwingen. — „Leden, schrijft het, die zich daarbij laten vinden, moeten ze óf dadelijk verlaten, óf zich uit de Katholieke vereeniging van handwerksgezellen verwijderen. Wie voor het gebruikelijke loon niet werken kan, of niet met zijnen meester *in vrede* eene betere overeenkomst weet te treffen, voor hem staat de heele overige wereld open. De Katholieke vereeniging van werklieden moet niet enkel den vrede onder elkaâr, maar ook tusschen hen en hunne meesters pogen te bewaren; daarom is het eene *Katholieke* vereeniging van handwerksgezellen.„

STATISTIEK DER GODSDIENSTEN IN RUSLAND. — Behalve de (schismatieke) Grieksche kerk, welke de heerschende godsdienst van Rusland is, zijn er thans in dat uitgebreide rijk 2.770,509 Katholieken (Polen er niet onder begrepen); 1.928,529 Protestanten; 1.225,182 Joden; 2.380,000 Mohamedanen; 194,000 Buddhisten, dus in 't geheel 8.399,820 personen die in Rusland niet tot de Grieksche godsdienst behooren. — De eigenlijke geestelijkheid der Russische kerk bestaat: 1. uit de bisschoppen, waarvan er in 1855 in Rusland waren 49 eparchiaal-bisschoppen en 10 vikarissen, in Georgië 5 eparchiaal-bisschoppen en 1 vikaris; 2. uit priesters, waarvan de officiële staat 35,535 (wereldlijke priesters en aartspriesters) bedraagt; 3. uit de diakens, volgens den officiëlen staat 17,500 in getal. Dus in 't geheel 53,302 voor 50 millioen van de Grieksche bevolking in Rusland. — Buitendien zijn er nog omtrent 60,000 diakschoks en ponamars, als gewijde kerkelijke officianten. (*De Vereeniging.*)

EENE STEM UIT DEN VREEMDE

OVER DE

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

(*Vervolg en slot van bl.* 244.)

In de tweede afdeeling van zijn geschrift: *de Nederlandsche Hervormde Kerk*, spreekt de heer Köhler, naar de door hem opgegeven volgorde, over

KERKINRIGTING EN KERKBESTUUR.

Evenals in de godgeleerdheid, zegt hij, zijn er ook in de Nederlandsche Kerk [1]) sedert de laatste 60 jaren groote veranderingen voorgevallen; ten goede of ten kwade, is moeijelijk te zeggen, misschien wel beide tegelijk. De *inrigting* is vaster, zelfstandiger geworden, doch met eene eenigzins aristokratische kleur; in de *eeredienst* streeft

---

[1]) Ofschoon wij, Katholieken, slechts ééne ware, eigenlijk gezegde, Kerk erkennen, moeten we hier en vervolgens (bij onvermijdelijk misbruik) met dat woord ook de bestaande konterfeitsels of karikatuurkerken aanduiden.

men naar grooter afwisseling; de *rigting* echter waarin de kerk bestuurd wordt, is eene meer of min liberale, in de slechte beteekenis van het woord.

Om het hier beweerde te staven, laat de schrijver een blik over die laatste 60 jaren gaan. Met het jaar 1796, 's jaars na 't bezetten der Nederlanden door de Franschen, hield de Dordtsch-Hervormde kerk op, de heerschende of Staatskerk te zijn, en kregen alle gezindheden gelijke regten. Nu had de Hervormde kerk op geheel nieuwe grondslagen moeten ingerigt worden, doch de veelbewogen tijd gedoogde dit niet, en tot aan 't herstel der onafhankelijkheid bleef zij in een toestand van „onvolkomenheid en halfheid". Het eenige merkwaardige in dien tijd is de invoering van een nieuw gezangboek den 1 Januarij 1807. Tot hiertoe had men in de openbare godsdienst slechts psalmen gezongen, doch dezer inhoud „kwam niet meer met het godsdienstig begrip of gevoel overeen"; men zag elders den zegen op het zingen van geestelijke liederen gevolgd, en besloot voor de Hervormde kerk een gezangboek, de zoogenaamde *Evangelische gezangen*, te vervaardigen. Een groot aantal predikanten echter toonden zich in die dagen afkeerig van al wat bepaald Christelijk was, en de tijd was voor zulk eene onderneming het allerminste geschikt. Het nieuwe gezangboek werd, wat de meeste Duitsche gezangboeken uit de eerste 25 jaren dezer eeuw waren: Gods magt, grootheid, volmaaktheid, liefde, enz. worden er op onaangenaam gerekte wijze in beschreven, maar de Christelijke heilweg verdonkerd en op den achtergrond geschoven. Slechts een enkel goed lied, als bijv. van Lodensteyn, is er in. Uit dit gezangboek moet ten minste eens in iedere godsdienstoefening gezongen worden; maar

't is bij de gemeente zoo onbemind, dat zij het in hunne *oefeningen* nooit gebruiken [1]).

In dien verwarden toestand der kerk kwam Willem I in 1813 op den troon. Hij vaardigde weldra een Reglement voor de Hervormde kerk uit, 'twelk bij lof, om 't ineengrijpend geheel, nog meer blaam verdient. — De Kroon behield zich over die Kerk een regt van toezigt voor, zooals zij op de overige kerkgenootschappen niet had. Reeds dat *de Koning* eene grondwet *aan de Kerk* gaf, was een bedenkelijk iets; doch hij mogt ook verder de leden der provinciale kerkbesturen, uit wie de leden der algemeene of nationale synode gekozen moesten worden, volgens hem gedane voordragten benoemen; ja de besluiten dezer algemeene synode waren aan zijn *placet* onderworpen. Daar was verder, naar Köhler meent, op de hoogste kerkvergadering te weinig vertegenwoordiging van leden der gemeente (of leeken), en de taak van synode en kerkbesturen scheen meer het maken en uitvoeren van bepalingen en reglementen omtrent uitwendige vormen, dan het handhaven der Hervormde, of in 't algemeen der Evangelische leer en der kerkelijke tucht. De laatste verviel bijna geheel, en men vermeed zeer zorgvuldig iets omtrent de *leer* te bepalen: men streefde naar *leervrijheid* [2]). In dien geest werd ook het eeds-

---

1) Een predikant verhaalde den heer Köhler, dat, als hij regt volle kerken wilde hebben, hij slechts een en hetzelfde vers uit die Gezangen moest laten aanheffen, en onder het gezang der gemeente zijn boek wegleggen en niet meêzingen. Want zoo voldeed hij tegelijker tijd aan den kerkelijken regel, en aan den zin of liever weerzin zijner gemeente.

2) De schrijver vroeg eens aan een bij de algemeene synode hooggeacht predikant, bij wien in de Nederl. Herv. kerk de laatste beslissing over de leer berustte? Hij was over die vraag zeer ver-

formulier (30 Dec. 1831) opgesteld, door welks onderteekening de kandidaten zich schijnbaar aan de symbolische boeken verbinden, maar er inderdaad in 't geheel niet aan gebonden zijn. In de woorden: ....wij verklaren...., „dat wij de leer, welke, *overeenkomstig Gods Heilig Woord*, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederl. Herv. Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen" enz., is de oude twistvraag naar het *quia* (*omdat*) of *quatenus* (*in zooverre als*) door het dubbelzinnige „overeenkomstig" behendig vermeden.

Deze in de kerkinrigting meer bevorderde dan tegengewerkte geest van vrijheid en onbepaaldheid van leer nam onder de predikanten meer en meer toe. Aan de Dordtsch-gereformeerde leer hechtte men niet langer; geen wonder dus, dat er pogingen tot vereeniging met andere Protestantsche genootschappen werden aangewend, welke echter, zoowel als die der Remonstranten in 1795, allen mislukten; slechts een meer vriendschappelijk onderling verkeer was er het gevolg van.

Het ontbrak evenwel niet aan eene oppositie tegen deze laauwe en onbepaalde, zoowel in de kerk als vooral in het kerkbestuur heerschende, rigting. Reeds in 1816, toen het nieuwe grondreglement verscheen, beklaagde zich de nog volgens de oude wijze zamengestelde klassis van Amsterdam; doch zij werd door den toenmaligen Commissaris-generaal voor de Protestantsche eeredienst met koninklijke „vergunning" scherp te regt gewezen.

Van meer gevolg was, volgens den heer Köhler, de tegenkanting welke uitging van Bilderdijk en zijne vrien-

---

wonderd, en antwoordde, wij bepalen niets over de leer; maar als er toch eens iets bepaald moest worden, zou dit natuurlijk ter beslissing aan de algemeene synode staan.

den Mr. I. da Costa en Dr. A. Capadose, beiden van geboorte Portugesche joden, welke den 20 October 1822 tot de Nederlandsche Hervormde kerk overgingen en het volgende jaar voor het publiek optraden, de eerste met zijne „*Bezwaren tegen den geest der eeuw*", de laatste (geneesheer van beroep) met zijne „*Bestrijding der koepokinenting, of de koepok-inenting aan de beginselen der godsdienst, rede en ware heelkunde getoetst.*" Schoon beide boekjes slechts zijdelings den toestand der kerk raakten, en meer tegen de flaauwheid van den Christelijken geest in 't algemeen gerigt waren, wekten zij echter buitengemeen veel opzien. Er ontstond een levendige pamfletten-strijd; Bilderdijk nam de partij zijner vrienden op, welke van alle kanten uit alle standen brieven van goedkeuring ontvingen.

Eene dergelijke voorbereidende werking deed een naamloos uitgekomen „*Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten*" (Amst. 1827), dat moedig zijne bezwaren over het ongeloof in de Kerk en bij de predikanten openlegde. Wijl het toen bestaande daarin krachtig en scherp gehekeld werd, meende het goevernement onderzoek naar den schrijver te moeten doen. Als zoodanig maakte zich Dirk Molenaar, predikant te 's Gravenhage, bekend. Daar nu deze, bevreesd geworden, beloofde, verder niets tegen de rust der kerk te zullen ondernemen, betuigde de Koning hem wel zijn misnoegen, doch liet de zaak daarbij blijven.

Deze uitingen van ontevredenheid evenwel stonden allen meer op zich zelf, en gingen aanvankelijk meest van de hoogere standen uit, doch vonden in de gemeenten veel weerklank en instemming. De thans volgende tegenkanting kwam meer van de gemeenten, en greep der-

wijze voort, dat zij de oorsprong van twee afgescheiden kerkgenootschappen geworden is.

De geschiedenis dier tegenkanting en afscheiding is deze.

In 't jaar 1829 werd zekere Hendrik de Cock als predikant te Ulrum in Groningen beroepen en predikte daar in streng-Hervormden, Calvinistischen trant, waardoor hij zich in zijne eigene en de naburige gemeenten groote toejuiching verwierf. Van alle kanten stroomde men naar hem ter kerk; en die dit deden wilden nu hunne kinderen niet meer in hunne eigene gemeenten door de „ongeloovige" predikanten laten doopen en aannemen, maar bragten ze te dien einde bij de Cock. Door dit verlangen in te willigen, vergreep hij zich aan de bepalingen der kerkorde, en werd hij hierover door het klassikaal bestuur te regt gewezen. Terzelfder tijd waren er twee stukjes van naburige predikanten [1]) in 't licht gekomen, waarin zij hunne gemeenten voor de overdrijvingen van de Cock en de Bilderdijkianen, doch eigenlijk voor de streng evangelische prediking van de Cock waarschuwden. Deze gaf hierop zijn hartstogtelijk tegenschrift: „*Verdediging der ware Hervormde leer en der ware Hervormden, die door twee zoogenaamde Hervormde leeraars bestreden en aan de kaak gesteld zijn, of de schaapskooi van Christus, door twee wolven aangetast, en verdedigd* door H. de Cock, Hervormd leeraar te Ulrum. 1833." Nu werd hij wegens overtreding van het kerkelijk reglement, en om dit geschrift en nog een ander, dat door hem zelven wel niet geschreven, maar nagezien en met

---

1) Naar de aanteekening des vertalers: Dr. G. Benthem Reddingius, pred. te Assen, en L. Meijer Brouwer, pred. te Uithuizen, in Groningerland.

eene aanprijzende voorrede uitgerust was, en waarin de Evangelische gezangen sirenenliedjes genoemd werden, eerst in zijne dienst geschorst, en gelast, al zijn geschrijf te herroepen, leedwezen over 't gebeurde te betuigen en geene kinderen uit andere gemeenten meer te doopen. Op zijne weigering werd hij den 20 Januarij 1835 van zijn ambt ontzet. In hetzelfde jaar schreef hij het volgende boekje: „*De zoogenaamde Evangelische gezangen, de oogappel der verleide en misleide menigte in de Synodaal-Hervormde kerk, ja zelfs nog van eenige kinderen Gods, uit verblinding en wijl zij dronken geworden zijn door den wijn hunner hoererijen, nog nader getoetst, gewogen en te ligt bevonden, ja strijdig met alle formulieren van eenigheid en Gods woord*, door H. de Cock, Gereformeerd leeraar, onder het kruis om Christus wille, van Ulrum. Groningen 1835."

Ofschoon de Cock door het kerkbestuur afgezet was, hingen echter de meesten zijner gemeente en vele andere orthodoxe leeken hem aan. Reeds aan 't eind van 1834 werd in Ulrum eene akte van afscheiding opgesteld. Hetzelfde gebeurde in de Noord-Brabantsche gemeente van den predikant H. P. Scholte, die volkomen met de Cock overeenstemde, en eveneens wegens overtreding der kerkelijke reglementen afgezet werd; de afscheiding verbreidde zich weldra overal, inzonderheid ten platten lande. De afgescheidenen echter - merkt de heer Köhler aan - maakten zich helaas! aan menige daad van fanatisme schuldig, en zij werden dus *op verzoek der algemeene synode der Hervormde kerk* [1]) door den Staat vervolgd,

---

[1]) Zie *Het regt der Hervormde gezindheid*, door Mr. Groen van Prinsterer, 1848, bl. 125.

met inkwartiering gestraft, moesten hunne godsdienstoefeningen op heide en veld houden, werden voor de regtbanken geroepen, dáár wel door onderscheiden regtsgeleerden uit de school van Bilderdijk verdedigd, maar doorgaans toch veroordeeld. Later nogtans wilde de Staat de separatisten dulden, mits zij de vergunning van een afgescheiden gemeente te stichten zouden vragen, en afzien van alle goederen, regten en titels der Hervormde staatskerk. In 't eerst konden de afgescheidenen hier niet toe besluiten; sedert 1838 evenwel hebben de meesten het gedaan [1]); het oprigten van een afzonderlijk kerkgenootschap werd hun nu vergund, en zoo hebben zij zich als „Christelijk afgescheiden gemeenten" geconstitueerd. Naar den heer Köhler tellen zij thans ongeveer 50,000 zielen; dit zou dan door elkaâr ruim 300 zielen voor elke gemeente zijn, want naar de *Handelingen* hunner laatst gehoudene synode hebben 165 gemeenten een adres aan Z. M. den Koning geteekend, en in 't laatst van December 1856 opgezonden, waarbij „gevraagd wordt erkenning der vereenigde Gemeenten tot één ligchaam of Kerk". Op dit voorstel echter was tijdens de zittingen der synode (van 3—17 Junij dezes jaars) nog geen antwoord ingekomen [2]). Sedert de laatste jaren hebben zij een eigen seminarie te Kampen, en een eigen orgaan in de *Bazuin*. Te bejammeren is het, merkt hier weder de schrijver aan, dat er reeds onder hen menigvuldige schei-

---

1) Nog in de laatste synode der Afgescheidenen (van 3—17 Junij jl. te Leyden gehouden), heeft de vergadering deze handelwijze in een uitvoerig stuk verdedigd. Zie *Handelingen* dier synode, bl. 23 vv.

2) Zie bl. 19 der genoemde *Handelingen* van de Synode der Christelijk afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland. — Te Kampen, bij S. van Velzen, Jr. 1857.

dingen hebben plaats gegrepen, en het echt Hervormde Evangelische leven door een hyperorthodox uiterlijk en stijf Donatisme op den achtergrond wordt geschoven!

De hoofdbezwaren der Afgescheidenen tegen de Hervormde kerk zijn, gelijk bekend is: 1. dat bij haar de leer der belijdenis niet meer gepredikt; 2. de kerkelijke tucht geheel verwaarloosd; 3. een onevangeliesch gezangboek, in plaats van de psalmen, die toch Gods woord zijn, gebruikt wordt; 4. dat de kerk van een belijdeniskerk een reglementenkerk geworden is, en 5. dat de staat een hem niet toekomend regt van toezigt over de kerk uitoefent. - Deze bezwaren zijn, meent Köhler, in menig opzigt niet ongegrond; doch de manier en wijze waarmeê de Afgescheidenen optraden, hunne geestdrijverij en hartstogtelijkheid, verdienen afkeuring; meer echter nog de regering en het kerkbestuur, die in heel hun gedrag zeer weinig blijken gaven van een vrijen, Evangelischen geest, waarop zij zich zoo gaarne en herhaald laten voorstaan, maar veel meer van eene door en door bureaukratische gezindheid, die toch waarlijk voor eene kerk van Christus naauwelijks schijnt te passen!

Een klein gedeelte (vervolgt hij) der met de bestaande betrekkingen ontevredenen heeft nog een afgezonderd kerkgenootschap gevormd, onder den naam van de *Gereformeerde gemeente onder het kruis*, die geen regt van bestaan willen verzoeken, noch hunne regten op de „Hervormde staatskerk" opgeven, daar zij niets verlangen dan deze in hare oorspronkelijke zuiverheid te herstellen [1]). De Staat laat hen thans onbelemmerd begaan; zij hebben slechts bij de 30 en nog zeer kleine gemeenten, meest

---

[1]) Zie meergemelde *Handelingen* t. a. p. bl. 24 vv.

uit de geringe klassen. De oude Dordtsche leer wordt er nog strenger gepredikt en de kerkelijke tucht nog strenger gehandhaafd dan bij de Afgescheidenen, zoodat zij zich (volgens Köhler) moeijelijk van 't verwijt van Donatisme kunnen vrijwaren. Ten bewijze dat desniettemin hunne hardheid met eene kinderlijke, teedere vroomheid vereenigd gaat, voert hij eene plaats aan uit eene preek over Rom. VIII, 30^b van C. van den Oever, vroeger turfschipper in Vriesland, thans predikant bij de Gereformeerde gemeente onder het kruis te Rotterdam, waarvan titel en stijl beide, zegt hij, het eigenaardige dezer sekte evenzeer doen uitkomen. De titel luidt: „*De fondamentsteenen van de leer der zaligheid gelegd, tot troost en vastigheid voor Gods volk*, in eene leerrede, door C. van den Oever, Leeraar bij de Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis. Rotterdam. 1855." De taal is, gelijk we die kennen, eigenaardig schriftuurlijk: de tale Kanaäns; de inhoud loopt over den rade- en reddeloozen toestand van degenen die de Geest bekeeren wil. Men leest er van de niet batende oliebeken, van de vreeselijk verschrikkende beken Belials, van den worstelenden Jakob, den roependen David, van de steenrotsklove, het gedurig vreezen der ziel, of Jesus „met haar wel te doen wil hebben", het grijpen van dien dierbaren en onmisbaren Borg, van het geloof, dat de baarmoeder van den vrede is, en zoo al voort.

Toen nu (vervolgt de schrijver) die afscheidingen en wederafscheidingen plaats grepen, waren niet alle orthodoxen genegen zich daarbij aan te sluiten; integendeel, verreweg de grootste meerderheid hield zich bij de kerk en trachtte deze zelve te hervormen. Herhaaldelijk verzochten zij de Algemeene synode zich te verklaren, of

door het eedformulier een *quia* of een *quatenus* bedoeld werd. De synode antwoordde niet. Na lang aarzelen veranderde zij in 1841 het formulier: „dat wij de leer, welke, overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederl. Herv. Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen," enz. — aldus dat het heette: „dat men de leer is toegedaan, welke in haren aard en geest het wezen en de hoofdzaak der Herv. Kerk uitmaakt." — In 1854 werd een geheel nieuw formulier opgesteld en met den 1 Januarij 1855 ingevoerd, waarin staat: „Wij .... verklaren ..., dat wij volgens het beginsel der Christelijke kerk in het algemeen en der Hervormde kerk in het bijzonder Gods Heilig Woord, in de schriften van het O. en N. Verbond vervat, van ganscher harte aannemen" enz., ... en willens zijn, den geest en hoofdzaak der leer, welke in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederl. Herv. kerk vervat is, getrouw te verkondigen" enz.

Nog vóór de invoering echter van dit nieuwe verbindtenisformulier, had reeds in 1852 eene door de Algemeene synode bewerkstelligde herziening van het geheele kerkelijk reglement de goedkeuring des Konings verkregen. Uit dat stuk, naar 'twelk de Nederlandsche Hervormde kerk thans ingerigt is, deelt de schrijver uitvoerige uittreksels meê, te lang om hem daarin te volgen, en te vinden in het *Algemeen reglement voor de Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden* [1]). Hij neemt, bij meer,

---

[1]) 's Hertogenbosch, Gebr. Muller, 1852. — Of men zie datzelfde *Algemeen Reglement*, met een kleine toevoeging dit jaar verschenen bij J. van der Endt, te Maassluis, bij wien insgelijks onlangs uitgekomen ziin het *Reglement voor de Diakoniën der Nederl. Herv. Kerk*, en het *Reglement op de algemeene weduwenbeurs*, be-

achtervolgens over, hoe het bestuur dier kerk wordt uitgeoefend: 1. over de gemeenten, door *kerkeraden*, *algemeene* en *bijzondere*; een *algemeene* kerkeraad in iedere gemeente, en bestaande uit predikanten, ouderlingen en diakenen; een *bijzondere* in gemeenten met drie of meer predikanten, en bestaande uit predikanten en ouderlingen; 2. over meer gemeenten [1]) vereenigd, door *klassikale besturen*, bestaande uit praeses, assessor, scriba of meer dienstdoende predikanten, benevens één ouderling voor elk tweetal predikanten, die in het bestuur zitting hebben; en *provinciale kerkbesturen*, waartoe elke klasse uit haar midden één predikant, en op elk tweetal predikanten één ouderling benoemt; 3. over al de gemeenten te zamen door de *synode*, „die de kerk vertegenwoordigt en voor hare regten optreedt," waarbij tevens te denken is aan de *Algemeene synodale commissie*, een collegie onmiddellijk van de synode uitgaande, om in haren naam tusschen de gewone jaarlijksche vergaderingen de belangen der kerk te behartigen en waar te nemen. - Na al die artikelen (bl. 126—136) te hebben meêgedeeld, merkt

---

stemd tot ondersteuning van de weduwen en minderjarige ouderlooze kinderen van de predikanten der Nederl. Herv. Kerk (beiden gearresteerd door de Alg. synode, 8 Aug. 1856); — alsook het *Reglement voor kerkelijk opzigt en tucht en voor de behandeling van kerkelijke geschillen bij de Nederl. Herv. Kerk* (gearresteerd door de Alg. synode, 9 Aug. 1856); — het *Reglement voor de Kerkeraden van de gemeenten der Nederl. Herv. Kerk*, en het *Reglement op de Vacaturen bij de Nederl. Herv. Kerk*, beiden gearresteerd door de Alg. synode, 11 Aug. 1856).

1) Verschillende gemeenten vormen te zamen eene *klasse*; alle klassen eener provincie te zamen een *provinciaal ressort*. — De predikanten van eene of meer gemeenten zijn in *ringen* vereenigd, om in geval van nood en bij invallende vacature elkaâr gemakkelijker te kunnen bijstaan.

de heer Köhler er dit op aan. Door dit reglement is de overheersching der Kerk door den Staat gelukkig op zij gezet. De Koning kan niet meer, volgens eene hem gedane voordragt, de leden der provinciale kerkbesturen benoemen; de besluiten der synode zijn niet meer aan zijn placet onderworpen, en het tegenwoordige reglement is, zonder tusschenkomst van den Staat, vrijelijk door de synode vervaardigd. Doch volgens hem hebben in verhouding tot het getal predikanten *veel te weinig* gemeenteleden stem en zitting in de synoden; en het werk der kerkelijke collegiën en besturen bestaat meer in een bureaukratiesch vervaardigen en handhaven van *reglementen en dergelijke uitwendige dingen*, dan in een opperherderlijk [?] handhaven der Evangelische leer en der kerkelijke tucht. Wat die *tucht* betreft, de oud-Gereformeerde *censura morum* is door een bureaukratiesch disciplinair toezigt op de uitvoering van genomen besluiten en reglementen vervangen [1]), waarbij „de bevordering van Christelijk leven op kerkelijk gebied" slechts op de tweede plaats komt; en de *leer* wordt te minder bewaakt, wijl de synode, als bijkans alleen uit leden van de liberale rigting bestaande, voor de „leervrijheid" ijvert.

Behalve deze bezwaren over het bureaukratiesch karakter der kerk en den in haar heerschenden geest, hebben de orthodoxen voor zich nog andere redenen van ontevredenheid [2]): 1. dat de gemeenteleden, in spijt van de leervrijheid der liberale kerk, hunne kinderen in de kerk

---

1) Verg. een opstel in *Ernst en Vrede* 1856, II bl. 135—164: Concept-reglement voor kerkelijk opzigt en tucht, en voor de behandeling van kerkelijke geschillen; — met aanteekeningen.

2) Zie *de Vereeniging*, Mei 1855: „De vrijheid der Hervormden in onze dagen."

der plaats waar zij wonen moeten laten doopen, aannemen en aan 't avondmaal gaan, ook als er een onregtzinnig predikant is. — 2. Dat de studenten in de theologie aan zulke hoogescholen moeten studeren, waar zij in wijsbegeerte en godgeleerdheid bijkans alle heilige waarheden hooren bestrijden, — en er diensvolgens door de kerk aan de predikanten „*leervrijheid*" toegestaan, maar aan de gemeenten en studenten „*hoorvrijheid*" geweigerd wordt. — 3. Dat de synode wel het regt der gemeenten om zelven hare leeraars, ouderlingen en diakenen te kiezen, erkent, maar deze bepaling niet in praktijk brengt. Nog altoos toch kiest de kerkeraad zelf zijne leden. — 4. Dat de synode eene nieuwe bijbelvertaling zoekt in te voeren in plaats van de oude voortreffelijke Staten-overzetting, „die van der vaderen tijden af dierbaar is". Op dit laatste teekent de heer Köhler aan, dat de synode geene gedwongen invoering der nieuwe vertaling bedoelt, maar dat men toch bij de tegenwoordige verdeeldheid en verlichting geen goed eenstemmig werk verwachten kan, en de orthodoxen zich te regt beklagen, dat zij bij dien arbeid ook niet door hunne knappe uitlegkundigen vertegenwoordigd zijn [1]). — Bij die vier punten van beklag komen nog twee andere, welke niet onmiddellijk de kerk zelve, maar meer *de betrekking van den Staat tot de Kerk* betreffen. Men vindt het vooreerst onbillijk, *dat de Staat de hoogleeraren in de godgeleerdheid aan 's lands hoogescholen benoemt*, en nog beklagenswaardiger, dat hij voor die betrekking alleen menschen kiest, die geheel van de liberale rigting of althans van die kleur zijn; — en ten

---

[1]) Zie over die nieuwe Bijbelvertaling *de Katholiek*, Dl. XXVIII, bl. 49; Dl. XXVII, bl. 134, enz.

andere heeft men wel bijzonder bezwaar tegen *de inrigting welke de regering aan het lager onderwijs* geeft (hetwelk door de jongste wet op dat stuk wel niet zal weggenomen zijn).

De schrijver sluit dit gedeelte met de volgende aanmerking: Dit zij genoeg over de inrigting der kerk en hare betrekking tot den staat. Men ziet, dat ook hier nog alles in een *onvoltooiden toestand*, in een *tijdperk van overgang* verkeert; dat twee partijen, althans twee godsdienstige rigtingen, de orthodoxe en de liberale, nog om de heerschappij strijden, zonder dat de overwinning zich nog bepaald voor eene van beiden verklaard heeft. Die strijd wordt op kerkelijk zoowel als op godgeleerd gebied met groote scherpheid en te dikwijls met hartstogtelijkheid gevoerd.

Tot de (zoogenaamde) *eeredienst der Nederlandsche Hervormde kerk* overgaande, zegt de heer Köhler, dat daarin nog overal dezelfde eenvoudigheid heerscht als in alle echt Hervormde kerken; doch hij betwijfelt het, of dit wel lang zoo zal blijven. Onder de orthodoxen en liberalen zijn er die meer uiterlijkheid en zelfs eene liturgie wenschen. Opmerkelijk ten dezen zijn de woorden van Ds. L. J. van Rhijn [1]: „Door zulk eene liturgie wordt ons steeds de inwendige diepgelegen zamenhang in het bewustzijn gebragt van voorgeslacht en tijdgenooten met de „Heiligen, die ons (op pijnbank en schavot) hun geloof hebben overgeleverd" (Judas 3) — de liturgie bevordert dus de gemeenschap der Heiligen in den ruimsten zin — zij is een waarborg tegen de willekeur der dikwijls niet zeer heiligen en gezalfden, of tegen

[1] *Ernst en Vrede*, 1856, II, bl. 175—189.

de geestdrijvende persoonlijkheid van den voorbidder — door de liturgie spreekt of bidt de Christelijke kerk van alle tijden, niet de regtgeloovige mijnheer A. of de halfgeloovige mijnheer B. — aan de liturgie knoopt zich ons godsdienstig leven in zijne afwisselende tijdperken — zij spant minder het zwakke, ligt vermoeide verstand in, maar bevredigt en verheft meer het godsdienstig gevoel van den biddende — zij verhoogt het plegtige der gemeenschappelijke aanbidding, d. i. der godsdienst, ja zonder haar kan ik mij geen in aanbidding bestaande eerdienst denken." — Prof. Muurling te Groningen [1]) dringt niet minder op eene plegtiger eerdienst aan, en verklaart rondweg: „Er bestaat eene *behoefte*, om in onze openbare godsdienstoefeningen het godsdienstig gevoel meer te wekken en te verheffen." — 't Is zeer waar wat beiden aangaande de uiterlijke eeredienst zeggen, maar hoe kan er bij de Protestanten, die offer noch altaar, in 't geestelijke leven overlevering noch historie hebben, — ieder individu immers zoekt weêr zijne eigene godsdienst en begint op nieuw — hoe kan er bij hen eene zoodanige eeredienst bestaan, die geve wat de heeren Muurling en van Rhijn te regt verlangen. Bij *hunne* aanbidding in geest en waarheid en de alvermogende alleen-regtvaardigende geloofsakte, is het weinige uiterlijke wat er overbleef nog overbodig en ongepast. En wat is er bij die diep gevoelde behoefte aan meer uiterlijks gedaan? Men heeft (zegt Köhler) reeds een begin gemaakt met meer leven aan de openbare eeredienst bij te zetten en de gemeente zelve meer te laten medewerken, daar men de overmatig lange preken, zooals die overal in Nederland

---

1) *Praktische Godgeleerdheid*, II, 2, bl. 194—198.

gehouden werden, door het tusschenbeide zingen eeniger psalm- of gezangverzen doet afwisselen!! Wat *de preken* zelve betreft, deze hebben (verklaart hij) voor een Duitscher wegens het verschillend volkskarakter minder aantrekkelijks: zij zijn voor ons Duitschers te lang — eene Hollandsche preek duurt in den regel van één tot anderhalf uur — en dan, als ik het zoo zeggen mag, te minutiëus. De predikant heeft toch gewoonlijk tot tekst een enkel vers, en behandelt in 't eerste deel zijner rede de tekstverklaring te streng exegetiesch en te geleerd [1]), en eindelijk worden zij met te veel kunst en deftigheid van voordragt uitgesproken, wel te verstaan, te *veel voor een Duitscher*. — Doch hierin (besluit hij) is sedert eenigen tijd veel verbeterd; de besten onder de nieuwere predikanten houden zich meer of minder van deze gebreken vrij [2]).

Als aanhangsel op hetgeen over de kerk gezegd is, geeft de schrijver hier ter plaatse eene statistieke opgave over de Remonstrantsche broederschap en de Mennonieten.

De eerste telt, naar zijne mededeeling, nog slechts 5000 zielen in 27 gemeenten, door 25 predikanten bediend. Aan 't hoofd der gemeenten staan insgelijks *kerkeraden*; de algemeene belangen worden door de Algemeene vergadering waargenomen. In groote steden alleen vindt

---

1) Ik heb, zegt de schrijver, in eene preek te Rotterdam de Rabijnen en andere schriftuitleggers met hunne verschillende verklaringen hooren vermelden.

2) Als de beroemdste prekers in Nederland noemt Köhler hier van Oosterzee (van wien, naar hij berigt, verscheidene preken in het Duitsch zijn vertaald), Beets, Doedes en anderen onder de orthodoxen; Blaauw, Reville, Meijboom, Spijker en anderen onder de liberalen. De Nederlandsche literatuur, voegt hij er bij, is zeer rijk in gedrukte preken.

men nog gemeenten van eenig belang; de meeste daarentegen zijn zeer klein; zeer vele zijn langzamerhand uitgestorven. — De aanstaande leeraars worden aan het Athenaeum te Amsterdam gevormd, waarbij ook een Remonstrantsch professor in de godgeleerdheid aangesteld is. De Remonstranten (zegt Köhler) behooren meestal tot de liberale rigting.

De Mennonieten of Doopsgezinden zijn omstreeks 40,000 zielen sterk, en in 123 gemeenten met 125 predikanten verdeeld. Ook zij laten hunne predikanten aan het Athenaeum te Amsterdam opleiden, waarbij twee Doopsgezinde professoren aangesteld zijn. Men heeft onder hen zoowel orthodoxen als liberalen; de Broedergemeente te Zeist bestond oorspronkelijk meest uit Doopsgezinden.

De schrijver sluit nu deze tweede afdeeling met een woord over de *onderlinge betrekking der kerkgenootschappen*, welke, naar zijn zeggen, onder de Protestantsche over het geheel eene vriendschappelijke is. Maar strak staan Protestanten en Roomschen tegenover elkaâr. Dan vermeldt hij eene grove onwaarheid als hij schrijft: „Onder de Protestanten zoowel als onder de Katholieken zijn er openlijke en geheime genootschappen, die er hun werk van maken, aan de leden hunner kerk ondersteuning in geestelijke, verstandelijke en *tijdelijke* belangen te verschaffen, om aldus aan de andere kerk afbreuk te doen. Zoo worden zelfs kooplieden, handwerkslieden en boeren met geld ondersteund, om zich in streken, waar de andere godsdienst heerschende is, neêr te zetten en staande te blijven. Dat bij zoodanige pogingen menigmaal iets geschiedt, dat men bezwaarlijk kan goedkeuren, spreekt van zelf." — Dit alles is enkel en alleen maar geheel waar van de Protestanten met hunne geheime genoot-

schappen; de Katholieken hebben niet ééne enkele geheime vereeniging, en rooven nergens den Protestanten brutaal het brood uit den mond, gelijk zij het stelselmatig den Roomschen doen [1]). — Nog zegt Köhler, dat de Katholieken het in alles onderling meer eens zijn dan de Protestanten, die, helaas! niet even eensgezind en scherp tegen hen overstaan.

CHRISTELIJK LEVEN.

Naar hetgeen de schrijver vroeger beweerde, ligt de *zwakheid* der Nederlandsche kerk in de thans heerschende godgeleerdheid en den invloed dien zij uitoefent; hare *kracht* daarentegen in het Christelijk leven dat er nog zooveel in het volk gevonden wordt. Het eerste heeft hij tot dusverre nagewezen; men hoore, hoe hij nu het tweede poogt te staven. Behendig reeds weet hij dadelijk het onderwerp te beperken en laat hij veel er bij vermoeden

---

[1]) Men denke, behalve aan de vele berigten door ons dienaangaande gegeven, o. a. ook aan de alphabetische naamlijst van de Protestantsche beroepen, neringdoenden, handwerkers, enz. te 's Gravenhage, te dier stede bij C. H. Susan Jr. gedrukt. Dat in twee kolommen, zeer kompres gedrukte boekje van 31 bladzijden begint met *Aardappelenverkoopers*, en eindigt, na alle betrekkingen, advokaten, dokters, notarissen, enz., van de hoogste tot de laagste doorloopen te hebben, met *Zeil- en blokmakers*. Geen enkele Katholiek komt er op voor, maar louter Protestanten met hunne namen en opgave van straat, wijk en nummer. Het libel heeft hoofd noch titel, en draagt de sombere liverei der schandschriftjes: 't is met zijn blaauwen omslag een echt Protestantsch Blaauwboekje, zeker door en voor hunne geheime genootschappen, en ook voor vreemdelingen gemaakt? Wel een werk van Protestantsche duisterlingen! En de *Kerkelijke Courant*, het officiële orgaan der synode, durft zulk libel nog in hare hooge bescherming nemen!!

wat hij om menige reden niet uitdrukkelijk vermelden kan. Laten, zegt hij hier weder, godgeleerdheid en kerkelijke inrigtingen in Nederland nog veel te wenschen over: 't is daarentegen des te aangenamer voor het gemoed, van dier beschouwing tot de schildering van het Christelijk leven, waarin de eigenaardige kracht der Nederlandsche kerk bestaat, over te gaan. Doch hier moet hij zich bepalen bij het zoogenoemde volk en de orthodoxe leeraars, en kan hij dan nog van hun Christelijk leven slechts eene oppervlakkige schets geven; men kan daar bezwaarlijk in doordringen, en de bescheidenheid, waartegen hij niet zondigen wil, vordert kieschheid in de mededeelingen.

Wat hij nu van dat echt-Gereformeerde leven, de kracht der Nederlandsche kerk! mededeelt, is waarlijk niet veel en over 't geheel weinig beminnelijk: 't is de sombere, strak-peinzende hoogmoed, of de steile eigenzinnigheid als gepersonifiëerd. Het *bijbelsche*, zegt hij, is alhier het eigenaardige kenmerk van het Christelijk leven, en het *zelfstandige* volgt daar van zelf uit. Die zich aangewend heeft, weinig beslissend gezag aan de woorden eens predikants te hechten, maar zijne godsdienstige overtuiging zelfstandig uit den bijbel te putten, zal ook in andere opzigten (welke toch wel?) eene vrij groote zelfstandigheid tegenover den predikant weten te bewaren. Deze zelfstandigheid (gaat Köhler voort) is een onderscheidend kenmerk der Hervormde Christenen tegenover de Luthersche, die in den regel ook in het godsdienstige veel afhankelijker van hunne predikanten plegen te zijn. Voor die *bijbelsche* rigting getuigt, dat men geen boek, zelfs bijkans het gezangboek niet, naast den bijbel wil gedoogen. De Nederlandsche Hervormden waren zoo gewoon, tot zelfs hunne godsdienstige *gevoelens* in bijbel-

sche woorden uit te drukken, dat zij er eene krenking van den bijbel in zagen, toen naast de psalmen ook geestelijke gezangen werden ingevoerd, waarvan men ook nog een zekeren afkeer gevoelt. — Bijbelsch-uitlegkundig moesten ook de *preken* zijn, meestal exegetische verhandelingen naar een onveranderlijk plan opgesteld. Het eerste deel was tekstverklaring, waarin de verschillende uitleggingen werden gemonsterd, met Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch doorspekt. Het tweede was meer dogmatiesch *betoog*, waarop de *toepassing* volgde naar de verschillende ziels- en gemoedstoestanden: voor de bekeerden, de aangevochtenen, de halfbekeerden, enz. Is die preekmanier later al verlaten: bijbelsch of exegetiesch moeten de preken nog altoos zijn. Reactie tegen de oude preekwijze is het, dat de liberalen op het „*gemoedelijk*" prediken aandringen. — Wat de *sakramenten* betreft (wel echt-Protestantsche aaneenschakeling van denkbeelden, dat hier van de *preek* - het groote Protestantsche sakrament! - dadelijk op de sakramenten wordt overgegaan) — daaromtrent heerscht ook bij de orthodoxen meestal het gevoelen van Zwingli (naar 'twelk ze bloote ceremoniën zijn, die voor de kerk 't geloof des ontvangers getuigen), zelden dat van Calvijn (die er (schijnbaar) nog eenige kracht aan toeschrijft, maar deze scherp van 't zinnelijk teeken wil gescheiden hebben).

Gelijk de bijbel onbeperkt in de kerk heerscht, zoo ook in huis: „men kan het bepaald eene bijbelstudie noemen, zegt Köhler, waaraan vele leden der gemeente, zelfs uit de lagere standen, zich toewijden" [1]). Doch

---

[1]) Köhler teekent hierbij aan: de geest van Anna Maria Schuurman, die, gelijk bekend is, zoo goed Hebreeuwsch verstond, dat

helaas! roept hij uit, niet steeds is een gezond, eenvoudig verstand van den bijbel hiervan het gevolg. Men vindt onder het volk eene allegorische of mystieke uitlegging, ja zelfs volslagen oudhollandsche mystieken, die veel met het duizendjarig rijk en de uitlegging der Apokalyps ophebben. Het steil orthodoxisme vindt vooral aanhang onder de lagere klassen; daar hoort men de stelling: de wedergeborene kan niet zondigen. Dat echter deze steile orthodoxie, welke dikwijls liefdeloos oordeelt, geene doode orthodoxie des verstands, maar er meestal veel leven (?!) meê vereenigd is, wil nu Köhler getoond hebben uit een door hem aangevoerden brief, vol spel- en taalfouten, welken menschen van de geringste klasse te Rotterdam in Maart 1856 aan een predikant toezonden, die bij hen verdacht stond van „ketterij" en door den liberalen kerkeraad naar die stad beroepen was. Wijl hun kerkeraad zijn pligt verzuimt, leggen *zij* hem in dat schrijven een aantal door hem te beantwoorden vragen voor, waaruit hun blijken zal, of hij orthodox is al dan niet. Is hij dat niet, dan zal 't hem gaan als het grootste gedeelte der leugenprekers, die voor stoelen en banken moeten preken, en bij wie de kollekten weinig of niets opbrengen. En aan 't einde hunner steile strafpredikatie voegen de ondergeteekende lidmaten der gemeente hem toe: zij en velen met hen hopen, dat gij een trouwe wachter op

---

zij brieven in echt Hebreeuwsch schreef, schijnt nog niet geheel uit Utrecht verdwenen te zijn. Althans voor eenigen tijd heeft eene jonge gravin Nahuys een Hebreeuwschen psalm vervaardigd, die voor de piano op muziek gezet is. (Bekoorlijk kontrast! de jeugdige Christen gravinne met de piano onder Israel aan Babels vloeden gezeten!) — Ook in den Utrechtschen Studenten-Almanak voor 1856 staan onderscheiden Hebreeuwsche gedichten.

Sions muren moogt zijn; en indien dit zoo is, dan is hier veel arm en ellendig volk, dat naar u uitziet; doch zoo niet, dan wenschen wij, dat gij in uwe tegenwoordige gemeente moogt blijven. Want dan kan de gemeente zich met u niet vereenigen.

Op dit schrijven merkt Köhler aan: Schoon menige uitdrukking in dezen brief beter weggelaten ware, is hij toch een duidelijk bewijs, hoe er hier in de lagere klassen met eene strenge orthodoxie een levendig Christendom vereenigd is. „Waar nog zulke gemeenten gevonden worden, daar kan het met de kerk nog niet slecht staan!" roept de schrijver verheugd uit, en vergeet den woeligen zandgrond, waar zij met hem op steunt.

Thans gaat hij in nog andere punten na, hoe het bij de Hervormden met het Christelijk leven gesteld is. Het *kerkbezoek*, verzekert hij, is in Nederland betrekkelijk *zeer goed;* in de groote steden alleen is het minder. Zoo bezoeken van de 125,000 Hervormden, die men in Amsterdam telt, door elkaâr niet meer dan 12,000 des Zondags de godsdienstoefeningen. De orthodoxe predikanten hebben altijd de volste kerken [1]). In de grootere steden worden ook nog (voor China, de bekeering Israels) zoogenoemde *bidstonden* gehouden [2]), welke weinig verschillen van de gewone godsdienstoefening, behalve dat de preek meer het karakter eener inleiding of voorbereiding heeft voor het dan volgend, vrije *gebed*, om 'twelk eigenlijk de godsdienstoefening gehouden, en *bidstond* genoemd wordt. Ook leden der gemeente nemen daarbij

---

1) Van Oosterzee, te Rotterdam, zegt de schrijver, preekt des winters in eene weekbeurt dikwijls voor eene schaar van 2000 menschen.

2) De orthodoxe *Vereeniging* kondigt die elke maand aan.

het ambt van „voorganger" waar. — Hier merkt de schrijver in 't voorbijgaan op, dat er in Nederland veel *gebeden* wordt: 's morgens en 's avonds meestal gemeenschappelijk; de huisvader bidt hardop voor, en dikwijls knielt het gansche gezin; ook bij het eten, doch niet bij kleinere tusschenmalen. Zelden gebruikt men dan een gebedenboek; „de meeste gebeden worden vrij voorgedragen". De manier van bidden is eene zeer plegtige, langzame, hoogdravende. Een Duitscher (zegt Köhler) zou meer snelheid en inniger levendigheid verlangen, doch hij heeft hier ook gebeden gehoord, om kracht en zalving hem onvergetelijk. - Gewoonlijk sluit men daarbij de oogen, doch met de handen wordt, vooral door predikanten, onder 't bidden gegesticuleerd. Als verder kenmerk van het Gereformeerde leven deelt de schrijver nu meê, dat „de Christenen zeer sterk op de *wedergeboorte* drukken", en wel zoo, dat zij steeds een onderscheid maken tusschen de wedergeborenen en de niet wedergeborenen, (meer dan eens werd ook hem gevraagd, of en wanneer hij wedergeboren was;) en daar de wedergeborenen hunne wedergeboorte ook krachtig in het dagelijksche leven willen doen uitkomen, „staan zij *steil tegen de wereld en de wereldsche vermakelijkheden over*". Geen orthodox Christen bezoekt schouwburg, bal of concert; die dit doet is een wereldling. In die strengheid omtrent de *adiaphora* zag Köhler echter geen trotsch rigorisme, maar eene noodwendige, den Christen betamende behoedzaamheid. Want als hij de geestelijke concerten in Duitschland voorsprak, dan zeide men hem: Bij u zijn er welligt zulke concerten, die een Christen zonder schroom bezoeken kan, maar in Nederland niet. Hier gaat men (vervolgt hij) liever naar de *oefening*, of

de vergadering eener *Christelijke vereeniging*. Zulke konventikels zijn er buitengemeen veel in Nederland; in iedere groote stad zijn er zeker verscheidene, die van elkaâr niets weten en waarvan ook de predikanten geen kennis dragen. Ze bestaan, evenals in Duitschland, uit gezang, gebed, voorlezing van een kapittel uit den bijbel, 'twelk dan of door één alleen uitgelegd, of door de gansche vergadering besproken wordt; dan weder gebed, gezang en een apostolische zegenwensch. Men staat verbaasd, zegt Köhler, wat diep verstand van de schrift door zeer geringe burgers en handwerkslieden wordt aan den dag gelegd; maar nog meer, dat deze kramers, verwers, schoenmakers en dergelijken zulk een levendig belang stellen in 'tgeen de kerkelijke besturen besluiten, of de professoren leeren, of hoe er geklaagd wordt, dat men de kerk zoo onevangeliesch bestuurt en de aanstaande predikanten zoo onorthodox onderwijst. Al gaat men hierin dikwijls te ver, naar zijne meening dragen die oefeningen (waar de driestal leer- en preekstoel is!) zeer veel bij, om het Christelijk geloof te sterken en de Christelijke zeden te bewaren!! Bij vele, zelfs ook orthodoxe, predikanten nogtans, merkt de schrijver aan, zijn deze oefeningen niet zeer bemind. We willen 't gaarne gelooven.

Eindelijk komt hij op de vele Christelijke *vereenigingen*, waarvan hij er slechts enkele kan opnoemen, en op de groote *welddadigheid* der Christenen in Nederland. Hij noemt op de eerste plaats het *Nederlandsche Zendelinggenootschap*, in 1797 gesticht, dat zijn hoofdzetel te Rotterdam, en daar een nieuw, zeer goed ingerigt zendelingshuis heeft. Dat genootschap is zonder kerkelijk karakter en bestemt zijne kweekelingen meest voor de Oost-Indische koloniën. De geldelijke toestand er van is zeer

bloeijend: zeven tot acht duizend leden brengen jaarlijks *f* 80,000 — *f* 90,000 bijeen. Met hetgeen evenwel die zendelingen verrigten, is men (berigt Köhler) in de kringen waar men het zendelingswezen kent, niet zeer ingenomen. Hij gewaagt verder van het *Luthersche zendelinggenootschap*, voor korten tijd door den Hoogduitsch Lutherschen predikant Lentz te Amsterdam opgerigt, dat uit omstreeks 900 leden bestaat, en zijne gelden hoofdzakelijk naar Leipzig overmaakt. — Dan vermeldt hij het *Doopsgezinde*, dat den doopsgezinden predikant van der Goot te Amsterdam aan 't hoofd heeft, van nog zeer jonge dagteekening is, en op eigen kosten zendelingen bezorgt. — Voorts het Committé der *Zendeling-werklieden*, onder het bestuur van den predikant Heldring te Hemmen, dat insgelijks zendelingen voor Oost-Indië (en elders) uitrust, onder anderen ook zeer velen, door (den thans, naar we meenen, overleden) Goszner in Berlijn gevormd. Hoe weinig die onderneming slaagt, hebben we reeds vroeger berigt [1]). — Eindelijk het *Zendelinggenootschap der broedergemeente*, waarvan de zetel te Zeist is. Gewone leden hiervan kunnen alleen de Moravische broeders of Hernhutters zijn; doch buitengewone leden zijn vele Hervormden, die ook aan de jaarlijksche zendingfeesten van dit genootschap deel nemen.

De *inwendige zending* mist (naar Köhler) in Nederland nog de regte centralisatie; zij wordt er echter door Orthodoxen en Groningers zeer ter harte genomen. De meest gevierde naam is op dit veld die van den zooeven genoemden predikant O. G. Heldring in de Betuwe, welke de bekende inrigtingen het *Asyl Steenbeek* voor gevallen

---

[1]) Zie *de Katholiek*, Dl. XXVIII, bl. 384 en Dl. XXI, bl. 261 vv.

meisjes, en *Tabitha Kúmi* voor verwaarloosde meisjes beneden de 16 jaren gesticht heeft; hij heet en is (zegt de schrijver) „de Nederlandsche Wichern".

De *Jodenbekeering* wordt voornamelijk door het genootschap *der Vrienden Israels*, aan wier hoofd Capadose en da Costa staan, alsmede door bepaalde zendelingen voor de Joden, behartigd; het heeft een eigen orgaan in het weekblad *de Heraut*, dat door den predikant en Jodenzendeling Schwartz te Amsterdam uitgegeven wordt.

Nog vermeldt hij het *Bijbelgenootschap*, met een jaarlijksch inkomen van *f* 80,000 — *f* 90,000; de „*antiroomsche*" vereenigingen (*Welstand*, *Unitas*, *Christelijk Hulpbetoon*, *Phylacterion*, enz.?); de *Gustaaf-Adolfvereeniging*, de vereenigingen voor *jongelingen*, de *matigheids*genootschappen, enz. — Het genootschap *Hebt acht op u zelven en op de leer* bestaat uit enkel leden van de Nederl. Herv. kerk, en zorgt zooveel mogelijk voor het aanstellen van orthodoxe predikanten en schoolmeesters; van hen gaan dikwijls de zoodanige brieven aan beroepen predikanten van „kettersche rigting" uit als we er boven een van vermeldden. Het bestaat, evenals het genootschap tot *Heil des Volks*, meestal uit lieden van den geringen stand. Dit laatste is voor eenige jaren door den Amsterdamschen predikant de Liefde gesticht, neemt leden van alle Protestantsche gezindten aan, en beoogt de verbreiding van het Evangelie onder het volk. Tot dat doel houdt het volksvoorlezingen, en op gezette tijden vergaderingen over opgeworpen vragen, ook door vrouwen bijgewoond, met psalmgezang en gebed geopend en gesloten; het zendt evangelisten naar gemeenten waar een liberale predikant is, enz.

Ten bewijze nu van de Protestantsche *welldadigheid*

hier te lande, herinnert de schrijver, dat een aantal Duitsche gemeenten door Nederlandsch geld ondersteund zijn en worden; dat sommige genootschappen groote sommen ter hunner beschikking hebben, als bijv. het Zendelinggenootschap en het Bijbelgenootschap tusschen de *f* 80,000 en *f* 90,000; — dat de inkomsten der Amsterdamsche diakonie der Hervormde gemeente jaarlijks *f* 333,000 bedragen; dat er voor het *Asyl Steenbeek* binnen acht jaar bij de *f* 200,000, en voor *Tabitha Kúmi* binnen drie maanden *f* 22,000 geofferd is, en er alzoo geen volk, zelfs het Engelsche niet, een krachtiger Christelijk gevoel voor weldadigheid heeft dan het Nederlandsche.

Ten slotte roert de schrijver even de vraag aan, of de Staat een Christelijke of onchristelijke zijn moet en is. Dikwijls vergeleek men Nederland met Israel, en nam de inrigtingen der „oudtestamentische godsregering" tot voorbeeld van de nieuwe staatsinrigtingen [1]). Doch door de grondwetten van 1796, 1814, 1815, 1840 en 1848 is dit alles geheel veranderd. De staat heeft aan de verschillende kerkgenootschappen volkomen vrijheid gegeven, en een minister, zegt hij, heeft openlijk verklaard, dat het Nederlandsche volk, *staatsregtelijk* beschouwd, niet Christelijk is; daarover is eene groote partij, aan wier hoofd Groen van Prinsterer staat, ten hoogste ontevreden; zij zou de oude betrekking weêr in 't leven willen roepen. Anderen daarentegen konden zich met die gedachte wel vereenigen; doch die strijd, meent hij, is noch hier, noch in Duitschland tot beslissing gekomen, en hij eindigt zijne

---

[1]) Verg. Groen van Prinsterer, *Geschiedenis des Vaderlands*, I, bl. 104, 107, 108, 151 en elders. — Zie dit deel van *de Katholiek*, bl 159, „Bijbelmanie".

„kerkelijke mededeelingen" over Nederland met den opregten en innigen wensch: „dat de Nederlandsche kerk zich weder tot haren ouden bloei verheffen, en weder een licht en steunpilaar voor vele andere Hervormde kerken worden moge."

We zagen in 't gansche geschrift van den heer Köhler, van begin tot eind, schier niets anders dan de geschiedenis der gedurige beschaming van den Protestantschen hoogmoed, die, enkel en alleen door eigen vrij onderzoek tot bovennatuurlijke waarheid willende komen, van dwaling tot dwaling, van verloochening tot verloochening, en in 't eind tot volslagen ongeloof verviel, te midden van de vreeselijkste verwarring, „verkettering", onrust en strijd; een hoogmoed, die, geen goddelijk gezag erkennend, menschelijke reglementen- en belijdenis-kerken maakt en verwerpt naar willekeur, en die zich, gevolgelijkerwijs, ook in 't geschetste Protestantsche leven telkens vertoont. Wij willen daarom, als de heer Köhler, met een opregten en innigen wensch eindigen: dat eindelijk toch zoovele jammerlijk verdoolden de oogen tot de lichtende Stad op den berg mogen opheffen, de ééne ware, door Christus gestichte, Kerk erkennen, en het weder één schaapstal onder één Herder worden moge.

HOE ER TEGENWOORDIG

VAN

ZEKERE ZIJDE AL GERECENSEERD WORDT?

Dit is met weinige woorden te zeggen, en met weinige regelen duidelijk aan te toonen: men ziet eerst, wie de schrijver is van het werk, dat besproken moet worden, en werpt dan een vorschenden blik op zijn arbeid, om ten minste eenige schijngronden op te sporen voor het oordeel, dat goed- of afkeurend moet uitvallen om redenen, buiten het werk zelf gelegen. 't Is veel gezegd, en toch, voornamelijk wat het afkeurend oordeel betreft, gemakkelijk te bewijzen uit de recensie, welke *de Tijdspiegel* in de tiende aflevering dezes jaars geeft van de *Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers en Dichters van Hooft en Vondel tot op onze dagen.* 's Hertogenbosch, ter drukkerij van Gebroeders Verhoeven, 1857, afdeeling Poëzij [1]).

Aan het hoofd der recensie plaatst *de Tijdspiegel* al aanstonds het keurige opschrift: „Uit Rome's en anderer lusthof." Het heeft den schijn, alsof het behoorde tot den titel van het werk zelf, doch 't geeft slechts den

---

1) Het toeval en de welwillendheid van een zijner vrienden bragt schrijver dezes de vermelde aflevering van *de Tijdspiegel* in handen; het bestaan eener recensie van de afdeeling *Proza* vinden wij daarin medegedeeld, doch nemen we ook slechts voor kennisgeving aan.

toon aan, waaruit de gansche recensie zal gezongen worden, en doet zelfs de fijnere wending en schakering der uitdrukkingen, die moeten volgen, niet onaangenaam vermoeden; kortom 't zegt zooveel, dat een ieder, die weet, wat betooverend vermogen, wat rijkdom van zin voor velen in het woord „Rome" ligt, zonder moeite begrijpt, wat de Recensent van het dus genoemde werk daarin gevreesd, gezocht, gevonden, daarvan gezegd en gemaakt heeft, in weerwil van alle recepten, leerrijke liederen, stereotypen, memoranda's en raadgevingen, welke Braga ooit uit den rokzak van een recensent heeft voor den dag gehaald, om al, wat niet ongeneesbaar en onverbeterlijk was, te genezen en te verbeteren.

Doch niettegenstaande dat zullen wij het ons al weder eens getroosten, het gezegde in bijzonderheden na te gaan; niet om het werk zelf in bescherming te nemen: *de Katholiek* heeft daarover een bescheiden en onpartijdig oordeel uitgebragt, en heeft dus geen reden daarop terug te komen; maar wij zullen ons dien vervelenden arbeid getroosten, van den eenen kant, om het voor iedereen klaar te doen blijken, hoe ver kleingeestige partijzucht hier te lande nog weet af te dalen, en van den anderen kant, om het den belanghebbenden duidelijk te maken, dat de dagen voorbij zijn, waarin men onopgemerkt en ongestraft de verhouding tusschen Katholieken en Protestanten op elk gebied kon voorstellen naar welbehagen.

Op dat keurig opschrift dan volgt eene volstrekt ongepaste splitsing tusschen lezers en lezers, tusschen schrijvers en schrijvers, en wordt voor het geheele werk een bepaald doel vooruitgezet, dat door de uitgevers noch vermeld, noch van verre werd voorgespiegeld. En waartoe dit alles? Waartoe een splitsing gemaakt tusschen Room-

sche en Protestantsche auteurs, eene splitsing noch in de *Bloemlezing*, noch in de recensie van *de Katholiek*, noch in die van het dagblad *de Tijd*, maar al aanstonds in de recensie van *de Tijdspiegel* te vinden?

Op welken grond schijnt aan *de Tijdspiegel* deze Bloemlezing uitgegeven juist voor Roomsch-Katholieken, „tot bevordering van hunnen smaak en kunstzin", iets, dat *de Tijdspiegel* „niet overbodig acht"? Waartoe toch zelfs Nederlandsche lezers gesplitst naar hunne godsdienstige belijdenis; alsof smaak en kunstzin op elk gebied van het schoone bij de Protestanten zooveel hooger stonden dan bij de Katholieken, en de laatsten ook niet den eersten van eenige dienst konden zijn?

Uit alles wat verder door *de Tijdspiegel* wordt in het licht gezet, kan niemand zich eenig denkbeeld over het werk als een geheel maken; *de Tijdspiegel* ziet zich slechts gedrongen tot de opmerking, „dat eenige dichtstukken van Roomschgezinden [?] inhoud en strekking hem toeschijnen uit een aesthetisch oogpunt het beoogde doel minder te zullen bevorderen, [uit welk ander oogpunt nog zou dit kunnen geschieden?] en acht zich verpligt, dit in eenige bijzonderheden aan te toonen."

Ofschoon wij van meening zijn, dat eene Bloemlezing vóór alles als verzameling moet worden beoordeeld, hebben wij er echter niets tegen, dat *de Tijdspiegel* bijzondere opmerkingen omtrent eenige minder goed geslaagde dichtstukken „van Roomschgezinden [?] inhoud en strekking" mededeelt.

Mits die „eenige" later niet genoegzaam *alle* worden.

Mits dit niet geschiede juist *om* hun „Roomschgezinden [?] inhoud en strekking".

Mits daaruit niet behoeve te volgen, dat er volstrekt

geene aanmerkingen te maken zijn op de „vele stukken van bekende dichters, in deze verzameling opgenomen... waarvan het [alleen] overbodig is de schoonheden aan te toonen"; alsof onder de Protestantsche schrijvers slechts „Ten Kate (*de Geest der Eeuw* bladz. 231) niet vrij was „van bombast", en onder al de opgenomene stukken van Protestantsche dichters slechts „het vers van Bellamy *Aan een verrader* eene minder gelukkige keus voor eene bloemlezing" zou zijn.

Mits die aanmerkingen niet ongegrond, niet onbehoorlijk uitgedrukt, en ten minste niet oneerlijk zijn.

Mits men het goede, ter zelfde plaatse aanwezig, niet verzwijge, of slechts hier en daar schroomvallig doe uitkomen.

Mits een acht of tiental feilen tegen de taal in zooveel bladzijden druks, al waren zij eerlijk en gegrond, niet behoeven te dienen, om een even ongegrond als ongepast vermoeden te uiten betrekkelijk de auteurs, misschien wel alle Roomsch-Katholieke dichters, die hun naam aan de Bloemlezing en de beleefdheid van het publiek hebben toevertrouwd.

Mits men zelf op ongeveer vijf bladzijden in waarheid niet veel meer feilen bega.

Mits eindelijk de betuigingen van leedwezen, dat men niet gunstiger kan oordeelen, en het goed met schrijvers, kunst en vaderland meent, tot beter gelegenheid achterblijven.

Uit het stellen van zoo vele en zulke voorwaarden, die elk onbevoordeelde van zelf zou in acht nemen, wordt het een ieder, wien dit nog niet gebleken is, duidelijk, dat *de Tijdspiegel* waarlijk met grond kon zeggen: „wanneer wij bij voorkeur gedichten van Roomsch-Katholieken op deze wijze uitmonsteren, hopen wij niet verkeerd begrepen

te worden en dat iedereen zal gevoelen, [de phrase is even keurig van vorm als naïf van inhoud] dat dit alleen het gevolg is van den aard en de strekking dezer verzameling." Mogt *de Tijdspiegel* zich niet wel bewust zijn, en slechts den geest des tijds instinktmatig terugspiegelen, 't is voor ons eene reden te meer, om voor ieder, die met ons handelen wil, de gestelde voorwaarden nog een weinig aan te dringen. Immers „de godsdienstige geloofsbelijdenis" moge niet (zooals, volgens *de Tijdspiegel*, het dagblad *de Tijd*, van Tollens sprekende, dwaselijk en bevooroordeeld zou beweerd hebben) „een zoo uitsluitenden invloed hebben op de waarde der voortbrengselen van den menschelijken geest" — zeker blijkt het ons uit de recensie van *de Tijdspiegel*, dat de geloofsbelijdenis van schrijvers en dichters, 't zij dan geen uitsluitenden, toch een magtigen invloed heeft op de beoordeeling van de waarde dier voortbrengselen. Dat overigens de zoogenaamde geloofsbelijdenis (geloofsovertuiging) niet zonder wigtigen invloed op de voortbrengselen zelve van den menschelijken geest, ook in de orde van het schoon, zijn kan, is zoo duidelijk als de dag voor elk, die van godsdienst, kunst en wetenschap iets meer weet dan *volstrekt niets*.

Mogt *de Tijdspiegel* zulks willen ontkennen, het zou ons minder bevreemden, dan dat hij Katholieke dichters berispende, als ontbrak het hun aan eenvoudigheid, kracht en verheffing, Protestantsche dichters hun tot voorbeeld wil stellen. Wij zouden eenen geregelden strijd moeten aanvangen op het gebied der godgeleerdheid evenzeer als op dat der letterkunde, indien we de behoorlijke bewijzen wilden aanvoeren voor hetgeen onze stellige en op vaste gronden steunende overtuiging is: dat uit den aard der zaak de Katholieke dichter — ceteris paribus — meer

eenvoudigheid, meer kracht aan den dag zal leggen dan de Protestantsche. Wij vergenoegen ons, althans voor het oogenblik, met de eenvoudige vraag, die elke Katholiek gemakkelijk verstaan en beantwoorden zal: wat bevordert meer de verheffing des geestes en de eenvoudigheid des gemoeds, in woord en wandel uitgedrukt, of een gezag, dat de volheid der goddelijke openbaring den kleinste bevattelijk mededeelt, en even volstrekte als kinderlijke onderwerping vraagt van alle menschelijke vermogens, die daardoor verheven en geheiligd worden; of de even droevige als hoogmoedige poging om zelf alles te onderzoeken en te beslissen, wat waar, wat valsch zij, zonder dat men ooit tot eene vaste, vruchtbare overtuiging geraken mag?

Wij zullen nu slechts tot nadere bevestiging van het reeds gezegde de bijzonderheden moeten nagaan, waartoe *de Tijdspiegel* zoo al gekomen is, om aan de opmerking, door hem gemaakt, licht en kracht bij te zetten.

De hoofdbedenking tegen de verzen van de heeren van Nouhuys, *Het kasteel van Crequy*, bl. 19; Koets, *de Passiebloem*, bl. 69; Leesberg, *Marienboom (Marienborn)*, bl. 92; Dyckman, *Morgen en middag*, bl. 222; Poelhekke, *Het kindeken Jesus*, bl. 230, is deze: zij zijn „in weerwil van hun echt Roomsch-Katholieken geest (men lette op de echt spiegelachtige antithese) en doorgaans vloeijende versificatie niets anders dan „berijmd proza"; 't ééne heet al verder „kermis-prentenpoëzy"; 't andere „riekend naar de kloosterlucht en hard voor het oor van Protestanten": summa summarum: „rijmelarij"!

Welligt heeft de kermis-prentenpoëzy sedert onze jeugd, alzoo in weinige jaren, belangrijke vorderingen gemaakt, en is de Recensent te dien aanzien op de hoogte gebleven; maar indien hij voor dit opstel zijne terminologie en

Hollandsche taalwendingen aan die poëzij heeft ontleend, dan zijn hare vorderingen, althans wat beschaving aangaat, minder groot. Wij voor ons willen volstrekt niet aan alle en aan elk der aangevoerde stukken onze onvoorwaardelijke goedkeuring schenken; integendeel (wij komen eerlijk voor onze overtuiging uit) wij vinden zelfs niet doorgaans de versificatie der genoemde stukjes zoo vloeijend; maar als bijv. het echt Roomsch-Katholieke *kindeken Jesus* zoo prozaïsch aan *de Tijdspiegel* voorkomt, (ons niet) waarom ten minste *de kleine Savoyaard*, dat gevoelige, naïve bergknaapje, of het zacht-melancholische *Wiegelied* van denzelfden dichter niet daar naast geplaatst?

Dit had den lezers welligt eenig ander denkbeeld van dichters en Recensent gegeven. Wat overigens de eersten betreft — diegenen onder hen, welke waarde hechten aan het oordeel van *de Tijdspiegel*, zullen gemakkelijk de hardheid der benamingen, aan hun arbeid gegeven, laten versmelten in de zoetvloeijendheid, aan hunne verzen geschonken, eene zoetvloeijendheid, waarbij die van den heer C. Broere, den Recensent of „in het geheel zwak en stroef" voorkomen, of „door eene soms min edele dictie enz. in de lezing bemoeijelijkt"; deels zachter zien worden onder de zwaardere slagen, waarmede zijn oordeel over *Bethlehem's kindermoord* op den heer Leesberg valt, een oordeel, waarbij aan hunne geheele rijmelarij de voorkeur wordt gegeven boven die van den heer Leesberg, omdat hij van eene moeder, aan Herodes' beulen met haar wichtje ontkomen, durft zeggen:

De regterknie ter aard,
Valt ze voor Henoch neêr, en snikkend uitgebórsten
Rukt zij de doeken los, die zich aan 't kindje korsten;

Voorzeker wij nemen de uitdrukking van den heer

Leesberg minder gaarne in onze bescherming, maar veel minder het oordeel van den Recensent; hij wil te veel bewijzen, en bewijst daarom niets. Hij heeft echter groot gelijk, dat hij „zijnen lezers en vooral zijner lezeressen geene andere verzen verder wil mededeelen, omdat dit tafereel hem dezelfde gewaarwording van afkeer en walging verwekte (verwekt) als" enz. Hij mogt soms eens gestooten zijn op plaatsen als deze (bl. 66):

„Hoe, Davids dochter weent? — Uw' kindren zijn niet dood.
Zij vloden uit hunn' kribb' der Godheid in den schoot,
En zweven om haar' troon tot engeltjes herboren.
Zie, zie wat blijde rei daalt uit de hemelkoren,
Zij dragen een festoen van bloemen met elkaâr,
Met bloemen zelf bekranst op 't mol'ge blonde haar,
Waarvan de lokjes langs het naakte rugje zwieren.
Nu draaijen zij naar de aarde in vlugge losse gieren;
Dan dart'len zij weêr heen en drijven hooger voort,
Op pennen, wit als sneeuw, met schitt'rend goud omboord.
Een' ongekende vreugd moet u den boezem streelen,
Juich moeder! 't is uw kroost dat gij zoo blij ziet spelen." —
„Dra zal dat zelfde kroost den Redder tegen gaan;
En knoopen hun' festoen aan zijn verwinningsvaan,
En kransgewijze haar rondom dien standaard spreijen,
Terwijl ze in zegezang hun' Vorst ten zetel leijen."

Of deze:

Tot schreijens toe geroerd (de grijze Henoch) op 't denkbeeld
van dien zegen,
Viel 't oog nu op de vrouw, nog aan zijn voet gelegen;
Die nu heur blik op hem, dan weêr op 't lijkje sloeg,
Als of zij in haar ramp den oude bijstand vroeg.
„Ja troost u droeve vrouw!" (sprak Henoch diep bewogen,)
„God zelf kwam door zijn woord uw bitt're tranen droogen;
„Gij hoordet hoe uw wichtje om zijnen zetel zweeft,
„Hoe 't in het Paradijs in eeuw'ge vreugde leeft;
„En zoo die goede God uw kind heeft opgenomen,

„Hij heeft u, moeder! ook zijn' troosting toe doen komen.
„Hier in dit eenzaam dal ver van uw Bethlehem,
„Hier steeg zijn Engel neêr; kom volg die hemelstem,
„De vrede van het veld zal u verzoeting geven,
„Zeg dan uw stad vaarwel en blijf bij Henoch leven.„

Wat zouden de teêrgevoelige moeders, lezeressen van *de Tijdspiegel*, hebben aangevangen!

En wat wordt er nu bepaaldelijk in het midden gebragt aangaande de verzen van den heer C. Broere? De schijnbaar karige lof geschonken aan *het kort gevecht voor Turijn*: „Ofschoon eenige denkbeelden verhevenheid en kracht verraden"; aan: *de toon* [zoon] *des Martelaars*: „Wij miskennen echter sommige schoone trekken niet b. v. den ingeschapen heldenmoed van het geslacht Decius, door het Christendom geheiligd, bl. 244, de kindsheid van Decius, door zijne moeder in 't verborgen buiten Rome opgevoed", waarbij de zes volgende verzen worden aangehaald:

Daar wies heur kind in deugd, in eenvoud, en verwierf
Geen kennis dan diens Gods, voor wien zijn vader stierf.
Verheven wetenschap voor de onschuld slechts te leeren!
Zoo bloeit in 't eenzaam dal, waar heur geen storm kan deeren,
De lelie aan een stroom, die van den bergtop vlood,
En draagt het zuiver goud in heuren blanken schoot.

Verder aan 't fragment *Antonius de Kluizenaar*: „Ook in 't fragment Antonius ontbreekt het niet aan schoonheden, gelijk op bl. 253, de beschrijving van den kluizenaar op den berg, aangeblazen door den geest der profetie; jammer dat ook hier eene" enz. — die lof zou ons bij de gezindheid van *de Tijdspiegel*, om bij voorkeur gedichten van Roomsch-Katholieken uit te monsteren, veel beteekenend schijnen, indien de Recensent eenige

bevoegdheid, om over voortbrengselen van kunst te oordeelen, had aan den dag gelegd.

Meer waarde zal de lezer welligt hechten aan hetgeen in *de Middelaer* van 1841 over beide laatste fragmenten wordt gezegd door den dichter van *Ambiorix*, J. Nolet de Brauwere van Steeland. Wij herinneren slechts dit aangaande *de Zoon des Martelaars*: „treffend is de verhevene eenvoudigheid van dit verhaal". En aangaande *Antonius de Kluizenaar*: „De klimmende toon, welke in dit verhaal doorklinkt, is meesterlijk aangeslagen. Dat de heer B. de taal volkomen magtig is, dat de verzen keurig en vloeijend zijn, hoeft niet bewezen".

Voor 't overige kunnen wij ons slechts vermaken met de bewijzen, welke *de Tijdspiegel* wil doen gelden, om het oordeel te staven, dat de versificatie in het fragment: *Het kort gevecht voor Turijn*, hetwelk vijf bladzijden beslaat, „over het geheel zwak en stroef is, en uitdrukkingen inhoudt, die geheel beneden de waardigheid van het heldendicht zijn."

Als zoodanig moeten dienen de zes volgende verzen (bl. 16):

De knodsen gaan vast voort, staag heviger, staag wreeder;
En duizend slaan er op, en duizend slaan er neder;
Het bonst en knettert, en hun woeden op deez' schaar
Bij 't slaan en steigeren der paarden, door elkaâr
Aan 't tuimlen langs den grond, met stroomen bloeds *bespogen*,
Stelt geen gevecht meer, maar een dierenslagt voor oogen.

De Tijdspiegel heeft waarschijnlijk ter gemoetkoming aan die schreeuwende stroefheid in plaats van „*staag* wreeder" „*steeds* wreeder" laten drukken, en tot beteren verstande daarenboven een komma achter „*door elkaar*", misschien het „*duizend slaan er op*" voor eene meer gemeenzame uitdrukking aangezien van hetgeen anders

door het bedrijvend werkwoord „slaan", iemand duchtig slaan, wordt aangeduid, (een nog erger misvatting van dergelijken aard, later begaan, geeft ons regt tot dit vermoeden) of althans niet gevoeld, wat de minste der talrijke leerlingen van den heer C. Broere aanstonds voelen zal, dat het onzijdig gebruikte werkwoord *duizend* (knodsen) *slaan er op* voor *slaan omhoog* (waaraan men oppervlakkig de voorkeur zou geven) door den dichter met opzet gebruikt is bij het *slaan er neder*, — voor: met kracht nedervallen, — om door de onbepaaldheid der uitdrukking, welke nog verhoogd wordt door het tweemaal aangebragte *er*, de ordelooze beweging en algemeene verwarring der strijdenden voor het oog te schilderen, en het verward en toch eentoonig nederdalen der knodsen, dat niet al te zoetvloeijend zal zijn toegegaan, in den val der woorden te doen hooren. Welk dichter hoort en ziet hier niets dat hem aangrijpt, in dat nog onbepaalder: *het bonst en knettert*, dat: *slaan en steigeren der paarden, door elkaâr aan 't tuimlen langs den grond?*

Heeft men dan ooit oppervlakkiger, ja zotter beoordeeling van versificatie gezien dan hier wordt uitgebragt? Of de Recensent eenige bepaalde kennis van zaken heeft, eenig begrip van zoogenaamde harmonie imitative, weten wij niet; maar als hij zich ooit op begrip of kennis van versificatie heeft toegelegd, dan is zeker de slaafsche volger der Fransche School Feitama c. s. meer zijn gids geweest dan onze Nederlandsche Vondel en Bilderdijk, die door hunne afwisselende verssnijdingen en stoute sprongen van regel op regel aan het alle toonen omvattende hexameter zijn regte waarde hebben gegeven, en „'t eeuwig slofgeraas tuttik, tuttik, tuttak" hebben gelaten voor de liefhebbers, tot welke wij de eer hebben niet te behooren

De Tijdspiegel gaat nog verder en zegt: „In plaats van de edele eenvoudigheid, kracht en verheffing, welke de voorstelling van een slag behooren te kenschetsen, stelt deze passage een walgelijk bloedbad voor, zeer naïf door den dichter een dierenslagt genoemd", en *dus* voorzeker mist de geheele voorstelling van dezen slag eenvoudigheid, kracht en verheffing? Risum teneatis amici! En als nu eens de geheele voorstelling zoo was aangelegd, dat de slagting tot die hoogte moest komen (de lezer zie en oordeele), dan moge het naïf of niet naïf zijn, een dierenslagt een dierenslagt te heeten — 't is zeker naïf, maar minder verdienstelijk naïf van *de Tijdspiegel*, 't naïve als naïf te doen voorkomen.

Ter regtvaardiging van het afkeurend oordeel: dat „eene soms min edele dictie de lezing der verzen helpt bemoeijelijken", uitgebragt over 't fragment *Antonius de Kluizenaar* (van bl. 250—254) wordt aangehaald het volgende:

> En *wat ik hem bevroeg* of *drukte* op ieder woord,
> Ontving ik geen bescheid dan: „Ga en spoed u voort."

In *de Bloemlezing* staat gedrukt:

> En wat ik hem bevroeg, of *dankte*, op ieder woord
> Ontving ik geen bescheid, dan: „Ga en spoed u voort."

„Ook moet dezelfde opmerking als die omtrent *het kort gevecht voor Turijn* gelden omtrent *de toon* [zoon] *des Martelaars* uit een onuitgegeven heldendicht waarschijnlijk [zeer zeker] hetzelfde van daar straks: „Ook daarin speelt bloed, ofschoon dan martelaarsbloed [*de Tijdspiegel* heeft toch schoone antithesen] te veel de hoofdrol" [keurig beeld!].

Wij hebben ook eene opmerking, die voor alles geldt.

De Recensent schijnt vreeselijk bang voor bloed, en gemakkelijk te walgen van alles, wat aan bloed doet denken. Ook de *Kindermoord* was hem een te bloedig tafereel! Wij beklagen den man, die toch leven moet, en zich gelukkig voelen op een grond, doorweekt van 't bloed der vaderen, of, zooals vader Tollens zegt:

't Overdolven land, ... tot op den boôm doorwroet,
Werd op zijn grondvest vlot en stroomde weg in bloed.

't Is dubbel jammer, dat de verzamelaars geen enkel stuk van vader Tollens mogten plaatsen! Niet slechts zoude de nooit verloochende dichterlijkheid van den vaderlandschen zanger, wiens werk ons menig aangenaam uurtje heeft verschaft, heerlijk hebben afgestoken bij het genoemde berijmde proza; zijne edele eenvoudigheid, kracht en verheffing bij de zwakke en onwaardige uitdrukkingen, waartoe de heer C. Broere soms durft vervallen; maar misschien zouden zelfs de bloedige tafereelen door Broere en Leesberg opgehangen, minder in het oog zijn gevallen.

Als b. v. te midden van dat berijmde proza eens stond: *De ongehoorde rampen van een schoone, deugdzame en doorluchtige gravinne* — de titel lokt al aan — met passages als deze:

Zuster eens ridders, van adel zoo oud...
Waarom *haar (hemel!) niet beter getrouwd?*

Maar wee, o wee! hij (haar gemaal) was wreed en verwoed
Voor zijn gravinne, zoo schoon en zoo goed.

Maar al de grond van zijn gruwzaam gedrag
Was een jaloerschheid, *zoo wreed men ooit zag.*

Maar haar gemaal, die haar nooit had bemind,
Werd door zijn valsche begrippen verblind.

't (het vee) scheen dan te zeggen, hoe wild en hoe woest,
Dat haar gemaal *haar ook liefhebben moest.*

Soms wordt een *beer nog tot zachtheid gekneed*,
Maar een jaloersche *blijft steeds even wreed.*

Fluks dreigt hij haar met een bliksemend oog,
En tilt *zijn bloedigen pook weer* omhoog.

Zij vliegt er tusschen (haar broeder en haar man)
en stuit hem een poos:
„Broeder, hij is *toch mijn man nog altoos*!"

Toen dringt hij door en hij stoot hem ter neer:
„Beul! *kwel haar nu, zoo gij kunt, nog eens weer.*"

En dan uit zijn *Jan van Schaffelaar*, die bij Helmers *zich te bersten springt:*

„Daar hebt gij Jan van Schaffelaar!"
Weergalmt [?] hij in zijn val:
„*Verbrast en deelt hem met elkaar,*
„*En lescht uw heeten gal.*"

Of uit zijn *Herman de Ruiter*:

„*Hij zwelg'*, (zegt de Ruiter van Alva) de Spaansche beul, aan mij
„*Een bittren beker bloed!*
„*Het heug' hem als zijn klaauw mij vat,*

en

„Hij sterv'" (zegt op zijne beurt Alva,) „die wetten schreef met bloed,"
geleebraakt voor mijn oog,
„*En stikke in 't schuldig bloed,*
„En leer', *genageld aan 't schavot,*
„Dat wie met Alva eenmaal spot,
„Niet andermaal het doet."

Of, indien als toonbeeld van eenvoudigheid, vóór *het gevecht van Turijn*, of na de zoogenaamde „dierenslagt", de *Hendrik van Breederoode* stond, vol van plaatsen als deze over Philips:

Het purper was te bleek *om 't zwellend lijf te sieren,*
Tenzij gedoopt in bloed; te flaauw de *flonkervieren*
Des trotschen diadeems, *tenzij van tranen nat*;

of de *Zegezang na de overwinning bij Nieuwpoort:*

Triomf! heft aan met *schaatrend* zingen,

en verder:

De hel, *bevrucht van gift en zwadder,*
Spuw' Flipsen met hunne Alvaas op:
Wij grijpen *de ingeslopen adder*
En plettren haar *den drakenkop.*

En nog al:

We ontscheurden dien (wapenbuit) aan 's vijands benden;
Wij boorden in hun ijzren lenden
En grepen hen in 't wrokkend hart;
Wij voelden daar hun woede branden,
En 't bloed, dat droop van onze handen,
Zag giftig en van gruwlen zwart.
Wij trapten over bergen dooden;
Nog duurder zullen ze ons betalen
Voor 't bloed, in boozen lust verbrast.

Voorzeker er was oor noch oog geweest voor martelaren- of paardenbloed. Wie toch zal, als de hel Flipsen met hunne Alva's opspuwt, aandacht hebben voor door elkaâr tuimelende paarden, die den grond met stroomen bloeds bespuwen? Dat is al te natuurlijk.

Men zou dit alles ten minste oppervlakkig zoo zeggen; doch het welligt fijnere Protestantsche oog en oor en reukorgaan van onzen Recensent schijnt beter te onderscheiden, of wel zeer eigenaardig aangenaam of onaangenaam te worden aangedaan. Het verschil van „geloofsbelijdenis" oefent hier misschien, en dan zeker tegen zijn zin, een niet onbeduidenden invloed. Het is al weder te betreuren, dat de vertaling van den zesden zang van Homerus door Bilderdijk geene plaats in de Bloemlezing

heeft gevonden; dan hadden zelfs Roomsch-Katholieke dichters ten minste nog eens ligter zich herinnerd, hoe de in vele opzigten waarlijk groote Bilderdijk het δακρυόεν γελάσασα [1]) van Andromache, (toen Hektor haar den kleinen Astyanax, over wien hij voor 't laatst misschien zijne vaderlijke wenschen had uitgesproken, weder in handen gaf, en zij nog schreijend lagchende (letterlijk: tranenvol lagchende) het kind weder van hem aannam, en aan haar welriekenden boezem drukte) eenvoudig weg vertaald heeft door:

Dus spreekt hij, stelt het kind zijn gemalin in de armen,
Die 't aan heur boezem drukt, heur hart bedwingt van 't kermen,
En de overstelpte wang door 't tederst lachjen tooit.

De graaf van Stolberg, die zich de moeite, welke het aanleeren der Grieksche taal ons kost, beloond achtte door het genot, hetwelk deze eene schilderij van Homerus biedt, had zich zeker, ware hem deze vertaling bekend geweest, nog eens gewaagd aan de studie der Hollandsche. De Duitsche vertaler Johann Heinrich Vosz heeft zich maar beholpen met: *Lächlend mit Thränen im Blick*, en Mevr. Dacier met: *un sourire mêlé de larmes.* Waarlijk hij zou te beklagen zijn, die zijne opvoeding, al ware het slechts de letterkundige, buiten 's lands of bij buitenlanders had moeten zoeken! Die tijd echter, waarin men de aanstaande priesterschap dwong hare studiën buiten 's lands te maken, om het haar later te verwijten, is

1) Hoe de ervaren vertaler van Homerus' *Ilias*, de heer Mr. G. Dorn Seiffen, er toe is kunnen komen, om δακρυόεν te vertalen door het *schreijende kind*, begrijpen wij niet. Al werd er nergens anders in de Grieksche schrijvers een bijwoord op εν gevonden, dan zou deze plaats van Homerus voor elk, die Homerus kan proeven, voldoende zijn om het gebruik daarvan te bewijzen.

voorbij, en zal niet ligt wederkeeren. *Waar* is het echter, dat wij Katholieken hier nog niet ver genoeg gevorderd zijn, om in zulke verzen den zoo eenvoudigen Homerus weder te vinden, en zijne edele gaven te proeven.

Maar wij kunnen dien Bilderdijkschen Homerus, ook den on-Ossiaanschen Ossian van onzen waarlijk grooten zanger toch wel missen, ook al willen wij gaarne edele eenvoudigheid bij krachtige en toch keurige teekening ons meer eigen maken. De bezitters der Bloemlezing kunnen zelven nagaan, niet slechts in hoeverre andere Protestantsche dichters 't gemis van stukken uit Tollens en Helmers in dat opzigt vergoeden, maar ook zien, hoe we dubbel schadeloos worden gesteld, en ons meer dan verzadigen kunnen aan de verzen zelve van Bilderdijk, waarmede de Bloemlezing geopend wordt. 't Geldt hier ook juist een strijd, een strijd tusschen de Kaïnieten en de Reuzen, die verrast worden door de eersten, terwijl zij nog sluimerend liggen uitgestrekt

Zwelgensmoê van 't bloed
Der lamm'ren, versch geslacht aan 't wed van Gezersvloed.

Maar weldra toch

Toont zich de Arbaliet, die, achtloos bij zijn feesten,
Het bloed en merg verslond van slacht- en offerbeesten;

doch de reuzen worden neêrgeschoten bij menigte,

Doormengen met hun bloed het bloed der runderdieren,
En sterven, met *den tand in 't vet der lamm'renspieren*;
Vertreên elkander in verwarring, ...
De slachting noopt [?] de vlucht. Reeds storten lijk bij lijken,
En stervende, op elkaâr, *die in hun bloed bezwijken*;
Hier, door een felle schicht *genageld aan den grond;*
Daar, machtloos, *uitgestroomd in 't vloeijen van hun wond;*

Met knie of heup verlamd, en kruipende op de handen,
Of worstlend met de dood, gehaakt in de ingewanden;
En brakende in den gulp die keel en gorgel stikt
De long en 't purpren bloed, tot éénen klomp verdikt.

Een gedeelte ontvlood reeds, maar vergeefs, het heir breidt zich uit

en vaart op 't doodlijk veld
Afgrijslijk rond, terwijl *de bloedstroom telkens zwelt.*
Men trappelt met den voet, *men kneust, en splijt, en plettert,*
Wat nog de leden *krimpt of met de tanden knettert.*
En knots en polaxt zwaait meêdoogenloos, en treft,
Wat *uit dien poel van moord nog hoofd of arm verheft.*"

't Is krachtig, maar 't zijn nog slechts de Kaïnieten, die hier zonder moeite verwinnend strijden; de nog verspreide Arbaliet heeft ter naauwernood vernomen:

Dat Kaïn d' Arbaliet op eigen grond koomt tergen,
In 't bloed zijn stappen zet, en moord, en schrik verspreidt;

of:

't Reuzenhart *zwelt op* met dubble grimmigheid;

en een aantal jaagren trekt geregeld op, terwijl

Een sterker krijgshoop schiet van d' oostkant uit spelonken
En holen op, gevoed met *raauwe menschenschonken.*
En niet dan menschelijk in gedaante: tijgerfel,
Verscheurende *of verscheurd, en helscher dan de hel.*

Met zulke soldaten zal de dichter zich nog wel boven dien poel van moord weten te verheffen, en koning Segol vreest hen daarenboven niet; integendeel twintig hunner bijten al aanstonds

In 't zand, en *spuwen 't bloed met d' adem onder 't krijten*
Van "wraak";

't Is niet vruchteloos geroepen tot de hunnen:

„Nieuwe woede
Bezielt die tijgers thands. Zij storten dol te moede
Op 't leger, met een vaart, door niets te wederstaan,
Zij vallen schaatrende in.„

Doch de vijand ontvangt hen op de punt hunner sprieten,

Dat borst en borstbeen knorst, en knarst, en barst, en kraakt
En de *opgereten buik zijn ingewanden braakt*,
Terwijl de slagen flaauw op 't taaije pijnhout breken.
Zij zijgen *spartlend neêr, en grijnz'len, en verbleeken.*

Niettemin de reuzen werpen zich andermaal met dubbel verlies, ja tot zevenmaal toe op de ondoordringbare spits, en (*mirabile dictu*)

met steeds verdubbeld pogen,
Terwijl de lijken vast tot *stapels doôn* verhoogen,
't Gedarmt, (horresco referens!) *zich kronklend aan de legerspeeren hecht*,
Of, over de aard gesleurd, zich om de voeten vlecht
Des strijders, die, verward, en in hun plooi benepen,
Zich, struiklend, in den dood zijns makkers meê voelt sleepen.
't Gekerm verdooft het oor, en 't woedende misbaar
Loeit dwarlend door 't gegil. Men worstelt door elkaâr
Vertrappelt, wat er viel, *en glibbert in de plassen*
Van 't uitgestroomde bloed, die steeds onmerkbaar wassen

Magnus mihi erit Apollo, wie zich daar boven verheffen, ja wie zulk een tweede schilderij leveren kan! De heer Leesberg, en zelfs de heer Broere zal het ons vergeven, dat wij zóó hunne verzen in de schaduw zetten. Niettemin mag de laatste zich verzekerd houden, dat wij, om edele eenvoudigheid en kieschheid van uitdrukking te leeren, niet bij Tollens, niet bij Protestantsche meesters, zelfs niet bij den grooten Bilderdijk of eenen der deskundigen van *de Tijdspiegel* zullen ter schole gaan. Neen, wij denken nog te veel aan de goede dagen van vroeger, en ook het vooroordeel maakt blind en hals-

starrig! *De Tijdspiegel* weet dat niet, anders had hij het niet overbodig geacht, ten minste van dit ééne stuk de schoonheden aan te toonen. Nu zal welligt deze of gene minder fijnere kenner, die, onnoozel genoeg, met ons zich verlustigd heeft in *het kort gevecht voor Turijn*, uit weerwraak misschien, zeggen, dat deze geheele voorstelling een walgelijk bloedbad is, of, wie weet het, welligt denken aan een dierenslagt, en dat wel van antidiluviaansche monsters!

Wij willen iets anders zeggen: *De Tijdspiegel* moest zich schamen!

Nog een paar woorden, want in weerwil van onze gedane belofte, 't verveelt ons bitter tot verdere bijzonderheden af te dalen, nog een paar woorden over de recensie der drama's, die, hoe weinig er ook van gezegd worde, nog al de kwade luim van den Recensent schijnen gaande te maken. Zij worden als met een voetstoot op zij geworpen. „Daar het onmogelijk is, zegt *de Tijdspiegel*, om uit fragmenten te oordeelen over een drama als zoodanig, kan hij alleen eenig [?] oordeel vellen over de karakterteekening en den stijl..... De hoofdpersonen in het *Ridderwoord* van J. Dyckman zijn wat flaauw en de veranderde keuze tot afstand [veranderen tot, of kiezen tot?] van den keizerstroon wat plotseling, en niet genoeg gemotiveerd. Het zelfde, [wat? het eerste, of het laatste, of beide? Zeker is het dat er in *Valerius* geen spraak is van veranderde keuze tot afstand van den keizerstroon] geldt van *Valerius* in het fragment dat dezen naam voert, van J. de Bruyn."

Het is *ons* onmogelijk over beide stukken hetzelfde oordeel te vellen, en wij zijn niet in staat *eenig* oordeel te vellen over de motieven van *de Tijdspiegel* bij deze recensie,

zoo hij er nog andere heeft, dan bij voorkeur gedichten van Roomsch-Katholieken op deze wijze uit te monsteren! „Maar beter nog [beter nog?] laat zich uit enkele [?] fragmenten den stijl beoordeelen." [Waarvan? van het aangehaalde, of van 't geheel der aangehaalde fragmenten, van *die* fragmenten of van al de opgenomene? Men zou zeggen van alle: want.....] „Te dien aanzien voldoen ons de geleverde proeven [*De Guido van Lusignan* schijnt, om 't geliefkoosde argument van *de Tijdspiegel* te bezigen, hier te kunnen worden buitengesloten] „over het geheel zeer weinig, als zijnde de stijl te gerekt, zonder dat bondige en puntige, 't welk den toon van 't drama behoort te onderscheiden," [bijv. ook, wanneer het volgekropt gemoed zich lucht geeft in bittere klagten?] „een gebrek dat onze meeste treur- en tooneelspelen eigen is." Wij danken den Recensent, dat hij den dramadichters, die eene Nederlandsche hoedanigheid althans niet ontzegt, en nemen het daarom voor goede munt aan, dat alleen vrees voor al te groote uitvoerigheid hem terughoudt, 't beweerde in bijzonderheden aan te toonen. De groote moker moet toch nog eerst aan 't werk komen. *De Tijdspiegel* kan „niet nalaten eenige regels aan te wijzen, waarin tegen de taal groote feilen worden begaan", onder die slagen zal de pretentie op 't bezit van Nederlandsche hoedanigheden (wij hopen ook op de geschonkene) ongetwijfeld vallen. Doch als *de Tijdspiegel* misschien minder snel had toegeslagen, dan had hij welligt laten drukken:

Ik zal u *'t snel berigt* van de overwinning dragen;

zooals bl. 555 regel 11 staat en niet *'t snelberigt*, en misschien was dan ook *dragen* voor *brengen* en de omwisseling van 't bijwoord *spoedig* met het bijvoegelijk

naamwoord *snel* (eene omwisseling bij de klassieken zoo gezocht) hem, althans in poëzij, niet toegeschenen een groote feil te zijn tegen de taal. Verder geeft *de Tijdspiegel* op als groote feil tegen de taal (bl. 559):

Waar immer was een stond

en zegt „*Waar* is een bijwoord van plaats niet van tijd."

De Tijdspiegel had hier even goed kunnen zeggen: *stond* is een zelfstandig naamwoord, niet een werkwoord. Flavius toch zegt vragend in omgekeerde orde, dat nooit of nergens, zooals wij ook in het dagelijksche leven ons pleonastisch uitdrukken, zooveel vreugde en zooveel lijden vereenigd werden gevonden. Verder bl. 607:

'k Heb Morus wel gekend. De rust zijn ziel hergeven,
Roept de eigen grootheid weêr, die hem in 't *woelig leven*
Der staatsdienst nooit ontzonk, hem in den stillen schoot
Der zijnen ophief, en bij 't dreigen van den dood
Niet meer zal *wank'len.*"

en zegt: „Het bezigen van 't onzijdig werkwoord *wankelen* als bedrijvend maakt deze zinsnede ten eene male onverstaanbaar."

Zou op de eerste plaats *de Tijdspiegel* niet begrepen hebben, dat, om den technieken term te gebruiken, die tweede naamval *der staatsdienst* de *genitivus subjecti* is, alzoo het woelige leven, dat de staatsdienst aanbrengt?

Ook denkt niemand hier bij het woord *wankelen* aan iets anders dan aan een onzijdig werkwoord, behalve hij, die, onnoozel of kwaadwillig genoeg, met *de Tijdspiegel* den casus obliquus *hem* van de vorige zinsnede *zonder* eenigen schijn van regt bij *wankelen* leest.

Bladz. 610:

Wis zal hij eer dan ik u tot een schikking *roeren*.

En zegt: „Ongelukkig woord voor tot eene schikking brengen;" — dus geen groote feil tegen de taal; en een minder oppervlakkige beschouwing dan die van *de Tijdspiegel* heet het woord in den medelijden veinzenden Cromwell misschien gelukkig gekozen.

Bl. 613: „Een ligteren eed, ... die ... mij ... *pligtig* zoude maken", en zegt: „voor *medepligtig*, 't geen geheel iets anders uitdrukt".

Zeer zeker ten minste zoo geheel iets anders, dat er hier geen spraak van zijn kan om het te gebruiken.

Zoo blijven er nog omstreeks even veel groote feilen tegen de taal over, als *de Tijdspiegel* er zelf al verbeterende maakt, zoo wij ten minste bij één stuitend gallicisme nog bl. 548:

„Houd aan Valerius voor 't minst uw vreezen stil.

met bl. 615:

En leven
Mijn kommer rustig af.

al te mild, voor weder geheel en al onhollandsch, zelfs in poëzij, willen laten doorgaan. En op zoo vele en zulke schromelijke feilen tegen de taal, in twee fragmenten door *de Tijdspiegel* aangewezen, wordt het vermoeden gegrond, dat de auteurs, misschien zes of zeven, voor een goed gedeelte althans, hunne opleiding buiten 's lands of van buitenlanders hebben genoten; en op dat vermoeden weêr een ander vermoeden, hetwelk hierop moet nederkomen, dat zij geene regte Nederlanders zijn. Het schijnt ten minste, dat de Nederlandsche *Tijdspiegel* zulks zeggen wil. Maar de schoone phrasen, waarin hij met dat vermoeden voor den dag komt, en zijne uitmonstering sluit,

zijn zoo keurig, wat taal en stijl betreft, en bevatten nog zoo veel fraai's, dat wij niet mogen nalaten ze onzen lezers geheel meê te deelen:

„Wij eindigen hiermede" ['t is jammer voor de taalkunde!] „onze taalkundige opmerkingen, die ons *van zelve* „den sleutel *schijnen* te geven" [stoute verbinding van zeker en onzeker] „tot oplossing der vraag waarom de „dictie en taal in de genoemde stukken" [welke? *Het Ridderwoord* en *Valerius*, of de twee laatst besprokene, *Valerius* en *Thomas Morus*?] „zooveel te wenschen overlaten. „Het schijnt ons toe, dat de auteurs," [welke? van de twee genoemde stukken, of ook van die Roomsch-Katholieken, in wier stukken zulke groote taalfeilen niet zijn aangewezen?] „voor een goed gedeelte althans," [waar moet deze zinsnede gelezen worden?] „hunne opleiding buiten 's lands „of van buitenlanders genoten hebben. Het Nederlandsch „taaleigen" [althans dat van *de Tijdspiegel*] „zit hun niet „in merg en been. Mogt dit ook maar het geval niet „zijn met andere Nederlandsche hoedanigheden" [wij wenschen dit gaarne omtrent deze en gene, die er voor door moeten gaan, b. v. schrijven en recenseren zooals *de Tijdspiegel*] „en dit de oorzaak zijn van het missen van „eenig vaderlandsch onderwerp door hen bezongen" [het missen in den bundel der werkelijk door hen bezongene, of het niet bezingen?] „en dat zoo velen hunner stukken „meest [?] doelen op kloostervroomheden, mirakelen, „legenden enz." [dus het gemis van eenige Nederlandsche hoedanigheden is welligt oorzaak van het bezingen van kloostervroomheden; 't is een even logisch regelmatige als taalkundig schoone zamenvoeging!] „die hoe gunstig „misschien voor de dichterlijke phantasie toch de kracht „en het frissche leven missen, welke doorgaans de meester-

„stukken onzer zangers, als er ook in dezen bundel ge-
„vonden worden, kenmerken."

Wien komt het minder toe over Nederlandsch taaleigen te spreken, anderen over gebrek daaraan te berispen, en het karakter van Nederlander te willen ontzeggen, dan iemand, die in zulke taal over Nederlanders tot Nederlanders spreekt of schrijft?

Ten overvloede diene, dat de grond waarop de onedele aantijgingen van *de Tijdspiegel* rusten, niets vaster staat dan de gevolgtrekking, die er op steunen moet: Niet één toch van de Katholieke auteurs, wier stukken besproken of slechts van verre zijn aangeduid, heeft zijne opleiding geheel of gedeeltelijk buiten 's lands of van buitenlanders ontvangen. Slechts één, voor zoover wij weten, van al degenen, wier namen in de Bloemlezing, en nog onder die der levenden voorkomen, maakt daarop in zoover eene uitzondering, dat hij in het vroeger met ons vereenigde België geboren en opgevoed is, en juist zijne bijdrage is door *de Tijdspiegel* volstrekt niet aangeduid. Wij zouden alzoo regt hebben te twijfelen aan de meerdere scherpte der zintuigen van onzen Recensent, indien wij niet met zekerheid wisten, dat die verdienstelijke bijdrage zonder den naam des auteurs reeds eene plaats had gevonden in het jaarboekje *Dorcas*, 1853. Nu kunnen wij aannemen, dat krachtiger en liefelijker geur, die in dit jaarboekje ademt, zeker al de buitenlandsche kloosterlucht naar buiten heeft gedreven.

Wij zeggen nog eens: *de Tijdspiegel* moest zich schamen; doch wij voegen er de ernstige waarschuwing bij, dat *de Tijdspiegel*, wanneer er nogmaals moet worden uitgemonsterd, de zweep in betere handen geve; de onervaren man mogt soms zich zelven en de bevriende of nieuws-

gierige omstanders met de onvriendelijke koord ontmoeten op eene wijze, die een gansch ander tooneel dan het bedoelde zoude opleveren.

Wij zijn gelukkig hiermede aan het einde, want bij voorkeur monsteren wij gaarne niemand uit. Wij hebben echter nog eene opmerking, en deze maken wij met genoegen:

Als de kloostervroomheden enz. uit haren aard gunstig zijn voor de dichterlijke phantasie, die eene der hoogste gaven van de natuur is, dan schijnen zij zelve minder in strijd met de geschonken natuur des menschen, dan de afkeer, welken zij er van hebben, die ze overal wanen te zien: in kruisvaarders, staatslieden, veldheeren, bisschoppen, keizers, in vaders en zonen, die allen liever alles opofferen, dan hunne heiligste pligten te schenden. Waarom zouden ze dan niet tot onderwerp van de zangen des dichters mogen strekken? Is de kunst niet eene dochter des hemels, en daarom bij voorkeur bezig met alles, wat op God en godsdienst betrekking heeft? Schittert zij dan niet in haar eigen licht, ontvouwt zij niet daar al den rijkdom van haar vermogen? Voorzeker wij heeten het land gelukkig, waar het stille leven in eene schoone natuur, het huiselijk geluk bij algemeene welvaart meer dan éénen, mits niet onzedelijken zanger vindt, die gaarne wordt gehoord; waar mannen hebben geleefd en leven, die den roem van hun geboortegrond waardig voor tijdgenoot en

---

[1]) Ook de jeugdige verzamelaars en schenkers van den Dichtbundel *Onze Eerstelingen*, uitgegeven te Amsterdan bij C. L. van Langenhuysen 1857, hebben dit zoo begrepen en daarom bij voorkeur aan zulke onderwerpen hunne opkomende krachten gewijd. Schrijver dezes wenscht hen daarmede geluk, en beveelt de *Eerstelingen* als zoodanig den onpartijdigen lezer gerustelijk aan.

nakomelingschap bezingen. Maar men duide 't ons niet ten kwade, dat, wanneer de kunst wordt misbruikt om de kwade begeerlijkheid des menschen te prikkelen, wij haar op het hoogst een verachtend stilzwijgen kunnen schenken; en men verge evenmin van ons, dat wij geen hooger idealen zullen kennen, dan die dienen moeten voor: *de eerste tand van het jongst geboren zoontje* of *het lijkje van een kind*, dat wij geen hooger enthousiasme zullen voelen dan het enthousiasme, dat bij dezen en genen wordt opgewekt door *de Zilvervloot van Piet Hein* of *het Turfschip van Breda!*

VERSCHEIDENHEDEN.

DE BEKENDE BRIEF VAN MGR. CULLEN GEREGTVAARDIGD.

De Katholieke hertog van Norfolk verdedigt in een openlijk schrijven aan Lord St. Leonards den herhaaldelijk aangevallen brief, door den Ierschen Aartsbisschop Mgr. Cullen aan zijn Vikaris-Generaal uit Rome geschreven, waarin hij de Ieren wel tot bijdragen aanmaant voor degenen die door den Indischen opstand ongelukkig geworden zijn, maar hun tevens beduidt, eerst wel toe te zien, of soms de Katholieke hulpbehoevenden aldaar niet bij de verdeeling der giften, gelijk het meermalen geschied is, zullen worden voorbijgegaan. — Het beheer toch van het tijdens den Russischen oorlog gevormde *Vaderlandsche fonds*, zegt de hertog, laat ongetwijfeld veel te wenschen over, en indien zijne Lordschap den twijfel daaromtrent door Dr. Cullen geuit, grondig weêrleggen wil, dan mogt hij in de eerstkomende zitting wel op het overleggen eener verantwoording omtrent het besteden dier gelden aandringen. Daarop juist doelt ook Mgr. Cullen, als hij zegt: Alvorens wij voor onze door den Indischen opstand ongelukkig geworden landslieden iets beginnen, moeten wij ons overtuigen, op wat wijze de ingezamelde fondsen zullen verdeeld worden, opdat de giften van ons land niet, gelijk in 1854, tot proselietenmakerij worden misbruikt, en de arme achtergelatenen er evenmin als toen een enkelen schelling van ontvangen. Niet één kind van een Iersch soldaat is destijds aan vereenigingen toevertrouwd, die zich hadden aangeboden om zoodanige kinderen tegen geringe kosten op te voeden. Geld was er genoeg voorhanden; de *Times* van 9 Junij 1856 berigtte, dat de commissie 140,000 p. st., of 5,000 p. st. 's jaars voor de opvoeding van 300 soldatenkinderen van het vrouwelijk geslacht, en 20,000 p. st. voor

aankoop van huisjes en landerijen bestemd had. Op zijn minst was de helft der weezen Katholiek; maar al deze en andere sommen werden aan Protestantsche scholen en stichtingen gegeven! Met wat gevoel moet thans de soldaat de brandende woestijnen van Indië doortrekken, als hij zulk een dank en zoodanig loon voorzien kan.

Aldus luidt eene mededeeling uit Londen, den 13 October jl. geschreven. De *Ami de la Religion* gaf onlangs over datzelfde onderwerp eenige berigten van later dagteekening. De wijze — lezen we daar — waarop de ingezamelde fondsen voor het leger van de Krim zijn toegekend, hebben de Katholieken doen zien, hoeveel vertrouwen zij aan commissiën van onderstand kunnen schenken waarbij de Anglikaansche zucht tot proselietenmakerij voorzit. Naar 't schijnt stellen de Katholieken zich eindelijk eens ernstig voor, herstel van hunne grieven te verkrijgen, waarvan de hatelijkste ongetwijfeld is, dat men hunne giften misbruikt om de Katholieke weeskinderen tot afval te brengen. Een eerste meeting is ten dien einde den 28 October te Londen gehouden; een tweede is tegen een niet verwijderd tijdstip aangezegd, terwijl men inmiddels een algemeene meeting verwacht, om de beweging te regelen en uit te breiden. Overigens komen er van alle kanten inlichtingen. Een gewestelijk overheidspersoon, de heer Acton, heeft pas aan het *Weekly-Register* een brief geschreven, welken noch de *Times* noch de beheerders van het *Vaderlandsche fonds* zullen beproeven te weêrleggen. „Ziehier, zegt hij, de lijst der schenkingen op het Vaderlandsche fonds gedaan, zooals zij in Mei 1856 door de commissie is aangeboden. Voor onderhoud van 300 meisjes van soldaten of matrozen, 5,000 p. st. 's jaars; voor aankoop van grond en gebouwen, 20,000 p. st.; voor 't onderhoud van 100 jongens, kinderen van soldaten of matrozen, 25,000 p. st. Voor het *Cambridge Asylum* en andere toevlugtsgestichten (die hij optelt) een totale som van 300,000 p. st. Herinneren we ons, dat op zijn minst de helft van ons leger in de Krim Katholiek was, en er diensvolgens een aanzienlijk getal Katholieken regt had om uit het genoemde fonds onderhouden te worden. Ik vraag dan nu: hoeveel heeft men aan eenige inrigting, welke dan ook, gegeven? Niet één enkelen schelling. Al die, gelijk we zagen, zoo

rijkelijk begiftigde inrigtingen zijn zuiver Protestantsch en worden streng naar Protestantsche beginselen bestuurd. Eenige Iersche edellieden hebben afzonderlijke stichtingen voor de Katholieke weezen willen maken, maar het bestuur van 't Vaderlandsche fonds heeft het geweigerd.

„Het verslag der commissie zegt, dat er met het begin des jaars 600 kinderen uit genoemd fonds onderhouden werden. Op dit oogenblik zal het wel 700 wezen. Zoo al die kinderen Protestantsch zijn, waar zijn dan de Katholieke? En vergun mij, dat ik hier zelf op mijne vraag antwoord. Het schijnt dat men aan Katholieke moeders de keus heeft voorgesteld tusschen een van beiden: hunne kinderen namelijk naar Protestantsche scholen te zenden, óf 4 *pence* [twintig centen] in de week te bekomen. En velen hebben den moed gehad, die 4 *pence* aan te nemen. En op die wijze meent het bestuur „naar aller genoegen" gehandeld te hebben! Schande voor Engeland! Maar ik veronderstel, dat een deel der 700 weezen Katholiek is. In dat geval zijn zij er met eene bedoeling van proselietenmakerij geplaatst, en de beschuldiging tegen het bestuur is volkomen gestaafd."

De brief door het *Weekly Register* gepubliceerd regtvaardigt ten volle het voorbehoud, door Mgr. Cullen opzigtens de inschrijvingen ten behoeve der weezen van het Indische leger gemaakt.

THURINGER CURIOSA.

In Weimar leeft sinds eenige jaren een predikant uit Hanover, Gustaaf Steinacher geheeten. Dezelfde man was in de revolutiejaren aan 't hoofd der Protestantsche gemeente te Triest. Wegens deelneming aan de revolutie werd hij van zijn ambt ontzet, toog naar Hanover terug, werd door den magistraat aldaar tot een predikantsplaats in eene stad voorgesteld, doch door het consistorie en ministerie afgewezen, wijl zijn leer met die der „Evangelisch-Luthersche kerk" in strijd was. Daarop trok hij naar Weimar als het „asyl der vrijheid van geest", stichtte daar met vergunning van het ministerie en den kerkeraad een school voor meisjes en preekte dikwerf in de hoofdgodsdienstoefeningen der groote stadskerk

tot groote ergernis der zich aldaar nog bevindende Lutherschen. Buitendien liet hij dit jaar te Weimar „Drie historische preken des tijds" drukken, waarin hij van de Hervormers zegt: dat zij nog „in veel punten in Roomsche opvattingen gevangen zaten en het niet gewaagd hebben, de noodzakelijke gevolgen uit hunne leeringen te trekken;" — waarin hij verder de H. Schrift „eene helaas slechts in onvolkomen overleveringen tot ons gebragte schriftelijke oorkonde" noemt; — de Evangelische kerk als eene „plaats van geloofs- en gewetensvrijheid" voorstelt, waarmeê haar *innigst wezen* is uitgedrukt; — waarin hij eindelijk van meening is, dat de Luthersche en de Gereformeerde kerk zich „zonder eenigen inwendigen grond" van elkaâr gescheiden hebben, en het uittreden zoowel van afzonderlijke als gezamentlijke personen (der vrije gemeenten) uit den schoot der Evangelische kerk ophouden moet. — Wie erkent in dien man niet een consequent Protestantsch theoloog? In de jongste lente werd hij te Büttelstadt door den kerkelijken beschermheer dier plaats als predikant voorgedragen. Deze keus — schreef de *Allg. Zeit.*, Weimar, 9 Mei — verdient te meer opmerking, wijl Steinacher daar de opvolger van een der meest orthodoxe geestelijken des lands wordt, van wijlen den uitgever van 't orgaan dezer partij, den *Weimarsche Sonntagsbote*. Daarentegen waren de bladen der Luthersche rigting zeer bedroefd. „Steinacher is van Triest af als rationalistiesch dwaalleeraar bekend — schreef de Nördlinger *Freimund* (No 22), te gelijk op den bijbel verwijzend. — De gemeente te Büttelstadt heeft van Godswegen den pligt, tegen de aanneming diens predikants te protesteren, en, wordt hij haar opgedrongen, hem niet te hooren. Math. VII, 15; I Tim. VI 3—5. Het zal blijken, of de gemeente te Büttelstadt met haren vroegeren trouwen zielzorger voordeel gedaan heeft." En 't is gebleken, doch op eene eenigzins andere wijze dan *Freimund* het zich dacht. De kerkeraad van Weimar noopte de gemeente in kwestie tot eene verklaring, of zij soms eenige gegronde bedenking tegen gaven, leer en wandel van den voorgestelde had. Deze verklaring werd in dezer voege gegeven, dat het kerkbestuur (op slechts twee leden na) *niet* willens was, eenige gegronde bedenking tegen leer, gaven en wandel van den voorgedragene in te brengen. — Daarmeê is Steinacher predikant

te Büttelstadt. In geval van nood zou zich toch, in spijt van *Freimund*, de meerderheid van 't kerkbestuur ongetwijfeld ook met het „onverwinnelijk zwaard" des bijbels hebben weten te redden; ieder Protestant toch weet er uit te halen wat hem past. — Daarop zal zich ongetwijfeld ook de consistoriaal-raad van Weimar zeer goed verstaan, die, toen hij nog niet lang geleden een jood met eene Christin in den echt verbond, verrukt uitriep: „Hoe heerlijk en schoon is het, dat hier Sinai en Golgotha elkaâr de hand toereiken!" — Of evenwel ook de jongste „heilige dagen te Weimar", welke bij de onthulling der „dichterbeelden" over deze „gewijde" stad opgingen, door den een of ander in 't licht des bijbels zullen beschouwd worden, durven we nog niet verzekeren. Het werd er reeds al te bont. Op al de feestdagen — berigtte men van daar — waren de merkwaardigheden van Weimar te zien. Göthe's werk- en slaapvertrek waren thans open. Deze en Schiller's eenvoudig kamertje werden gedurig van *bevaartgangers* bestormd, *„en zelf heb ik een man gezien* — dus werd den *A. Abdztg.* geschreven — *die een kus op de bedsteê drukte, waarin hij, aan wien heden en in eeuwigheid zoo vele harten toebehooren, zijnen laatsten adem heeft uitgeblazen."* Had de oude Luther dit bedrijf zijner toekomstige zonen kunnen veronderstellen: hij zou gewis in zijne Schmalkaldische artikelen dit woeste woord niet hebben geschreven: „Het heiligdom (relikwiën),... 'twelk ook om wille van zulke schurkerij dat de duivel gelagchen heeft, al zoo lang had moeten veroordeeld worden, al ware er ook iets goeds in..." — Maar zoo is het; het Protestantisme in de XIX eeuw houdt zich met allerlei relikwiënvereering op, doch Christus en *zijne* Heiligen alleen mag ze niet aanroeren; en de grijze W. Menzel heeft gelijk, als hij zegt: dezelfde rigting des tijds, welke tegen de tentoonstelling van den H. Rok te Trier als het grofste bijgeloof ijverde, verbeeldt zich in haar regt te zijn, als zij ons het beddejak van Göthe en Herder ter aanbidding uitstelt. (*Lit.-Bl.*, 1856, p. 332.)

Te Gotha heeft men niet minder opmerkelijke vertooningen! Een Pruissiesch ambtenaar uit Merseburg, die van zijn vrouw gescheiden was en eene desgelijks gescheidene trouwen wilde, kon geen Pruissiesch predikant vinden die hen wilde vereenigen. Wij kennen de

nadere omstandigheden niet, doch wijl in Pruissen het huwelijk van gescheidene personen niet verboden is en er allerwege predikanten genoeg te vinden zijn die zonder gewetensbezwaar de zoodanigen in den echt verbinden, schijnt hier een bijzonder geval geweest te zijn. Genoeg; de ambtenaar wendt zich naar Gotha tot den opperconsistorieraad Dr. Karl Schwarz aldaar, en deze voltrekt op den 1 Junij dezes jaars openlijk dien echt in de *Slotkerk*, onder grooten toeloop van het publiek. „De wezenlijke belangstelling in dezen echt — zoo liet zich de *Allg. Ztg.* uit Gotha schrijven — had eene uiterst talrijke vergadering ter deelneming aan die akte vereenigd. De bruidegom zoowel als de bruid waren vroeger reeds getrouwd geweest, doch hadden in den echt het verwachte geluk niet gevonden; en als die zoo bitter teleurgestelden de gevaarlijke schrede tot een tweede echtverbond doen, mag men vermoeden, dat dit besluit door een rijpe beproeving is voorafgegaan, gelijk hun anderzijds ook te wenschen is, dat zij in den nieuwen echt mogen vinden wat hun tot dusverre ontzegd was. Nagenoeg dezelfde woorden sprak ook Dr. Schwarz in de inleiding zijner rede uit; in den verderen loop van zijn spreken kwam hij op het punt, hoe dit huwelijk wel geschikt was om de algemeene belangstelling te wekken. Luide en beslissend verklaarde de redenaar, dat des bruidegoms echt geheel in den vorm, regtens, en op grond der in Pruissen bestaande en geldende landswetten ontbonden was geworden; dat dezelfde wetten ook, naar hare duidelijke letter, het hertrouwen der ordelijk en regtsgeldig gescheidenen veroorloven, maar dat de Pruissische geestelijkheid, *zich op haar geweten en de letter des Bijbels beroepend*, tegen de wet van 't land opkwam. Deswegens had, op dringend smeeken van het bruidspaar, de regerende hertog, die dat strenge drijven niet toegedaan is, zijne slotkerk voor de sedert lang in angst en pijn zwevende verloofden geopend en hunne kerkelijke inzegening daarin toegestaan. Doch niet enkel in gevolge deze beschikking van den landsvorst stond hij (Karl Schwarz) hier aan 't altaar; maar wijl ook naar zijne eigene innigste overtuiging, het bruidspaar een welgegrond regt op de inzegening van 't verbond hunner harten had; en hij wil en kan deze kerkelijke akte voor de wet van den staat, voor de voorschriften der kerk, voor de leer en den geest van het Protestan-

tisme en voor God verantwoorden. Ter staving van dit zeggen gaf hij toen eene uitlegging over begrip en wezen van een waren Christelijken echt, welke wel zeer bezwaarlijk de goedkeuring eener groote partij zal verwerven, doch die, meesterlijk en in de ziel grijpend, den weldadigsten indruk op alle toehoorders maakte. Eene volstrekt niet voorbereide en in hare natuurlijkheid des te roerender tooneel was het, toen na den voltrokken echt de pasgehuwden (beiden niet meer jong) elkander daar voor de oogen der gansche vergadering in de armen zonken, en zich onder heete tranen een oogenblik aan het bewustzijn van het hun eindelijk ten deel geworden geluk van ganscher ziele overgaven. Alle aanwezigen waren zigtbaar diep getroffen, en de beste wenschen ontbraken zeker den veelbeproefden lijders niet.“

Zoover de *Augsb. Allg. Ztg.* — Over 't algemeen is men er in Coburg-Gotha ernstig op bedacht, het Protestantisme aldaar, zoo mogelijk, van al den aankleve der *Orthodoxie* te zuiveren. De zooeven genoemde consistoriaal-raad Dr. Schwarz heeft hiertoe van hooger en hoogste hand de zending ontvangen, en als zoodanig neemt hij deel aan de keuring der kandidaten, beslist in zake van aanstelling der predikanten en voert het opzigt over de hoogere inrigtingen van onderwijs. Bij zijn energiesch, doortastend karakter kan — gelijk zelfs de bladen der Luthersche rigting bekennen — zijn partij zich aan de volle hoop overgeven, dat hij den hem verklaarden wil des hertogs zal doorzetten. In zooverre ook is hem het ijs gebroken, dat tegelijk met zijne beroeping de „geloovige“ Inspecteur aan de kweekschool voor onderwijzers door een verlicht geestelijke vervangen werd, en een subdiaken in de stad Gotha, „welke ook den Heer beleed“, den vorigen zomer zijne betrekking met eene dorpspastorij verwisseld heeft, gelijk de Protestantsche *Kirchen-zeitung* van 1856 (S. 1066) uitvoerig berigt.

Deze Schwarz was het ook, dien de hertog van Coburg op de in Junij jl. te Eisenach gehouden vierde Evangelische *Kirchenconferenz* zond, waar hij dan o. a. met mannen der hem gansch vreemde Luthersche kleur, als Kliefoth en dergelijken, te zamen nederzat, welke „elkaâr over en weêr vele eerebetuigingen maakten“. Dat was voor de vromen in den lande eene pijnlijke zaak. „Hoe komen de andere leden der Conferentie er toe — klaagde *Frei-*

mund dat zij over het heil der kerk met een man beraadslagen, die zooverre van hun geloof en hunne kerkelijke zienswijze verschilt als eenig Katholiek? Hoe komt *hij* er toe, tot eene vergadering te gaan met welke hij niets gemeens heeft, dan den naam van een Evangeliesch Christen, welken hij zich, gelijk al de anderen wel overtuigd *moeten* zijn, enkel aanmatigt? Dat er voor onze Luthersche landskerk geen zegen uit komen kan, als onze Lutherssche vaders met hen die zij naar Gods woord (Tim III, 10) moesten vermijden, gemeenschap houden, is ligtelijk te begrijpen en men behoeft er geen profeet voor te zijn, om te voorzien en te zeggen, wat binnen kort of lang ook ons te wachten staat en komen moet; en ofschoon de Unie het door hare geschiedenis klaarblijkelijk bewezen heeft, dat zij er in 't geheel de magt niet toe heeft, om *de in puinen liggende kerk* weêr op te bouwen, zoo zien dat toch slechts *onbevooroordeelde* oogen, maar de kerk- en staatskunstenaars niet. Doch — zoo troost men zich eindelijk — hoe meer het in de kerk, die reeds lang uit hare voegen geraakt is, knettert en splintert, kraakt en breekt, des te nader is ook de zekerheid, dat de Heer moet komen en haar nieuw opbouwen, want de Kerk is de zijne, en Hij is niet bloot haar Beschermheer maar ook haar Bouwheer."

Dr. Schwarz toonde zich overigens op de Eisenacher conferentie zijne zending volkomen waardig. Dadelijk bij eene der eerste verhandelingen over kerkelijke tucht zocht hij te bewijzen, hoe het op de liefde gebouwde beginsel der Christelijke kerk zich tegen *alle* kerkelijke tucht, welke ook, verzette; hoe de kerk, welke vroeger in hare heilige ruimten zelfs voor misdadigers een toevlugtsoord verleende, nooit het regt heeft, dengene welke hare genademiddelen begeert, van haar altaar te verwijderen; hoe het veeleer hare roeping is, daar waar de zeden nog onverdraagzaamheid aankleeft, deze door haren geest te verdringen.

Deze weinige trekken zeggen ons genoeg, tot hoeverre het ook in Thuringen met het Protestantisme gekomen is; en dat diep verval wordt mede daar, gelijk elders en hier, door zijne nog het meest geloovige en vroomste belijders betreurd, waarop dan door de verlichten enkel met den spotlach des ongeloofs wordt geantwoord. O gedrogtelijke eenheid van het Protestantisme!!

D. KOORDERS,

DE PUGNA THEOLOGIAM INTER ATQUE ANTHROPOLOGIAM

IN

ECCLESIAE CHRISTIANAE DOCTRINA.

(*Vervolg en slot van bladz.* 209.)

III.

Er bleef ons over aan te toonen, dat de heer Koorders aan 't Protestantsch beginsel getrouw en door geen Protestant te wederleggen is.

Het eerst wat we derhalve te doen hebben is dat Protestantsch beginsel te kenschetsen.

Waar vinden wij dat het krachtigst uitgedrukt? Daar, waar de aard der dingen zich altijd het krachtigst openbaart: in het begin; in Luther derhalve, den hervormer bij uitnemendheid, en van wien de andere sektenhoofden, Zwingel, Muncer, Calvijn slechts min of meer geestige navolgers waren.

Welaan we hebben in dit tijdschrift onomstootelijk bewezen, dat het beginsel van Luther's geheele leer is: *vereenzelviging* van God met het menschelijk bewustzijn, alzoo Pantheïsme.

En wie die Luther hoort verklaren, dat de *onvrijheid van den wil*, welke hij, onafhankelijk van de erfzonde, uit 's menschen eindigheid poogt te bewijzen, „*de hoofdzaak*" is zijner leer, heeft daaraan, mits hij eenige wetenschappelijke vorming bezit, niet overvloedig genoeg om te besluiten tot het Pantheïsme van eenen man, dien zijn hartstogt niet minder dan zijn metaphysische geest deed voortgaan tot de laatste consequentie.

We hebben gezegd, dat de natuur der dingen zich het krachtigst openbaart in het begin: een ander daaraan beantwoordend axioma is, dat zij zich het uitvoerigst en duidelijkst openbaart in het eind of de voltooijing; op dezelfde wijze als de boom zijne wortels steekt of slingert in den duisteren grond, steekt of slingert hij zijne takken in de open zonnige lucht.

We zouden dus het pantheïstiesch principe (waarvan de Protestanten zich in 't algemeen niet bewust zijn) kunnen nemen voor de wortels in den duisteren grond, en de openbare verschijnselen die het Protestantisme aanbiedt, voor de takken en kruinen, die, hoe ook door iederen wind bewogen en geslagen tegen elkander, toch den aard van den wortel, van het oorspronkelijke principe zigtbaar maken.

Maar hoeveel licht wij op die wijs over het Protestantisme en over de verhandeling van den heer Koorders zouden kunnen verspreiden, we zouden daarbij de evenredigheid geheel uit het oog verliezen.

Een andere aanwending van het axiome, dat de aard der dingen door hun einde verklaard wordt, leert ons meer bepaald het thans bestaande Protestantisme kennen, en geeft het standpunt aan, waaruit wij de verhandeling van den heer Koorders hebben te beschouwen.

Voor dat einde namelijk dat ons het geheele Protestantisme verklaart, kunnen we ook diens overgang in wijsbegeerte nemen, immers waarbij het als eigenlijke godsdienstleer eindigt, en zich in ongeloof verliest.

Die overgang begint met Kant. Het is treffend hoe zijne wijsbegeerte met het Protestantisme overeenkomt. Zij is zooveel als eene vertaling der Protestantsche dogmatiek in philosophieke termen, en niets is begrijpelijker dan de vervoering die hij in Duitschland te weeg bragt. Echter heeft hij dát nog met de orthodoxie gemeen, dat hij ter halver wege blijft staan, zich zelven niet verstaat, niet uitdrukkelijk zegt, wat den eigenlijken zin zijner wijsbegeerte en van het Protestantisme uitmaakt namelijk dat de waarheid, en wel die *levende* waarheid, welke den mensch alleen kan bevredigen, bestaat in tegenstrijdigheid, zoodat de volslagen omkeer der orde juist voor de ware orde te houden is.

Maar hij opende de baan, en al hadde hij niets anders verrigt dan het Protestantsch aldoend *geloof*, waarin eindige rede en wil voor *hetzelfde* genomen worden, vertaald in het monsterachtige woord *praktische rede*, hij zou reeds alleen met zulk een woord in de geesten te werpen, de laatste ontwikkeling van het Protestantisme hebben aangevoerd.

Het zoogenaamd oppervlakkig rationalisme, waartoe hij eer aanleiding dan grond gaf, verdient naauwelijks aanmerking bij den omvattenden en tot op den grond van het Protestantisme doordringenden invloed dien deze wijsbegeerte verkreeg, sinds zij tot Pantheïsme werd doorgezet.

Twee groote denkers, voor zoover men zulks van groote dwaalleeraars zeggen kan, Fichte en Schleier-

macher, waren het die meer dan eenig ander de beslissende wending aanvoerden.

Daar namelijk in het Protestantsch geloof door vereenzelviging van rede en wil, 's menschen eindig bewustzijn met God vereenzelvigd werd, kan men dat absoluut *ik* niet dan op twee wijzen verklaren: door het op te vatten of als onbepaalde, vage, *abstracte eenheid*, of als even onbepaalde, vage *causaliteit*, en het dus of in de *gedachte* of in het *gevoel* stellen. Deze eigenlijke en oorspronkelijke splitsing van het Protestantisme, die zich reeds in het begin aankondigde van den eenen kant in den abstracten Zwingel, en van den anderen in den hevig gevoeligen Muncer, bragt onophoudelijk nieuwe splitsingen voort, en deed dan hier het eene uiterste, dan daar het andere de bovenhand verkrijgen. 't Is opmerkelijk met wat naïeveteit tijdens de piëtistische bewegingen, de eene partij beweerde: „het geloof is in den wil", en de andere er op antwoordde: „neen, het is in 't verstand".

Zoo dan kon ook door de philosophie het Protestantisme zich niet dan op twee wijzen tot Pantheïsme ontwikkelen.

Schleiermacher, een Hernhutter, stelde het pantheïstiesch absoluut in vage causaliteit. Van die onbekende godheid was de mensch absoluut afhankelijk, en daarmede één. Zoowel als Fichte ging hij, ofschoon dien term niet bezigend, van een absoluut praktiesch *ik* uit.

Fichte daarentegen nam dat praktiesch ik geheel theorethiesch en abstract. Hij bragt de geheele panthëistische dwaling tot eene eenvoudige formule, waarbij de orde ten onderst boven gekeerd, en de tegenstrijdigheid voor het eigenlijke wezen der waarheid genomen werd. Nooit is het woord van den ouden profeet zoo letterlijk vervuld, dat men zich verblijdde in het niet!

Echter paste Fichte zijne philosophie niet op het positieve Protestantisme toe; daarin bleef Kant hem vooruit, en onder dit opzigt mag hij niet tegen Schleiermacher worden overgesteld. Eerst Hegel, die de formule van andere namen voorzag, volbragt deze niet meer moeijelijke taak. Schleiermacher en Hegel, beiden in den grond hetzelfde Pantheïsme leerend, namen het voor de godsdienst op, en verdedigden met vuur de orthodoxe leeringen.

Hegel, die het voordeel had, na Schleiermacher te komen, verkreeg eenen onbepaalden invloed, en daar geschiedenis, staat, kunst, kortom alles panthëistiesch door hem verklaard en in diezelfde formule gevat werd, welke zoo bijzonder toepasselijk was op de Protestantsche orthodoxie, gevoelden de Protestanten zich voor 't eerst met de wereldorde in overeenstemming als waren zij inderdaad *Katholiek*!

Strausz maakte een eind aan de blijde begoocheling. Geen boek heeft meer gerucht gemaakt dan het zijne. Vol schrik ontwaarden vele Protestanten, dat zij onbewust hadden opgehouden Christen te zijn. Maar de beweging ging nog voort, en vóór de reactie iets vermogt, raakte ook de bijbel verloren. Wat Ernesti, Semler, Eichhorn, Herder in dit opzigt verkondigd hadden, was kinderwerk in vergelijking van de stoute hypothesen die over den oorsprong der bijbelboeken, inzonderheid der Evangeliën werden opgezet en met geleerdheid verdedigd, sinds Strausz de Hegeliaansche kunst om geschiedenis à priori te maken op den bijbel had leeren toepassen.

Eerst met de gebeurtenissen van 1848, en nadat Baur, Feuerbach, Daumer, Proudhon, enz. de laatste panthetistische consequentiën hadden getrokken, waarbij het systeem reeds tot Materialisme begon over te slaan, verkreeg de reactie meer kracht, die nu ook door verschil-

lende Duitsche hoven, inzonderheid door dat van Pruissen, begunstigd en geholpen werd.

Maar het Protestantisme, hoe willekeurig en veranderend naar den geest der natiën en tijden, kon zich aan de wet niet onttrekken die de menschelijke gedachten overheerscht. De zoo duidelijk gemaakte gevolgtrekkingen konden verduisterd, vergoelijkt, met allerlei vage woorden dubbelzinnig gemaakt, maar niet geheel verworpen worden, en een zoogenaamde *Schwebe-theologie* ontstond, die in ons vaderland niet minder dan in Duitschland voor een waarschijnlijk niet langen tijd de overhand heeft verkregen.

Tot deze *Schwebe-theologie* nu meenen wij, dat de verhandeling van den heer Koorders nog behoort.

Hij haalt Bilderdijk aan, maar zooveel is duidelijk, dat hij zich niet meer op het orthodoxe standpunt van dien dichter bevindt. Van eenen anderen kant is voor hem de theologie niet geheel overgegaan in speculatie, zoodat het moeijelijk is op te maken, hoeveel de heer Koorders nog van de positieve openbaring aanneemt. Zulks belet niet, dat hij aan het Protestantsch beginsel getrouw is; slechts tot hoever hij daarin voortgaat, is niet op te maken.

Beginnen we, ter nadere aanwijzing van die getrouwheid met hetgeen hij tot principe stelt van godsdienst: zekere *noodzakelijkheid der ziel.*

Ziedaar de Protestantsche *onbepaalde individualiteit*, waar alles van moet uitgaan. Men lette eens wel:

Het Protestantisme is onhistoriesch, omdat het onmaatschappelijk is; want historie is ontwikkeling van maatschappij of Kerk; en het is onmaatschappelijk, omdat

het *onpersoonlijk* is; want maatschappij is orde of bemiddeling van personen.

Die onpersoonlijkheid waardoor Kerk of maatschappij onmogelijk is, wordt weder daardoor verklaard, dat in het Protestantisme de mensch tegenover God niet als persoon erkend wordt.

De mensch had eene zoo booze rede, dat zij met de waarheid strijdig was; had dus geene rede. Zijn wil was onvrij; hij had dus geen wil. Het een veronderstelt het ander: zonder rede is geen wil en zonder wil is geen rede denkbaar. Maar daar rede en wil voor persoonlijkheid gevorderd wordt, was de mensch inderdaad geen *persoon*.

Werd die persoonlijkheid door Christus hersteld? Waar ze niet bestaat, zou ze kunnen geschapen maar niet hersteld worden. Bovendien werd uitdrukkelijk geleerd, dat de regtvaardigheid slechts toegerekend, en de zonde slechts bedekt werd.

Vraagt men al verder, hoe dan toch die mensch die niet heilig worden kon, heilig werd? — de eenige weg en ook het eenige antwoord is, dat hij door zedelijke zelfvernietiging in God overging. Namelijk gedreven door wanhoop *zonder eenige liefde*, alzoo door de grootste zonde, die volgens de Katholieke leer reddeloos doet verloren gaan, greep hij eensklaps Christus in het geloof en was nu God, „*fide homo fit deus*".

Dienovereenkomstig werd de bemiddeling van Christus gemaakt tot eene afschuwelijkheid, welke juist het tegenovergestelde van bemiddeling was. Door Goddelijke *zonde*

---

1) „*Fides justificat sine caritate, ante omnem caritatem*", zegt Luther *passim*.

herstelde Hij de orde, was Hij Verlosser. Hij gehoorzaamde volstrekt niet aan Gods gebiedenden wil (*non habet se ad legem active sed passive*), maar „*zwichtte daarvoor „gelijk een balk onder het gewigt*", en deze zijne booze ongehoorzaamheid werd voltooid door de grootste, men kan wel zeggen, de eenige zonde die de orthodoxie aanneemt: door *ongeloof*, Hij vertrouwde niet en twijfelde aan zijne praedestinatie!

Iets dat sterker en strakker tegen bemiddeling is overgesteld, kan niet gedacht worden. Het is niet de voltooijing der orde maar der wanorde, de Hegeliaansche „*Vermittlung*", waarbij uit vernietigende tegenstrijdigheid telkens het leven ontstaat, en de disharmonie zelve geldt voor de harmonie.

Maar slechts in de hel is wanorde orde, alzoo door de hel heen, gelijk Christus zelf, ging men den weg ten hemel. De eindige mensch was als eindig altijd boos, en kon niet goed worden, dan door zijn eindig bestaan in God te verliezen.

Daar op die wijze de bemiddeling van Christus geloochend, en de menschelijke persoon vernietigd werd, kon er onmogelijk eene bemiddeling of orde van menschelijke personen, dat is, eene maatschappij of Kerk bestaan. Dat men ééne Kerk met de Heiligen in den hemel uitmaakte, was even ondenkbaar als dat men eene Kerk uitmaakte met elkander. Godsdienst werd zonder Kerk en dus als geheel onpersoonlijk gedacht. Alle orde was weg.

Ieder staat derhalve op zich zelven, heeft geen persoon tegen zich over, is dus zelf geen persoon, maar een niet te bepalen *vaag individu*. En wel zooveel te meer is dit individu vraag en ondenkbaar, daar het oneindig en eindig in zich vereenzelvigt, en deze niet als één kunnen ge-

dacht worden dan in eene onbepaalde algemeenheid, welke alle bepaaldheid en dus individualiteit uitsluit.

Men kan het niet duidelijker maken dan door tegenoverstelling der Katholieke Kerk. Deze is eene historie, bijgevolg eene maatschappij; want historie is ontwikkeling van maatschappij, bijgevolg van zeer persoonlijken aard; want maatschappij is orde of bemiddeling van *personen*. Maar daar de Katholieke Kerk eene zoo wonderbare historie aanbiedt, met welke geene andere kan vergeleken worden, is het noodwendig besluit, dat de Katholieke Kerk op een wonderbaar persoonlijk beginsel moet rusten. Zoo is het inderdaad! De levende Christus, de offeraar en offerande, een oneindig Persoon, is de grondslag dier Kerk.

Het Protestantisme heeft integendeel een *idee* tot grond. „Onze Evangelische Kerk", las men onlangs in het *Stuttgarter allgemeine Kirchenblatt* [1]), heeft van oudsher meer op een „*numerus* geleken dan op eene *societas*; wij heb„ben geen hoofd, geen eenheid, geen substantiële magt: het „overheerschende bij ons is het *idee*." — Zeer waar! Voor het altaar is de preek, de *gedachte* Christus in de plaats getreden. Echter geven wij niet eens toe, dat de Protestanten als zoodanig een *numerus* uitmaken, en voor individuen, laat staan, voor personen kunnen gelden. Immers om *individuen* te kunnen denken, is een bepaald *genus* noodig tot hetwelk zij gerefereerd worden. Maar wat dan is het Protestantisme? Men zegt: alle Protestanten nemen aan, dat de mensch geregtvaardigd wordt door het geloof alleen. Eens toegegeven, vragen we: wat is geloof? wat is regtvaardiging? wie is Christus? en daarop verkrijgen

[1]) 1857, S. 277.

we niet dan tegenstrijdige, elkander vernietigende antwoorden. Ieder Protestant heeft zijn Protestantisme. Een genoegzaam bepaald *genus* is er bijgevolg niet te vinden, zoodat, ook van deze zijde, zeer *onbepaalde individualiteit*, dat is, geen individualiteit tot uitkomst verkregen wordt.

De heer Koorders heeft daarom regt, als hij uit die onbepaalde individualiteit geen leer wil ontwikkeld hebben. *Ex nihilo nihil fit.*

Ook daarin heeft hij regt, dat hij die individualiteit die 't beginsel der godsdienst is, als eene zekere *noodzakelijkheid* beschouwt en van geen genade meer spreekt. Deze is in het Protestantisme eene ongerijmdheid. Waar geen *persoonlijk* onderscheid, geen leven, geen liefde bestaat, wat kan daar genade beteekenen? Daar is het slechts een *fatum*, eene blinde *noodzakelijkheid*, welke alles in beweging zet.

Dat hij die individualiteit niet in de rigting van Hegel, maar van Schleiermacher opvat, is wel willekeurig, maar eene keuze moest er toch gedaan worden.

Hegel heeft tot grond *het* denken, dat, gelijk hij zelf zegt, geen denken van iemand over iets, maar *het* denken geheel abstract zonder subject of object, en derhalve zoowel geen denken als denken is. Wanneer men eenmaal de levende waarheid met zijne gedachte verward heeft, is dit het noodzakelijk gevolg; schijnt de grootste abstractie de werkelijkste waarheid, en de tegenstrijdigheid het leven! Hegel zelf getuigt in zijne phaenomenologie, dat zijne philosophie *een rijk van schimmen* is!

Een andere daaraan tegenovergestelde illusie is het, zich te verbeelden de levende reële waarheid (die Hegel in de *abstractie* meent te grijpen) te kunnen vatten in het *gevoel.*

De mensch *denkt* de waarheid, *bemint* het goed, en *voelt* het feit. Maar dewijl de hoogste waarheden zedelijk en zeer beminnelijk zijn: als God, de deugd, de onsterfelijkheid, enz., zoo wordt bij dezer beschouwing door den geest, de liefde opgewekt, welke als meer oorzakelijk vermogen met *zin* in verband staat, en zekere aandoeningen of zeker gevoel gaande maakt. Men zegt dan: *de waarheid te gevoelen.* En die aandoening en dat gevoel kan, onder zekere voorwaarden, ook afdoend *teeken* zijn, dat de geest de waarheid heeft begrepen. Zoo wordt het gevoel een argument.

Maar het *intelligibele*, de waarheid, kan nimmer in eigenlijken zin worden *gevoeld.* Gelijk de geest de waarheid *denkt* zonder hare *werkelijkheid* waar te nemen, zoo *voelt* het gevoel *feit* of werkelijkheid, zonder daar het *intelligibele*, *ware* in te vernemen. Slechts de verbeelding plaatst dat gevoel, 'twelk resultaat is van denken en beminnen, boven aan, en laat averegts om daaruit denken en beminnen geboren worden! Terwijl men de waarheid tegelijk denkt, bemint, en door bemiddeling der liefde, gevoelig wordt, worden deze fakulteiten door den onmatig strevenden geest, met hulp der verbeelding verward. Men meent eindelijk de *levende* waarheid even *feitelijk* en werkelijk als *intelligibel* te hebben gevat, en tot de substantie der waarheid te zijn doorgedrongen.

Overigens is, na de panthëistische verwarring van denken en willen in het Protestantsch geloof, het even consequent, dat geloof tot een *voelend* al-ik te maken als tot een *denkend* al-ik. We hebben dat straks reeds opgemerkt. Terwijl het oneindige de bepaaldheid zelve is, wordt het met het onbepaalde verward, en bepaaldheid als beperktheid gedacht. Daar nu het *gevoel* even vaag

en onbepaald is als de uiterste abstractie, kan men zich evenzeer verbeelden alles bijéén te hebben in het gevoel, als in de abstractie.

Verder is de heer Koorders aan 't panthëistiesch principe getrouw, door geen onderscheid te maken tusschen *bewijzen* en *uitleggen*.

Wanneer men, gelijk de veronderstelling is, eene goddelijke intuïtie bezit en de waarheid kent in haar levend bestaan, is het bewijs, dat zij *feitelijk* bestaat en de uitlegging *hoe* zij bestaat, niet meer te scheiden, en ook de wetenschap reeds praktijk. Het Protestantsch geloof is te gelijk bewijs, waarheid en praktijk.

Wat het onderwerp betreft der verhandeling, wij hebben reeds opgemerkt, dat daarin eene slechts natuurlijke zedelijke waarheid genomen wordt voor eene bovennatuurlijke of *per se* geopenbaarde.

Naar de Katholieke leer is de rede in staat, God, zijne voorzienigheid, het onderscheid van goed en kwaad, de onsterfelijkheid, en loon en straf na dit leven, kortom de geheele natuurlijke theologie te bewijzen. De eigenlijke bovennatuurlijke kennis is niet die van God als oneindig wezen, maar die van God in zijn eigen substantiëel leven, waarbij de betrekkingen der orde niet meer *algemeen*, maar als zóó levend substantiëel, en derhalve bepaald gedacht worden, dat zij gedacht worden als persoon. Dat gaat de rede te boven, die geene substantie kan waarnemen, en is derhalve geheim.

Om aan dat geheim te gelooven, is het noodig, dat de genade zich vereenige met het licht der rede, en hare kracht met de kracht van den wil. Want ook wil wordt tot geloof gevorderd, eensdeels omdat de geloofswaarheid in zich zelve hoogst beminnelijk is, en in zoover voorwerp

is van wil, anderdeels omdat de assensie door den geest vrij gegeven wordt, dewijl die geloofswaarheid geheim is en de rede niet dwingt, daarbij van zonde overtuigt, en groote verpligtingen oplegt.

Het is derhalve een goddelijk beginsel 'twelk zich met het eindige vereenigt, zich daaraan huwt, maar er niet mede vereenzelvigd wordt, naar het voorbeeld van Christus, in wien Godheid en menscheid vereenigd maar niet vereenzelvigd zijn.

In het Protestantisme wordt integendeel de eindige rede en eindige natuur als boos beschouwd, en is het geloof een goddelijk licht waar het eindige in vergaat. Natuur staat als boos tegen genade over, of gaat er in verloren. Dienovereenkomstig wordt ook de openbaring beschouwd niet als eene vrije gave *aan* den mensch gedaan, maar als essentiëel tot den mensch behoorend, zoodat hij, als natuurlijk of redelijk genomen, slechts een *brok* en derhalve geheel boos is.

Uit deze verwarring van het goddelijke en menschelijke in den Christen, moest de verwarring volgen en is werkelijk de verwarring gevolgd van Godheid en menschheid in Christus. Men noemt Hem een volkomen mensch, een goddelijk mensch, den mensch met volkomen Godsbebewustzijn, enz., en dezelfde volslagen onbepaaldheid, welke door vereenzelviging van oneindig en eindig in het idee van het Christelijk individu wordt veroorzaakt, heeft in het idee van Christus plaats.

Het oneindig Woord des Vaders wordt derhalve met de woorden der rede verward, en van onderscheid tusschen eene bovennatuurlijke waarheid of openbaring en eene bloot redelijke of wijsgeerige kennis kan geen sprake meer zijn.

Voor die onderscheiding treedt geheel iets anders in de plaats. De rede heeft geen waarde of is niet toepasselijk dan op het eindige. Zij geldt, gelijk Calvijn leert, slechts aangaande aardsche zaken die geen betrekking hebben *op God en zijn rijk*, maar behooren tot datgene waarmede de politiek, de oeconomie, en alle mechanische vrije kunsten zich bezig houden [1]). Van God en diens rijk weet die rede niets. Hetzelfde had Luther in geweldiger bewoordingen geleerd. De rede is in hetgeen God en het godsdienstige betreft een blind paard, enz. enz. Melanchthon beschouwt het voor de rede onmogelijk, God, en Gods hoedanigheden, almagt, enz. te kennen. Zij kent niet dan vleeschelijke dingen, en houdt God voor een fabel [2]).

Het Godsidee wordt dus van de rede gescheiden, en men ziet hoe Kant aan zijne *theoretische Vernunft* komt, welke slechts dient om de eindige verstandsbegrippen toe te passen, maar God noch kennen noch bewijzen kan.

De eigenlijke waarheid: *God en zijn rijk* is dus met de rede in tegenspraak, en daar de rede in eenheid en overeenstemming de waarheid ziet, moet wel volgen, dat die eigenlijke voor de rede onbereikbare waarheid in tegenstrijdigheid bestaat.

Op meer andere wijzen laat zich eene dergelijke meening over de rede uit de Protestantsche leeringen deduceren; 't is eigen aan alle Pantheïsme. En hoe toch zou de eigenlijke waarheid niet geacht worden in voor de rede ondenkbare tegenstrijdigheid te bestaan, nadat men de bemiddeling van Christus, die aanbiddelijk harmonische

---

1) Instit. I, II c. 2 n. 13, 14.
2) Loc. theol. Ed. 1525. Argent. p. 12, 13.

herstelling der orde! gemaakt had tot een *gevecht* van Christus met God. Dat zit den Protestanten zoo diep in den geest, dat zij, zonder iets van Hegel te weten, nogtans de ontwikkeling stellen in twist en strijd, en hunne oneenigheid beschouwen als eenheid in verscheidenheid!

Om te besluiten: men ziet uit het bovenstaande, hoe geheel overeenkomstig aan 't Protestantsch beginsel de heer Koorders eene bloot wijsgeerige verhandeling over God en den mensch beschouwt als eene eigenlijk positief theologische, en erkent, dat naar de rede het bestaan van God niet kan worden aangenomen. Ook voor hem is de rede in strijd met de eigenlijke waarheid; want ondanks dat dit bestaan van God met de anthropologie niet is overeen te brengen, neemt hij het aan als waar!

Dat er volgens hem nog eene anthropologie bestaan kan, zonder Godsidee, of zelfs terwijl het Godsidee daarmede in strijd is, stemt insgelijks met de straks aangehaalde beweringen der hervormers overeen. Wanneer wij hunne mystieke omkleedselen ter zijde laten, komt het op de gewone pantheïstische leer neder: dat het eindige op zich genomen zekere phaenomenale waarde heeft, en als bestaand kan gedacht worden, maar zoodra men het beschouwt in betrekking tot God, dat is, in het licht der eigenlijke waarheid, bevonden wordt niet te bestaan. 't Is overigens bijzonder Protestantsch, rede en eindige orde te willen denken zonder het oneindige! daarmede is de eigenlijke geest des menschen en zijne persoonlijkheid vernietigd.

Wat niet minder Protestantsch mag heeten, is de bijzondere nadruk dien de heer Koorders op het bestaan der zonde legt, als met Gods bestaan in strijd; zoodat men alweder tot het besluit moet komen, dat de godsdienst in iets met de rede strijdigs bestaat.

Echter dit laatste bedoelen we op 't oogenblik niet, maar:

Vooreerst die ontkenning van de H. Drievuldigheid, welke het Protestantisme reeds daardoor voorzien laat, dat het den mensch slechts plaatst over Jehova, den almagtigen, oneindigen God, of zoo men wil, den abstract gedachten Aristotelischen, niet over den concreten levenden drievuldigen.

Ten andere bedoelen we dat Manicheïesch pantheïstische, 'twelk de zonde tot *point de départ* neemt. Daar gaat Luther, daar Calvijn in zijne Institutiën, daar inderdaad alle Protestantsche Theologie van uit. En dat heet dan regt ethiesch! Maar uit te gaan van de wanorde om de dingen te verklaren, is niet alleen niet ethiesch, maar slechts in eene leer mogelijk, die aan het niet eene positieve waarde geeft en zóó pantheïstiesch de waarheid slechts in abstracte relatie of tegenoverstelling aan de onwaarheid doet bestaan, dat zij geen waarheid mogelijk acht zonder onwaarheid, en geen goedheid zonder het booze. Daarom ook wordt in het Protestantisme of, om den meer naar Pantheïsme riekenden term te gebruiken, het Godsbewustzijn niet mogelijk geacht zonder zondebewustzijn! Hetwelk niet in den zin te verstaan is, waarnaar ook wij Katholieken erkennen, dat de gevallen mensch door aan God te denken, herinnerd wordt aan zijne zonde; maar zóó, dat gedachte van zonde als *per se* onafscheidbaar van de gedachte van God, en tot noodzakelijke voorwaarde daarvan geoordeeld wordt. Zonder niet, geen wezen; zonder kwaad, geen goed; zonder wanhoop, geen Christen! Alles is in den grond slechts gevecht, slechts strijdend ja en neen! Zulks volgt onvermijdelijk, zoodra de mensch zijne eigene voorstellingen voor de objectieve waarheid

zelve houdt. Dan immers moet hij de bloot *logische* negatie en affirmatie voor de werkelijkheid of het leven der waarheid zelve nemen, en dus omdat ons eindig *ja* logiesch (niet werkelijk) steeds *neen* over zich heeft, ook de waarheid doen bestaan in strijd of elkander veronderstellende productie en destructie.

Eindelijk wil de heer Koorders geen dogmatiek. Dat laat zich het naast gronden op zijne onbepaalde noodzakelijkheid der ziel. Ook Schleiermacher verwerpt alle eigenlijke leer. Het gevoel is boven rede en wil verheven en zoo men slechts dat gevoel heeft, doen volgens hem de tegenstrijdigste leeringen, zelfs de onchristelijkste, niet ter zake. Maar schoon het gevoelsbeginsel meer bijzonder dit gevolg heeft, is zulks niettemin aan Hegel zoowel als aan Schleiermacher en in 't geheel aan 't Protestantisme eigen. Reeds Zwingli plaatste Hercules en Theseus met Christus in den hemel. In 't Pantheïsme is alles relatief; ieder heeft er op zijn standpunt gelijk, en elke leer of opinie, hoe monsterachtig wij die vinden, is noodzakelijk moment in de algemeene ontwikkeling, en als zoodanig waar. Ketters zijn er niet en kunnen er niet zijn.

Hoe ook zou de heer Koorders anders oordeelen, daar hij de Protestantsche *onbepaalde individualiteit* tot beginsel der godsdienst stelt. We hebben immers reeds opgemerkt, dat onbepaaldheid en individualiteit elkander tegenspreken. Zulk een godsdienstig beginsel kan zich dus niet anders dan in steeds menigvuldiger en grooter tegenstrijdigheden ontwikkelen.

Eene laatste opmerking hebben we nog te maken. De heer Koorders neemt de menschelijke vrijheid aan. Indien hij zulks slechts schijnbaar doet als Calvijn, die in den mensch rede en vrijheid erkent betrekkelijk eindige, het

rijk Gods niet betreffende dingen, dan blijft hij ook daarin aan het Protestantsch beginsel getrouw; verwerpt hij integendeel dien onzin, gelijk wij vermoeden, en neemt hij ook ten opzigte van God en godsdienst de vrijheid des menschen aan, dan is dat eene beminnelijke inconsequentie.

Echter moeten wij er bijvoegen, dat de wijze waarop hij het Protestantsch beginsel opvat, er eenigzins aanleiding toe geeft. Wij hebben gezegd, dat na de vereenzelviging van rede en wil, en de daarmede noodzakelijk gepaard gaande vereenzelviging van God en het menschelijk bewustzijn in Luther's alleen regtvaardigend geloof, — er uit dat van hem gestelde absolute *ik* of die *onbepaalde individualiteit*, die God en mensch, rede en wil tegelijk was, noodzakelijk eene splitsing moest volgen; dewijl men dat absolute ik óf in de rede óf in den wil moest stellen, zoodat of de rede den wil of de wil de rede absorbeerde. Geheel juist is dat echter in zooverre niet, als Luther niet volstrekt dat soort van midden hield, maar ondanks zijn hartstogtelijk gevoel, meer naar de abstractie helde, en aan den kouden Zwingel naderbij was dan aan de Anabaptisten; weshalve de leeringen dezer laatsten ook niet enkel consequentie waren van het door Luther gestelde principe, maar deels terugwerking tegen het zoo uiterst abstract dogmatisme der hervorming. Vandaar dat, schoon onder hen de eerste Antitrinitarissen gevonden werden, welke een pantheïstiesch ontwikkelings-systeem huldigden, zij veelal der menschelijke vrijheid meer gunstig waren. Het gevoel gaat sneller naar het eind, maar het gevoel is ook minder systematiek, en voert tot de van het Protestantisme zoo verloochende objectiviteit. Het is daarom veel meer geneigd vrijheid, Kerk en historie aan te nemen. Wordt het geheel consequent vastgehouden en absoluut gemaakt, dan brengt

het Materialisme voort, en gelijk het Pantheïsme, als uit zijn aard meer abstract-logiesch, het *causaliteits-principe* verwerpt, zoo verwerpt het dan daartegenover het *identiteits-principe*. Ook Epicurus was zoo vijandig aan *leer*, dat hij tusschen ja en neen nog een midden mogelijk achtte.

Ten slotte moeten we onze spijt betuigen, dat wij, door van ons onafhankelijke omstandigheden verhinderd, deze laatste beschouwing der verhandeling van den heer Koorders slechts in der haast achtereen hebben moeten nederschrijven. Mogelijk zouden wij anders gelegenheid hebben gevonden, sommige zeer verdienstelijke zijden zijner verhandeling te doen opmerken.

EEN DAG DER JONGSTE VERGADERING

VAN DE

EVANGELISCHE ALLIANTIE.

In de maand September is te Berlijn, gelijk vroeger bij de groote tentoonstellingen te Londen en Parijs, eene algemeene vergadering gehouden van dusgenaamde Evangelische Christenen, „uit alle natiën der wereld" er zamengekomen." Daar zaten een aantal dagen vele leeraars en kerkelijke personen met leden der gemeente uit alle standen, onder hooge bescherming des Konings van Pruissen,

als leden van het in 1845 te Liverpool gesloten *Evangeliesch Verbond* [1]), in 't belang van 't Protestantisme, biddend, zingend, sprekend bijeen. Ook waren nu, wat de beide vorige keeren niet geschied was, „de broeders die nog eenig gemoedelijk bezwaar hadden om tot het lidmaatschap van het Evangelische Verbond toe te treden, ofschoon zij de fondamentele waarheden, die er den grondslag van uitmaken, hartelijk beaamden, tot de bijeenkomst uitgenoodigd" [2]), en velen hadden er broederlijk aan beantwoord. Ditmaal ook heeft men zich „minder dan in de vorige vergaderingen met algemeene verslagen over den godsdienstigen toestand en de statistiek van verschillende landen en natiën onledig gehouden, om meer gewigtige vraagstukken, die aan de orde van den dag zijn, te behandelen." En nog in een ander opzigt heeft zich de Berlijnsche vergadering van de vorige onderscheiden: er is namelijk in de dagelijksche openbare bijeenkomsten meer plaats ingeruimd aan Godsvereering, „door lezen van Gods Woord, gebeden en lofzangen".

Het geheel der werkzaamheden kan men aldus zamenvatten: de afgevaardigden hebben elkaâr groote loftuitingen toegezwaaid, en de Alliantie uitbundig geprezen. Verder hebben zij den toestand van het Protestantisme in den vreemde onder een gunstig daglicht voorgesteld, doch daar naast op de vervolgingen gewezen, waarmeê de aanhangers van het *zuiver Evangelie* van den kant der

---

1) We hebben meermalen over dit *Evangeliesch Verbond* gesproken, en er onze lezers D. XXII, bl. 182 vv. genoegzaam mede bekend gemaakt. Zie ook D. XVIII, bl. 251 vv.; D. XIX, bl. 267; D. XX, bl. 332.

2) Deze en de eerstvolgende aangehaalde woorden zijn van Ds. L. G. James in de *Vereeniging*.

Katholieke vorsten en volken bedreigd worden! Doch, de moeijelijkheden werden vooral aan 't gebrek aan tucht in den boezem zelf van het Protestantisme geweten. De Luthersche orthodoxen zijn de oorzaak van het kwaad; zij werden dan ook op de vergadering voor hunne afwezigheid met schimp en smaad gestraft. Verder heeft men bepaald, de piëtistische konventikels, de *collegia pietatis* naar de manier van Dr. Kapff van Stuttgart, te vermenigvuldigen, en een toevlugt voor afvallige priesters te stichten; men zou er ook den Paus voor doen boeten, dat hij te Rome een Engelsch collegie heeft gevestigd. — Op eene volgende vergadering zal men hetzelfde moeten doen, wijl hij daar nu ook een Amerikaansch heeft opgerigt. — Wat de *inwendige verdeeldheden* en den *erbarmelijken staat* der Evangelische kerk, waarover men zeer geklaagd heeft, aangaat: daarvoor heeft men niets kunnen uitrigten. „Dat is ook de taak der vergadering niet, heeft een redenaar gezegd; zij heeft slechts de bevordering eener wisseling van gedachten en gevoelens ten doel. Daartoe hebben de Franschen het vuur der welsprekendheid aangebragt; de Italianen den moed van 't martelaarschap en veroveringsijver voor het koningrijk Gods; de Schotten hun moed en strengheid; de Hollanders hunne bedaardheid in een tijd, dat zooveel anderen door de dwaling bedwelmd zijn; de Methodisten hebben hun deel van propagandistischen ijver geofferd; de Anglikanen hun eerbied en liefde tot de Evangelische Kerk, en de Moravische broeders de edelmoedigheid van hun hart jegens heel de wereld. Van de vereeniging dezer verschillende hoedanigheden mogen wij veel verwachten. Dat zij, die zich geen denkbeeld van de Kerk kunnen vormen, als zij er hunne eigen geloofsmeeningen en symbolen niet vinden, hun ideaal voor zich

zelven houden. Geen vragen moeten der vergadering worden voorgelegd. Ze zouden slechts de verwarring en den krijg in het kamp zelf van hen brengen die ze zouden stellen, en van de vergadering in haar eigen oog eene bittere spotternij maken."

In één punt echter waren al die, hoe overigens ook verdeelde, Protestanten van allerlei kleur en rigting, hier gelijk altoos, zeer eenstemmig: in hunnen haat tegen de Katholieke Kerk. Deze was vooral het mikpunt van de onbesuisde aanvallen dier vertegenwoordigers van het veelbont Protestantisme. Inzonderheid echter had dit op den 15 September plaats, van welken dag wij daarom ook meer bepaaldelijk wilden spreken.

Op dien beruchten dag heeft de Evangelische Vergadering de vraag behandeld: *Op wat wijze moeten zich de Evangelische Christenen ten aanzien van de aanvallen der Roomsch Katholieke Kerk gedragen*).

Eene redevoering van Schenkel opende de zitting. De Heidelbergsche hoogleeraar scheen reeds gansch vergeten, wat hem zoo dikwerf van de Katholieken, vooral door Alban Stolz, geantwoord is. Hij bewees, dat het noodzakelijk was, de aanvallen der Katholieken af te weren; en dit was de korte inhoud zijns betoogs:

De Kerk van Rome matigt zich de alleenheerschappij over de geloovigen aan; zij noemt zich de ark, en veroordeelt die buiten de ark zijn, in den zondvloed om te komen. Al wie tegen hare wijze van leerstellige beschouwing der Godheid van Christus opkomt, is ketter. De Evangelischen bestrijden de hiërarchieke strevingen

---

1) Cornet, in de *Annales historiques, politiques et littéraires.*

dier Kerk en hare aanmatiging, van de eenige middelaresse tusschen God en de wereld te zijn. Desniettegenstaande of juist om die reden vordert zij het regt van zich in onze eigene zaken aangaande de vereering en dienst Gods te mengen. Zij wil ons van onze regten in den staat berooven, en 't is een even pijnlijk als zeker feit, dat het kanonieke regt de EvangelischeKerk op allerlei wijze onderdrukt en vloekt. Doch die aanvallende handelwijze is 't eenvoudig logiesch gevolg van de beginselen der Katholieke Kerk. Wat den staat betreft, deze deelt in die aanrandingen voor zooverre hij niet volstrekt de gelijkheid van regten tusschen de verschillende gezindheden erkent. Rome's aanranding nu geschiedt regtstreeks of zijdelings; tot de eerste wijze behoort die wil van altoos 't Protestantisme af te stooten, en eene verzoening tusschen beide kerken te beletten; daarom isoleert zij de Protestanten, om hun te doen gevoelen, dat er een onoverkomelijke slagboom tusschen hen en de Katholieke orthodoxen bestaat; daarom herhaalt zij hun onophoudelijk, dat de Kerk, „buiten welke er geen zaligheid is", hen veroordeelt. Die strevingen om ons meer en meer af te zonderen, toonen zich vooral op de volgende wijzen:

1. Door de scheiding in 't leerstellige. Men heeft Katholieken en Protestanten elkaâr zien verdragen in de gemengde kerken; doch heden vergenoegt men zich niet meer, met de kerkhoven te scheiden, men splitst ook de scholen, en men poogt aldus met onverdraagzame bedoeling heel de nationale opvoeding te isoleren. Niet tevreden met eene Katholieke wijsbegeerte te leeren, wil men ook eene Katholieke mathematiek en eene Katholieke kook- of keukenkunst!! In deze ongelukkige

tijden nu is het dubbel te betreuren, dat er een afgrond *tusschen de beide hoofdkerken van Christus* gegraven wordt.

2. Men poogt die volstrekte scheiding *tot in de liefde* door te drijven, door verbindtenissen tusschen Protestanten en Katholieken te beletten, en de opvoeding der kinderen in de Katholieke godsdienst te eischen, waar men de gemengde huwelijken niet keeren kan.

Een 3e aanval der Katholieke Kerk ligt in hare proselietenmakerij, waarvan de Jesuïeten de groote drijvers zijn. Die geestelijke orde heeft de oogen vooral op de gemengde landen gerigt; geslepen als altoos, schijnt zij aanvankelijk niet aanvallender wijze te handelen; maar zij doet zich voor als bragt zij redding aan, en poogt zich overal in te dringen: in de scholen, op de leerstoelen en in de voornaamste familiën. Zoo zijn er twintig Jesuïeten-zendelingen hier te Berlijn, die er in 't geheim aan de bekeering der Protestanten arbeiden. Het hoofdmiddel om proselieten te maken, is het geld! De vrees voor de revolutie brengt wel is waar sommiger afval van 't Protestantisme teweeg; maar die bekeerlingen weten niet, dat de vernietiging der hervorming de bestendiging der revolutie zou zijn.

Bij dezen onbeschaamden laster had de Heidelbergsche hoogleeraar ongetwijfeld een beeld uit eigen werkkring voor oogen. 't Is immers wereldberucht, wat schandelijken handel de Protestanten met de zielen drijven. Piëmont, Savoye, Geneve, België, ons vaderland inzonderheid met zijne vele geheime geldgenootschappen kunnen er van getuigen. Doch de Evangelische vergadering zal ons zelve de volledigste bekentenis over de Protestantsche zielekooperij afleggen. In de zitting van den volgenden dag

liet zich een predikant van Constantinopel aldus over de Joden hooren. „Het zendingwerk is onder de Oostersche Joden zeer moeijelijk. Te Constantinopel, waar er naar evenredigheid meer dan in eenige andere stad van Europa zijn, onderhoudt de zending op den duur een post en zelfs scholen voor de jeugd. Maar de Joden, al te zeer op het geld belust, houden den prijs hunner bekeering zeer hoog. Van 't oogenblik af dat zij een zendeling bemerken, beginnen zij over den prijs te handelen die hun gegeven zal worden, als zij in 't heilig verbond van het Christendom gaan."

't Is zeker ingevolge dien hoogen prijs, dat men zoo weinig bekeerlingen telt. Een verslag der Protestantsche zendingen heeft berekend, dat een enkele dier proselieten aan het Protestantisme de som van ruim 54,000 gulden kostte. Hiermeê is niet het bedrag bedoeld dat men aan een neofiet geeft, maar het geheel der kosten bij de uitkomsten vergeleken. Bij gelegenheid dat men van een Protestant van Dantzig sprak, die te Jerusalem Joodsch was geworden, zeide Liebetrut, een Protestantsch reiziger, zeer naïef: „'t Is heel natuurlijk; als 't Engelsche goud Christenen maakt, moet het Joodsche goud even goed Joden maken." Zelfs in Pruissen treft men dit aan, waar de regering zekere maatregelen heeft moeten nemen om het overgaan van Protestanten tot het Jodendom te verhinderen, en 't is er nog niet geheel in geslaagd. Zou men, in plaats van aldus tegen de Katholieke Kerk uit te varen, niet veel beter doen met zich die ongelukkigen aan te trekken die tot zelfs hun doopsel verloochenen?

Schenkel komt nu op de middelen, tegen die *aanvallen* over te stellen.

Daartoe moet men de wetenschappen bevorderen, vooral onder de jeugd aan de universiteiten; dat is het zekerste middel om de Katholieke Kerk te ontwapenen. Doch hierin zal men alleen slagen als de Evangelischen Christenen zijn naar den bijbel gevormd en zij zich aan het *geloof alleen* houden. Op die voorwaarden, en als men daarenboven met het zwaard des geestes van top tot teen gewapend is, zal de aanval van 't Katholicisme gansch beschaamd terugtreden en voorbijgaan. *Maar de kwetsbare plaats, de Achilles-hiel van 't Protestantisme is 't gebrek aan eenheid in 't geloof en een te groote overvloed van verscheidenheden in 't leerstellige. Dikwerf weet men van het Protestantisme slechts dit éène: dat het met kracht geprotesteerd heeft, en van die protestatie uitgaande, blijft men protesteren tot zelfs tegen de beginselen waarvoor onze vaderen ten tijde der hervorming hun bloed gestort hebben!*

Ten slotte stelde de Heidelbergsche hoogleeraar voor, een comité te kiezen, dat alle stappen der Katholieke Kerk zou bewaken en de middelen aanwijzen, om er zich tegen te verzetten. Na 't aanhooren van dit voorstel, hield het spreken voor eene wijle op, om door een lied van Luther te worden vervangen. Toen nam Heppe, hoogleeraar te Marburg, het woord, en sprak in dezen zin:

Het zekerste middel ter afwering der aanvallen van het Romanisme is de standvastigheid in het Evangelisme. Onder dezen naam moet men niet verstaan de Lutherschen, de Gereformeerden, enz., maar het geheel van alle godsdienstige genootschappen, die de Alliantie uitmaken, hoe groot ook overigens elk verschil in belijdenis en leer moge wezen. Men moet aan de Evangelische Christenen de zwakheden doen kennen waaraan de

Roomsche Kerk lijdt; want het beginsel van 't Katholicisme is gegrond op de hiërarchieke vrijspraak, een beginsel door het Protestantisme verworpen. In het Romanisme is het offer van Christus een schaduw zonder waarde, het geloof van den Katholiek is een gelooven in het woord van den mensch, terwijl het geloof van den Protestant in God is, en daarom is dit rijk en dat arm. Door zijne verbindtenis met de priesterlijke hiërarchie kan de Katholiek nooit tot de zekere beslissing komen der vraag: of zijn leven zuiver en aangenaam is aan God; *te meer daar het hem niet vrijstaat te onderzoeken, te twijfelen, zonder hetwelk nogtans de waarheid zelfs niet denkbaar is!*

Daarna tot het verschil in 't leerstellige tusschen de Katholieken en Protestanten overgaande, vindt de redenaar dat de eersten het goddelijk gezag aan de hiërarchie opofferen. In de aanbidding van Christus zijn Katholieken en Protestanten het eens; (*maar hoeveel der aanwezige Protestanten geloofden er nog aan zijne waarachtige Godheid? hoe kunnen de Protestanten het dan eens zijn met de Katholieken die Christus allen als waarachtig God aanbidden?*) — de afgrond die hen scheidt betreft vooral de geloofsbelijdenis.

De spreker veroorlooft zich nog eenige hatelijkheden en eindigt met de verdraagzaamheid zelfs jegens de Katholieken aan te bevelen!

Een aantal leden had het woord gevraagd en de voorzitter stond aan ieder vijf minuten sprekens toe. Bressler van Dantzig betwijfelt het zeer, of het volk en de geestelijkheid het Papisme wel zoo opregt toegedaan is als het schijnt, en voert nu als bewijs een vertelseltje aan, dat de eer der vermelding niet verdient. — Een Engelsch predikant raadt zijne medebroeders, naar Italië en de

overige Katholieke Staten zendelingen te sturen, gelijk zij dat met goed gevolg in Ierland hebben gedaan; en men moest er de bijbelverspreiding bijvoegen. — Een Kantelbergsch predikant sprak in dezer voege: Gelijk Engeland op nieuw vriendschap met Duitschland op politiek terrein heeft gemaakt, zoekt het dat rijk ook op godsdienstig gebied. Die het meest die rigting bevorderd heeft, is de ridder Bunsen, welke straks door Zijne Majesteit zoo hartelijk ontvangen is. (Bunsen, rationalist en demokraat, door andere leden der Alliantie de *dolende ridder* betiteld!) Hij ziet in het huwelijk van den koninklijken prins van Pruissen met de koninklijke prinses van Engeland een zinnebeeld van het huwelijk der Duitsche en Engelsche theologie, door deze tegenwoordige vergadering ingewijd!!

Verdere sprekers bevelen dezelfde middelen, of meer bepaald een beroep op de kas der Gustaaf-Adolf-vereeniging aan, om in het Noorden van Italië en in 't Zuidelijk Frankrijk een rondreizend predikant te zenden, waarmeê de vergadering zich vereenigt, gelijk zij ook het patronaat over een propagande-genootschap in de Rijnprovinciën welwillend aanneemt [1]).

't Is alweder uit dezen enkelen 15den Septemberdag gebleken: deels in haat tegen de Kerk heeft de Evangelische Alliantie haar bestand en zamenstemming; deels in de eenparige loochening van alle stellig Christendom. De Alliantie poogt, gelijk het *Volksblatt* van Halle te regt aanmerkt, de eenheid der ontkenning te verwezenlijken, met alle sekten in een nevelig Deïsme te doen opgaan, hetwelk dan in zijne aanhangers tot de laatste overblijfselen van het stellig

---

[1]) Zie de reeds gemelde *Annales* van November jl.

Christendom zal doen verdwijnen. Met Hengstenberg en vooral met Stahl en zijne partij kon men zich niet verstaan, wier „hiërarchische strekking en bekrompen eenzijdigheid" tot veler ergernis strekten. Over zulk eene onevangelische, ongeloovige vergadering, genoeg reeds uit de enkele bijzonderheden van dezen eenen dag te kennen, juichen niettemin een aantal Protestanten, als een werk Gods, als een nieuwe pinksterdag — wat snoode profanatie! — als de oude algemeene kerkvergaderingen, maar veel voortreffelijker, terugvoerend, — wat onvergefelijke verblindheid! — Een staaltje hier ter vergelijking! Er waren twaalf liederen in drie talen (Fransch, Engelsch en Duitsch) gemaakt ten gebruike der Alliantie-leden; een daarvan werd den laatsten dag bij 't sluiten der bijeenkomst aangeheven: maar een derde kouplet was er niet bijgedrukt. En wat bevatte dit? Eene doxologie der H. Drievuldigheid, welke zeker uit inschikkelijkheid was weggelaten, doch niettemin door eenigen die haar kenden onder 't leêg stroomen der kerk nog gezongen is. Alzoo werden in alles de hoofdgeheimen des geloofs, waarvoor de oude eerwaardige conciliën altoos met een heilig ontzag ijverden, ontfutseld en verloochend! — En niettemin komt Ds. L. G. James ons over deze „groote oekumenische bijeenkomst van het Evangelisch Verbond", die wereldvergadering van geloofsverloochening en kwaadaardigen haat! een loflied zingen dat ons walgen doet. „Is het niet aandoenlijk — zoo heft hij aan — en geloofversterkend geweest, dat juist te Potsdam, in die zelfde zaal van het paleis van *sans souci*, waar Frederik de Groote, met Voltaire, d'Alembert en zijne ongeloovige gasten, zich over den aanstaanden val van het Christendom vrolijk maakten, duizenden uitgelezen mannen van alle natiën, met dezen

koning en zijn hof, hunne eerbiedige hulde aan Christus bragten, en de lucht van zijnen lof deden weêrgalmen. Is het niet bewonderenswaardig, dat in Berlijn, nog kortelings de hoofdzetel der anti-christelijke wijsbegeerte van Hegel, het Evangelie als de wijsheid en de kracht Gods tot zaligheid, door eene zoo aanzienlijke vergadering is beleden en in alle de voornaamste talen van Europa gepredikt!"

Zoo juicht onze Waalsche predikant van Breda, en houdt er beide oogen voor gesloten, dat juist in de Evangelische Alliantie, die, zooals een spreker verklaarde, naar leer noch belijdenis vraagt, het goddelooze werk zoowel van den ongeloovigen rationalist Frederik en zijne gasten als van den pantheïstischen Hegel zeer gevolgelijk voortgezet en door het vage Evangelisme van den tegenwoordigen Pruissischen Koning allerkrachtigst bevorderd wordt. Wél mogt deze dus de alliantie-vergadering in zijne hooge bescherming nemen.

Naar alle waarheid echter merkt een Duitsch maandschrift [1]) aan: hoe magteloos de Evangelische Alliantie ook zij, om op den bodem van het Protestantisme iets stelligs op te bouwen, we mogen toch de verderfelijke werking van dit Verbond, en de hatelijke beteekenis der Berlijner vergadering voor de Katholieke Kerk en bijzonder voor de Katholieken in Duitschland, en wel bepaaldelijk in Pruissen, niet voorbijzien. Zeker was die vergadering en de met haar wedijverende Stuttgarter *Kirchentag* een openbaar vijandig vertoon tegen de Katholieke Kerk.

Met volle regt wordt daar verder verklaard: de Katholieken mogen gewoon zijn, allen smaad van hunne

---

[1]) *Der Katholiek* van October jl.

vijanden te verduren, — maar moeten zij het langer verdragen, dat men in hun eigen land en hen en hunne Kerk, onder het gehoor en in de tegenwoordigheid van hunnen Koning en zoovele aanzienlijke staatspersonen, meer dan acht volle dagen lang op allerlei wijze verlaagt, verdacht maakt, lastert en beschimpt! Moet het dán nog bij de gewone verwering van bijzondere schrijvers blijven! Of dient hier eindelijk op eene andere wijze regt gevraagd? En dat niet enkel om de Katholieken, dat ze herstel erlangen voor de smartelijke kwetsing van hun heiligst gevoel; maar zelfs voor menig redelijk en regtschapen Protestant, die het niet anders dan met ons afkeuren kan, dat de onedelste hartstogten op zoo onwaardige wijze tegen hunne Katholieke medeburgers worden opgehitst.

Moge aan die billijke verontwaardiging regt en vergoeding geschieden!

BRIEVEN

VAN

F. AAN ZIJN STUDIEVRIEND L.

OVER

ZEKERE KARAKTERISTIEKE PROTESTANTSCHE VOLKSLITERATUUR.

III^de^ Brief.

L'appétit vient en mangeant, zooals teregt onze naburen zeggen, en ik begrijp dus, dat, na ik u met het *Leesgezelschap van Diepenbeek* bekend gemaakt heb, *gij* niet minder begeerig zijt geworden te weten, *wat er van Diepenbeek werd*, of liever, wat men er van gemaakt heeft, dan *ik* het was, toen mij dat tweede werk in handen kwam.

Het is er verre af, dat dit literariesch produkt op ééne lijn met het *Leesgezelschap van Diepenbeek* kan geplaatst worden. Neen, hoezeer Chonia, of liever Dominé Kinderman getracht heeft, van Limburg Brouwer na te volgen, is het wel *longo intervallo* dat hij van hem verwijderd blijft. Om de kritiek bij voorbaat te ontwapenen, betuigt hij het zelf, in een *gesprek* met R., hetwelk de plaats eener voorrede of *recensie avant la lettre*, zooals hij het noemt, moet innemen. Daar verklaart hij: dat zijn geschrift noch den naam van Roman, noch dien van Novelle kan opdiepen, wijl er *voor geen cent intrigue* in is; dat schets of relaas ook nog teveel zegt, daar het eerste meer levendigheid vereischt, en de kritiek bij de tweede benaming zou zeggen, dat hij zich niet helder bewust is geweest wat hij eigenlijk wilde. Dialoog zou nog het beste passen, daar het *ding* toch een naam moet hebben. Verder wordt als geïnsinueerd, dat schrijver te veel heeft te berde

gebragt, geen leerstuk naar eisch heeft kunnen behandelen, maar evenals een reiziger slechts enkele monsters van de partij bij zich heeft; dat hij het gevoeld heeft, dat het geen gemakkelijke taak was, het weefsel van Prof. van Limburg Brouwer, den *klassiek gevormden bij uitnemendheid, den smaakvollen wijsgeer*, voort te spinnen; maar dat *het Leesgezelschap van Diepenbeek* scheen *uit te lokken tot, te vragen om voortzetting*, en dat hij hoopte iets bij te dragen ter bevordering van verdraagzaamheid!! Hij bekent geen bepaalde rigting te hebben, maar bij zijne *negativiteit* te volharden en de woorden van Göthe, *dasz kein Name mich täuscht; dasz mich kein Dogma beschränkt*, tot de zijne te maken, en eindigt met den wensch, dat zijn boek Christelijken geest en verdraagzame liefde moge bevorderen!!

Wat zegt gij vriend, van zulk eene *confessio fidei?* Indien de pseudoniem van Chonia het niet bedierf, zouden wij hem althans den lof kunnen geven, dat, zooals hij op het einde der voorrede van den tweeden druk zegt, hij er van *houdt om met open visier in het kamp te treden;* onbewimpeld ten minste verklaart hij, welke zijne eigen rigting is, en dat er voor hem geen Christelijk dogma meer bestaat. Gij ziet dus wat wij te wachten hebben, en dat ons niets hoegenaamd moet verwonderen, of het moest zijn, dat een Christelijk leeraar nog ter goeder trouw zou kunnen meenen, zonder Christelijke leer, door „negativiteit", „Christelijken geest en verdraagzaame liefde te bevorderen". In waarheid dit raadsel ware niet op te lossen, zoo men niet wist, dat er een ondeugend spel met woorden wordt gespeeld, en Christelijke geest en liefde, in den mond van sommigen, geheel iets anders beteekenen dan die woorden gedurende achttien eeuwen door de geheele beschaafde wereld zijn verstaan.

Dan hierover genoeg! Wat werd er dan eindelijk van Diepenbeek? hoor ik u vragen. Ja vriend! die vraag is zoo gemakkelijk niet te beantwoorden, want daar er volgens de eigene getuigenis des schrijvers in zijn Roman, of hoe het *ding* heeten mag, *voor geen cent intrigue* is, zou ik u hoofdstuk voor hoofdstuk moeten analyseren, en dit zou waarlijk een *mer à boire* zijn, en die taak zult gij wel niet van mij vergen. Ik zal mij bij het aanstippen der voornaamste feiten moeten bepalen.

Al dadelijk wordt voor inleiding gegeven, dat Diepenbeek geheel veranderd, en rijkelijk in de verlichting en beschaving gaan deelen is. Dominé Rusting is de thaumaturg, aan wien men die gunstige verandering te danken heeft. In een tamelijk goed geschreven verhaal van hetgeen er zoo al merkwaardigs in den loop van eenige jaren in het dorpje is voorgevallen, worden de ons vroeger reeds bekende personen, met eenige nieuw aangekomene vermeerderd, ten tooneele gevoerd. Kapitein van Berkel is nog altijd de ronde zeeman. Esperanza wordt door de terugkomst van haren echtgenoot verblijd, die zich ook op Ammerstein komt vestigen. Charlotte trouwt ten leste met den jongen Dominé de Lange, die in een naburig dorpje beroepen was. Mevrouw Weenink sterft, en geeft op haar sterfbed den bewusten brief aan Dominé Rusting, die later dient om van Groenendaal geheel te ontmaskeren, daar hij te Diepenbeek gevestigd, weder den echt-orthodoxe blijft huichelen en eene nieuwe verleiding op het oog heeft. Herman blijft de streng regtzinnige, en wordt het hoofd eener afgescheidene gemeente, die een kerkje inrigt en onder een vreemden predikant godsdienstoefening houdt. Peperkamp hinkt op twee gedachten en sluit zich eindelijk aan Dominé Rusting aan. Ook Pastoor Labarius vinden wij terug, doch om spoedig het tooneel te ruimen voor een onverdraagzamen opvolger, enz. enz.

Onder de nieuw aangekomenen bekleedt zekere heer Terwel, een bon vivant van de ergste soort en volslagen atheïst, de eerste plaats. Ook die sterft ten leste en wordt door Rusting bekeerd, daartoe uitgenoodigd door zijne Katholieke vrouw, die, op het vernemen zijner ziekte, met haar kind uit België was gekomen, en gedurende de bereddering des boedels bij Dominé haar intrek neemt, die de verdraagzame man bij uitnemendheid is, en door de gastvrijheid aan eene R. K. dame geschonken, de vromen zeer ergert, maar zijn werk bekroont, en ten slotte zelfs met Hartman eene toenadering bewerkt.

Ziedaar dan de voornaamste personen en zaken. Dat Dominé zich weldra verheugt in de geboorte van een zoon; er een maatschappij van het Nut van 't Algemeen in Diepenbeek wordt opgerigt; er brand in het dorp ontstaat, waarbij dominé Rusting en zijn collega de Lange ter redding toesnellen; wij ook hier

weder op een paar preken vergast worden, eene door een oefenaar in het kerkje der afgescheidenen, die echt in den geest is en in een noot *sporadiesch authentiek* genoemd wordt, en eene door Rusting, die vrij waterig is, en *niet zoo authentiek* wordt geheeten: dit zijn zoovele episoden die tot opluistering dienen. Maar dat alles, ik gevoel het, is tamelijk onverschillig, en geeft nog geen explicatie van dat *uitlokken* tot, en *vragen* om voortzetting van *het Leesgezelschap van Diepenbeek.*

Wat dan was des schrijvers bedoeling? Indien ik die na eene herhaalde lezing goed heb zamengevat, was die tweevoudig. Geheel deelende in de gevoelens van van Limburg Brouwer nopens het godsdienstige, en mogelijk nog bepaalder in hetgeen hij zijn negativiteit noemt, moest voor Chonia het *Leesgezelschap van Diepenbeek* eene welkome verschijning zijn; daar intusschen die gevoelens niet vlak waren uitgesproken, maar in het mystiek schemerlicht des twijfels gelaten, bovendien de Groninger held slechts ten tooneele gevoerd was zonder een hoofdrol te kunnen vervullen, mag dit den schrijver hebben *uitgelokt*, om en den nog bestaanden twijfel op te heffen, en in den persoon van Ds. Rusting de *waarheid in liefde* in actie te vertoonen, en aldus, gelijk men zegt, een stootje aan den wagen te geven, dien van Limburg Brouwer in beweging had gebragt. Maar er was bovendien iets dat vooral om voortzetting *vroeg*. Van Limburg Brouwer had met den geesel zijner satiere de orthodoxen, ja het gansche Protestantisme zoo geweldig getroffen, dat dit hem natuurlijk niet weinig vijanden zal hebben berokkend. Daarentegen was onze Katholieke godsdienst door 's mans gemoedelijkheid op eene in 't oog loopende wijze gespaard, en den goeden Pastoor Labatius een rol gegeven, die gunstig afstak bij al wat hem omringde, en hem door den kapitein met reden als huisvriend deed beminnen. Men moge hem wel wat al te eenvoudig, zegge: dom hebben voorgesteld: dit belette niet, dat zijne verklaring over het gezag der Kerk, waarmede hij in het laatste hoofdstuk afscheid van den kapitein neemt, bij den zoo duidelijk getoonden *irremiabilis error* van het Protestantisme, diepen indruk moest nalaten; en dat dit werkelijk het geval was, hoe lustig de kapitein er zich toen ook afmaakte, blijkt genoeg, daar later die draad weder wordt opge-

vat. Zie dit was een doorn in het oog van Chonia, en die kwade indruk moest uitgewischt. Het Katholicisme moest ook belagchelijk gemaakt. Dit *vroeg*, naar Chonia, om voortzetting.

Het zal voor ons plan voldoende zijn, die tweevoudige bedoeling des schrijvers te volgen, en wij zullen hieruit genoeg *Wat er van Diepenbeek werd* leeren kennen. Zien wij eerst wat *tot voorzetting* mag hebben *uitgelokt*.

In mijn vorig schrijven heb ik u getoond, hoe men den hoeksteen van het Christendom, zonder welken de gansche majestueuse, goddelijke heilinrigting zoude instorten, heeft pogen te ondergraven en in den kolk des twijfels doen wegzinken; hoe men in een woord het geheim der H. Drieëenheid door een jeugdigen predikant met veel vuur, maar zoo bespottelijk liet verdedigen, dat het voor hem die het menschlijk hart eenigzins kent, niet twijfelachtig meer kan zijn, of het aldus verkondigd ongeloof moest invloed hebben en menig gemoed aan 't wankelen brengen. Niettemin blijven de gewijde bladen, waarvoor men zulk een onbegrensden eerbied huichelt, op te vele plaatsen te duidelijk van den Heiligen Geest gewagen, om hier geen billijke opwerping te verwachten. Dat moest dus geëxpliceerd, die te duidelijke tegenspraak moest uit den weg geruimd, en ziedaar de eerste taak welke Chonia besloten had op zich te nemen.

Dominé Rusting heeft het beroep aanvaard, en met zijne Alette bezit van de pastorij genomen. Hij wordt door Ds. Halm, een type van een dorpsdominé van ouden stempel, die reeds de 67ste intrede bijwoonde, en de 9e waarbij hij het consulentswerk verrigtte, plegtig geïnstalleerd. Na den middag was de beurt aan Rusting, die het doel en het werk van het Christelijk leeraarsambt tot stoffe gekozen had, en algemeen beviel, behalve aan Hartman, met nog een paar anderen, die reeds in de eerste helft der preek acht à negen ketterijen opgeteld, en het kerkgebouw verontwaardigd verlaten had. Hartman ging dan met een „dat is te erg, dat is God geklaagd!" naar de woning van den kleermaker Kring, en daar werd op een echt orthodoxe wijze, met een opeenstapeling van teksten, aan hunne verontwaardiging lucht gegeven en besloten, eene afgescheidene gemeente te vormen, en naar N. om inlichtingen te schrijven, hoe men het aan moest leg-

gen, om van tijd tot tijd een rondtrekkenden prediker in hun midden te zien.

Dat het Ds. Rusting, bij al zijne jeugdige elusiën, onzacht op het lijf viel, toen hij den volgenden morgen reeds de uitwerkselen zijner komst in eene gedreigde scheuring zijner gemeente hoorde, laat zich gereedelijk beseffen. De man was er zoo van ontsteld, dat hij onmiddellijk het uiterste gaat beproeven, en belet bij Hartman laat vragen. Hij komt er gemoedelijk voor uit, dat hij alles wil doen wat strekken kan om de Christelijke liefde te bevorderen. Hier volgt nu een warm gesprek, waarin Hartman op den man afgaat:

„Kom aan.. (zegt hij) ik wil u maar vragen Dominé", en zoo sloeg hij een boek open dat op de tafel lag, „hier lees ik in Art. 9 van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, dat er drie personen zijn en een eenig goddelijk wezen. Gelooft gij den eenigen God in de drieheid en de drieheid in de eenheid?"

„Hartman, (is het antwoord) lees een' regel verder, en gij zult nog iets daarbij lezen. Ik wil geene achterdeur uitsluipen, maar vergun mij u te vragen, wat gij u voorstelt als gij van de persoonlijkheid van den H. Geest spreekt, en hoe gij dien van God, die een geest is, onderscheidt? Mijns inziens wordt door dien geest God-zelf, en, waar hij zich werkzaam betoont, de kracht Gods aangeduid tot verlichting en heiliging, die aan Christus in onbeperkte mate eigen was, die de profeten en apostelen verlichtte en welken God ons op ons gebed door Christus wil mededeelen."

„Sabellius, Sabellius, Domine! en die man wordt immers in dat zelfde artikel verworpen? En kan dat nu gereformeerd heeten? Zie wij hebben immers denzelfden God niet eens! Lees art. 9."

Rusting begreep, dat het *oleum et operam perdere* was, dien orthodoxe te willen overhalen, maar heeft de schrijver goed begrepen wat hij Hartman in den mond legt? „wij hebben denzelfden God niet eens!" Ja vriend, het moge hier met schijn van overdrijving in den mond van den hyperorthodoxen Hartman gelegd zijn, is het helaas, niet de waarheid, de naakte waarheid? En of dit niet duidelijk genoeg geformuleerd ware, vinden wij het, opdat er geen twijfel zoude overblijven, nog eens in een later gesprek tusschen dezelfde personen toegelicht; want Ds. Rusting blijft

zijne Christelijke *waarheid in liefde* getrouw, en tracht ondanks beleediging en bijbelsche vervloeking, door de grootste zachtmoedigheid dien stuggen timmerman te winnen. In dat gesprek, waarop we aanstonds terugkomen, wijl ook daarin de Godheid van Christus, of liever zijne niet-Godheid wordt afgehandeld, hooren we de volgende redevoering. Hartman zegt tot Dominé:

„Met uwe voorstelling zal er van het geloof in de Heilige Drieëenheid ook wel niet veel worden."

„Ik heb u dat reeds gezegd, Hartman. Dwaal ik, [hoe gemoedelijk!] dan is het ter goeder trouw: maar ik kan het eenig goddelijk wezen, dat geest is, niet onderscheiden van nog eenen goddelijken geest, dan voor zooverre door den laatsten dikwijls eene kracht Gods wordt aangeduid, die in de zedelijke wereld op en in menschen werkte en werkt, hen verlicht, sterkt en heiligt. Het is geen onwil om te gelooven, die mij zoo doet spreken. Ik heb getracht en ik tracht nog steeds naar de waarheid."

„Dominé dominé, zou het ook met u wezen „bij welken de God dezer wereld de zinnen heeft verduisterd en zij zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen? Ik zeg, de geest is er. Wat is, is een ding of een persoon. Een ding is het wel niet, dus moet het een persoon zijn." En zoo wordt Hij ons bij Joh. XIV—XVI doorgaande voorgesteld."

„Hartman, gij vergeet dat er behalve dingen of personen ook nog krachten zijn, en dat, al hebben deze geen bestaan op zich zelf, wij ze ons als bestaande voorstellen. Zoo spreken wij immers ook van ons verstand, en van andere ziels- en ligchaamshoedanigheden. Gij vergeet dat men hetzelfde wezen in verschillende betrekking en werkkring kan beschouwen. Daarom zijn er niet zoo vele wezens, als men betrekkingen telt: en evenzoo zijn die onderscheidene krachten niet van de ziel, en is de ziel niet van deze afgezonderd. Dan zoudt ge naar 1 Kor. II v. 11 een mensch en een geest des menschen en dus twee wezens hebben, eene tweeëenheid in ons."

Welnu heb ik te veel gezegd! De Heilige Geest, geen persoon, geen ding, maar een kracht!! Wie denkt hier niet onwillekeurig aan de vage *Naturkraft* der Duitsche philosophen, en ziet niet dat onder de leus van verlichte Christelijke leer het zuiver Deïsme

gepredikt wordt. Doch bij de loochening van den H. Geest bleef het niet.

In echten geloofsijver ontstoken, trekt Hartman in dat zelfde gesprek even te voren op Dominé los.

„Ja maar gij, ik zeg het u, werpt het vaste fondament Gods om verre en predikt dingen, en voert ze in, die de godsdienst ondermijnen en de ware gereformeerde religie afbreuk doen. Ik vraag u, erkent gij Jehova Jezus als waar God en waar mensch tevens, als den tweeden persoon in de H. Drieëenheid, om wiens genoegdoen God onze zonden en onzen zondigen aard nimmermeer wil gedenken, maar genade wil schenken den uitverkorenen, welke hij uit de menigte der zondaren zich zelven heeft toegeëigend tot een eigendom?"

Op deze hem zoo *à bout-portant* gerigte vraag diende Rusting wel een kategoriesch autwoord te geven, en hij deed het ook werkelijk:

„Hartman, zeide hij, ik zou, wanneer ik omtrent de waarheid van plooijen en schikken wilde weten, mogelijk uwe vraag ontwijkend kunnen beantwoorden. Evenwel, wetend welken zin gij hecht aan die woorden, zeg ik u rond weg, dat ik ze in die beteekenis opgevat, niet geloof. Gij begont te spreken van Jezus Christus als waar God, gij noemdet Hem ook Jehova-Jezus, en ik weet, gij denkt daarbij aan een steile opvatting van twee naturen in Christus vereenigd en toch gescheiden, kortom de geheele geloofsbelijdenis van Athanasius staat u voor den geest. En gaarne beken ik, dat wat ik daar lees, zoo hoog is, dat ik er bij duizel. Dan moet men immers met het oude kerkgezang zingen „O groote nood! God zelf is dood." En wie kan zich dat voorstellen?"

Hierop volgt een uitval van den kleedermaker Kring, door Rusting met een vrij ongepaste personaliteit beantwoord; zich dan weêr tot Hartman wendend, gaat hij, immers er diende in zijn systeem toch meer explicatie te volgen, aldus voort:

„Wat die denkbeelden van God en den Verlosser betreft en van de betrekking tusschen Hen, dan wenschte ik dat men niet wijs had willen zijn boven de letter. Wij zullen den ouden twist, waarover bibliotheken vol werden geschreven, niet ophalen: maar voelt gij niet hoe onge-

past de uitpluizing van het Zoonschap Gods is? Voelt gij niet, dat dit enkel dient om het naauw verband, om de innige vereeniging, om de dieptastende gelijkheid, om de alles te boven gaande liefde tusschen God en Jezus aan te duiden? Dat het een beeld is, aan menschelijke betrekking ontleend, en op het Goddelijke toegepast, even als wij voor kinderen iets verklaren door vergelijkingen uit hunne kinderwereld genomen, is blijkbaar. - - - - Zie Hartman, weet gij waarvoor ik het houd? Laten wij ons die gemeenschap tusschen God en Christus zoo veel mogelijk waardig, maar gerustelijk zoo innig als het kan denken; — zien wij in Christus het beeld des onzienlijken en diens werk werkende, wien alles is overgegeven van den vader: en ik geloof dat wij geen gevaar loopen om ons dat verband te naauw voor te stellen. Te flaauw zullen onze denkbeelden eerder wezen. Te hoog van Christus denken kan men niet: [*NB. mits men zijne Godheid wegcijfere*!] onwaardig aan en over Hem denken kan men gemakkelijk. Wij hebben door en in Hem de hoogste openbaring Gods aan de menschheid."

"Maar wat is de Christus dan bij u, God of mensch? of de God-mensch?"

"Als ik er meer inzigt in had, en zoo ver ik dat heb, [*hoe zedig*!] zou ik, moest ik stellig kiezen, zeggen het laatste. Doch ik beken, dat mij daarbij veel duister blijft. Ik denk bij den naam van Zoon Gods aan de naauwste verwantschap met het opperste wezen, aan gelijkheid met God, aan zijn onbeperkt welbehagen in Jezus Christus."

Zie vriend! dat is er van den Christus overgebleven. Hij is noch God, noch mensch, maar een denkbeeldig, een onbestemd en onbestaanbaar wezen; een tusschen beide zwevende God-mensch, een koppeling van woorden, die volgens Campe en wijlen J. Lublink den Jonge[1]) als eene anomalie onzer taal moet worden beschouwd, en het ook werkelijk zou zijn, als Christus niet waarachtig God en waarachtig mensch ware. Het schijnt dat Chonia zelf die woordkoppeling mede niet zeer verkieselijk vindt; wie weet of hij voor zich den Christus niet liever een plaatsje bij de halfgoden der fabel inruimt en wel de eer wil aandoen van Hem boven een Theseus, Jason of Hercules te prijzen.

---

[1]) Zie *de Katholiek*, Dl. XX, bl. 419.

Maar *parliamo sul serio*, is er nog wel iets dat ons verwondering kan baren, indien wij een predikant niet zien huiveren, de type waarin hij zich personifiëert, en welke echte verdraagzaamheid en *Christelijke* liefde moet afbeelden, zulke leerstellingen in den mond te leggen, en zoo iets ter uitspannings-lektuur zijn geloofs- en landgenooten aan te bieden?

Gelukkig dat er nog vele brave Protestanten gevonden worden, die met ons zulke hemeltergende lasteringen verfoeijen, en het door den predikant als belagchelijk voorgestelde geheim van een pasgeboren goddelijk kind, van een aan het kruis gestorven, een uit het graf verrezen God aanbidden, en het Ten Kate met eerbied nazeggen:

Christus Jezus vleesch geworden! God op 't stof in 't stof getreên,
God aan 't doodhout vastgenageld! — Ruimte der verborgenheên!

Maar met dat al grijpt het kwaad meer en meer om zich rond, en zal dit met des te meer woede doen, naarmate men de eerste der goddelijke deugden, het *Geloof*, bij alle geheimen ontkent, en geen hooger waarheid aanneemt dan die onder het bereik der eindige menschelijke individuele rede valt. Dan, schoon ik nog veel zou kunnen bijbrengen, *satis superque* over hetgeen Chonia tot voortzetting heeft *uitgelokt*. Hij heeft zijn gemoed bevredigd, en is er met eene stoutmoedigheid, die in elke andere zaak prijzenswaardig zou zijn, voor uitgekomen, dat de Christus, die geheel het menschelijk geslacht wonderbaar herschapen heeft, die onze eenige hoop, onze eenige Middelaar is, op wien de gansche wereldgeschiedenis drijft, — ja hij, de predikant, is er openlijk voor uitgekomen, dat die Christus niet bestaat, en de wereld eigenlijk sedert achttien eeuwen een Christendom zonder Christus heeft gehad. En die man haat den Leviathan des ongeloofs en tracht er mede zijn hand op te leggen! [1]).

---

[1]) Zie voorrede, bl. XIII. — Zoude die haat van Dominé wel een *odium perfectum* zijn? de uitdrukking: dat hij zal *trachten op dien Leviathan mede de hand te leggen*, doet onwillekeurig denken, of hij soms beducht is het *lieve* beest zeer te doen.

Wij weten nu genoeg, wat wij van de leer der Groninger school te wachten hebben, en hoe die wordt gepredikt; en dat was het wat ik u wilde bewijzen, en, zoo ik mij niet bedrieg, voldingend bewezen heb.

Nu rest ons een minder ernstige taak; namelijk te zien wat tot voortzetting *vroeg*, waarbij we tevens de waarde van Chonia als schrijver zullen leeren kennen. Er moet op het Katholicisme losgetrokken. Gij glimlacht! maar bedaar, vriend! Wij hebben met een kampvechter te doen, die *waarheid in liefde* in zijn schild voert, en zulk een strijder zal zich wis van geen alledaagsche wapenen bedienen. *Waarheid in liefde!* Kijk men zou er haast een eer in stellen, door een ridder met zulk een devies overwonnen te worden; zoo hij althans toont aan zijn devies getrouw te zijn: *that is the question!*

Al dadelijk wordt het gezag der Kerk aangevallen. Bij de eerste visite die Ds. Rusting op het kasteel brengt, komt de kapitein er rond voor uit, dat hij het laatste gesprek van pastoor Labarius niet kan vergeten. Na gezegd te hebben, dat er toch *iets moet wezen* waaraan men zich bij geloof en leer kan houden, dat er *grenzen dienen te worden getrokken*, gaat de gemoedelijke man aldus voort:

„Ik weet waarlijk niet, of het moet heeten mét of zónder formulieren; maar ik zou zeggen zónder, is omtrent als of men zonder instructie of last naar zee ging. Dat ware een zeilen op avontuur, waarbij men wel eens nooit te regt zou kunnen komen. Een reglement moet er aan boord zijn om de orde te bewaren. — De Katholiek heeft zijne Kerk, hare leer, zijn paus, maar wat hebben wij Protestanten? Ik zou willen hebben, dat men bij ons het ook zocht eens te worden, en kort en goed allen strijd verbieden. Ik kan het nog maar niet verkroppen, dat onze pastoor in der tijd mij met al die twisten en verschillen onder ons Protestanten zoo in de engte bragt."

En wat was het antwoord? Alweder, gelijk altoos, duizendmaal weêrlegde schijnbewijzen, die niettemin altoos even onbeschaamd weêr worden opgezet.

„Over de leer- en geloofsregels zullen wij hoop ik, elkander nog

wel nader spreken: (dat zooals te denken was, nooit gebeurt) wat evenwel die eenheid in de Katholieke Kerk betreft, daarop valt nog al wat af te dingen. Er is in die Kerk vrij wat strijd gevoerd, zoodra slechts de partijen magtig genoeg waren om aan het woord te komen. Er zijn twisten gevoerd tusschen geheele monnikenorden, die jaren lang in handen van eene commissie gesteld waren, doch zonder tot beslissing gebragt te wezen, tot dat de pausen met herhaalde magtspreuken, niet een wezenlijk eind aan de zaak gaven, maar aan proces en arbitrage een eind maakten. Kwam er tegenstand, dan had men tucht en verdoeming en ban gereed. Daarom heeft de eenheid der Roomsche Kerk, al bestond die inderdaad, bij mij even weinig lofwaardigs als de rust in eenigen staat met een uitgebreid verspiederstelsel en eene schrikinboezemende regtspleging, zoo als die bij voorbeeld in wijlen de republiek Venetië bestonden, of als de rust in die rijken waar knoet en bamboesriet voorzitten. Dit is eene eenheid, die ten prijs van een hoog echt christelijk voorregt, namelijk de vrijheid, wordt gekocht", enz.

En in eene noot wordt er de strijd tusschen de Franciskanen en Dominikanen, de *onkiesch* gevoerde strijd over Maria's Onbevlekte Ontvangenis, het Jansenisme, Quiëtisme, Hermesianisme en, weet ik het al, bij gehaald; en dat alles bewijst nu zoo duidelijk tegen de eenheid der Kerk, dat de kapitein er haast van vervoering op gevloekt zoude hebben, dat hij het nu pas goed begreep.

Och die arme Chonia, dat hij met den Spaanschen avontuurridder zoo dapper tegen molenwieken vecht Jaren en jaren, bekent hij, mogen heele monnikenorden (over onbesliste punten) strijd voeren, zonder dat er pijnbank, knoet of bamboesriet tusschen beiden komen, en toch heet het dat er niet de minste vrijheid in de Kerk is. En maken de Pausen geen eind aan vrije schooltwisten, dan wordt hun dit weder door denzelfden predikant verweten. Beslist de Kerk met het haar door Christus verleende gezag daar, waar het onveranderlijke punten van geloofs- en zedeleer geldt; snijdt ze de weêrspannige scheurmakers en ketters af, juist om de eenheid te bewaren, gelijk zij getrouw deed, — en voeren dan die afgesnedenen met Chonia *buiten* de Kerk strijd tegen de Kerk, dan wordt haar dit zelf weêr, even oneerlijk als onbeschaamd, tot een bewijs van oneenigheid aangewreven!! Dan 't is niet

waard, langer bij zulke erbarmelijkheden stil te staan. We hebben nog gewigtiger zaken te behandelen.

Labarius de gemoedelijke man, was geen kontrast voor den *waarheid in liefde* ademenden Ds. Rusting: hij moest dus uit den weg geruimd en eilieve! hoor hoe dit toegaat. Hij verklaart het *zelf* aan den kapitein:

„Ach, (zegt hij) ik moest hierheen. Ik moest mijn hart lucht geven. Gister avond kreeg ik een' brief van onzen *amplissimus*, waarin hij mij bij voorraad aankondigde, dat men mij wilde verplaatsen, en wel naar R. in Noordbraband, tenzij ik verkoos emeritus te worden. Het grieft mij, maar wat zal ik doen?"

„En welke redenen geeft men daarvoor op?" — „Redenen worden bij ons niet gegeven. Men keurt dat, zoo het heet, voor eenige gemeente of voor ons zelven noodig: daarmede houdt alle tegenspraak op."

Labarius wordt dus zonder eenige opgegevene redenen verplaatst, en dat wel uit Gelderland in N.-Braband.

Over die historische onwaarheid, de verplaatsing uit het eene in een ander kerkdistrikt, willen wij den schrijver nu zoo hard niet vallen, ofschoon hij toch begrijpen moest, dat de *Amplissimus* van Gelderland in het kerkdistrikt van N.-Braband niets te zeggen kan hebben. Het was slechts te doen, om Labarius verre verwijderd te krijgen, en, zooals wij zien zullen, later daardoor een *brillant* effekt te maken; en wie let dan ook op min of meer waarschijnlijkheid.

De goede Labarius neemt daarop met een „ach ik was hier wel, ik ga mijn ongeluk te gemoet" een bewogen afscheid van den kapitein, die na zijn vertrek aan zijne huisgenooten verklaarde, een vriend verloren te hebben.

Hier vond de schrijver eene goede gelegenheid om op de despotieke magt van Rome los te trekken, en die wordt dan ook niet verzuimd: het *perinde ac cadaver* is er zelfs bijgebragt, en dat Rome, dat noch legers noch vloten heeft om zich te doen gelden, wordt verklaard, „te veel te vermogen op die het eenmaal toebehooren". Het maakt zijne volgelingen als *redeloos* en *willoos*. Wij arme Katholieken! Maar is het waarlijk niet om medelijden met Dominé te hebben, die zich tegen de magt van Rome zoo in het harnas jaagt en dat.... *à propos de rien!* ter gelegenheid van de ver-

plaatsing eens Pastoors, waarvan hij ons later de *gewigtige* redenen zal mededeelen.

Dan *transeat cum ceteris !* Labarius wordt door pastoor Hening vervangen, die om wille van het gezochte kontrast moest optreden. Alles verandert dan ook spoedig te Diepenbeek. De Roomschen zenden hunne Protestantsche dienstboden weg; het verkeer met Protestanten wordt vermeden; de schoolmeester Peperkamp wordt ook bemoeijelijkt; Dominé Rusting, die Pastoor Hening een bezoek heeft gebragt, dat nooit wordt beantwoord, raakt al spoedig met hem aan de stok over een gemengd huwelijk, waarbij de Pastoor zich waarlijk ellendig gedraagt en Dominé regt zijn superioriteit doet gevoelen. Later toen Dominé bij een ontstanen brand in het dorp aan het Katholiek armbestuur ruim *f* 300 afstond van eene gift, hem bij die gelegenheid door een onbekende geschonken, was Pastoor Hening er zelfs tegen, die gelden aan te nemen en wordt hem het *Timeo Danaos et dona ferentes* in den mond gelegd. *Summa summarum*, de Pastoor wordt als de type van onverdraagzaamheid, onbeleefdheid en domheid tevens afgeschilderd.

Hij was van „ een huivering-wekkende gelijkmatigheid in toon en „ kleed. Diep en scherp stond op hem de stempel, die schier op „ allen van zijnen stand, bijzonder van latere studie is gedrukt „ en die hen door geheel hun leven *seminaristen* doet blijven. „

Wat zegt gij van zulk een kompliment? Dat onze jonge geestelijken niet die losse allures en die soort van wereldkennis hebben welke de theologanten onzer Akademiën kenmerkt, zal hun toch wel niemand tot schande rekenen; maar dat zij, bij al hunne studie en werken, zoo bot en stijf worden beschouwd, dat zij als gedoemd zijn, heel hun leven op de schoolbanken door te brengen, is eene zoo hatelijke insinuatie, dat wij daarin den Doetichemschen predikant Kinderman geheel naar hoofd en hart leeren kennen.

Dan het belangrijkste rest ons nog; namelijk den brief dien Pastoor Labarius aan zijn vriend van Berkel schrijft en waarin hij de reden zijner verplaatsing blootlegt. Ik moet u dien brief met hetgeen tot inleiding dient, genoegzaam geheel afschrijven; want het stuk is te kuriens (zooals de auteur het zelf noemt). Gij moogt daar in Noord-Braband ook wel eens hooren, wat klaagbrief een Dominé aan een pastoor in de pen durft te geven.

Van Berkel komt met het berigt binnen dat hij een brief van zijn ouden vriend den Pastoor ontvangen heeft, en, met een „ja waarlijk een curieus stuk, de oude was nog niet dom, zie eens, „ laat hij het opschrift zien „ waarde Neef! „

„ Van dat Neefschap van Labarius heb ik nooit iets gehoord vader! „

„ Neen meid, dat bestaat dan ook niet. Ik heb den brief gekregen onder couvert van eene vreemde hand. Maar dat zal wel een knipluizervlag wezen, waaronder onze schippers voeren, toen onze eigene in hunne vaarwaters wat gevaarlijk was. Ik zal dus dat neefschap maar laten gelden. De brief zal er niet te minder om zijn. „

„ Dat is dan weer een dier bijwegen, waarop de zielendwang dwingt te gaan, die het eerlijke lieden moeijelijk maakt. „

„ Nu wacht even, stoor mij niet! „

Waarde Neef!

„ Uw laatste schrijven, met den annexen trommel, is mij wel geworden. Het was mij aangenaam te vernemen, dat moeders ongesteldheid niet van serieus gevolg was. „

„ Maar vader die brief is glad verkeerd. „

„ Ik heb gezegd Esperanza „ wacht even. „ Nu dan, niet van serieus gevolg was. Wij hopen dat die aangewende middelen tot eene gewenschte uitkomst voeren. Over uwe voorgenomen komst zal ik schrijven aan den *amplissimus*. Ik hoop dat men ook van dien kant geene zwarigheden zal maken, en het mij vergund zal worden u nog eens aan deze zijde des grafs te zien. Ik voel meer en meer dat mijne dagen geteld zijn, want de tijd is daar dat het gezigt door de vensters verduisterd en het geluid des molens zacht wordt, terwijl de sterken zich krommen. Hooggeacht vriend, dien ik nimmer hoop te vergeten en die wel ook mij niet vergeten hebt. In die overtuiging schrijf ik u..... „

„ Maar wat is dat nu? Men zou waarlijk zeggen dat de oude dag waarvan de pastoor spreekt, erger verwoesting bij hem had te weeg gebragt dan die waarvan hij melding maakt. „

„ Neen, „ sprak van Berkel scherpzinnig genoeg, „ zoo als ik straks zei, de oude is niet dom. Ik kon het direct wel begrijpen en later zegt hij het in zijn' brief, den eersten maar ook wel laatsten, dien ik van hem zal krijgen. Hij staat daar onder toezigt, zijne correspondentie is niet eens vrij. En nu heeft hij dien brief begonnen als aan een neef en begonnen in den toon van volkomene onderwerping. Dat begin heeft

men gezien en het adres gezien en zoodoende heeft hij middel gevonden, om iets van zich te doen hooren. Doch waar was ik gebleven?...

„In die overtuiging schrijf ik u" — en waarachtig dat mogt hij! — „Moge het u en de uwen gaan, gelijk mijn hart u dat toebidt! Nog dikwijls keer ik in den geest tot de vorige dagen, naar *Diepenbeek* en naar de vrienden, welke ik daar mogt tellen. Dan leef ik weder, dat verjongt mij. Ach het was mij een goede tijd. Na een dier stille overpeinzingen zet ik mij neder, om iets verbodens te doen, maar wat mijn hart mij niet verbiedt, neen, waaraan het behoefte heeft. Als de kluister te eng wordt aangesmeed, wringt men zich los. En mij is die kluister knellend aangelegd. Ik heb dien lang gedragen. Gij weet hoe ik te *Diepenbeek* ben geweest, en weet eenigzins hoe ik van daar vertrok. Ik mag „eenigzins" zeggen; want het was u niet bekend wat ik te gemoet ging. Met een beklemd hart begaf ik mij naar den *Amplissimus* te....., voor wien ik moest verschijnen, alvorens ik naar de mij aangewezene plaats naar R. ging."

Hij beschrijft dan de „weidsche woning", den „lakei", den hatelijken sekretaris van den *Amplissimus*, zijn lang wachten aldaar; eindelijk gaan de vleugeldeuren open, hij wordt gewenkt in het daaraangrenzend vertrek te gaan.

„Ik vond daar den *amplissimus*, een man in de kracht zijns levens, gekleed in zijn ambtsgewaad, maar met welk eene hoogheid! Hoe sprak deze in de langzame naauw-merkbare beweging met het hoofd, die een bedenkelijke groet mogt heeten, in de blikken waarmede hij mij opnam

„Hij zag daarop even een papier in en half vragende sprak hij: „Labarius, vroeger te *Diepenbeek*.

„Om mijnheer den *amplissimus* te dienen", sprak ik zoo deemoedig als mijn hart op dat tijdstip ingaf, en dat was zeker zeer deemoedig."

„Gij hebt in last gekregen om u naar R. te begeven."

„Ik ben daar heen op weg; maar mijne instructie luidde, dat ik mij eerst bij U Hoog Eerw. moest vervoegen."

„Men is over uw gedrag te Diepenbeek zeer ontevreden, en het is meest uit aanmerking uwer jaren, dat u de plaatsing te R. is toegestaan. Gij zult voortaan het verkeer met Protestanten hebben te vermijden. Gij staat onder stille censuur. Correspondentie onder toezigt. Maandelijksch rapport uwer verrigtingen aan mijn adres in te zenden!"

Nu volgde er weder een soortgelijke beweging, als de eerste en een wenk met de hand dat ik kon vertrekken.

Aan de deur stond hetzelfde gezigt, maar dat nu met zijn honenden lach eene nog hatelijker uitdrukking had. Aan de deur der kamer waar ik twee lange pijnlijke uren had doorgebragt, wachtend op een onderhoud van even zoo vele minuten, stond de lakei die mij uitliet, en weldra verliet ik het huis der pracht als een veroordeelde. Ik wil u wel bekennen, dat ik mij diep vernederd schier als vertreden voelde. Er ontwaakte in mij gedachten die mij mogen worden vergeven. Maar was dat ook het «gij zijt allen broeders» in het oog gehouden?

Ik kwam te R. Bijna niemand die eenige notitie van mij nam. Het is een ruw, dom volk, en dweepziek. Bij mijne ambtgenooten leg ik onder verdenking, dit bespeur ik duidelijk. Zij komen soms. — Als vrienden? — Drie uur van hier is een pastoor, die in gelijk geval verkeert als ik. Toen wij elkander ééns hadden opgezocht, en ik dit voor de tweede keer herhaalde, kreeg ik een paar dagen daarna last om die bezoeken te staken. — Eenige weken na mijne komst kwam een predikant uit M. op een uur afstands van hier bij mij. Ik waagde het niet hem op te wachten. Ik verschoonde mij dus; onder voorgeven van bezigheden, welke ik trouwens had. Mijn verlangen deed er mij bijvoegen, dat ik hoopte dat Dominé nog eens nader mogt komen. Bij de afzending van mijn maandelijksch berigt, deelde ik het voorgevallene mede en vroeg instructie. Als hij terug kwam mogt ik hem eene enkele maal opwachten, doch mij werd stellig verboden zijn bezoek ooit te beantwoorden. Hij kwam weder. Ik heb hem iets van mijne positie laten blijken, en nu komt hij om de zes of acht weken bij mij. Ik heb het «een enkele maal» zoo uitgelegd; er staan geen streepjes boven één en énkel. Maar ik verberg mijne vreugde over zijne komst, zelfs voor mijne dienstmaagd. — Men kan niet weten waarheen oogen, ooren en handen reiken. Men kan niet weten wat verborgen blijft en wat uitlekt.

Hoe geheel anders was het vroeger, vriend! Ik stel nu eerst het verlorene regt op prijs. Maar het gaat ons meestal zoo. Een en ander echter oefent ongunstigen invloed uit op mijne gezondheid en mijn geheel bestaan. Zoo leef ik voort, wachtende op het einde.

Moge de Allerhoogste met u en de uwen zijn? Ik verzoek mijne groete aan de Dames. Denkt soms aan

Uw ouden Vriend,

LABARIUS.

„ *Wat zegt gij er van?* vroeg Mevrouw Weenink aan haren echtgenoot en deze antwoordde schouderophalende: „*ik begrijp niet hoe een mensch dat veelt.* „

Maar, vriend, mogen wij met meer regt op die vraag niet antwoorden: „Ik begrijp niet hoe een mensch die gezond van hoofd is zoo iets schrijven kan, en zulke laffe beuzelpraat en kostschooljongensstreken aan eenig lezer durft opdisschen. Wat mag Dominé toch wel van het publiek denken? — Een oude pastoor om die reden in ongenade, en onder *stille censuur* geplaatst! zelfs de correspondentie niet vrij! en het Nederlandsch postwezen dienstig aan den *Amplissimus*! enz., enz. 't Is al te dol! Neen, tot zulke dwaasheden zij de predikant Chonia, maar was ten minste een van Limburg Brouwer niet in staat; die kende beter zijne waarde als schrijver. Wij mogen dan ook te regt met den Epigramdichter den auteur verontwaardigd toeroepen:

Après Agésilas,
Hélas!
Mais après Attila,
Hola!

Als kuriositeit moet ik er nog bijvoegen, dat de schrijver om zijn werk waardig te bekroonen en vooral het systeem *waarheid in liefde* te Diepenbeek in praktijk te brengen, Pastoor Hening promotie doet maken, en door een allezins verdraagzamen en vredelievenden de Haan doet vervangen, die niet alleen vriendschapsbetrekking met het kasteel, maar zelfs met Dominé Rusting onderhoudt, en dus dezelfde gruwelen begaat, waardoor de goede Pastoor Labarius zoo in ongenade was gevallen!!

Bij den dood van Terwel wordt ook nog eene voor den schrijver onteerende studenten-aardigheid over de *absolutie* gedebiteerd, die door Ds. Rusting *een wissel* genaamd wordt, *waarvan de trekker niet deugt.* Maar waar zou ik eindigen, indien ik al die hatelijkheden wilde opsommen; genoeg dat wij nu weten wat den schrijver zoozeer om *voortzetting vroeg*. Hiermede kunnen wij dan ook gerust een bewogen afscheid nemen van *Diepenbeek* en *wat er van werd*, met het onder die literarische prullen te rangschikken, die niet

eens opgemerkt zouden worden, indien ze niet aan den tijdgeest offerden en op lage wijze de passies gaande maakten.

En nu, vriend, kan ik de pen ook gaan nederleggen; want ik heb, zoo ik meen, mijn belofte vervuld en u de verlangde opheldering gegeven. Zoo gij echter in uw mij bekend optimisme nog zoudt wanen, dat het bij dit geschrijf gebleven en dit als een *rara avis* te beschouwen is, ook dan bedriegt gij u zeer. Mij is reeds een derde Roman bekend (en wie weet wat er verder is uitgekomen) die als eene variatie op dat thema kan worden beschouwd. De titel is: *Voor zestig Jaar. Een Drentsch verhaal, door J. van der Veen Az. Te Sneek bij van Druten en Bleeker.* 1855. Als literariesch produkt beschouwd, is het wis niet zonder verdiensten en verre boven den voorgaanden Roman te stellen, daar het eene wegslepende familiegeschiedenis met wel aangebragte intrigue oplevert. Overigens zou men zeggen, dat het doel des schrijvers niet zoozeer geweest is, de Groninger principen te verbreiden, als de onhoudbaarheid der formulieren en orthodox-gereformeerde kerkleer aan te toonen en belagchelijk te maken. Of zou hij door slechts te insinueren wat vooral door Chonia platweg wordt vooruitgezet, zijn doel des te zekerder trachten te bereiken? het zou gewis meer takt en kennis van het menschelijk hart in den schrijver verraden. Dat dit zoover niet bezijden de waarheid en ook door anderen aldus opgevat is, kan zelfs blijken uit eene Protestantsche beoordeeling, in *de Boekzaal* van April 1856 opgenomen, waar wij daaromtrent het volgende lezen.

„Maar wij komen hier tot een tweede geheel vreemdsoortig bestanddeel van dit werk en dat naar onze overtuiging het werk bederft. De schrijver heeft het mede willen gebruiken om zijne vijandigheid tegen de oud-gereformeerde kerkleer ten toon te spreiden. De brave, gemoedelijke, hooggeroemde predikant, wordt telkens uitdrukkelijk beschreven en betuigt zich zelven als kerkelijk onregtzinnig; reeds blz. 49—53 worden klaagbrieven verdicht van hem en een' ambtsbroeder, over den formulier-dwang: zij hadden toch vrijwillig de formulieren geteekend en genoten daarvoor van de toenmaals alleen als wettig erkende kerk, hunne tractementen, pastorij, enz. De oefenaar, die hier het oude Kerkgeloof vertegenwoordigt, is een verachtelijk karrikatuur,

lai en lekker, valsch en hatelijk, dief en brandstichter; doch algemeen worden hier de regtzinnigen voorgesteld als dweepers of huichelaars en dengnieten, en de Sions-taal hun in den mond gelegd, wordt profanatie — maar vooral ergerlijk, ja verfoeijelijk is het, en mag blasphemie genoemd worden, dat de schrijver blz. 236, 237, de heilige grondwaarheden des Christelijken geloofs, welke de algemeene grondleer des Christendoms uitmaken, en waarin al de afdeelingen der Christenen zich eensgezind erkennen [!], beschimpt, door ze in den mond te leggen van zijn karrikatuur-monster Leffert."

En waarvan spreken nu die pag. 236 en 237? Ook over de Godheid van Christus en het geheim der H. Drieëenheid. De huichelaar Leffers beschuldigt namelijk den predikant van die waarheden niet te gelooven, dat echter nergens gebleken is.

Dan het wordt eenmaal tijd, te eindigen. Heeft mijn geschrijf u niet verveeld, dan zou dat zeker een motief zijn dat *mij* zou kunnen uitlokken, om weldra een ander punt met u te behandelen. Blijve inmiddels bij al wat rondom ons verandere, evenals ons Katholiek geloof, de vriendschap onveranderbaar, waarmede ik als altoos mij noem

T. T.
F.

VERSCHEIDENHEDEN.

BEKRACHTIGING DER AFLATEN, WELEER AAN DE DERDE ORDE VAN DEN H. FRANCISCUS VERLEEND.

De *Godsdienstvriend* van December jl. laat de twee op die aflaten betrekkelijke stukken van de volgende regelen voorafgaan.

Het heeft onzen H. Vader Pius IX, uit bijzondere genegenheid voor de III^e^ Orde van den H. Franciscus, waarvan hij lid is, behaagd, al de menigvuldige aflaten en geestelijke voordeelen, door Paus Benedictus XIII in de onder aangehaalde constitutiën aan de III^e^ orde verleend, doch door Paus Benedictus XIV gedeeltelijk teruggenomen, op nieuw aan alle leden van deze derde orde van den H. Franciscus te vergunnen; tevens heeft Z. H. Pius IX door onderstaande breve van 4 Augustus dezes jaars, goedgunstig toegestaan, dat dezelfde leden de menigvuldige aflaten voortaan in hunne respectieve parochiekerken, waar geen Franciskaner-kerken zijn, kunnen verdienen, terwijl zij vroeger uitsluitend in eene der kerken der orde van den H. Franciscus deze geestelijke gunsten konden deelachtig worden.

ORDINIS MINORUM OBSERV. S. FRANCISCI DECLARATIO.

Ex Audentia SSmi. Die 14 Aprilis 1856.

Ad preces humillimas Rmi P. Venantii a Coelano totius ordinis Minorum Observantium S. Francisci Minister Generalis SSmus Dominus Noster Pius PP. IX clementer inclinatus, audito prius Voto Sacrae Eminentiss. Patrum Congregationis Indulgentiis Sacrisque Reliquiis praepositae, quae apud Vaticanas Aedes die 31 Martii ineuntis anni est habita, benigne declaravit, omnes, et singulas Indulgentias, privilegia, communicationes etc. Tertiariis S. Francisci a glorioso Praedecessore Suo Benedicto XIII concessas tam vigore Constitutionis — Paterna Sedis — diei 10 Dec. anni 1725, quam alterius — Singularis Devotio —

diei 5 Julii 1726 atque ab Ipsa Sanctitate Sua tum Tertiariis Franciscalibus Galliarum per Litteras Apostolicas in forma Brevis — Supremi Apostolatus — diei 7 Julii 1848 confirmatas, tum per alias Litteras — Cum sicut Nobis nuper — diei 11 Martii 1851 ad preces Rmi Patris Ministri Generalis Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci iterum concessas, extendi ad omnes et singulos S. Francisci Tertiarios sub quacumque directione existentes, sive Ordinis Minorum Observantium, sive Ordinis Minorum Conventualium, sive Ordinis Cappucinorum, sive denique sub directione cujuscumque Sacerdotis tam Saecularis quam Regularis legitima tamen facultate pollentis tam erigendi, quam moderandi Tertiariorum S. Francisci Sodalitates, seu Congregationes, ita ut unusquisque Tertiarius, qui cuilibet ex praefatis directionibus subsit, dummodo injuncta opera adimpleat, omnibus, et singulis Indulgentiis, privilegiis, communicationibus etc. ut supra elargitis ac confirmatis, gaudere possit et valeat. Praesenti in perpetuum valituro absque ulla Brevis expeditione. Non obstantibus Constitutione Benedicti XIV anni 1751 quae incipit — Ad Romanum Pontificem — et aliis in contrarium facientibus quibuscumque.

Datum Romae ex secretaria ejusdem S. Congregationis Indulgentiarum.

F. Card. Asquinius Praef.

Loco † Sigilli. A. Colombo Secr.

PIUS PAPA IX

AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Exponendum Curavit Nobis dilectus filius Bernardinus Minister Generalis Fratrum Ord. Min. S. Francisci ad majorem Dei gloriam et spiritualem Christifidelium aedificationem accidisse, ut tertius ordo ejusdem S. Francisci latius jam ubique sit propagatus. Cum porro multis in locis Ecclesiae desint Franciscalium, quas tamen Fratres dicti Tertii Ordinis Visitare certis diebus deberent ad lucrandas Indulgentias ab hac Apostolica Sede huic Ordini concessas; idem supplex a Nobis petiit, ut memoratis in locis Indulgentiae hujusmodi Visitatione Ecclesiae Parochialis lucrari queant. Nos igitur hujusmodi precibus annuere volentes, tenore praesentium de nostra Auctoritate Apostolica concedimus, ut sodales Tertii Ordinis S. Francisci nunc et pro tempore existentes quibus in locis Ecclesiae Franciscalium desunt, vel pro tempore defuturae sunt, respectivam Ecclesiam Parochialem visitando Indulgentias

omnes et singulas lucrari possint, quas consequerentur, si iisdem diebus Ecclesias supradictas personaliter ac devote visitarent pro acquirendis Indulgentiis eidem Tertio Ordini concessis, dummodo tamen alia injuncta rite adimpleant. Non obstantibus Nostra et Cancellariae Apostolicae regula de non concedendis Indulgentiis ad instar, aliisque Constitutionibus et ordinationibus Apostolicis, ceterisque contrariis quibuscumque. Volumus autem ut praesentium Litterarum transumptis, seu exemplis etiam impressis, manu alicujus Notarii publici subscriptis, et sigillo Personae in Ecclesiastica dignitate constitutae munitis eadem prorsus fides adhibeatur, quae abhiberetur ipsis praesentibus si fuerint exhibitae vel ostensae.

Datum Romae sub annulo Piscatoris die IV Augusti MDCCCLVII. Pontificatus Nostri anno duodecimo.

De Speciali mandato SSmi
pro Domino Card. Macchi.
G. B. Brancaleoni Castellani Sub.

VERBODEN BOEKEN.

Bij dekreet der H. Vergadering van den Index, gedagteekend van den 10 December 1857, door Z. H. den Paus den 11 bekrachtigd, en den 17 in het *Giornale di Roma* opgenomen, zijn de volgende werken verboden:

Juicio doctrinal sobre el decreto pontificio, en que se declara articulo de fe catolica que se la gran Madre de Dios Maria santisima fue preservada de la mancha del peccato original, escrito per un Teologo de los cuatro al cuarto: *Decr. die* 10 *Dec.* 1857.

Resena historia de los principales Concordatos celebrados con Roma, y breves reflexiones sobre el ultimo habido entre Pio IX y el Gobernio de Bolivia, por F. G. Mariategni. *Decr. eod.*

Histoire-Sainte; du Nouveau-Testament; ancienne; romaine; 1e et 2e partie; *du moyen-âge;* tomes 1 et 2; *de France*; tomes 1 et 2; *moderne;* tomes 1 et 2; — *racontée aux enfants*, par Lamé-Fleury, auteur de plusieurs ouvrages d'éducation. *Decr. eod.*

O Jezusie Chrystusie Oskupicielu, tudziez o pierwotnych Chrzescianach i ich domach modlit wy, etc. - Latine vero: De Jesu Christo Redemptore, nec non de primitivis Christianis et eorum domibus orationis tractatus sub respectu historico-religioso, paucis verbis delineatus a sacerdote Joanne Pociej, magro theol. Canonico cathed. Chelmensis, etc.... *Donec corrigatur. Decr. eod.*

Qu'est-ce que la Bible? d'après la nouvelle philosophie allemande, par Hermann Ewerbeck. Paris, 1850. *Decr. SS. off.* Fer IV, 2 decembris 1857. *Quocunque idiomate.*

EEN ONSTICHTELIJKE STRIJD.

„ *De Kerkelijke strijd bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente* „ *te Middelburg sedert de maand September* 1855; bevattende onder „ anderen de tusschen den Kerkeraad, het collegie van Heeren „ Predikanten en 's lands Regering gewisselde stukken. Door „ vrienden der waarheid. Met een voorwoord van A. P. A. du Cloux, „ Predikant te 's Grevelduin Capelle. „

Van deze brochure zeggen de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van November N°. 14: „ Een schotschrift, dat de moeite der „ kritiek niet waard was, zoo niet de daarin verhandelde zaak „ eenig historiëel belang bezat. „ De aankondiging is waarlijk geene aanbeveling; alleen het historiëel belang zoude nog verlokken tot eene nadere kennismaking met de brochure zelve, maar ook deze verzoeking kan niet groot zijn voor de lezers van de *Letteroefeningen*, die in dat Tijdschrift een duidelijk en genoegzaam omstandig verhaal vinden van den Kerkelijken strijd die te Middelburg gevoerd en nog niet volstreden is. Een verslag daarvan, dachten wij, zal ook den lezers van *de Katholiek* niet onaangenaam zijn, die toch elk historiëel belang waarderen en ter harte nemen.

Het optreden van heeren predikanten in nieuwerwetsch gewaad, gehuld namelijk in de synodale toga: ziedaar het feit, ziedaar de eerste aanleiding tot de woelingen, die de Hervormde gemeente van Middelburg beroeren. Om begrijpelijk te maken, hoe deze

schijnbaar nietige oorzaak zoo groote gevolgen konde voortbrengen, moeten wij opmerken, dat de leer der regtzinnigheid in Zeelands hoofdstad talrijke voorstanders en warme en ijverige verdedigers vindt. Ook in Middelburg was door de klassikale vergadering een adres geteekend van adhaesie aan het protest, door het klassikaal Bestuur van Harderwijk ingeleverd bij de Synode tegen de uitspraak hunner Amsterdamsche ambtgenooten in zake Meijboom en Zaalberg; en hiermede niet te vreden, zonden de Middelburgsche regtzinnigen later nog een tweede adres over dezelfde zaak aan de synodale commissie. Dit later adres had bijval gevonden, zeggen de *Letteroefeningen*, bij twee Middelburgsche predikanten: en dientengevolge, voegen wij er bij, vonden deze twee predikanten wederkeerig bijval bij „de partij" die, hoe bedroefd ook over de handelingen der Synode, zich echter troostte door het bezit van zulke trouwe Voorgangers, de leere der regtzinnigheid in opregtheid des harten toegedaan.

Oordeelt nu, lezers, welke verbazing, droefheid en ontsteltenis zich meester moesten maken van de Middelburgsche oud-hervormden, toen zij hare leeraars, hunne tot hiertoe zoo regtzinnige leeraars, in de Oostkerk zagen optreden, gekleed in de toga der onregtzinnige Synode. Zoo waren zij dan gevallen, die vrome voorgangers! Zoo hadden dan ook zij de knieën gebogen voor Baäl! want hoe anders de Synode te noemen, die tegen alle adressen en protesten in, de heeren Meijboom en Zaalberg handhaafde en ongestoord liet voortgaan in het verspreiden van dwalingen? ook zij waren dan gehoorzame dienaren dier Synode geworden en durfden zich, alleen om te voldoen aan het verlangen der Synode, openlijk tooijen met het ergerlijk gewaad des ongeloofs! 't Kan dan ook geene verwondering wekken, dat in de Oostkerk „eene niet geringe beweging" ontstond; dat verscheidene gemeente-leden het kerkgebouw verlieten"; dat „van dien tijd af vele getrouwe kerkgangers werden gemist".

Maar de ijver der Middelburgers voor de ware leer (hetwelk hier beteekent: tegen de Synode) was te groot, om bloot lijdelijken tegenstand te bieden; er moest gehandeld worden. Een adres was spoedig opgesteld, en bijna even spoedig door 107 manslidmaten onderteekend. In dat adres werd van de predikanten gevergd, „met

vrome onbeschaamdheid", zeggen de *Letteroefeningen*, dat zij de toga weder zouden afschaffen; en de grond, waarop dit verzoek steunde, was, dat de toga tot ergernis verstrekte *"als uitvloeisel der synodale handelingen"*. Aan deze allervriendelijkste oppositie tegen de Synode, eene oppositie quand même, vermeenden de predikanten niet te mogen toegeven, en bleven derhalve zich kleeden met de ergerlijke toga. Hoe wanhopig nu de poging ook schijnen mogt, de Middelburgsche vrienden besloten toch te beproeven, op de harten hunner leeraars indruk te maken door de verzending van een tweede adres. Met zoete lieftalligheid werden heeren predikanten daarin herinnerd, hoe de toga een *"onmisbaar gewaad voor trouwelooze voorgangers"* is; en opdat zij deze waarheid goed zouden gevoelen, werden zij verwezen naar de Schrifte: zij behoefden slechts Jesaja (III, 24) op te slaan, om zich te overtuigen, dat de profeet het oog had op de synodale toga der XIX^e^ eeuw, toen hij zeide: *"en het zal geschieden, dat er omgording eens "zaks in plaats van eenen wijden rok zal zijn."*

Toch blijft altijd de bijbellezing nuttig en heilzaam voor allen, zonder uitzondering, zelfs voor Middelburgsche regtzinnigen!!

De voorstanders "van de omgording eens zaks", vreezende wellig, dat het bijbel-argument eenigen indruk op heeren predikanten mogt maken, meenden, dat het oogenblik gekomen was, waarop ook zij zich in de zaak moesten mengen, en dienden daarom een tegenadres in bij den Kerkeraad, waarin op het behouden der toga werd aangedrongen. Hoewel nu dit tegenadres slechts door 104 manslidmaten onderteekend was, en derhalve de voorstanders der toga in de minderheid waren, was echter die minderheid aanzienlijk genoeg, om de predikanten te sterken en te doen volharden bij hun vroeger besluit: zich van "de omgording eens zaks in plaats van eenen wijden rok" niet te onthouden.

Gebeurtenissen van anderen aard kwamen de bestaande spanning verergeren. Had het verschijnen der predikanten in togagewaad de "geloovige" gemoederen met droefheid vervuld, die droefenis ging over in eene vreeselijke verontwaardiging, toen de leeraars zich toonden — hoewel zonder toga — op plaatsen, waar de regtzinnigheid geenen Voorganger verwachtte, of dulden kon. Ds. Zijnen had de onbegrijpelijke stoutheid, eene soirée littéraire et musicale

bij te wonen. Nog verder ging Ds. Ten Kate; deze durfde tot in de concertzaal doordringen en — er het woord voeren: zijn gedicht *Dood en Leven* droeg hij daar ter plaatste voor, „ten behoeve van eenige rampspoedige leden zijner gemeente". En nu Ds. Ten Kate zulks had durven doen, verleidde zijn voorbeeld eenige andere predikanten, om insgelijks op te treden in eene soirée littéraire et musicale, ten behoeve van hunne Diakonie-armen.

Welke ergernis voor de Middelburgsche orthodoxie! Als mannen der Synode hadden hunne predikanten zich reeds doen kennen in de toga, maar dat kon er nog even door; want niettegenstaande die toga hadden zij toch hun karakter bewaard als bedienaren des zuiveren woords; en eigenlijk was het niet zoozeer het geestelijk gewaad, als wel het gehoorzamen aan de Synode, dat misnoegen gewekt had: — maar nu die predikanten zich doen kennen als mannen van de wereld, nu zij verschijnen in concertzalen en op soirées, nu ongewijde taal wordt verkondigd met diezelfde lippen, waaraan alleen de „bekende" tale ontvloeijen mogt, nu was alle geestelijke waardigheid uit hen geweken. Wie konde of mogt langer zich aan de leiding van zulke voorgangers vertrouwen? Zoo dachten en oordeelden de regtzinnigen.

Of nu hun oordeel juist en billijk mag genoemd worden, beslissen wij niet. Dat echter het gedrag der predikanten reeds voorlang goedgekeurd was bij de „ter hoogster instantie gevallen uitspraak: *Zoo gij geweten hadt wat het zij: Ik wil barmhartigheid en niet offerande, gij zoudt de onschuldigen niet veroordeeld hebben*"; zie, dat zouden wij de *Letteroefeningen* niet gaarne nazeggen. Want vooreerst is het reeds in 't algemeen genomen nutteloos, zoo niet gevaarlijk, bijbeltaal aan te voeren tegen zulke bijbelvaste mannen, die dadelijk tien teksten tegen één, te pas of ten onpas, weten over te stellen. Maar vervolgens is bepaaldelijk het aanhalen van genoemden tekst (Matth. XII, 7), zooals de *Letteroefeningen* dat doen, aan vele bedenkingen onderhevig. Om er slechts ééne te noemen: wij houden ons verzekerd, dat, zoo wij dien tekst aldus onder de oogen bragten der Middelburgsche regtzinnigen, deze ons terstond zouden toevoegen: o Jesuïet! denkt gij dan, dat wij het liefdadig doel onzer predikanten hebben afgekeurd? of moet, omdat het doel goed is, ook elk middel worden gebillijkt, dat voor

dat doel kan worden aangewend? en stonden er voor de predikanten, om in de behoeften hunner arme en noodlijdende gemeentenaren te voorzien, geene andere deuren op dan de deuren van Soireés en Concertzalen, welke hun karakter van Hervormde Leeraren hun verbood binnen te gaan?

Waarlijk het citeren van Matth. XII, 7 door *de Letteroefeningen* heeft groote overeenkomst met het citeren van Jesaja III, 24 door de Middelburgers: het is even ongerijmd en bijna even bespottelijk.

Maar hoe, vragen onze lezers, ging het verder te Middelburg? Bij onstuimig weder, zoo zegt men, vertoonen zich soms haaijen rondom de schepen; iets dergelijks had plaats bij den storm, die tegen de predikanten was losgebroken. Uit Rotterdam, Dordrecht en Vlissingen daagden vreemde predikers op en stichtten te Middelburg (ter bevordering der Protestantsche Unie) twee nieuwe gemeenten, ééne „onder het kruis" en ééne „van *van Dijke*"; en zoo werd alweder het spreekwoord bewaarheid; „des eenen dood is des anderen brood."

Evenwel het meerendeel der 107 toga-tegenstanders konde er niet toe overgaan, om zich van het Hervormd genootschap af te scheiden en het lidmaatschap in de nieuwe gemeente „onder het kruis", of in die „van van Dijke" te aanvaarden; zoodat, dewijl zij veel meer nog afkeerig waren van de partij der toga-voorstanders en predikanten, hun niet anders overbleef, dan zelven eene eigene vreemdsoortige onderneming te beginnen, of, met andere woorden, eene vierde partij te vormen. Zij vergaderden, beraadslaagden, bragten geldelijke offers, kochten een kapitaal huis op de Rouaansche kade en rigtten dit tot een kerkgebouw in, welk laatste werk, als bestaande in uit- en afbreken volgens de eigenaardigheid van het Protestantisme, spoedig geschied was. Maar nu, bijna ten toppunt hunner wenschen gekomen, stuitten zij op eene bedenkelijke zwarigheid; zij hadden een Predikant noodig. Wel konden zij gemakkelijk onder de Hervormde Predikanten eenen voor hen geschikten persoon vinden, die lust en geneigdheid bezat, om in hun midden „in een wijden rok" en zonder „omgording eens zaks" op te treden, en die zich zou willen verbinden, om alleen in het kerkgebouw op de Rouaansche kade en niet in Concertzalen of bij wereldsche vermakelijkheden, zijne gaven te

doen hooren: hieraan valt niet te twijfelen; men bedenke slechts dat Ds. du Cloux „een Voorwoord" plaatste voor het schrift der vrienden en dat hij onder de Hervormde Leeraars de eenige zijner kleur niet is. Maar de moeijelijkheid was deze: niettegenstaande hunne afscheiding, wenschten zij toch bij voortduring als leden der Hervormde Gezindte te worden aangemerkt; en zoo ook wilden zij, dat de Leeraar, dien zij voornemens waren te beroepen, als Predikant bij het Hervormd Kerkgenootschap erkend zoude blijven; gelijk zij zelven, zoo moest ook hun Leeraar tegelijkertijd *in* en *buiten* de Nederduitsche Hervormde Kerk zijn.

In onze onnoozelheid zouden wij spoedig zeggen: dat is onmogelijk; niet alzoo dachten de Middelburgers, die van oordeel waren, dat het 's Lands Hooge Regering slechts één woord behoefde te kosten, om het onmogelijke tot een feit en de disharmonie tot harmonie te maken; dien ten gevolge dienden zij een adres in bij Z. M. den Koning, houdende verzoek, dat aan den Predikant, die zij *voor zich afzonderlijk*, maar toch als *leden* van het Hervormd Kerkgenootschap wilden beroepen, de regten zouden verzekerd worden, bij artt. 165 en 168 der Grondwet toegekend. Ongelukkig echter voor de Middelburgers deelde de Regering onze meening, en achtte zich verpligt, het verzoek te moeten wijzen van de hand, dewijl het strijden zou met art. 165 der Grondwet, indien „naast de bestaande Nederduitsche Hervormde Gemeente te Middelburg eene andere Kerkelijke Gemeente onder denzelfden naam wierd erkend." Toch gaven onze adressanten den moed niet op. Was welligt het afwijzen van hun verzoek niet daaraan toe te schrijven, dat de Regering zwarigheid maakte tegen het bezoldigen uit 's lands kasse van hunnen „afzonderlijken" Leeraar? Zoo ja, was die landelijke bezoldiging wel noodig voor hunnen Leeraar, en konden zij dezen het gemis daarvan door eigene bijdragen niet ruimschoots vergoeden? En als zij dit nu duidelijk te verstaan gaven en aan de Regering alleen verzochten, dat hun Leeraar „door het Gouvernement als zoodanig erkend bleve en mitsdien zijn radicaal als Leeraar in de Hervormde Kerk behield": konden zij dan op hun verzoek geene gunstige beschikking verwachten? Een nader adres werd dan in dien geest opgesteld en bij de Regering ingediend; maar bittere en wreede teleurstelling! het antwoord, dat zij nu

ontvingen, hield in, dat de Regering „geen invloed uitoefent op „aangelegenheden van zuiver Kerkelijken aard en de erkentenis „van Regeringswege dus niet kan strekken om aan predikanten het „behoud van hun radicaal te verzekeren."

Wat nu begonnen? Wilden zij *in* de Nederlandsche Hervormde Kerk blijven, het was duidelijk, dan moest de nieuwe onderneming op de Rouaansche kade worden opgegeven; en *buiten* die Kerk te gaan, was in hun oog een uiterste, waartoe zij nog niet konden besluiten. De positie was moeijelijk. Om er zich uit te redden, namen zij hunne toevlugt tot een laatste middel, bestaande in het oprigten eener „Nederlandsche Vereeniging van vrienden der waarheid". Wij kunnen niet verzekeren, of op het programma der werkzaamheden van deze Vereeniging ook voorkomen het in stand houden van den „wijden rok" bij de predikdienst en het weren van predikanten uit concertzalen; maar wat wij wel weten is, dat de „vrienden der waarheid" zich geene kleinigheid tot *hoofddoel* hebben gesteld. Hunne hoofdwerkzaamheid zal zijn een strijd op leven en dood tegen de Synode; zij zullen aanhouden bij de Regering, dat deze „de door Haar in 1816 aangestelde Synode" tot haar pligt brenge of ontbinde. Mogt evenwel ook deze poging niet met den gewenschten uitslag worden bekroond, en ook dit laatste middel redding noch uitkomst brengen — iets, dat ook zonder de gave der profetie met tamelijk groote zekerheid kan voorspeld worden —; dan zal de laatste en beslissende stap moeten worden gedaan, die hen huns ondanks buiten het Hervormd Kerkgenootschap moet voeren, en zullen zij vrijmoedigheid tot afscheiding vinden.

Ons eigenlijk verslag eindigt hier. Een enkel woord willen wij er echter aan toevoegen betrekkelijk het geschrift, welks titel wij aan het hoofd dezer regelen hebben geplaatst, uitgegeven door „Vrienden der waarheid". De *Letteroefeningen* namelijk, die er natuurlijk niet mede zijn ingenomen, meenen den geest der schrijvers en hunner mede-adressanten vrij goed te doen kennen door mededeeling van eenige kuriositeiten, die wij ook onzen lezers niet willen onthouden. Vooreerst, durven de vrienden der waarheid daarin, en nog wel „met goedkeuring", vermelden: „dat bij de „Nederlandsche Gereformeerde gemeente te Elberfeld de phil. doct.

„v. d. Heijdt, *wegens deelneming aan een concert*, van het Avond-„maal en het *ambt van opzigter* is uitgesloten geworden"; waaruit dus Ds. Zijnen en zijne Middelburgsche ambtgenooten kunnen afleiden, welk lot hen wacht, zoo onverhoopt de vrienden in hunne pogingen mogten slagen. Ten tweede, doen de vrienden der waarheid het blijkbaar als eene straffe des Hemels voorkomen, dat een der Middelburgsche Leeraars door het overlijden van zijn jongste kind „na eene ongesteldheid van slechts *twee dagen*", verhinderd is geworden zijne spreekbeurt in de bovengenoemde Soirée te vervullen: welke vrome bemerking waarschijnlijk tot stichting voor dien Leeraar dienen moet. Eindelijk ten derde, deelen de vrienden der waarheid de adressen mede door hen verzonden, en nu wordt „in een der adressen aan Z. M. een verdienstelijk „Zeeuwsch Predikant op de hatelijkste wijze en zonder noodzaak „uitgeduid als: *zekere* GEPATENTEERDE *zaakwaarnemer*". De Recensent in de *Letteroefeningen*, die het met regt in de schrijvers afkeurt, dat zij zonder de minste kieschheid de namen hunner tegenstanders voluit noemen, heeft wijselijk den naam van dien Predikant verzwegen; maar overigens kunnen wij hem hier den lof van wijze voorzigtigheid niet geven. Uit zijne woorden toch moet worden opgemaakt, dat de schrijvers dien Zeeuwschen Predikant hebben uitgeduid als zekeren gepatenteerden zaakwaarnemer, wel is waar „op de hatelijkste wijze en zonder noodzaak", maar niettemin overeenkomstig de waarheid: en zulke gevolgtrekking kan de eer der predikanten niet bevorderen. Waarom niet liever met ronde woorden de schrijvers tegengesproken? of — kon dit niet, waarom deze zaak dan aangeroerd?

We willen aan het einde dezer mededeelingen ons bijzonder oordeel over de partij der regtzinnigen niet terughouden. Wij eerbiedigen hunne verontwaardiging tegen de onregtzinnige leer; en al is ook hun krachtig verzet tegen leeraars van hun Kerkgenootschap, die deze leer verbreiden, niet in overeenstemming met het Protestantsch beginsel, wij kunnen het toch eenigermate verschoonen. Maar in de fanatieke hatelijkheden tegen Predikanten met hen éénstemmig in de leer, alleen om eene eenvoudige verandering van gewaad, of, omdat deze zich vertoonden op misschien voor predikanten min voegzame plaatsen; en in de geweldige woelingen,

die zij zich om zulke redenen veroorloven, kunnen wij niet anders zien dan het dweepziek drijven eener lastige en onverdraagzame partij.

Zijn evenwel de vrijzinnigen meer verdraagzaam? Als eene proeve deelen wij het slot mede der recensie van de *Letteroefeningen*.

„Overigens", zoo lezen wij daar, „welken toon men in dit boek „aangeslagen zal vinden, laat zich met tamelijke zekerheid vooruit „berekenen, wanneer het ons op den titel wordt aanbevolen als „voorzien met een „Voorwoord" van den beruchten du Cloux, „den waardigen geestverwant der de Cock's en Scholte's van „1833, die, als de salamander, zich liefst in 't element des vuurs „schijnt te bewegen. Wanneer wij hem hier hooren praten van „„zich te laten *uitwerpen* en *met geweld uitzetten*", dan voelen „we ons geneigd en geroepen, hem eerstens te herinneren aan het „spreekwoord; „zoo als de waard is, vertrouwt hij zijne gasten"; „en tweedens aan het epigram van Staring, waar de dichter den „titel: *Verkeerd Bejag* boven schreef:

„Ik hits de Levenden verkettrend aan elkaar:
„Ik trek de dooden in hun grafsteê nog bij 't haar,
„En ga gerust langs straat; mijn arbeid is verloren!
„Och, menschen, sloeg mij toch een heldre klink aan de ooren
„Ten lange leste Martelaar!"

't Is kurieus! Wie is die heer du Cloux? Een predikant bij het Hervormd Kerkgenootschap; een Hervormd leeraar in aanzien bij zijne nieuwe gemeente te 's Grevelduin Capelle, die, na hem tot tweemalen te vergeefs als Predikant te hebben beroepen, nog een derde poging deed, welke tot hare vreugde met goed gevolg bekroond werd. Maar Ds. du Cloux schreef ook een Voorwoord voor een geschrift ten vorigen jare verschenen, waarin de leer van Dr. Zaalberg werd voorgesteld als strijdig met de leer der Hervorming; maar Ds. du Cloux was een der drie onderteekenaars van de aanklagt den 20 Maart jl. tegen Dr. Zaalberg ingediend bij het Klassikaal bestuur van 's Gravenhage; kortom Ds. du Cloux is een volbloed regtzinnige, en aan zijnen ijver voor de regtzinnigheid mogen wij den vinnigen uitval der *Letteroefeningen* en de liefelijke vergelijking tusschen hem, „den beruchten du Cloux", en den „salamander" toeschrijven.

Intusschen bij lezing van een en ander, herinnerden we ons de

op 16 April jl. gestichte *Nederlandsche Protestantsche Unie*, wier doel is: „voldoening aan de diepgevoelde behoefte, om onder Protes- „tanten van *verschillende rigtingen* in hunnen onderlingen strijd „over de Christelijke waarheid, meerdere eenheid en *broederlijke „liefde* te bevorderen" (art. 2); en die dit doel wil bereiken, „door bevordering van broederlijken zin onder de Protestanten „van verschillende zienswijze of rigting, welke zin zich vooral moet „openbaren in de onderlinge *humane* beoordeeling in woord of „geschrift, waardoor dus verschil van mening wordt verdragen, „bij vermijding van al, wat naar bitterheid of persoonlijkheid „zweemt" (art. 4).

Helaas! dachten we, die arme Nederlandsche Protestantsche Unie!

BERIGTEN EN CORRESPONDENTIE.

Wegens ongesteldheid is het verschijnen dezer aflevering vertraagd.

De nog niet geplaatste bijdragen in proza zullen zoodra mogelijk, doch van het ontvangen dichtwerk kunnen niet alle stukjes opgenomen worden.

Van de toegezonden boekwerken zal verslag gegeven of melding gemaakt worden; van eenige echter kan 't eerst dan gevoegelijk geschieden, als ze geheel zullen verschenen zijn. Méér echter dan het tot heden in *de Katholiek* plaats had, zal in 't vervolg van nieuw uitgekomen geschriften eenige korte mededeeling of opgave althans geschieden.

In den volgenden Jaargang hopen we meer ook van de toegezegde bijdragen aangaande de geschiedenis onzes vaderlands te kunnen leveren. Noodzakelijke nasporingen zijn oorzaak van 't verwijl.

En hiermede beveelt zich *de Katholiek* op nieuw aan de welwillendheid zijner lezers aan.

EINDE VAN HET TWEE EN DERTIGSTE DEEL.